

Ministerie van Landbouw,
Natuur en Voedselkwaliteit

TER ADVISERING

Aan de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
de Minister voor Natuur en Stikstof

Directoraat-generaal Natuur,
Visserij en Landelijk gebied

Auteur

5.1.2.e

T 5.1.2.e

5.1.2.e @minlnv.nl

Datum

11 juli 2022

Kenmerk

DGNVLG / 22313369

nota

Vorbereiding gesprek met dhr. Remkes

Parafenroute

5.1.2.e	5.1.2.e	5.1.2.e
5.1.2.e	5.1.2.e	5.1.2.e

BPZ

5.1.2.e

Kopie aan

Bijlage(n)

Aanleiding

De heer Johan Remkes is bereid gevonden om op te treden als onafhankelijke gespreksleider voor gesprekken tussen kabinet, medeoverheden, de agrarische sector en andere belanghebbende organisaties. Dit is in navolging van de toezegging van de minister-president in het debat over het debat over de maatschappelijke onrust als gevolg van de publicatie van de startnotitie NPLG en de brief met betrekking tot het perspectief voor agrarische ondernemers. Het doel van dit gesprek is 'weer te komen tot een verstandhouding waarbij de inhoud en het gesprek over een duurzame toekomst voor agrarische ondernemers en het landelijk gebied centraal staan'.

Het gesprek vindt plaats op woensdag 13 juli 15.00 – 16.00 op de Bezuidenhoutseweg 73 in Den Haag in aanwezigheid van u beiden, 5.1.2.e de heer Remkes, 5.1.2.e (AZ), 5.1.2.e (5.1.2.e), 5.1.2.e 5.1.2.e 5.1.2.e (5.1.2.e), 5.1.2.e (5.1.2.e) en 5.1.2.e 5.1.2.e 5.1.2.e voorgesteld als contactpersoon van de heer Remkes).

Advies

- De focus van de gesprekken met de heer Remkes is wat het kabinet betreft het komen tot een beter onderling begrip en het creëren van een goede basis voor de verdere gesprekken (nationaal en regionaal) over de toekomst van het landelijk gebied.
- U wordt geadviseerd met de heer Remkes de onderlinge verwachtingen uit te wisselen, te bespreken welke ruimte hij zoekt in zijn gesprekken, hoe hij dit wil aanpakken en wat hiervoor van het kabinet nodig is.
- U kunt ook aangeven graag de opbrengst van de gesprekken mee te willen nemen in de brief over het perspectief voor de agrarische sector die voor Prinsjesdag is voorzien.
- U kunt bevestigen dat wat het kabinet betreft de ruimte bestaat om over diverse vraagstukken het gesprek aan te gaan, zoals over de te nemen maatregelen en het noodzakelijke maatwerk in het gebied, maar ook over de uitwerking van het beleid op Rijksniveau. De gesprekken dienen er wat het kabinet betreft niet toe om de doelstellingen en uitgangspunten zoals

Ontvangen BPZ

die zijn opgenomen in het coalitieakkoord en het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG) ter discussie te stellen.

- U wordt geadviseerd om aan de heer Remkes te vragen om geen rapport op te leveren, maar een analyse van de verhoudingen en een advies hoe deze te verbeteren.

Kernpunten

- In het gesprek dat u heeft gevoerd met enkele experts op vrijdag 8 juli is een aantal zaken geadviseerd:
 - Overweeg om de 'stikstofkaart' in zijn huidige vorm terug te trekken, zonder daarbij de achterliggende doelen ter discussie te stellen.
 - Richt het beleid (en het gesprek) op het gematigde midden, biedt hen een perspectief en ondersteun hen bij de keuzes via onafhankelijk advies.
 - Veel van deze boeren (met name veehouders) zitten klem qua financiering, zonder schuldsanering via de overheid gaan zij daar niet uitkomen.
 - Maak vaart met de grondgebonden landbouw.
 - Het verhaal over de doelen en het verhaal over het perspectief moet samenkomen in een verhaal van hoop, want ook bij een krimp van de veestapel en extensivering van de productie op gevoelige locaties zal er genoeg overblijven voor de export, al zal het volume lager zijn.
- Deze onderwerpen kunt u met de heer Remkes bespreken, en deze komen hoogstwaarschijnlijk terug in de gesprekken die hij gaat voeren.
- In reactie op de bekendmaking dat de heer Remkes de gespreksleider is geworden hebben LTO en NAJK aangegeven niet in gesprek te willen gaan met de heer Remkes indien niet over doelen, tijdspad en de wijze van reductie gepraat kan worden. Zij pleiten voor een bemiddelaar en geen gespreksleider.
- In de Kamerbrief staan kabinet, medeoverheden, de agrarische sector en andere belanghebbende organisaties als gesprekspartijen benoemd. Daarbij kan gedacht worden aan:
 - Agrarisch: LTO, NAJK, BO-akkerbouw, Agractie, FDF, Caring Farmers, Bionext, Boerennatuur;
 - Keten: Friesland Campina, Rabobank, Agrifirm, Cosun, VION, AH;
 - Overheden: IPO, VNG, Unie van Waterschappen;
 - NGO's / Natuur: Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, Landschappen NL, Natuur & Milieu, Dierenbescherming.
- De indicatieve planning is als volgt, waarbij het aan te bevelen is dat de gesprekken zijn afgerond op een moment dat nog gebruik kan worden gemaakt van de bevindingen en analyse t.b.v. de septemberbrief over het perspectief op de agrarische sector. Het debat hierover is 'met potlood' gepland op 14 september a.s. De brief zal tijdig hiervoor naar het parlement moeten worden verzonden. Het voorgestelde tijdspad is:
 - 13 juli start met eerste gesprek Remkes en ministers;
 - Half juli - half augustus belronde door Remkes;

- Vanaf half augustus 1-op-1 en groepsgesprekken door Remkes met organisaties;
- Begin september bevindingen aan kabinet presenteren.

Toelichting

- De heer Remkes kan gebruik maken van ondersteuning bij de uitvoer van zijn opdracht. Dit zal gaan om een woordvoerder, secretaris(sen), chauffeur, stukken voorzien per post, en beveiliging via LNV. Voor dit laatste is inzage nodig in zijn agenda ten behoeve van aanmelding bij de lokale politie (via 5.1.2e).

Vorbereiding aanstelling Remkes

Onafhankelijke gespreksleider voor gesprekken tussen kabinet, medeoverheden en de agrarische sector

Versie 6 juli '22

Voor BR 7 juli 2022

Auteurs: 5.1.2.e (DG-A) en 5.1.2.g (DG L&S)

Akkoord: 5.1.2.a en 5.1.2.g

Aanleiding

Het kabinet heeft Johan Remkes aangesteld als onafhankelijke gespreksleider voor gesprekken tussen kabinet, medeoverheden en de agrarische sector (zie TK brieven DGS / 22290922 & BPZ / 22292345). Dit is in navolging van de toezegging van de minister-president in het debat over de brief 'perspectief voor de agrarische ondernemer'. Het doel van dit gesprek is 'weer te komen tot een verstandhouding waarbij de inhoud en het gesprek over een duurzame toekomst voor agrarische ondernemers en het landelijk gebied centraal staan' (DGS / 22290922).

- Woensdag 13 juli spreekt Remkes met de ministers Van der Wal en Staghouwer over zijn opdracht (check datum en tijden)
- Remkes zal ondersteuning nodig hebben bij de uitvoer van zijn opdracht
 - o Woordvoerder
 - o Secretaris(sen)
 - o Chauffeur
 - o Alle stukken per post
- De randvoorwaarden van de opdracht moeten tevoren helder zijn
- Er zal een lijst opgesteld moeten worden met te benaderen organisaties
- Er zal een planning gemaakt moeten worden

Doel

Het doel van de opdracht aan Remkes is dus om de verstandhoudingen te verbeteren en het gesprek weer op gang te brengen.

- Het is belangrijk dit doel zo veel mogelijk aangescherpt te krijgen in het gesprek dat Remkes heeft met de ministers om de verwachtingen te kunnen managen.
 - o Keuze daarbij: inhoud uit gesprekken wel/niet meenemen in september brief?
 - Advies: wel meenemen, want anders staat Remkes met lege handen in het gesprek.

Context

Tegelijk dienen de 'voorgestelde gesprekken dienen er **niet** toe om de doelstellingen en uitgangspunten zoals die zijn opgenomen in het coalitieakkoord en het NPLG ter discussie te stellen' (DGS / 22290922) en blijft de toezegging van minister Staghouwer staan om met Prinsjesdag een nadere uitwerking van de brief over perspectief voor de landbouw aan de Kamer te sturen.

Overwegingen

Randvoorwaarden

- De doelen en het timeframe staan vast
- De wijze ernaartoe moet nog uitgewerkt worden (gebiedsplannen), dus daar zit de ruimte voor inbreng organisaties (check)
 - o Toezeggingen kan Remkes echter niet doen
- Er wordt geen rapport verwacht van Remkes, maar een analyse van de verhoudingen en een advies hoe deze te verbeteren.

Organisaties

- 'medeoverheden, de agrarische sector en andere belanghebbende organisaties' (BPZ / 22292345).
- Daarbij kan gedacht worden aan:
 - o Agrarisch: LTO, NAIK, BO-akkerbouw, Agractie, FDF, Caring Farmers, Bionext, Boerennatuur
 - Check: (glas)tuinbouw?
 - o Keten: Friesland Campina, Rabobank, Agrifirm, Cosun, VION, AH (via branche organisaties is te omslachtig en te traag)
 - o Overheden: IPO, VNG, Unie van Waterschappen
 - o NGO's / Natuur: Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, Landschappen NL, Natuur & Milieu, Dierenbescherming

Indicatieve planning (uiteraard door Remkes zelf te bepalen)

- 13 juli (check) start met eerste gesprek Remkes en ministers
- Half juli - half augustus belronde door Remkes
- Vanaf half augustus 1 op 1 en groepsgesprekken door Remkes met organisaties
- Half september bevindingen aan kabinet presenteren

Acties

- Budget nodig voor woordvoerder en chauffeur
- Secretariële ondersteuning nodig (o.a. voor printen stukken voor Remkes en inplannen overleggen)
- Ambtelijke ondersteuning vooralsnog via 5.1.2.e (DG-A) en 5.1.2.e (DG L&S)
 - o Handig als iemand van de potentiële ondersteuning aanwezig is bij gesprek Remkes met ministers
 - o 5.1.2.e vanaf 16 juli tot 8 augustus op vakantie
 - Nog geen achtervang (voor bijvoorbeeld zoeken stukken)
 - o 5.1.2.e vanaf 9 juli tot 8 augustus op vakantie
 - 5.1.2.e tot 1 augustus achtervang
 - 5.1.2.e eerste week augustus achtervang

Uitkomsten gesprek Remkes met beide ministers

13 jul. 22

Versie 2

Afspraken

01. Het worden gesprekken met de regering, Remkes is gespreksleider en geen deelnemer, dus er is altijd minstens één minister bij het gesprek aanwezig
02. Lijst partijen op nota akkoord + VNO-NCW en Bouwend NL
03. Vermeld in de uitnodigingsbrief nadrukkelijk de volgende punten
 - a. Het wantrouwen in de overheid
 - b. De onzekerheid bij mensen / bedrijven
 - c. Dat het een open gesprek is
 - d. Dat er gezocht wordt naar verbinding
04. Agenda gesprekken
 - a. Gespreksproces
 - i. Hoe gaan we met elkaar in gesprek
 - ii. Ruimte om ongenoegen te uiten
 - b. Startnotitie NPLG, TK brief 'perspectief agrarische ondernemers' en de septemberbrief
 - c. Conclusies / vervolgstappen
05. De hoe-vraag ligt nadrukkelijk open op tafel
06. Beschikbare data Remkes: 2,3,4,5,11,12,15,16,17,24 en 25 augustus
 - a. MP: 18 en 22 augustus (18^e en 22^e kan Remkes eventueel ook)
07. Remkes spreekt tevoren nog met enkele individuele boeren
 - a. *Check: alleen of met 1 of 2 ministers?*
08. Remkes heeft een voorgesprek met LTO en NAIK
 - a. Na belronde van minister LNV
09. Alle gesprekken dienen in augustus gevoerd te zijn
10. Locaties door het land (niet in Den Haag)
 - a. Coronaproof, maar wel fysiek

Acties

Fase 1 (deadline ochtend 14/7)

01. Concept uitnodigingsbrief (via 5.1.2e /DGA)
 - a. Bij ambtelijk akkoord > Staghouwer > die belt NAIK en LTO deze week nog
 - b. Daarna pas versturen aan partijen + persbericht (5.1.2e /DC)

Fase 2 (z.s.m. in gang zetten)

01. Ondersteuning Remkes (5.1.2e /BPZ)
 - a. Onafhankelijk secretariaat (niet via Lysias vanwege rol commissie-Remkes en behoefte hier om zo onafhankelijk mogelijk te zijn)
 - b. Beveiliging vanuit Rijk
 - c. Chauffeur
 - d. Vergoeding op uurbasis op DG niveau

- e. Onafhankelijk woordvoerder (5.1.2e /DC)
- 02. Contactlijst extern en intern (opzet via 5.1.2e /DGA – 5.1.2e /DG LG&S)
 - a. Contactpersoon DGA tijdens vakantie 5.1.2e 16/7 – 7/8 (5.1.2e /DGA)
- 03. Beantwoording Kamervragen (5.1.2e /DGA en 5.1.2e /DG LG&S)

Fase 3

- 01. Check vakantiedata ministers / Remkes / MP > schema gesprekken
- 02. Check vakantiedata gesprekspartners
- 03. Q&A gesprekken voor ministers
- 04. Voorbereiding ministers voor gesprekken

From: "512e" "
Sent: Thu, 14 Jul 2022 14:24:02 +0200
To: "512e" "<512e @minInv.nl>
Cc: "512e" "<512e @minInv.nl>; "512e"
<512e @minInv.nl>; "512e" "<512e @minInv.nl>
Subject: Opm. MLNV bij brief Remkes
Attachments: Opm. MLNV brief Remkes.pdf

Hi 512e

Zie de opmerkingen van MLNV bij de brief van Remkes. Meer algemeen wil hij dat de volgende zaken in de tekst terugkomen:

- Hard werkende boer
- Gezinsbedrijven
- Traditie / families
- Sociale cohesie platteland
- Gevolgen voor de boer
- Meer empathie.

Specifiek wil hij:

- Onder 'aanleiding' dat er wordt aangegeven wat de enorme impact dit heeft gehad,
- Bij de alinea daaronder wil hij dat ook wordt gerefereerd naar de stapeling van regelgeving en het gevoel van onmacht.
- Bij 'gezamenlijke verantwoordelijkheid' heeft hij erbij geschreven: kans om te veranderen samen met de keten en overheid + bereidheid om te investeren.

Zou jij deze punten kunnen verwerken in de brief? Dank!

Groet, 512e

From: "5.12e"
Sent: Thu, 14 Jul 2022 15:06:59 +0200
To: "5.12e" <5.12e@minlnv.nl>
Subject: Doorst: Uitnodiging en notitie ter voorbereiding bellen met LTO en NAJK

Van: 5.12e <5.12e@minlnv.nl>
Datum: 14 juli 2022 om 14:20:11 CEST
Aan: 5.12e <5.12e@minlnv.nl>
Onderwerp: Antw: Uitnodiging en notitie ter voorbereiding bellen met LTO en NAJK

Hoi 5.12e
Moet Henk niet ook iets zeggen over de beoogde brede deelname van partijen (bijv ketenpartijen en natuurorganisaties)?
Verder zou ik de brief kort houden.
Gr. 5.12e

Van: 5.12e <5.12e@minlnv.nl>
Datum: 14 juli 2022 om 14:00:00 CEST
Aan: 5.12e <5.12e@minlnv.nl>, 5.12e <5.12e@minlnv.nl>, 5.12e <5.12e@minlnv.nl>, 5.12e <5.12e@minlnv.nl>, 5.12e <5.12e@minlnv.nl>
CC: 5.12e <5.12e@minlnv.nl>, 5.12e <5.12e@minlnv.nl>
Onderwerp: Uitnodiging en notitie ter voorbereiding bellen met LTO en NAJK

Buiten reikwijdte

5.12e

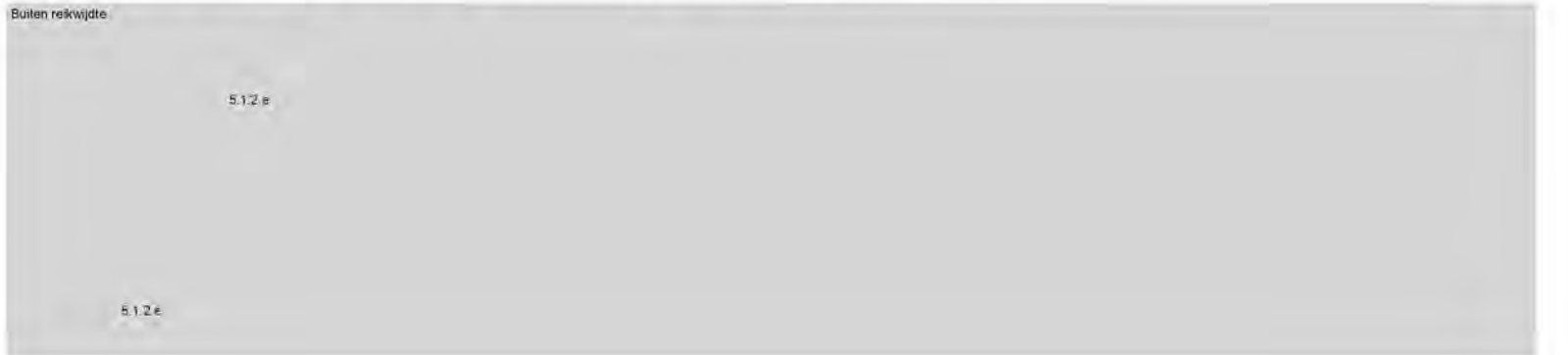
5.12e

From: "5.12.e" "
Sent: Thu, 14 Jul 2022 15:08:05 +0200
To: "5.12.e" <5.12.e@minInv.nl>; "5.12.e" "
<5.12.e@minInv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minInv.nl>; "5.12.e" "
<5.12.e@minInv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minInv.nl>
Cc: "5.12.e" <5.12.e@minInv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minInv.nl>
Subject: RE: Uitnodiging en notitie ter voorbereiding bellen met LTO en NAJK

Hee,
Ja kunnen we prima doen.

Ik vroeg me wel af of we iets hebben waardoor LTO en NAJK de draai kunnen maken? Ze hebben natuurlijk aangegeven niet in gesprek te willen als er niet over doelen en termijnen gesproken kan worden. De brief gaat daar niet expliciet op in, in de gespreksnotitie staat: "Nee niet alles staat ter discussie, want we hebben echt een enorme opgave waar we niet voor weg kunnen lopen, maar tegelijk is er veel ruimte". Dat suggereert dat er ruimte is. Lijkt me goed om daar met de minister over door te spreken.

Van: 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>
Verzonden: donderdag 14 juli 2022 14:00
Aan: 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>;
5.12.e <5.12.e@minInv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>; 5.12.e
<5.12.e@minInv.nl>
CC: 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>
Onderwerp: Uitnodiging en notitie ter voorbereiding bellen met LTO en NAJK

De Minister van LNV
Mevrouw C. Van der Wal

5.12.e

5.12.e

5.12.e

Postbus 20401
2500 EK Den Haag

per post en email: 5.12.e @minlnv.nl

Onze referentie: G036/Wnb
Onderwerp: Remkes-gesprekken

Nijmegen, 18 juli 2022

Geachte mevrouw Van der Wal, 5.12.e

Binnenkort zullen gesprekken worden gevoerd met agrarische organisaties over het stikstofreduc-tiebeleid in relatie tot de Wet natuurbescherming onder leiding van dhr. J. Remkes.

Onze organisatie wenst deel te nemen aan de gesprekken.

U is bekend dat onze organisatie samenspraak op basis van wederkerig respect verkiest boven te-genspraak. Onze organisatie beschikt over een uitstekende kennis en ervaring met het bestaande beleid en heeft een duidelijke visie op de wijze waarop de gestelde doelen kunnen worden bereikt. Wij onderhouden bovendien al geruime tijd formele en informele contacten op alle niveaus met agrarische organisaties.

Wij veronderstellen dat onze aanwezigheid bij de gesprekken vanzelfsprekend is. En nemen aan dat ook andere natuurgerelateerde organisaties zullen deelnemen aan de gesprekken.

- Volwassen stem van natuurbelangen

Het rapport '*Verkenning governance en participatie stikstofaanpak*' ontlokt ons de volgende opmer-king. In paragraaf 4.4. 'Natuur' wordt naar ons oordeel een nogal fletse weergave gegeven van de positie en relaties van natuurorganisaties. De inzet van de klassieke natuurorganisaties lijkt vaak grillig en onzeker. De zwakke stem van natuurbelangen in het politieke debat staat in geen verhou-ding tot het maatschappelijke belang van natuurbehoud. Een meer volwassen stem van natuurbe-langen in het politieke debat is noodzakelijk om het stikstofprobleem opgelost te krijgen. Hierom kan onze organisatie niet ontbreken bij de te voeren gesprekken.

Graag vernemen wij tijdig de planning en agenda.

Hoogachtend,

5.12.e

5.12.e Mobilisation
mede namens 5.12.e

From: "512e"
Sent: Mon, 18 Jul 2022 13:39:15 +0200
To: "512e" <512e@minInv.nl>; "512e" <512e@minInv.nl>; "512e" <512e@minInv.nl>; "512e" <512e@minInv.nl>
Cc: "512e" <512e@minInv.nl>; "512e" <512e@minInv.nl>; "512e" <512e@minaz.nl>; "512e" <512e@minInv.nl>; "512e" <512e@nvwa.nl>; "512e" <512e@minInv.nl>; "512e" <512e@minInv.nl>; "512e" <512e@minInv.nl>
Subject: RE: Eerste versie statement uitnodigingsbrief Remkes

Hi 5.12.e
Mooi werk, veel dank.
Zou in de eerste alinea niet alleen stikstof aanhalen maar ook natuur, klimaat en water noemen.

Van: [redacted] <[redacted]> @minInv.nl>
Verzonden: maandag 18 juli 2022 13:05
Aan: [redacted] <[redacted]> @minInv.nl>; [redacted] <[redacted]> @minInv.nl>; [redacted] <[redacted]> @minInv.nl>
 [redacted] <[redacted]> @minInv.nl>; [redacted] <[redacted]> @minInv.nl>
CC: [redacted] <[redacted]> @minInv.nl>; [redacted] <[redacted]> @minInv.nl>; [redacted] <[redacted]> @minInv.nl>;
 [redacted] <[redacted]> @minInv.nl>; ' [redacted] ' <[redacted]> @minaz.nl>; [redacted] <[redacted]> @minInv.nl>; [redacted] <[redacted]> @minInv.nl>;
 [redacted] <[redacted]> @minInv.nl>; [redacted] <[redacted]> @minInv.nl>; [redacted] <[redacted]> @minInv.nl>;
 [redacted] <[redacted]> @minInv.nl>; [redacted] <[redacted]> @minInv.nl>
Onderwerp: Eerste versie statement uitnodigingsbrief Remkes

Buiten reikwijdte

512e

512.e

5.1.2.6

5.1.2.e

From: "5.1.2.e" <5.1.2.e@minlnv.nl>
Sent: Mon, 18 Jul 2022 15:35:48 +0200
To: "5.1.2.e" <5.1.2.e@minlnv.nl>
Subject: FW: v3 brief

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>
Verzonden: maandag 18 juli 2022 14:04
Aan: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>
Onderwerp: RE: v3 brief

Buiten reikwijdte

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>
Verzonden: maandag 18 juli 2022 13:45
Aan: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>
Onderwerp: RE: v3 brief

Buiten reikwijdte

5.1.2.e

5.1.2.e

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>
Verzonden: donderdag 14 juli 2022 12:46
Aan: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>;
 '5.1.2.e' <5.1.2.e@minaz.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>; '5.1.2.e'
 <5.1.2.e@minaz.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>;
 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>
CC: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>
Onderwerp: v3 brief

Beste mensen,

Goed nieuws eerst: 5.1.2.e (cc) vervangt mij gedurende mijn vakantie (15-7 tot 8-8), samen met 5.1.2.e

Bijgaand de aangepaste brief. Hoofdpunten:

- Brief nu namens Remkes (5.1.2.e checkt dit nog even bij Remkes)
- Deze brief is voor de agrarische partijen
- Er volgt nog een aparte (zakelijkere) brief voor de overige partijen
- 5.1.2.e kijkt nog even snel naar de inleiding (krijg ik snel reactie op)
- 5.1.2.e (i.o.m.) 5.1.2.e maakt nog gespreksnotitie voor Staghouwer (voor LTO/NAJK)

Planning

- Deze versie (schoon) bespreken vanmiddag 15.30 met Staghouwer + spreeknotitie (5.1.2.e brengt dit in)
 - 5.1.2.e zal secretariaat Staghouwer informeren.
- Staghouwer belt LTO en NAJK na de ministerraad morgen

Met vriendelijke groet,

5.1.2.e

5.1.2.e

5.1.2.e

.....

Directie Strategie, Kennis en Innovatie
Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
Bezuidenhoutseweg 73 | 2594 AC | Den Haag

Postbus 20401 | 2500 EK | Den Haag

.....

M 5.1.2.e

5.1.2.e @minlnv.nl

www.rijksoverheid.nl/lnv

Van: 5.1.2.e

Verzonden: woensdag 13 juli 2022 21:17

Aan: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>;
'5.1.2.e' <5.1.2.e@minaz.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>; 5.1.2.e
<5.1.2.e@minaz.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>; 5.1.2.e
5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>

Onderwerp: Afspraken en acties na gesprek Remkes met ministers V2 + concept brieven

Beste mensen,

Bijgaand de iets aangepaste v2 van de afspraken- en actielijst. Daarin ook nog even expliciet gemaakt dat woordvoerder zoeken aan DC is en niet BPZ.

Verder 2 concept brieven. Het is een beetje zoeken naar de juiste toon, zeker als er één brief naar alle partijen gaat. Het is nu erg gericht op de agrarische ondernemer, terwijl de brief ook gaat naar overheden, NGO's en bedrijven als Rabobank. Aan de andere kant, allerlei verschillende brieven kan ook juist weer het verkeerde signaal uitstralen.

Ik zou iedereen willen vragen morgen voor 11.00 te reageren (kort dag, I know). Dan hebben we daarna nog even tijd wat te knutselen en kan die naar de ministers als basis voor het gesprek met LTO en NAJK.

@5.1.2.e ik ben zo vrij geweest jou ook even in de mailing mee te nemen.

Met vriendelijke groet,

5.1.2.e 5.1.2.e

5.1.2.e

.....

Directie Strategie, Kennis en Innovatie
Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
Bezuidenhoutseweg 73 | 2594 AC | Den Haag

Postbus 20401 | 2500 EK | Den Haag

.....

M 5.1.2.e

5.1.2.e @minlnv.nl

From: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Sent: Mon, 18 Jul 2022 16:04:54 +0200
To: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Subject: RE: Uitnodigingsbrief Remkes

Buiten reikwijdte

Van: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Datum: 18 juli 2022 om 15:38:36 CEST
Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>, 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Onderwerp: RE: Uitnodigingsbrief Remkes

Ha 5.12.e

Ik sprak de minister (die de vorige versie overigens al beduidend beter vond dan de versies daarvoor) en hij stipte twee belangrijke punten aan:

- 1) Benadrukken onafhankelijke rol Remkes
- 2) Dat er ruimte is om alles op tafel te leggen (als aanbod van Remkes, en dat het kabinet dus ook die ruimte geeft).

Groet!

5.12.e

Van: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Verzonden: maandag 18 juli 2022 15:07
Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Onderwerp: RE: Uitnodigingsbrief Remkes

Hoi 5.12.e

Hierbij de aangepaste en ingekorte brief.

Ik zie dat dit in de mails gekruist heeft met de acties van 5.12.e. Daarom mss nog even naar de quote uit de brief kijken. Ik vond de passage met 'hete brij' zelf te gortig, dus dat staat er niet meer in.

Groet,

5.12.e

Van: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Verzonden: maandag 18 juli 2022 11:53
Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
CC: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Onderwerp: RE: Uitnodigingsbrief Remkes

Buiten reikwijdte

5.12.e

5.12.e

Van: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Verzonden: maandag 18 juli 2022 11:44

Aan: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>

Onderwerp: Uitnodigingsbrief Remkes

From: "5.12.e" <5.12.e@minInv.nl>
Sent: Mon, 18 Jul 2022 17:09:32 +0200
To: "5.12.e" <5.12.e@minInv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minInv.nl>
Cc: "5.12.e" <5.12.e@minInv.nl>
Subject: RE: Te benaderen organisaties gesprek Remkes

Buiten reikwijdte

5.12.e

5.12.e

Van: 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>
Verzonden: maandag 18 juli 2022 17:06
Aan: 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>
CC: 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>
Onderwerp: RE: Te benaderen organisaties gesprek Remkes

Buiten reikwijdte

5.12.e

Van: 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>
Verzonden: maandag 18 juli 2022 17:00
Aan: 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>
CC: 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>
Onderwerp: RE: Te benaderen organisaties gesprek Remkes

Hoi 5.12.e
Hierbij de aangevulde lijst (Word-bestand is verwerkt in deze Excel). Ik heb ook wat partijen toegevoegd die bepaalde 'deelsectoren' binnen de agrarische sector vertegenwoordigen, bijvoorbeeld melkvee, pluimvee en varkens.

Criteria zijn volgens mij:

- Vertegenwoordigende partijen die in hun belang worden geraakt worden door het
- Vertegenwoordigende partijen die zich betrokken voelen/betrokken zijn

Er moet voor gezorgd worden dat alle belangen gehoord worden. De lijst is uitgebreid, maar geeft volgens mij wel het hele speelveld weer en dus alle belangen.

Ik heb niet van alle partijen het mailadres; kan eventueel nog wel op zoek.

Groet,

5.12.e

Van: 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>
Verzonden: maandag 18 juli 2022 15:42
Aan: 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>
CC: 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>
Onderwerp: Te benaderen organisaties gesprek Remkes

Buiten reikwijdte

From: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Sent: Tue, 19 Jul 2022 14:49:27 +0200
To: "5.12.e" <5.12.e@nvwa.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Cc: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Subject: RE: Antw: Uitnodigingsbrief Remkes

Hoi 5.12.e

Idee van 5.12.e zou het niet handig zijn de laatste zin onder 'uit de onzekerheid' te verwijderen (misschien denkt u dat het geen zin heeft om...)

En zou het met het schrappen van die beide stukken niet een geschikte brief zijn voor beide doelgroepen?

Groet,

5.12.e

Van: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

Verzonden: dinsdag 19 juli 2022 14:22

Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e

<5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e

<5.12.e@minlnv.nl>

CC: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

Onderwerp: FW: Antw: Uitnodigingsbrief Remkes

Beste allen,

Bijgaand de brief zoals deze er nu ligt. Het gaat om een derde versie die ik – op verzoek – sterk heb ingekort en voorzien van de extra wensen nav een gesprek 5.12.e/minister.

We spraken zojuist af dat ik op basis hiervan een tweede brief maak, die meer algemeen is. Dat zou eenvoudigweg kunnen door onder het kopje impact alleen de eerste zin opnemen en de andere zinnen te laten vervallen. Beide brieven kunnen dan met statement naar de BR.

Groet,

5.12.e

Van: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

Verzonden: maandag 18 juli 2022 18:12

Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

Onderwerp: Antw: Uitnodigingsbrief Remkes

Buiten reikwijdte

5.12.e

Van: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

Datum: 18 juli 2022 om 16:51:04 CEST

Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

CC: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

Onderwerp: FW: Uitnodigingsbrief Remkes

Buiten reikwijdte

From: "5.1.2.e" <5.1.2.e@minlnv.nl>
Sent: Tue, 19 Jul 2022 15:34:15 +0200
To: "5.1.2.e" <5.1.2.e@minlnv.nl>
Subject: RE: Antw: Uitnodigingsbrief Remkes

Het staat als volgt in de offerteaanvraag:

Beschrijving van de opdracht

Het ondersteunen en adviseren van de gespreksleider Dhr. Remkes bij het voorbereiden en begeleiden van gesprekken tussen kabinet, medeoverheden, agrarische sector en andere stakeholders met als doel dat de dialoog en verbinding weer is hersteld of daartoe een advies formuleren. Het organiseren van de gesprekken, verslaglegging, nazorg en ondersteuning bij de werkzaamheden van dhr. Remkes. De gesprekken dienen in augustus plaats te vinden.

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>
Verzonden: dinsdag 19 juli 2022 14:57
Aan: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>
Onderwerp: RE: Antw: Uitnodigingsbrief Remkes

Super.

Om een goed overzicht te hebben maak ik een overzicht wie nu welke zaken uitwerkt. 5.1.2.e vroeg ook al om zo'n overzicht. Ik zou daarin ook graag beschrijven welke rol het secretariaat van Remkes heeft. Heb je het document voor mij waarin dat beschreven is als uitvraag voor Berenschot?

Alvast dank,

Groeten,

5.1.2.e

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>

Verzonden: dinsdag 19 juli 2022 14:41

Aan: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>

CC: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>

Onderwerp: RE: Antw: Uitnodigingsbrief Remkes

Buiten reikwijdte

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>

Verzonden: dinsdag 19 juli 2022 14:22

Aan: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>

CC: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>

Onderwerp: FW: Antw: Uitnodigingsbrief Remkes

Buiten reikwijdte

5.1.2.e

5.1.2.e

From: "5.12.e"
Sent: Tue, 19 Jul 2022 20:28:58 +0200
To: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Subject: Doorst: Overzicht Remkes traject
Attachments: brief optie 1 revisie DC.docx

Ter info.

Van: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Datum: 19 juli 2022 om 16:03:20 CEST
Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>, 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
CC: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>, 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>, 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Onderwerp: Overzicht Remkes traject

Hey 5.12.e en 5.12.e

Hier even een overzicht t.a.v. REMkes:

- Brief met uitnodiging aan partijen: laatste versie bij deze mail.
 - Morgen gaan waarschijnlijk de antwoorden op de kamervragen van Omtzigt en van der Plas tav berekeningen financiën en Remkes uit.
 - Daar kan nog rekening mee worden gehouden in de bewoordingen van de uitnodigingsbrief.
 - Concept ligt donderdag in de BR; twee opties 1 brief voor allen, of twee varianten voor agrarische partijen/overige partijen.
 - Daarna afstemming/accordering met Mins en Remkes, cc. Jullie
 - Daarbij zit een lijst met partijen waar de uitnodiging dan aan zal worden gestuurd.
- Press-statement:
 - Wordt door DC voorbereid, ligt donderdag ook in BR en dan afstemming/accordering met de brief samen.
- Dit is vooral om van de kant te komen, dan is het voor ons zoveel mogelijk handen af. Remkes richt zelf zijn verdere proces en aanpak in samen met zijn secretariaat. Daarbij wordt een aantal data gewisseld waar ook de MP reserveringen voor heeft gemaakt. Het blijkt wel lastig hier momenten te vinden dat ook MNenS en/of MLNV kunnen.
- Praktische ondersteuning/aangelegenheden:
 - Secretariaat: offerte staat uit bij Berenschot voor 23 dagen ondersteuning, met een sr. (S13) en een junior (S11) medewerker. Omschrijving opdracht: Het organiseren van de gesprekken, verslaglegging, nazorg en ondersteuning bij de werkzaamheden van dhr. Remkes. De gesprekken dienen in augustus plaats te vinden.
 - Aan deze kant regelen we secretaresse en Protocol voor de praktische zaken (chauffeursdiensten regelen, locaties inkopen, boeken evt. overnachtingen Remkes), in overleg met secretariaat Remkes.
 - Secretariaat en Remkes volledig onafhankelijk in de uitvoering.
 - Chauffeursdiensten door FMH.
 - DC koopt een onafhankelijk woordvoerder in.
 - Ik ben aan het verkennen hoe we een neutraal eigen mailadres/box kunnen organiseren voor Remkes en het onafhankelijk secretariaat + woordvoerder.
- Overig:
 - Naast regelen Remkes is ook de voorbereiding van de bewindspersonen nodig (gesprekskader). Dit wordt intern vanuit Agro, ism DGS vormgegeven, loopt ook via de extra BR-en (DI en DO).
 - Inpassen planning van de septemberbrief en de gesprekken en oogst van Remkes is nog een lastige. De eerste versie van de brief moet nl. al de 23^e in de CFL liggen, dan zijn de gesprekken nog volop aan. Ik heb ergens gehoord dat Remkes 30 augustus zijn advies wil opleveren, maar dat weet ik niet zeker.

Groet,

5.12.e

From: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Sent: Wed, 20 Jul 2022 10:17:38 +0200
To: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Cc: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Subject: RE: voorzet gesprekskader en taken voor BR
Attachments: concept overzicht gesprekskader en afspraken remkes 5.12.e en 5.12.e

Hoi allen,

Bijgaand nog een aantal suggesties vanuit mijn kant!

Met groet,

5.12.e

Van: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

Verzonden: woensdag 20 juli 2022 09:26

Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

CC: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

Onderwerp: RE: voorzet gesprekskader en taken voor BR

Hierbij een paar overwegingen in de tekst. Uiteraard heeft het nog wat polishing nodig.

Hieronder een aantal belangrijke momenten in de septemberbrief en de bouwblokken zoals ik ze nu begrepen heb.

Septemberbrief

- Donderdag 21/7 MLNV over keten en toekomstbeelden
- Donderdag 21/7 gesprek FIN/IRF
- 4/8 Vooroverleg coalitieoverleg
- 5/8 coalitie: VVD/CU
- 17/8 coalitie: CDA/D66
- 19/8 gesprek MP, vice MP, betrokken ministers
- 19/8 DO stikstof (evt eerder die week)
- 23/8 CFL
- 6/9 RFL
- 9/9 MR

Blokken

- inleiding en toelichting hoe verder kringlooplandbouw
- overzicht toekomstbeelden (bijlagen)
- inzet op keten
- overheidsondersteuning – instrumentarium/middelen
- en aan slot nog aankondiging van dialoog.

Van: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

Verzonden: dinsdag 19 juli 2022 19:30

Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

CC: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

Onderwerp: RE: voorzet gesprekskader en taken voor BR

Buiten rekwisite 5.12.e

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e @minlnv.nl>

Verzonden: dinsdag 19 juli 2022 17:48

Aan: 5.1.2.e <5.1.2.e @minlnv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e @minlnv.nl>; 5.1.2.e

<5.1.2.e @minlnv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e @minlnv.nl>; 5.1.2.e

<5.1.2.e @minlnv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e @minlnv.nl>

CC: 5.1.2.e <5.1.2.e @minlnv.nl>

Onderwerp: voorzet gesprekskader en taken voor BR

Hoi collega's,

Bijgevoegd document hebben wij gemaakt, met als doel in beeld te brengen: wat het doel is van het gesprek, wat voor vragen er nog liggen, en wat voor taakverdeling logisch is.

Idee is om (een aangevulde versie van) dit document donderdagochtend ook te agenderen in de BR. Dit dus naast bespreking van de brief, persbericht en stakeholderlijst.

Het is echt een draft, we hopen dus dat jullie mee kunnen helpen dit document aan te vullen.
Zouden jullie hier op mee kunnen kijken en morgen uiterlijk 12.00 je opmerkingen kunnen delen?

Veel dank alvast!

Groet,

5.1.2.e en 5.1.2.e

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e @minlnv.nl>

Verzonden: dinsdag 19 juli 2022 14:55

Aan: 5.1.2.e <5.1.2.e @minlnv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e @minlnv.nl>; 5.1.2.e

<5.1.2.e @minlnv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e @minlnv.nl>; 5.1.2.e

<5.1.2.e @minlnv.nl>

CC: 5.1.2.e <5.1.2.e @minlnv.nl>

Onderwerp: RE: Antw: Uitnodigingsbrief Remkes

Buiten reikwijdte 5.1.2.e

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e @minlnv.nl>

Datum: 19 juli 2022 om 14:49:27 CEST

Aan: 5.1.2.e <5.1.2.e @minlnv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e @minlnv.nl>; 5.1.2.e

<5.1.2.e @minlnv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e @minlnv.nl>; 5.1.2.e

<5.1.2.e @minlnv.nl>

CC: 5.1.2.e <5.1.2.e @minlnv.nl>

Onderwerp: RE: Antw: Uitnodigingsbrief Remkes

Buiten reikwijdte

5.1.2.e

5.1.2.e

From: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Sent: Wed, 20 Jul 2022 16:06:34 +0200
To: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Cc: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Subject: traject Remkes- document BR morgen
Attachments: 1 A Brief optie 1 revisie DC.docx, 1 B Brief optie 2 revisie DC.docx, 1 C Statement media uitnodigingsbrief Remkes - V2.docx, 2 Voorstel genodigden gesprekken Remkes concept 19072022 zonder mailadressen.xlsx, BR voorbereiding gesprekken Remkes.docx

Hoi 5.12.e

Bijgevoegd document (BR voorbereiding) hebben we met behulp van de collega's uit 'het groepje' gemaakt. Het is vrij lang geworden, we hebben 4 punten: de communicatie (brieven en pers), stakeholders, gesprekskader en coördinatie/organisatie.

Is dit iets om te bespreken in de BR, mis je nog dingen of zijn er punten die we misschien beter nog even achterwege kunnen halen? (zoals je ziet is in het document nog een aantal punten gearceerd. Dit zijn vragen die opkwamen en waar ons inzien nog geen antwoord op is. We zouden dit ook later kunnen agenderen..)

De overige bijlages heb ik net al naar 5.12.e gestuurd zodat de BR-leden die alvast kunnen lezen (dat zijn de brieven, pers en stakeholders). Hopelijk is dit in orde.

Tot slot: We hebben ook het gevoel dat het handig zou zijn als iemand met Remkes contact kan leggen voor een aantal praktische punten (bijvoorbeeld: wat heeft hij voor ogen met het startgesprek (is dat met boeren of stakeholders), hoe wil hij de gesprekken vormgeven, hoe ziet hij informatievoorziening tijdens het traject?). We hebben nog niet kunnen achterhalen of/wie contact met hem heeft hierover. Wellicht weet jij dit ?

Groet,
5.12.e en 5.12.e

Inleiding

In de Bestuursraad van dinsdag 17 juli 2022 is al kort gesproken over de concept-uitnodigingsbrief en de genodigdenlijst voor de gesprekken die de heer Remkes gaat voeren met andere overheden, de agrarische en andere sectoren.

Voor een soepele start in augustus is een aantal documenten gemaakt (conceptbrieven, persstatement, stakeholderslijst) en aanvullend een aantal inhoudelijke discussiepunten hoe de gesprekken landen in het beleidstraject.

Achtergrond

De heer Remkes gaat als onafhankelijk gespreksleider een aantal gesprekken tussen het kabinet en betrokken partijen uit de agrarische sector begeleiden. Het doel van deze gesprekken is, zoals aangegeven in de Kamerbrief van 1 juli 2022, weer te komen tot een verstandhouding waarbij de inhoud en het gesprek over een duurzame toekomst voor agrarische ondernemers en het landelijk gebied centraal staan. Het kabinet ziet de gesprekken als een belangrijke plek om de zorgen en emoties te benoemen zodat er een beter begrip ontstaat voor elkaars positie, en de verhouding zo wordt dat er weer een constructieve dialoog gevoerd kan worden over de toekomst van het landelijk gebied. Het is essentieel dat alle belanghebbenden gelijkwaardig en met wederzijds vertrouwen aan tafel zitten.

Naast een minister zal de minister-president namens het kabinet aan één of meerdere van deze gesprekken deelnemen. NB dit is wel anders dan in de Kamerbrief is besproken: hier was sprake van aanwezigheid beide bewindspersonen.

Gevraagde besluiten en bespreekpunten:

- 1) Startpakket gespreksleider Remkes:
 - Voorstel DC is 2 brieven (bijlage 1 en 2). Als niet 2 brieven, dan voorstel optie 1.
 - Akkoord met de brief/brieven zelf?
 - Akkoord met het persstatement?
- 2) Stakeholderslijst
 - Akkoord met de stakeholderslijst?
- 3) Gesprekskader
 - Nog opmerkingen met betreft inpassing traject septemberbrief?
 - Is dit document voldoende leidraad voor gelijksoortige gesprekken tussen de bewindspersonen en stakeholders?
- 4) Coördinatie en organisatie
 - Contact met Remkes over invulling van rol (praktisch).
 - Vervolg na augustus: wat te doen met het advies, inbedding van gesprekken in beleidsbrieven?

Toelichting/achtergrond op bespreekpunten

1) Startpakket gespreksleider Remkes

Bijgevoegd zijn twee uitnodigingsbrieven:

- Optie 1: conceptuitnodiging boerenbelangenbehartigers (LTO, NAJK, FDF) (bijlage 1A)
- Optie 2: conceptuitnodiging belangenbehartigers bouwnijverheid, transport (bijlage 1B)
- Statement media (bijlage 1C)

Toelichting

In de BR (d.d. 18/7) is gesproken over of alle partijen dezelfde uitnodiging krijgen, of dat het wenselijk is een gerichte brief naar de boerenbelangenbehartigers te sturen.

Argumenten voor twee conceptuitnodigingen (advies DC): in de landbouw nu eenmaal meer weerzin en moedeloosheid heerst om aan tafel te komen. Vermoedelijk hebben de gesprekken door deze attitudedecalage ook een iets ander verloop. Dat rechtvaardigt een aparte uitnodiging voor de boerenbelangenbehartigers. De gespreksleider kan in de aan hen geadresseerde uitnodiging de sterke achterliggende emoties van wantrouwen erkennen. Daardoor kunnen eventuele bezwaren om in gesprek te gaan verdwijnen. Dit is in één algemene uitnodigingsbrief lastiger.

Argumenten voor één uitnodigingsbrief: één brief straalt gelijkwaardigheid uit naar alle partijen. Het is niet logisch om voor een zelfde gesprek verschillende versies van de uitnodiging te hebben omdat dit de partijen en verschillend uitgangspunt geeft. Ook kunnen twee verschillende uitnodigingen tot negatieve beeldvorming/reacties leiden bij genodigden.

Toelichting op brieven

Bijgevoegde brief 1 neemt meer ruimte om de weerzin en moedeloosheid bij agrarische partijen te benoemen.

Voor het overige zijn beide teksten gelijklopend. Alle sectoren worden betrokken in de gebiedsprocessen en van alle vragen kabinet en provincies hun stikstofuitstoot/neerslag terug te brengen, al moet de landbouw (melkveehouderij) daar de grootste bijdrage aan leveren. Verder zal het niemand zijn ontgaan dat de emoties juist in de landbouw heftig en extreem zijn. Ook daaraan wordt in de twee briefopties in gelijkaardige bewoordingen gerefereerd.

Mocht u uw besluit willen handhaven om de heer Remkes één conceptbrief mee te geven, dan heeft optie 1 onze voorkeur. De kans op afhakers is in dat geval het kleinst.

Het is niet duidelijk hoeveel gesprekken er precies moeten of kunnen volgen. Daarom ligt de nadruk in deze conceptuitnodigingen voornamelijk op 'een gesprek'. Doel is immers om in eerste instantie iedereen aan tafel te krijgen.

Vervolg: na akkoord wordt deze brief voorgelegd aan MLNV, MNenS en AZ. Vervolgens dhr. Remkes.

Vraag aan de BR:

- 1 of 2 brieven?
- Akkoord met de brief/brieven?
- Akkoord met het persstatement?

2) Stakeholderlijst – bijlage 2

De concept-stakeholderlijst is bedoeld als eerste inventarisatie (en contactlijst) waar het (nog aan te stellen) onafhankelijke secretariaat van Remkes op kan terugvallen.

Uiteindelijk besluit Remkes zelf welke partijen uitgenodigd worden.

De genodigdenlijst moet een goede weerspiegeling zijn van het maatschappelijk veld, zodat alle belangen passend bij bovenstaand doel van de gesprekken gehoord worden. Dit betekent:

- Vertegenwoordigende partijen die in hun belang worden geraakt door het beleid;
- Vertegenwoordigende partijen die zich betrokken voelen/betrokken zijn

De ketenpartijen zijn niet opgenomen in de bijgaande lijst, omdat hier een apart proces op loopt in voorbereiding op de septemberbrief.

Vraag aan de BR: Is de BR akkoord met deze stakeholderslijst?

3) Gesprekskader

Vormgeving:

- Remkes besluit over de vormgeving, volgorde en genodigden voor de gesprekken.
- Remkes is onafhankelijk gespreksleider en geen deelnemer.
- Bij alle gesprekken is in ieder geval 1 bewindspersoon aanwezig, op basis van beschikbaarheid.
- De MP is aanwezig bij een aantal gesprekken, idealiter het start- en het eindgesprek
- In de voorbereiding is een agendavoorstel, maar het kan zijn dat deze niet gehanteerd wordt op verzoek van bepaalde genodigden. Wat in ieder geval de bedoeling is:
 - Ruimte om ongenoegen te uiten.
 - Hoe-vraag ligt nadrukkelijk op tafel.
- Locaties zijn door het land, fysiek (maar coronaproof).

Het is goed als dat vanuit het secretariaat van Remkes vooraf goed wordt aangegeven:

- Spelregels: hoe met elkaar om te gaan in het gesprek
- Vertrouwelijkheid
- Verslaglegging (openbaar/besloten; hoe zit dat met de WOB/WOO)
- Herleidbaar of niet naar organisatie in verslaglegging
- Aanwezigheid andere personen
- Wat is het resultaat van de gesprekken? Een analyse of een advies?

Om inhoud van gesprekken mee te kunnen nemen in de andere beleidstrajecten (w.o. septemberbrief) zou het waardevol zijn om tussentijds informatie uit gesprekken te ontvangen. Dit vraagt verdere afstemming met dhr. Remkes.

Inhoudelijk

Resultaat van de gesprekken?

Het resultaat van de gesprekken is 'weer te komen tot een verstandhouding waarbij de inhoud en het gesprek over een duurzame toekomst voor agrarische ondernemers en het landelijk gebied centraal staan' (DGS / 22290922). Dit kan bereikt worden door:

- Een brede vertegenwoordiging vanuit de agrarische sector en vertegenwoordiging van andere betrokken sectoren in gesprek is geweest en zich gehoord voelen door het kabinet;
- Deze gesprekken de basis geven voor een verdere constructieve dialoog met de partijen (uitwerking in participatie/stakeholderaanpak)

Inhoudelijke insteek regering

- De voorgestelde gesprekken dienen er niet toe om de doelstellingen en uitgangspunten zoals die zijn opgenomen in het coalitieakkoord en het NPLG ter discussie te stellen; de doelen en het tijdpad staan vast¹.
- Ruimte zit in 1) *hoe* de plannen ingevuld worden en 2) in het meedenken van elementen die perspectief kunnen bieden (= perspectiefbrief).

Wat is de relatie van de gesprekken met de septemberbrief?

- In de septemberbrief wordt ruimte gehouden voor mogelijke punten die voortkomen uit de gesprekken.
- Dit vergt nauwgezette afstemming tussen de gesprekken en de brief. Een deel van de gesprekken vindt plaats terwijl de brief al in de onderraad ligt. Als we de maatschappelijke partijen serieus willen nemen en hun inbreng in de septemberbrief mee willen nemen, is het van belang om hier goed naar te kijken. Mooi zou zijn als er een door de maatschappelijke partijen gedragen septemberbrief ligt (het resultaat van de gesprekken), omdat dit een goede basis biedt voor het verdere proces.

Vraag BR: is verdere inpassing van deze twee trajecten wenselijk?

- *Follow-up na deze gespreksronde*

- Remkes maakt een analyse met aanbevelingen
- Hoe wordt na het gesprek verder gegaan met elkaar? Is dit onderdeel van het advies van Remkes en komt dit al ter sprake in de gesprekken? Hier ligt een relatie met de in de kamerbrief genoemde dialoog dat ook het vervolg zal zijn hierop.
- Informeren TK + appreciatie advies (loopt dit via de septemberbrief?)
- Oppakken advies Remkes: > ?

4. Coördinatie en organisatie

Verantwoordelijk DG: 5.1.2.e

Coördineren intern LNV: SK&I 5.1.2.e (15/7 tot 8/8), 5.1.2.e
(vanaf 8/8);

Team

SK&I: 5.1.2.e of 5.1.2.e ; 5.1.2.e 5.1.2.e
BPZ: 5.1.2.e (tot 5 augustus)/ 5.1.2.e
DG Agro: ?
DGS: 5.1.2.e (tot 30/7)/ 5.1.2.e (tot 21/7 en na 22/8)/
5.1.2.e (vanaf 1/8)/ 5.1.2.e (vanaf 8/8),
DC: (woordvoering LNV indien nodig) 5.1.2.e (tot 1/8), 5.1.2.e (tot
15/8), 5.1.2.e (tot 22/8)
AZ: 5.1.2.e (tot 1/8), 5.1.2.e)

Contactmomenten

- Met Remkes: ?
- Met secretariaat: Praktisch – 5.1.2.e inhoudelijk – 5.1.2.e / 5.1.2.e en 5.1.2.e
- Met BWPs: 5.1.2.e
- Intern LNV: via BR en stuurgroep septemberbrief
- Intern AZ: via 5.1.2.e en 5.1.2.e

Organiseren voorzieningen Remkes

- secretariaat, beveiliging, chauffeur, emailadres 5.1.2.e (BPZ)
- onafhankelijk woordvoerder (5.1.2.e /DC)

¹ DGS / 22290922

- Aanzet tot start (concept brief, lijst gesprekspartners): 5.1.2e
5.1.2e / 5.1.2e / 5.1.2e
- 5.1.2e onafhankelijke woordvoerder (via 5.1.2e)
-

5.1.2e

Opdracht uit offerte: Het ondersteunen en adviseren van de gespreksleider 5.1.2e bij het voorbereiden en begeleiden van gesprekken tussen kabinet, medeoverheden, agrarische sector en andere stakeholders met als doel dat de dialoog en verbinding weer is hersteld of daartoe een advies formuleren. Het organiseren van de gesprekken (in augustus), verslaglegging, nazorg en ondersteuning bij de werkzaamheden van dhr. Remkes.

Inhoudelijk voorbereiden BWPs

- Startgesprek, gesprekken met genodigden (gesprekskader), eindgesprek: 5.1.2e / 5.1.2e / 5.1.2e / 5.1.2e / 5.1.2e (agro?),
- Signalen tbv septemberbrief (als die uit de gesprekken komen): ?

Ambtelijke aanwezigheid LNV gesprekken

- Vraagt besluit of dit gewenst is.
- Zo ja: 5.1.2e (SK&I) & 5.1.2e / 5.1.2e (DGS)

Tijdpad

PM data en beschikbaarheid van bewindspersonen

From: "5.12.e" "
Sent: Thu, 21 Jul 2022 09:33:59 +0200
To: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>;
"5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@nvwa.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Subject: Statement - derde versie (kan in pakket mee naar Remkes)
Attachments: Statement uitnodigingsbrief Remkes - V3.docx

Dag allen,

En met nog een kleine aanpassing vanuit de BR: hierbij de eindversie van het statement. Deze kan mee met de brief die aan de beide M's en Remkes wordt voorgelegd, ter check. Lijkt me handig dat in 1 pakket te doen.

Groet!

5.12.e

Van: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Verzonden: donderdag 21 juli 2022 09:19
Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Onderwerp: brief optie 2

Beste allen,

Ik heb zojuist uit de bestuursraad genoteerd dat is gekozen voor één brief, te weten optie 2 met wat aanpassingen. Zie bijgaand.

Er waren aarzelingen bij de passage over de PAS. Die passage zit dan ook niet meer in dit nieuwe conceptemplaar. Ook werd al te veel empathie niet passend gevonden. Empathie staat in deze brief niet langer voorop. Wel benoemt Remkes nog steeds de maatschappelijke emoties als wanhoop (dit is dus niet aangepast).

We zullen de brief ook nog even naast het statement leggen. Daarin staat een passage over het meenemen van de gespreksopbrengst in de septemberbrief. Die schrappen we in verband met de planning.

Groet,

5.12.e

From: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Sent: Thu, 21 Jul 2022 09:44:53 +0200
To: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Cc: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Subject: RE: brief optie 2
Attachments: brief Remkes.docx

Buiten reikwijdte

5.12.e

Van: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Verzonden: donderdag 21 juli 2022 09:28
Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
CC: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Onderwerp: RE: brief optie 2

Hoi 5.12.e

Fijn dat je bij de BR kon zijn en zo direct meekreeg wat hun wensen tav de brief waren.

Ik vind het een mooie aanpassing.

Als ik nog een kleine opmerking mag maken, het volgende. Er zit nu een opmaak verschil tussen de twee begin alinea's en de rest van de brief. Is dat bewust?

Verder begint de eerste zin onder de kop

Uit de onzekerheid met een spatie. Kan je die nog weghalen. Het gaat om de zin:

Dit gesprek kunt u zien als een keuze om gezamenlijk

Groeten,

5.12.e

Van: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Verzonden: donderdag 21 juli 2022 09:19
Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Onderwerp: brief optie 2

Buiten reikwijdte

5.12.e

5.1.2e en 5.1.2e dank voor jullie snelle handelen!

5.1.2e de brief met deze inleiding is zo besproken in de BR, dus ik denk dat we het beter zo kunnen houden.

De stakeholderslijst is nog licht aangepast (toevoegen ter overweging: 5.1.2e en forfarmers wegens betrokkenheid achter de schermen).

5.12e

```
Aan: 512.e <512.e @minInv.nl>; 512.e <512.e @minInv.nl>; 512.e
<512.e @minInv.nl>; 512.e <512.e @minInv.nl>; 512.e
<512.e @minInv.nl>; 512.e <512.e @minInv.nl>; 512.e <512.e @minInv.nl>; 512.e
512.e <512.e @minInv.nl>
```

Hoi ^{5.12.20}

Dank je wel voor de terugkoppeling en nieuwe brief. Ik heb er nog één opmerking bij. In de inleiding staat 'Graag nodig ik u uit voor een gesprek met het kabinet over *onze landbouw, natuur (en stikstof), het veranderend klimaat, en de kwaliteit van onze wateren* .

5.12e

Aan: 512e <512e @minlnv.nl>; 512e <512e @minlnv.nl>; 512e
<512e @minlnv.nl>; 512e <512e @minlnv.nl>; 512e
<512e @minlnv.nl>; 512e <512e @minlnv.nl>; 512e <512e @minlnv.nl>

We zullen de brief ook nog even naast het statement leggen. Daarin staat een passage over het meenemen van de gespreksopbrengst in de septemberbrief. Die schrappen we in verband met de planning.

Groet,

5/12/21

612e

M: 5.1.2e**E:** 5.1.2e [@minInv.nl](mailto:5.1.2e@minInv.nl)

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is gezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen.

De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message.
The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.

From: "5.12.e"
Sent: Fri, 22 Jul 2022 09:11:32 +0200
To: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Subject: FW: Ter akkoord: stukken mbt uitnodigingsbrief dhr. Remkes
Attachments: 3. Voorstel genodigden gesprekken Remkes.xlsx

Hoi 5.12.e

Hierbij de feedback van Remkes op bijgevoegde stakeholderslijst.

-ik mis nog:een breed geschakeerde aanwezigheid van individuele agrariërs en de ketenpartners. Hierbij kunnen dan ook De Heus en For Farmers worden uitgenodigd;

- moet Staatsbosbeheer niet samen met NGO's worden uitgenodigd in plaats van samen met de bestuurlijke partners?

Hoop dat jullie hier ideeën voor hebben.

Groet,

5.12.e

From: "512e"
Sent: Fri, 22 Jul 2022 09:48:12 +0200
To: "512e" <512e@minInv.nl>; "512e" <512e@minInv.nl>;
"512e" <512e@minInv.nl>; "512e" <512e@minInv.nl>; "512e"
<512e@minInv.nl>; "512e" <512e@minInv.nl>; "512e"
<512e@minInv.nl>; "512e" <512e@minaz.nl>
Subject: Contact secretariaat Remkes

Beste collega's,

Net kort contact gehad met 512e 512e het secretariaat van Remkes. Ze zijn gestart en hebben vanmiddag tel. Contact met Remkes. Voor jullie ook goed om te weten dat dat dus loopt!

Kort even doorgelopen wat ik gisteren heb gestuurd en wat zij nog zullen ontvangen als laatste stukje van de overdracht. Verder benadrukt dat zij echt voor Remkes werken en onze relatie vooral administratief is (evt. zaken die zij van ons nodig hebben leveren we uiteraard, maar verder aan hun beoordeling) gelet op hun onafhankelijke positie.

Groet,

512e

From: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Sent: Fri, 22 Jul 2022 10:14:08 +0200
To: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Cc: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Subject: aanpassingen uitnodigingsbrief Remkes
Attachments: conceptbrief Remkes def.docx

Hoi 5.12.e

Bijgaand een nieuwe conceptuitnodiging, die aan de reactie van de ondertekenaar/onafhankelijk gespreksleider tegemoet komt.

Ik heb hyperlinks naar de junibrieven en de versnellingsbrief opgenomen aangezien de uitnodiging waarschijnlijk per mail wordt verstuurd.

5.12.e heeft het statement erop aangepast.

Stuur jij het pakketje naar 5.12.e zijn secretariaat?

Groet,

5.12.e

From: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Sent: Fri, 22 Jul 2022 10:47:30 +0200
To: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Subject: RE: aanpassingen uitnodigingsbrief Remkes

Buiten reikwijdte

Van: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Verzonden: vrijdag 22 juli 2022 10:46
Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
CC: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Onderwerp: RE: aanpassingen uitnodigingsbrief Remkes

Buiten reikwijdte

5.12.e

Van: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Datum: 22 juli 2022 om 10:41:00 CEST
Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
CC: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Onderwerp: RE: aanpassingen uitnodigingsbrief Remkes

Hoi 5.12.e

Veel dank, nog even naar gekeken en toch een vraag:

- Opm MNenS: Met het inzetten van de transitie en het formuleren van de plannen de onzekerheid eerst groter wordt voordat we weten hoe de toekomst kan worden vormgegeven. >> zo expliciet staat het nu niet in de brief, is dit nog iets om toe te voegen?

Tot slot: Ik zal het verder afstemmen met 5.12.e en het secretariaat.

Groet,

5.12.e

Van: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Verzonden: vrijdag 22 juli 2022 10:14
Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
CC: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Onderwerp: aanpassingen uitnodigingsbrief Remkes

Reeds bedacht

From: "5.12.e" <5.12.e@minInv.nl>
Sent: Fri, 22 Jul 2022 10:54:00 +0200
To: "5.12.e" <5.12.e@minInv.nl>
Subject: RE: aanvullen lijst ovv Remkes

Hoi 5.12.e

Dankje. Nog even voor mijn begrip/voor de zekerheid: wie zie jij nu als ketenpartijen? Alle ondergenoemde behalve FNLI en CBL?

Verder: wanneer Remkes heeft gekozen laat ik het weten.

Groet,

Van: 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>

Verzonden: vrijdag 22 juli 2022 10:49

Aan: 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>

Onderwerp: RE: aanvullen lijst ovv Remkes

Hi 5.12.e

Zoals besproken, je zou ervoor kunnen kiezen om koepelorganisaties uit te nodigen als FNLI (5.12.e 5.12.e; '5.12.e@fnli.nl') en CBL (5.12.e; 5.12.e@cbl.nl) of de individuele bedrijven daarachter. Voor verwerking FrieslandCampina, Vion, DSM, Cosun, Van drie, Greenery, Plukon, A-Ware etc en voor de supermarketen Albert Heijn, Jumbo, Superunie, Aldi en Lidl. Daar heb ik geen contactgegevens van maar die hebben ze denk ik bij DAD en PAV wel.

Succes! Zou je ons kunnen laten weten of hij inderdaad ook met ketenpartijen zal spreken?

Groet,

5.12.e

Van: 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>

Verzonden: vrijdag 22 juli 2022 09:30

Aan: 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>

Onderwerp: aanvullen lijst ovv Remkes

Urgentie: Hoog

Buiten reikwijdte.

5.12.e

From: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Sent: Fri, 22 Jul 2022 11:30:35 +0200
To: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Cc: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Subject: RE: Ter akkoord: stukken mbt uitnodigingsbrief dhr. Remkes

Hoi 5.12.e

Veel dank voor je meedenken.

Voor nu denk ik even genoeg inderdaad.

We hebben partijen als Vandrie etc. nu ook opgenomen. Denk dat het te breed wordt maar die keuze laten we aan dhr. Remkes.

De LNV community komt bij iedereen naar voren dus daar ben ik ook mee bezig, goeie tip. En anders moeten we maandag nog even schakelen met 5.12.e hierover.

Groet,

5.12.e

Van: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Verzonden: vrijdag 22 juli 2022 11:25
Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
CC: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Onderwerp: RE: Ter akkoord: stukken mbt uitnodigingsbrief dhr. Remkes

Hoi 5.12.e

Heb net even met een collega gespard en wat betreft individuele boeren zou je misschien kunnen putten uit de LNV community.

Daarnaast zouden ook de volgende organisaties meegenomen kunnen worden:

- Nevedi (als veevoerorganisatie)
- Nederlandse Zuivel Organisatie/FrieslandCampina
- Nepluvi (Vereniging van Nederlandse Pluimveevleesverwerkende industrie)

Er zijn nog veel meer organisaties in de aanleverende en verwerkende industrie (denk aan Van Drie groep, Agrifirm, Vee en Logistiek, etc.), maar geen idee hoe groot de groep moet zijn en je wilt een goede balans tussen plantaardige en dierlijke sectoren.

Wellicht heeft DC ook nog de lijst met personen/organisaties tbv de kennismakingsgesprekken toen MLNV en MNenS aantraden.

En 5.12.e kan maandag vast ook nog meedenken.

Groeten, 5.12.e

Van: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Verzonden: vrijdag 22 juli 2022 09:12
Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Onderwerp: FW: Ter akkoord: stukken mbt uitnodigingsbrief dhr. Remkes

Buiten reikwijdte

From: "5.12.e" <5.12.e@minInv.nl>
Sent: Fri, 22 Jul 2022 11:45:35 +0200
To: "5.12.e" <5.12.e@minInv.nl>
Cc: "5.12.e" <5.12.e@minInv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minInv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minInv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minInv.nl>
Subject: RE: Antw: uitnodigingsbrief dhr. Remkes
Attachments: Persstatement - Remkes - ruimte om gezamenlijk tot oplossingen te komen.docx

Buiten reikwijdte

5.12.e

Van: 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>
Verzonden: vrijdag 22 juli 2022 11:44
Aan: 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>
CC: 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>
Onderwerp: Antw: uitnodigingsbrief dhr. Remkes

Buiten reikwijdte

5.12.e

Van: 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>
Datum: 22 juli 2022 om 11:16:44 CEST
Aan: 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>
CC: 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>
Onderwerp: uitnodigingsbrief dhr. Remkes

Buiten reikwijdte

5.12.e

5.12.e

Dag allen,

Hierbij de opmerkingen van MNenS:

Dag! Ik ben het eens met de opmerkingen van Johan. Duidelijke scheiding kabinet en Johan. Daarnaast is de

de zin vanuit het kabinet is een minister aanwezig vreemd, want het zijn er vaak meerdere. Kunnen we schrijven dat er altijd een of meerdere betrokkenen uit het kabinet aanwezig zijn? Dit ook verwerken in persbericht!

Tav de onzekerheid staat er nu als iets dat met twee brieven niet kleiner is geworden. Graag wijzigen in de sfeer zoals we dat altijd formuleren: Met het inzetten van de transitie en het formuleren van de plannen de onzekerheid eerst groter wordt voordat we weten hoe de toekomst kan worden vormgegeven.

Met bovenstaand en opmerkingen Johan, akkoord!

Van: 5.12.e <5.12.e @minlnv.nl>

Verzonden: donderdag 21 juli 2022 15:34

Aan: 5.12.e <5.12.e @minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e @minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e @minlnv.nl>

Onderwerp: FW: Ter akkoord: stukken mbt uitnodigingsbrief dhr. Remkes

Buiten reikwijdte

5.12.e

Van: J.W. Remkes <5.12.e @kpnmail.nl>

Verzonden: donderdag 21 juli 2022 15:06

Aan: 5.12.e <5.12.e @minlnv.nl>

CC: 5.12.e <5.12.e @minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e @minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e @minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e @minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e @minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e @minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e @minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e @minlnv.nl>

Onderwerp: Re: Ter akkoord: stukken mbt uitnodigingsbrief dhr. Remkes

Reeds beoordeeld 5.12.e

From: "5.1.2.e" <5.1.2.e@minlnv.nl>
Sent: Fri, 22 Jul 2022 12:22:12 +0200
To: "5.1.2.e" <5.1.2.e@minlnv.nl>
Subject: RE: Ter akkoord: stukken mbt uitnodigingsbrief dhr. Remkes

Dankjewel!

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>
Verzonden: vrijdag 22 juli 2022 12:12
Aan: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>
Onderwerp: RE: Ter akkoord: stukken mbt uitnodigingsbrief dhr. Remkes

Ha 5.1.2.e

Graag gedaan. De lijst bestaat uit contacten van mijzelf en mijn voorgangster. De telers die daarop staan zijn van mijn voorgangster. Deze kun je natuurlijk wel opzoeken. Teler die ik ken, maar wel meer voorlopers zijn:

Graan geluk: 5.1.2.e teelt allerlei verschillende granen natuur inclusief
Boom kwekerij meerstraat: 5.1.2.e boom kwekerij, lupine en miscanthus teelt (Zie ook LuPeel boeren)
Herenboeren: 5.1.2.e
Hempflax: Hennep bedrijf, 5.1.2.e
Hennep branche organisatie: 5.1.2.e

Succes!

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>
Verzonden: vrijdag 22 juli 2022 10:00
Aan: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>
Onderwerp: RE: Ter akkoord: stukken mbt uitnodigingsbrief dhr. Remkes

Buiten reikwijdte

5.1.2.e

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>
Verzonden: vrijdag 22 juli 2022 09:51
Aan: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>
Onderwerp: RE: Ter akkoord: stukken mbt uitnodigingsbrief dhr. Remkes

Buiten reikwijdte

From: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Sent: Fri, 22 Jul 2022 12:45:35 +0200
To: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Subject: RE: Statement Remkes
Attachments: Persstatement - Remkes - ruimte om gezamenlijk tot oplossingen te komen.docx

Hoi 5.12.e

Dankje voor je reactie. Ik heb de taboe-zin geschrapt.
MP staat ook niet in de brief dus heb ik toch maar weggelaten.

Groet,

5.12.e

Van: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Verzonden: vrijdag 22 juli 2022 12:34
Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Onderwerp: RE: Statement Remkes

Ha 5.12.e

Ik zit nu niet achter een computer - wat mij betreft halen we zin over taboes eruit. Ofwel, stoppen na woordje verbinding.

MP kan erin, als dat ook in de brief staat?

Zou je dat kunnen wijzigen?

Dank alvast!

5.12.e

Van: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Datum: 22 juli 2022 om 12:12:07 CEST
Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
CC: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>, 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>, 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>, 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Onderwerp: RE: Statement Remkes

Hoi 5.12.e

Nog even voor de zekerheid: een paar checks:

- er staat nu nog wen de zin in: "Remkes (...) noemt het de kracht van Nederland om open gesprekken te voeren, waarin wordt gezocht naar verbinding en **er ruimte is zonder taboes te spreken**. >> Deze passage staat nu niet meer zo in de brief (in eerdere versie wel).
- er wordt nu niet gesproken over aanwezigheid MP bij een aantal gesprekken. (dit staat wel vast – bewust weggelaten?)
- er is nog een kamerbrief bij gekomen, hier wordt wel naar verwezen in de brief (ook ter overweging)

Mocht je nog aanpassingen maken – ik wacht nog op aanleveren agrarische contactgegevens van 5.12.e en dan stuur ik het pakket naar Berenschot door.

groet,

5.12.e

From: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Sent: Mon, 25 Jul 2022 15:03:05 +0200
To: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Subject: FW: Start opdracht secretariaat Remkes
Attachments: Conceptbrief na opm. Remkes.docx, Persstatement - Remkes - ruimte om gezamenlijk tot oplossingen te komen.docx, mogelijke genodigden gesprekken Remkes.xlsx

Van: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

Verzonden: vrijdag 22 juli 2022 13:10

Aan: '5.12.e' <5.12.e@berenschot.nl>; '5.12.e' <5.12.e@berenschot.nl>; '5.12.e' <5.12.e@berenschot.nl>

CC: '5.12.e' <5.12.e@berenschot.nl>; '5.12.e' <5.12.e@berenschot.nl>; '5.12.e' <5.12.e@berenschot.nl>; '5.12.e' <5.12.e@berenschot.nl>; '5.12.e' <5.12.e@minlnv.nl>

Onderwerp: RE: Start opdracht secretariaat Remkes

Beste 5.12.e en 5.12.e

Fijn dat jullie zo snel van start kunnen gaan.

Zoals 5.12.e waarschijnlijk heeft aangegeven krijgen jullie van mij een aantal documenten waar dhr. Remkes gisteren nog feedback op heeft gegeven.

Dit gaat over een aangepaste (concept-)uitnodigingsbrief, een persstatement en een aangevulde lijst met (mogelijke) genodigden.

- aangepaste uitnodigingsbrief

In deze brief zijn onderstaande opmerkingen van dhr. Remkes verwerkt. Ook zijn er hyperlinks opgenomen voor de beleidsbrieven (op basis van de aanname dat de brieven ws. digitaal verstuurd worden).

Uiteraard is het dhr. Remkes vrij nog aanpassingen te maken in deze uitnodiging aangezien hij als onafhankelijk gespreksleider te werk gaat.

- Persstatement: aangepast met de notie dat er een of meerdere bewindspersonen aanwezig zijn bij de gesprekken. Dit statement wordt door LNV gepubliceerd wanneer dhr. Remkes de uitnodigingen heeft verstuurd

- Genodigdenlijst:

Deze lijst is een verzameling van mogelijke partijen die uitgenodigd kunnen worden. Het is aan dhr. Remkes om te kiezen wie en in welke samenstelling hij partijen gaat uitnodigen.

Aanpassingen op verzoek van dhr. Remkes:

- aangevuld met ketenpartijen. Let op: de lijst bestaat nu uit losse ketenpartijen én koepelorganisaties. Hier kan dus nog een keuze gemaakt worden.
- Individuele agrariërs: deze zijn niet opgenomen in de lijst. De vraag hier is wat precies de wensen zijn. Voor de MP zijn 3 werkbezoeken/gesprekken voorbereid met individuele boeren (elke keer ong. 5):
 - 1 Gelderse Vallei (Utrecht Gelderland)
 - 2 De Peel (Brabant Limburg)
 - 3 Friesland (heeft nog niet plaatsgevonden).

Er kan gekozen worden dezelfde (of soortgelijke) groepen uit te nodigen. Een meegever is dat de gastbedrijven van het 1^e en 2^e bezoek hebben wel wat negatieve reacties ontvangen (tot aan bedreigingen toe) dus er is wel enige tact en afstemming nodig bij het benaderen van mensen. Ook is onduidelijk of ze zomaar in gesprek zouden willen met dhr Remkes. Dit zijn wel ondernemers uit het kritische constructieve middensegment. Namen van bovenstaande ondernemers zijn beschikbaar. We horen graag of hier meer/andere wensen zijn.

Hopelijk kunnen jullie hier mee verder.

Veel succes.

We horen het graag als jullie aanvullende informatie nodig hebben.

Vriendelijke groet,

5.12.e

Sector	Organisatie	Persoon	Functie
Landbouw			
	LTO Nederland	5.1.2.e	5.1.2.e
		5.1.2.e	
	Nederlands Agrarisch Jongeren Kontakt (NAJK)	5.1.2.e	
	BO Akkerbouw	5.1.2.e	
	Biohuis	5.1.2.e	
	BoerenNatuur	5.1.2.e	
		5.1.2.e	
	Agractie	5.1.2.e	
	Farmers Defence Force	5.1.2.e	
	Nederlandse Melkveehouders Vakbond (NMV)	5.1.2.e	
	Nederlandse Vakbond Pluimveehouders	5.1.2.e	
	Producenten Organisatie Varkenshouderij (POV)	5.1.2.e	
	Transitie Coalitie Voedsel en Regie op Ruimte	5.1.2.e	
	Groenboerenplan, o.a.: <i>BoerenNatuur</i>	5.1.2.e	
	<i>Caring Farmers</i>	5.1.2.e	
	<i>Bionext</i>	5.1.2.e	
	<i>Stichting Demeter</i>	5.1.2.e	
	Cumela	5.1.2.e	
	Glastuinbouw Nederland	5.1.2.e	
	Koninklijke Algemeene Vereeniging voor Bloembollencultuur (KAVB)	5.1.2.e	
	Visserijsector		
Natuur- en milieu			
	Natuurmonumenten	5.1.2.e	
	Landschappen NL	5.1.2.e	
	Natuur en Milieu	5.1.2.e	
	Mobilisation for the Environment (MOB)	5.1.2.e	
		5.1.2.e	
	Greenpeace	5.1.2.e	
	Staatsbosbeheer		
Bouw/bedrijfsleven			
	Bouwend Nederland	5.1.2.e	
		5.1.2.e	
	VNO-NCW/ MKB- Nederland	5.1.2.e	
	FME	5.1.2.e	
Overheden			
	IPO		
	VNG		
	Unie van Waterschappen		
Bedrijven/ketenpartijen			
	De Heus		
	ForFarmers		
	Friesland Campina		
	Logistiek NL		
Verwerking	Vion	of: COV	
	VanDrie	of: COV	
	Cosun		
	DSM		
	Greenery		
	Plukon		
	Royal A-ware		
Supermarktketens:	Albert Heijn		
	Jumbo		
	Superuni		
	Aldi		
	Lidl		
	Rabobank		
	ABN		

Of: koepelorganisaties	FNLI	5.1.2.1 5.1.2.2	
	CBL	5.1.2.3	
	Nevedi		
	Nepluvi		
	Nederlandse Zuivel organisatie		
	CQV		

From: "5.12e" <5.12e@berenschot.nl>
Sent: Mon, 25 Jul 2022 15:17:20 +0200
To: "5.12e" <5.12e@berenschot.nl>
Subject: check op brieven overzicht

Beste 5.12e

De drie brieven in de opzet van een mogelijke uitnodiging zijn de drie recente beleidsbrieven waardoor de commotie speelt.

Er zijn geen extra beleidsbrieven voorzien over stikstof in augustus. Gewerkt wordt wel aan een brief gericht op perspectief landbouw waarvan de TK heeft gevraagd (per motie) om die voor Prinsjesdag naar de Kamer te sturen.

Rond stikstof speelt nu wel de vragen die Omzicht en vd Plas stellen over de berekeningen die Financiën heeft laten maken in een apart traject. Daarover is afgelopen vrijdag door Kaag een brief aan de TK gestuurd.

Bij LNV is nu van Omzicht een vraag binnengekomen om alle nota's van de bewindspersonen over de afgelopen periode voor 15 augustus aan te leveren aan de TK. Dat gaat dus niet over nieuw beleid, maar wel over allerlei overwegingen in de beleidsvorming rond stikstof.

Met vriendelijke groet,

5.12e

5.12e 5.12e

Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit

Directie Strategie, Kennis en Innovatie
Bezuidenhoutseweg 73 | 2595 AC | Den Haag
Postbus 20401 | 2500 EK | Den Haag

Tel: 5.12e
Mobiel: 5.12e
Email: 5.12e@minlnv.nl

From: "5.1.2.e" <5.1.2.e>
Sent: Mon, 25 Jul 2022 15:45:27 +0200
To: "5.1.2.e" <5.1.2.e> @nvwa.nl; "5.1.2.e" <5.1.2.e> @minlnv.nl;
 "5.1.2.e" <5.1.2.e> @minlnv.nl
Cc: "5.1.2.e" <5.1.2.e> @minlnv.nl; "5.1.2.e" <5.1.2.e> @minlnv.nl
Subject: FW: Deelname Greenpeace Nederland aan bemiddelingsgesprekken o.l.v. dhr. Remkes
Attachments: 220725 Brief aan minister N&S over deelname gesprekken o.l.v. dhr. Remkes.pdf

Buiten reikwijdte

5.1.2.e

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e> @minlnv.nl
Verzonden: maandag 25 juli 2022 15:22
Aan: 5.1.2.e <5.1.2.e> @minlnv.nl
CC: 5.1.2.e <5.1.2.e> @minlnv.nl
Onderwerp: FW: Deelname Greenpeace Nederland aan bemiddelingsgesprekken o.l.v. dhr. Remkes

Buiten reikwijdte

5.1.2.e

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e> @greenpeace.org
Verzonden: maandag 25 juli 2022 15:20
Aan: MinisterNenS <5.1.2.e> @minlnv.nl; 5.1.2.e <5.1.2.e> @minlnv.nl; 5.1.2.e <5.1.2.e> @minlnv.nl;
 5.1.2.e <5.1.2.e> @minlnv.nl; 5.1.2.e <5.1.2.e> @minlnv.nl
CC: 5.1.2.e <5.1.2.e> @greenpeace.org; 5.1.2.e <5.1.2.e> @greenpeace.org; 5.1.2.e <5.1.2.e> @greenpeace.org
Onderwerp: Deelname Greenpeace Nederland aan bemiddelingsgesprekken o.l.v. dhr. Remkes

Geachte minister Van der Wal-Zeggelink, 5.1.2.e

In augustus start de heer Remkes met gesprekken tussen het kabinet, medeoverheden, de agrarische sector en andere belanghebbende organisaties over de aanpak van de stikstof- en natuurcrisis.

Greenpeace Nederland speelt een actieve rol in het debat over de landbouwtransitie en de natuur- en stikstofcrisis. Wij nemen dan ook graag deel aan deze gesprekken.

In de brief, die is toegevoegd in de bijlage, lichten wij onze motivatie toe, en horen graag wat de vervolgstappen zijn.

Alvast hartelijk dank voor uw reactie,

mede namens 5.1.2.e Klimaat & Biodiversiteit Greenpeace Nederland

Warm regards / Met vriendelijke groet,

5.1.2.e

5.1.2.e

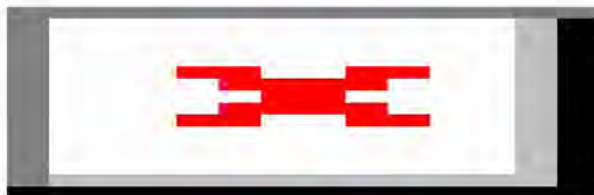
5.1.2.e @greenpeace.org

5.1.2.e

Skype: 5.1.2.e

Bezoekadres:
NDSM-Plein 32
1033 WB Amsterdam

PS De toekomst heeft ons nodig. Net zoals wij de toekomst nodig hebben!
Begin 2022 daarom goed en word supporter van Greenpeace: greenpeace.nl/doneer

Disclaimer: www.greenpeace.nl/disclaimer

Minister voor Natuur en Stikstof
Mevrouw C. Van der Wal-Zeggelink

5.12.e

Postbus 20401
2500 EK Den Haag

Amsterdam, 25 juli 2022

Onderwerp: Deelname Greenpeace NL aan bemiddelingsgesprekken o.l.v. dhr. Remkes

Geachte minister Van der Wal-Zeggelink, 5.12.e

In augustus start de heer Remkes met gesprekken tussen het kabinet, medeoverheden, de agrarische sector en andere belanghebbende organisaties over de aanpak van de stikstof- en natuurcrisis. Greenpeace NL speelt een actieve rol in het debat over de landbouwtransitie en de natuur- en stikstofcrisis. Wij nemen dan ook graag deel aan deze gesprekken.

Als natuur- en milieuorganisatie geloven wij dat een groene, duurzame wereld noodzakelijk en haalbaar is. Wij werken aan de systeemverandering die noodzakelijk is om daar te komen. Ons doel is om waardevolle en essentiële ecosystemen te beschermen en herstellen, onder andere door te werken aan de noodzakelijke omslag in de landbouw. Sinds de start van de stikstofcrisis hebben we een actieve rol gespeeld in het debat door het uitzetten van onderzoek en het nemen van juridische stappen. Een aantal voorbeelden:

- in 2020 heeft Adviesbureau Ecorys een maatschappelijke kosten- en batananalyse uitgevoerd van drie verschillende landbouwtransitie scenario's;
- in 2021 heeft Greenpeace de overheid gesommeerd om de stikstofuitstoot snel naar beneden te brengen;
- hieraan ten grondslag lag een rapport van Bobbink et al (2021) gericht op de effecten van stikstofdepositie nu en in 2030;
- In 2022 publiceerde Bobbink et al. in opdracht van GP een aanvullend onderzoek naar de herstelbaarheid van alle zeer stikstofgevoelige natuur in Natura-2000 gebieden door heel Nederland.

Wat Greenpeace Nederland betreft is de stikstof- en natuurcrisis slechts een van de vele symptomen van ons onhoudbare landbouwsysteem. Daarom is een integrale aanpak noodzakelijk; een omslag naar ecologische landbouw met minder dieren, op basis van een goed verdienmodel voor de boer. Ook is urgentie geboden; voor de meest kwetsbare, strikt beschermde natuur moet de stikstofdepositie eind 2025 drastisch zijn gedaald.

De natuur en het klimaat hebben geen stem. Wij nemen graag deel aan de gesprekken om te waarborgen dat ook het natuur- en klimaatbelang vertegenwoordigd zijn.

Met vriendelijke groet,

5.12.e

From: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Sent: Mon, 25 Jul 2022 20:17:16 +0200
To: "5.12.e" <5.12.e@nvwa.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Subject: RE: Terugkoppeling gesprek Berenschot met Remkes

Buiten reikwijdte

5.12.e 5.12.e

5.12.e

Van: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

Verzonden: maandag 25 juli 2022 19:47

Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

Onderwerp: RE: Terugkoppeling gesprek Berenschot met Remkes

Buiten reikwijdte 5.12.e

5.12.e

Van: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

Verzonden: maandag 25 juli 2022 19:45

Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

Onderwerp: Terugkoppeling gesprek Berenschot met Remkes

Dag allen,

Ik sprak aan het einde van de middag nog even met 5.12.e Zij hadden daarvoor een gesprek met Remkes gehad. Van hem begreep ik het volgende:

- De uitnodiging gaat morgenochtend 10.00u uit. De definitieve versie zoals die verzonden wordt ontvangen we nog. Op verzoek van Remkes wordt ook de agenda van de eerste bijeenkomst hierin opgenomen.
- Deelname NAJK: Remkes was van mening dat als 5.12.e op 5 augustus niet kan er dan maar een ander bestuurslid aan moet sluiten. Als men dat niet wil, wil hij de bijeenkomst door laten gaan zonder NAJK. Hij zal hierover ook nog een mail en sms sturen naar 5.12.e
- Als agenda ziet de heer Remkes voor zich:
 1. Stoom afblazen
 2. Inhoudelijke reacties betrokkenen op stikstofbeleid
 3. Wensen mbt vervolgproces
- Als eindproduct is hij voornemens toe te werken naar een nota met bevindingen gepaard met een advies voor een vervolgproces.
- Secretariaat gaat genodigden voor 5 augustus nabellen om te verifiëren of ze ook daadwerkelijk komen.
- De eerste bijeenkomst is alleen te agrariërs. Daarbuiten is hij ook van plan te gaan praten met overheden (alle gedeputeerden), natuurorganisaties, ketenpartijen en overige koepels/brancheorganisaties (bijv VNO-NCW).

Groet

Size

Stichting Agractie Nederland
Woutersweg 1
6718 TJ Ede
5.1.2.e@agractie.nl

Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
t.a.v. Minister van der Wal en minister Staghouwer
cc. Dhr. J. Remkes
Postbus 20401
2500 EK Den Haag

Datum: 26-07-2022

Betreft: Vragen voor opheldering brief 'Stand van zaken stikstof en landelijk gebied'

Geachte minister Van der Wal en minister Staghouwer,

Op 15 juli 2022 heeft u de brief 'Stand van zaken stikstof en landelijk gebied' naar de Tweede Kamer gestuurd. Deze brief roept veel vragen op. Agractie Nederland vraagt u de onderstaande vragen over de genoemde brief te beantwoorden zodat duidelijk wordt wat er precies bedoeld is en er over bepaalde zaken geen twijfel meer bestaat.

1. Kunt u aangeven op basis van welke juridisch geborgde plannen de versnellingsvoorstellen van provincies, terreinbeheerders en waterschappen gebaseerd zijn?
2. In de brief kondigt u aan dat in het vervolgtraject nader wordt bekeken of ruimte die vrijkomt uit de versnellingsopties opgenomen kunnen worden in de stikstofbank om een deel van de behaalde emissiereductie uit de versnellingsmaatregelen die provincies in 2022 en 2023 treffen. Betekent dit de vrijkomende ruimte die de terreinbeheerders en waterschappen realiseren niet in de stikstofbank (kunnen) worden opgenomen? Zo nee, wat is daarvan de achtergrond? En kunt u aangeven welke volgorde gehanteerd wordt bij het vrijgeven van ruimte voor duurzame economie, bouw en landbouw en PAS-melders? Kunt u daarbij aangeven wat het afwegingskader is? Zo nee, waarom niet?
3. Kunt u toelichten welk afwegingskader gehanteerd wordt bij de versnellingsvoorstellen met betrekking tot natuurherstel, opkoop en innovatie onder strikte voorwaarden? Kunt u toelichten wat u bedoelt met 'innovatie onder strikte voorwaarden'? Kunt u aangeven op basis van welk beleidskader u met elke provincie individuele afspraken gaat maken?
4. Kunt u aangeven hoeveel versnellingsvoorstellen er op dit moment (datum schrijven van deze brief) zijn ingediend en hoeveel PAS-melders daarmee gelegaliseerd kunnen worden? Kunt u een inschatting maken hoeveel voorstellen uitgevoerd kunnen worden voor €250 miljoen euro en hoeveel PAS-melders bij benadering gelegaliseerd kunnen worden. Kunt u de randvoorwaarden voor de legalisatie PAS-melders delen? Zo nee, waarom niet? U gaat in uw brief voorbij aan het begrip 'interimmers'. Kunt u aangeven of

deze groep ondernemers onder de PAS-melders valt of dat dit een aparte groep is waar nog geen zicht op legalisatie is?

5. Kunt expliciet bevestigen dat 'de van bovenaf opgelegde reductiepercentages' niet langer van toepassing zijn? Kunt u expliciet duidelijk maken, nu de kaart met richtinggevende emissiereductiedoelen als richtinggevend wordt geduid, welke doelen in een gebied gehaald moeten worden, hoe dit meetbaar en controleerbaar is en welke instrumenten de provincies hebben om de doelen in een gebied vast te stellen?

6. Kunt u bevestigen dat de kritische depositiewaarde (KDW) in de wet blijft en daarmee een rol blijft spelen in het bepalen van de resultaatsverplichtende omgevingswaarden? Zo nee, kunt u dan bevestigen dat de KDW op korte termijn uit de wet wordt gehaald?

7. Kunt u aangeven wat de juridische houdbaarheid is van het hanteren van de KDW als indicator zonder het wijzigen van de wet? Klopt het dat de rechter bij iedere rechtsgang zal toetsen aan de dan geldende wetten?

8. Kunt u een overzichtskaart delen met alleen de stikstofgevoelige areaal Natura 2000 gebieden (dus exclusief het NNN)?

9. Kunt u een nadere duiding geven aan het rekening houden met ondernemers die al flinke inspanningen leveren en wat dit betekent voor de innovatieve gangbare boeren?

10. Kunt u bevestigen dat de biologische sector een uitzondering krijgt onder de voorgenomen plannen? Zo ja, waar is dat op gebaseerd?

11. Kunt u uitleggen wat u verstaat onder 'natuur inclusieve landbouw'?

12. Kunt u bevestigen dat natuurorganisaties onderdeel zijn van de gebiedsprocessen en op dezelfde manier bijdragen aan de reductiedoelstellingen? Zo nee, waarom niet?

Omdat de brief 'Stand van zaken stikstof en landelijk gebied' voor veel beroering in de sector heeft gezorgd en te weinig duidelijkheid heeft gegeven vragen wij u de vragen zo snel mogelijk te beantwoorden, maar uiterlijk 8 augustus.

Wij zien uit naar uw reactie.

Met vriendelijke groeten,

Bestuur Agractie Nederland

From: "5.12.e" "
Sent: Wed, 27 Jul 2022 16:35:08 +0200
To: "5.12.e" <5.12.e@minInv.nl>
Subject: FW: DOMUS-22368615-v1-Reactie_op_brief_LTO_-_gesprek_Remkes_
Attachments: DOMUS-22368615-v1-Reactie_op_brief_LTO_-_gesprek_Remkes_.docx

Van: 5.12.e
Verzonden: woensdag 27 juli 2022 15:46
Aan: 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>
CC: 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>
Onderwerp: DOMUS-22368615-v1-Reactie_op_brief_LTO_-_gesprek_Remkes_

Hoi 5.12.e en 5.12.e

Bijgevoegde brief hebben wij nu opgesteld.

Ter bespreking straks om 17 uur, mochten jullie van tevoren al aanpassingen hebben horen we het graag.
Dit nemen we dan mee voordat we het rondsturen naar het overleggroepje van 5.12.e

Goed om te weten, in onze reactie is:

- Niet ingegaan op keuze bemiddelaar dhr Remkes
- Op voorgestelde gespreksinhoud (doel, tijdpad, middelen) niet specifiek ingegaan: bevestigd dat er geen taboes zijn en alles besproken kan worden.

Verder hebben we nog niet gehoord of/hoe gesprek Remkes – Sjaak vd Tak is verlopen vanmiddag.

Groet en tot straks!

5.12.e en 5.12.e

Ministerie van Landbouw,
Natuur en Voedselkwaliteit

> Retouradres Postbus 20401 2500 EK Den Haag

LTO Nederland
Bezuidenhoutseweg 105-113

Directoraat-generaal Agro
Directie Strategie, Kennis en
Innovatie

Bezoekadres
Bezuidenhoutseweg 73
2594 AC Den Haag

Postadres
Postbus 20401
2500 EK Den Haag

Overheidsidentificatienr
00000001858272854000

T 070 379 8911 (algemeen)
F 070 378 6100 (algemeen)
www.rijksoverheid.nl/lnv

Behandeld door
S i 2 e

T 070 379 8911
S i 2 e @minlnv.nl

Ons kenmerk
DGA-SKI / 22368615

Uw kenmerk
070703/S i 2 e / S i 2 e

Bijlage(n)

Datum
Betreft Gesprek met de heer Johan Remkes

Geachte heren, beste Sjaak, S i 2 e

Veel dank voor uw brief waarin u aangeeft een poging te doen tot een oplossing te komen in de impasse die is ontstaan, wij waarderen dit zeer.

Het kabinet heeft dhr. Remkes gevraagd als onafhankelijk gespreksleider tussen betrokken partijen en het kabinet. We hopen hiermee te komen tot een verstandhouding waarbij gesprekken over een duurzame toekomst voor agrarisch ondernemers voortgezet kunnen worden.

Wij volgen de intentie en opzet van dhr. Remkes. Dit betekent dat er, wat het kabinet betreft, een open gesprek kan plaatsvinden waarin geen taboes zijn. Jullie deelname aan de gesprekken vinden wij zeer belangrijk.

Net als jullie hopen we dat deze gesprekken kunnen helpen om de ontstane situatie te de-escaleren. We zijn in ons land altijd in staat geweest om gezamenlijk, langs de weg van respect en wederkerigheid grootse en heel ingewikkelde kwesties op te lossen.

Met vriendelijke groeten,

Henk Staghouwer

Minister van Landbouw, Natuur
en Voedselkwaliteit

Christianne van der Wal-Zeggelink

Minister voor Natuur en Stikstof

From: "5.12.e" "
Sent: Wed, 27 Jul 2022 21:10:12 +0200
To: "5.12.e" "<5.12.e@minlnv.nl>
Cc: "5.12.e" "<5.12.e@minlnv.nl>
Subject: BR verkenning gesprekskader
Attachments: BR verkenning gesprekskader .docx

Ha 5.12.e

Van 5.12.e begreep ik dat we het BR_stuk omtrent 'discussienota gesprekskaders Remkes' bij jou mogen aanleveren. Hopelijk lukt het dit te delen.

Groet en fijne avond!,

5.12.e

Discussienotitie over de gesprekskaders voor de gesprekken Remkes

voor de BR 28-7

5.1.2 e 5.1.2 e en 5.1.2 e

Toelichting

In augustus organiseert Remkes zes gesprekken met leden van het kabinet en de agrarische sector, individuele agrariers, natuur- en milieuorganisaties, bedrijven en banken, ketenpartijen en overheden. Aanwezig bij gesprekken zijn sowieso MLNV en/of MNenS. Daarnaast worden ook de MP en andere leden van het kabinet uitgenodigd op basis van portefeuille en partij.

De verwachting is dat er scherpe vragen gesteld zullen worden aan het kabinet in deze gesprekken. Remkes heeft als inhoudelijke insteek toegezegd dat er geen taboes zijn en alles kan worden besproken.

Deze nota is bedoeld om – zonder taboe voor opties/smaken- te verkennen wat mogelijkheden zijn. De vraag hierbij is hoeveel ruimte we het kabinet zullen adviseren.

Inhoudelijk

Inhoudelijke insteek regering:

Algemeen:

- De insteek en aanpak van Remkes wordt gevolgd.
- In de gesprekken is het niet de bedoeling om met betrokkenen te onderhandelen over de doelstellingen en uitgangspunten zoals die zijn opgenomen in het coalitieakkoord en in het NPLG
- Het resultaat van de gesprekken is 'weer te komen tot een verstandhouding waarbij de inhoud en het gesprek over een duurzame toekomst voor agrarische ondernemers en het landelijk gebied centraal staan' (DGS / 22290922).
- Voor aanpassingen van de doelen en de kaders is politieke besluitvorming nodig is (binnen de coalitie en de Kamer);

De doelen en tijdspad

Toelichting: 74% doelbereik van de kritische depositiewaarde staat vast in de wet Stikstof en Natuurherstel (WSN). ¹; De aanname is dat ca. 50 % reductie van stikstofemissie tot dit doelbereik leidt in 2030.

- Ruimte in de afspraak:
- *Hoe* dit doel bereikt wordt is niet vastgelegd. Hier zit dus ruimte.
- Per gebied kan specifiek gekeken naar wat er aan reductie nodig is om de *overall* doelstelling te halen. De kaart is een van de hulpmiddelen voor provincies om de gebiedsprocessen vorm te geven. De kaart met richtinggevend emissiereductiedoelen is expliciet geen blauwdruk².
- Als je het hele speelveld bekijkt is nog te overwegen het tijdspad te wijzigen (van 2030 naar 2035). Deze is in het coalitieakkoord naar voren gehaald.
- Of: de doelstellingen staan vast, maar er valt te praten over hoe lang het duurt voordat de transitie daadwerkelijk gerealiseerd is.
- Tussenvariant: in de gesprekken nu hebben we geen ruimte voor het openbreken van het coalitieakkoord. Maar als de uitkomst van de gesprekken is dat we punten hebben waarin het coalitieakkoord ter discussie moeten stellen, moeten we daar een overweging op doen. Willen we zo'n optie meegeven aan de bewindspersonen?

KDW methodiek

Toelichting: De KDW is reeds opgenomen in de wet: de Wnb schrijft voor welk percentage van het stikstofgevoelige N2000 areaal in welk jaar onder de KDW moet zijn gebracht. De KDW is de grens waarboven het risico bestaat dat de kwaliteit van een habitat significant wordt aangetast door stikstofdepositie. Deze grens is wetenschappelijk bepaald, hier zitten dus geen beleidskeuzes achter en deze biedt dus ook geen ruimte voor een belangenafweging.

- Ruimte in de afspraak:
- Juridisch gezien is er enige beleidsvrijheid voor lidstaten voor de wijze waarop invulling gegeven wordt aan het verslechtingsverbod vanuit de Habitatrichtlijn. Daar wordt dan ook al sinds lange tijd gebruik van gemaakt, door bijvoorbeeld

¹ DGS / 22290922; tevens afspraak Coalitieakkoord

² DGS/ 22300439

eerst verdroging aan te pakken en slechts mondjesmaat stikstof, zolang het eindresultaat maar 'geen verslechtering' is. Dat betekent niet dat de KDW-doelen in de Wsn daarmee onnodig zijn of zwaar genuanceerd kunnen worden - de marges rond noodzakelijke reductie zijn smal en ambitieuze reductiedoelen zijn daarom onmiskenbaar van groot belang.

- Vanuit natuurkwaliteit bezien, zijn de huidige reductiepercentages vanuit de Wsn / het coalitieakkoord waarop gestuurd wordt dus in ieder geval zeker nodig (zie bijvoorbeeld de rapporten van Bobbink en de quick scan natuurdoelanalyses). Sturen op natuurkwaliteit betekent dus onverminderd sturen op depositiereductie. Het schrappen van de KDW uit de wet of meer meten in plaats van berekenen verandert die noodzaak niet.

Type maatregelen

Het *hoe* wordt nog ingevuld. In de gebiedsprogramma's die de provincies maken worden de maatregelen ingevuld om de doelen te behalen.

- Ruimte:
- Er is veel ruimte in de invulling van de maatregelen, het *hoe*. Er zijn verschillende mogelijkheden, zoals: (hulp bij) innovatie, omschakeling, ruimhartige opkoopregelingen, verplaatsen en extensiveren.³ Er is hierin ook ruimte voor technische oplossingen, maar de inschatting is dat alleen technische oplossingen niet toereikend zijn om de doelen te behalen.

Perspectief landbouw

- Er zijn veel verschillende middelen beschikbaar: het transitiefonds, de structurele aanpak, GLB middelen, klimaatmiddelen.
- Vraag: moet de transitie van de landbouw zelf in 2030 klaar zijn (of zit hier ruimte)? (Vervolg vraag: hoe verhoudt dat zich tot het wel behalen van de doelen?).
- In het kader van het perspectief landbouw is het voornemen om een sociaaleconomische toets te doen op de gebiedsplannen. Er ontstaat nu een idee om een sociaaleconomische autoriteit op te richten die a la ecologische autoriteit het kabinet kan adviseren op de effecten om te kijken of er mitigatiemogelijkheden zijn.

Nog ter aanvulling

- In bovenstaande punten is m.n. geredeneerd met het oog op agrarische partijen. Aangezien de gesprekken met een brede groep partijen gevoerd wordt zijn mogelijk nog andere aanvullingen wenselijk.

Vragen voor de BR

Met welke insteek willen we de bewindspersonen voeden, hoe veel ruimte adviseren we aan bewindspersonen?

Ziet de BR nog meer ruimte die nog niet is meegenomen in deze verkenning?

Vervolg:

Aanvullen van een gesprekskader en vervolgens afstemming binnen LNV met de bewindspersonen, met AZ en de overige genodigde bewindspersonen.

³ DGS / 22229344 Startnotitie NPLG

From: "5.12.e" "
Sent: Wed, 27 Jul 2022 23:33:17 +0200
To: "5.12.e" "<5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e"
<5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e" "<5.12.e@minlnv.nl>
Cc: "5.12.e" "<5.12.e@nvwa.nl>
Subject: Antw: ter bespreking- Remkes

Dank.

Hier wordt vooral ingegaan op de doelen, waarbij volgens mij niet veel nieuws wordt gemeld dan wat bewindslieden en de BR zelf al kunnen bedenken (de ruimte die men noemt die er zou zijn wat betreft 2030 opschuiven naar 2035 is ook een puur politieke afweging die is verankerd in het CA). Terwijl mij lijkt dat juist behoefte is aan inspiratie en creativiteit rondom het perspectief voor de landbouw. Of aan manieren waarop boeren(organisaties) een rol krijgen aan tafel in de uitwerking van de plannen, het beleid en de regelingen.

In de brief in reactie op een RvW verzoek van Omtzigt stond duidelijk welke ruimte het kabinet wél wil geven, en dat ging vooral over Rijksbeleid, gebiedsprocessen en de uitwerking daarvan.

Groet, 5.12.e

Van: 5.12.e "<5.12.e@minlnv.nl>
Datum: 27 juli 2022 om 21:56:26 CEST
Aan: 5.12.e "<5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e "<5.12.e@minlnv.nl>;
5.12.e "<5.12.e@minlnv.nl>
Onderwerp: Doorst: ter bespreking- Remkes

Ter info

Van: 5.12.e "<5.12.e@minlnv.nl>
Datum: 27 juli 2022 om 21:21:15 CEST
Aan: 5.12.e "<5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e "<5.12.e@minlnv.nl>;
5.12.e "<5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e
<5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e "<5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e
<5.12.e@minlnv.nl>
CC: 5.12.e "<5.12.e@minlnv.nl>
Onderwerp: RE: ter bespreking- Remkes

Hoi collega's,

Met dank aan jullie input en feedback hebben wij bijgevoegd discussiedocument ingestuurd voor de BR.

Vriendelijke groet,

5.12.e

Van: 5.12.e
Verzonden: woensdag 27 juli 2022 17:02
Aan: 5.12.e "<5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e "<5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e
5.12.e "<5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e "<5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e
<5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e "<5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e
<5.12.e@minlnv.nl>
Onderwerp: ter bespreking- Remkes

Vriendelijke groet,

5.12.e

From: "5.1.2.e" "
Sent: Thu, 28 Jul 2022 07:51:53 +0200
To: "5.1.2.e" "<5.1.2.e@minlnv.nl>; 5.1.2.e"
<5.1.2.e@minlnv.nl>
Subject: RE: Antw: BR-stuk verkenning gesprekskader Remkes
Attachments: DOMUS-22368615-v1-Reactie_op_brief_LTO_-_gesprek_Remkes_.docx

Buiten reikwijdte

5.1.2.e

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>
Verzonden: donderdag 28 juli 2022 07:25
Aan: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>
Onderwerp: Antw: BR-stuk verkenning gesprekskader Remkes

Buiten reikwijdte

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>
Datum: 28 juli 2022 om 07:14:59 CEST
Aan: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>, 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>
Onderwerp: FW: BR-stuk verkenning gesprekskader Remkes

Hey 5.1.2.e en 5.1.2.e

Ik had begrepen dat ook een conceptreactie op de brief an LTO in deze BR zou liggen. Klopt dat?

Groet,

5.1.2.e

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>
Datum: 27 juli 2022 om 22:00:47 CEST
Aan: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>, 5.1.2.e <5.1.2.e@nvwa.nl>, 5.1.2.e
5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>, 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>, 5.1.2.e
<5.1.2.e@minlnv.nl>, 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>, 5.1.2.e
<5.1.2.e@minlnv.nl>, 5.1.2.e <5.1.2.e@minezk.nl>
CC: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>, 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>, 5.1.2.e
5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>, 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>, 5.1.2.e
<5.1.2.e@minlnv.nl>, 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>, 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>, 5.1.2.e
5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>, 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>, 5.1.2.e
5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>, 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>

Onderwerp: FW: BR-stuk verkenning gesprekskader Remkes

Buiten reikwijdte

5.1.2.e

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>

Verzonden: woensdag 27 juli 2022 21:10

Aan: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>

CC: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>

Onderwerp: BR verkenning gesprekskader

Buiten reikwijdte

5.1.2.e 5.1.2.e

5.1.2.e

From: "5.12.e" <5.12.e@minInv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@nvwa.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minInv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minInv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minezk.nl>
Sent: Thu, 28 Jul 2022 08:04:56 +0200
To: "5.12.e" <5.12.e@minInv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@nvwa.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minInv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minInv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minInv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minInv.nl>
Cc: "5.12.e" <5.12.e@minInv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minInv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minInv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minInv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minInv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minInv.nl>
Subject: RE: BR-stuk verkenning gesprekskader Remkes
Attachments: DOMUS-22368615-v1-Reactie_op_brief_LTO_-_gesprek_Remkes_.docx

Dag allen,

Hierbij de conceptreactie op de brief van LTO.

Vriendelijke groet,

5.12.e

Van: 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>

Verzonden: woensdag 27 juli 2022 22:01

Aan: 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>; 5.12.e <5.12.e@nvwa.nl>; 5.12.e

5.12.e <5.12.e@minInv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>; 5.12.e

<5.12.e@minInv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>; 5.12.e

<5.12.e@minInv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minezk.nl>

CC: 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>; 5.12.e

5.12.e <5.12.e@minInv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>; 5.12.e

<5.12.e@minInv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>;

5.12.e <5.12.e@minInv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>; 5.12.e

5.12.e <5.12.e@minInv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>

Onderwerp: FW: BR-stuk verkenning gesprekskader Remkes

Buiten reikwijdte

5.12.e

Van: 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>

Verzonden: woensdag 27 juli 2022 21:10

Aan: 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>

CC: 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>

Onderwerp: BR verkenning gesprekskader

Buiten reikwijdte

5.12.e

5.12.e

From: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Sent: Thu, 28 Jul 2022 16:09:53 +0200
To: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Subject: RE: Antw: Concept tekst 'weging effect gebiedsplannen'
Attachments: Weging effect gebiedsplannen rev(5.12.e).docx

Hoi 5.12.e

Hierbij een paar kleine opmerkingen in de tekst en een reactie op wat 5.12.e voorstelt.

- Je begeeft je hiermee, denk ik, wat op het terrein van EIA. Misschien even contact met 5.12.e leggen, of gaat het nu over naar de werkgroep, onder leiding van 5.12.e?
- Ik zou voorzichtig zijn met parallel met Covid. In het Covid-beleid moet voortaan meer evenwicht komen tussen wat medisch noodzakelijk is en wat maatschappelijk draaglijk is. We kunnen de ecologische dimensie (niet meer) op de manier van de 'medisch noodzakelijke' relativeren met de economische. Misschien is er elasticiteit in ruimte en tijd, maar we moeten de doelen wel gaan halen.
- Hoezo is er nu een leemte? We ontwikkelen toch iets, een instrument voor sociaaleconomische impactanalyse, zoals steeds al de bedoeling is?
- Als je een moment van politieke weging invoegt, moet je heel goed weten wat je gaat doen? Heel gemakkelijk suggereer je ruimte, die er gewoon niet is. Dat moet echt keihard gedefinieerd worden, anders is het weer het begin van een nieuwe periode van verwarring.

Groet,

5.12.e

Van: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Verzonden: donderdag 28 juli 2022 15:28
Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Onderwerp: FW: Antw: Concept tekst 'weging effect gebiedsplannen'

Buiten reikwijdte:

Van: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Verzonden: donderdag 28 juli 2022 14:08
Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
CC: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Onderwerp: Antw: Concept tekst 'weging effect gebiedsplannen'

Hoi 5.12.e mooi! zeker mooi als 5.12.e en 5.12.e ook nog even goed mee kunnen kijken ook als het gaat om nog iets op te schrijven over parallel met COVID.

Als we het echt willen markeren als iets nieuws (wat het eigenlijk ook is) en stevige invulling van waar nu een leemte wordt ervaren, dan zou ik nog wat proberen te doen in de presentatie. Dus mogelijk in titel al iets over de in te stellen autoriteit naast de ecologische? En kan me voorstellen dat het ook handig kan zijn duidelijk te markeren dat er dan ook echt een moment is van (politieke) weging.

Dit even na snelle lezing, maar laat weten als het helpt als ik nog concreter suggesties doe.

Groet, 5.12.e

Van: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Datum: 28 juli 2022 om 13:27:05 CEST
Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
CC: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Onderwerp: Concept tekst 'weging effect gebiedsplannen'

Hallo 5.12.e en 5.12.e

In vervolg op de bespreking in de BR heb ik een poging gedaan om het idee van Economische Autoriteit iets steviger te beschrijven.

Hierbij een eerste aanzet.

Kunnen jullie meelesen / suggesties voor revisie leveren?

Groeten,

5.12*

From: "5.1.2.e" <5.1.2.e@minlnv.nl>
Sent: Thu, 28 Jul 2022 16:38:02 +0200
To: "5.1.2.e" <5.1.2.e@minlnv.nl>; "5.1.2.e" <5.1.2.e@minlnv.nl>
Subject: RE: uitwerking gesprekskader - 5.1.2.e
Attachments: Uitwerking gesprekskader v2.docx

Hoi 5.1.2.e

Dankje dat je mee wil kijken!

Ik stuur je nog even een schone versie (tenzij je al begonnen bent in het document van 5.1.2.e).

Groet,

5.1.2.e

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>
Verzonden: donderdag 28 juli 2022 16:33
Aan: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>
CC: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>
Onderwerp: FW: uitwerking gesprekskader - 5.1.2.e

Hoi 5.1.2.e

Hierbij het document waar we nu aan werken.

Zoals besproken zou het fijn zijn als jij het onderdeel perspectief landbouw van opties zou kunnen voorzien.

Het gaat dan om opties waarmee de bwps ruimte zouden kunnen bieden aan de partijen om zo tot weer in gesprek / medewerking te komen.

Mag ook zijn in de trend van we onderzoeken.

Kan je het morgenochtend, liefst zo snel mogelijk kunnen aanleveren aan 5.1.2.e met mij in cc?

Alvast dank.

Groeten,

5.1.2.e

Van: 5.1.2.e
Verzonden: donderdag 28 juli 2022 15:46
Aan: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>
Onderwerp: uitwerking gesprekskader - 5.1.2.e

Hoi 5.1.2.e

Al een mooie opzet zo.

Hierbij retour met suggesties en opmerkingen.

Groeten,

5.1.2.e

From: "S.12e" <S.12e@minlnv.nl>
Sent: Thu, 28 Jul 2022 17:23:05 +0200
To: "S.12e" <S.12e@minlnv.nl>
Cc: "S.12e" <S.12e@minlnv.nl>; "S.12e" <S.12e@minlnv.nl>
Subject: Koptekst

Ha S.12e
 Hierbij zoals besproken een stukje koptekst (mocht ook concept van jou zijn, dus die status heeft het nog). Ik ga achter aanpassing van stukje over KDW en sectoren aan (voor- en nadelen).
 Groet,

Ruimte voor verbreding van de inzet

Twee belangrijke kaders van de integrale aanpak betreffen de hoogte van de doelstellingen op het vlak van natuur, stikstof, water en klimaat en het tijdpad zoals dat is vastgelegd in het coalitieakkoord (realisatie in 2030). De aanpak laat nadrukkelijk en bewust ruimte aan de invulling binnen deze kaders en de gesprekken bieden de kans om te bespreken hoe hier vorm aan gegeven kan worden. Op tenminste vier thema's die er voor diverse partijen nadrukkelijk toe doen en als groot zorgpunt gebracht zijn, kan de verbreding thema van gesprek zijn, te weten de brede transitie van de agrarische sector, de (ecologische) toetsing van gebieden en de betrokkenheid van sociaaleconomische en culturele aspecten en effecten en de inzet vanuit andere sectoren. Het advies is om de invulling aan onder andere de hand van deze thema's het gesprek aan te gaan en niet de hoogte van de verplichtingen of het tijdpad (die samen de doelstellingen vormen) ter discussie te stellen.

- Brede transitie centraal. De kabinetsaanpak van NPLG heeft als inzet om de transitie van het landelijk gebied en landbouwsector aan te jagen en vorm te geven. Het is van belang om dit kerndoel in de gesprekken duidelijk voor ogen te houden. Daarmee worden de gesprekken breder dan stikstof alleen, we staan immers voor *meerdere* complexe opgaven. Dus: hoe kunnen we komen tot een gedeeld beeld over de toekomst van de landbouw en het landelijk gebied – en welke rol spelen sector en betrokken partijen daarin?
- Bredere betrokkenheid van sociaaleconomische en culturele impact. Bespreking van de manier waarop beter in kaart gebracht kan worden hoe de sociale, economische en culturele impact van beleid bij de vormgeving van maatregelen (aan de voorkant) gewogen en getoetst kunnen worden. En verwachtingen over de welke wijze waarop beleid kan worden aangepast.
- Ecologische toetsing breder dan de KDW. Primair is de inzet van het kabinet om de omgevingscondities van gebieden in brede zin op orde te brengen. Inzet op de drukfactor stikstofreductie en de KDW is een belangrijke pijler om te komen tot de realisatie van dit doel. Het is echter belangrijk om ook in te zetten op het beperken van andere drukfactoren op de natuur, zoals verdroging en verstoring. Zonder de betekenis van de KDW los te laten, zullen Rijk en provincies een forse inspanning moeten leveren om gebiedspecifieke ecologische data op orde te brengen. Daarnaast stuurt het kabinet op het actief ontwikkelen van nieuwe indicatoren en de robuuste onderbouwing hiervan. Hierbij kan de ecologische autoriteit een belangrijke rol spelen.
- Verbreding naar andere sectoren dan de landbouw. Het kabinet heeft reeds aangekondigd dat er ook sectorale doelen zullen komen (voor industrie en mobiliteit) om tot een evenredige verdeling van de verantwoordelijkheid in de stikstofopgave te komen. De gesprekken kunnen benut worden voor verder duiding en kleuring.

DG Stikstof

Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselveiligheid

E: S.12e@minlnv.nl

T: S.12e

Bezuidenhoutseweg 73 | 2594 AC | Den Haag
 Postbus 20401 | 2500 EK | Den Haag

From: "5.12.e" "
Sent: Thu, 28 Jul 2022 17:36:00 +0200
To: "5.12.e" "<5.12.e@minInv.nl>; "5.12.e"
<5.12.e@minInv.nl>
Cc: "5.12.e" "<5.12.e@minInv.nl>; "5.12.e" "<5.12.e@minInv.nl>
Subject: Antw: Concept tekst 'weging effect gebiedsplannen'

Dankjewel 5.12.e

Ik denk dat de tekst prima is maar wat nog scherper zou kunnen is dat dit voorstel van een externe partij die met "autoriteit" een beoordeling kan geven van sociaal economische gevolgen samen met het oordeel van de ecologische autoriteit onderdeel is van de reactie op de discussie over de doelen / tempo. Nu als kabinet afstand nemen van de afspraken van het coalitieakkoord is niet mogelijk en verstandig (dat zou worden gezien als een draai van het kabinet zelfs voordat we gestart zijn) en ook niet nodig als maar de belangrijkste zorg (sociaal economische ontvrichting van plattelandsgebieden, kunnen voortbestaan van een sterke landbouwsector) geadresseerd wordt. Door die zorg zichtbaar te maken en aan te geven dat we deze serieus nemen en dat we daar gericht aandacht voor zullen hebben (zal echt expliciet onderdeel zijn van de weging), kan een basis gelegd worden voor vertrouwen. Daarmee kan het een way out zijn uit de impasse.

Ik zou dit expliciet maken in de inleiding.

Kun je hier iets mee?

Ik bel je ook nog even. 5.12.e

Van: 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>
Datum: 28 juli 2022 om 13:27:05 CEST
Aan: 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>, 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>
CC: 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>, 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>
Onderwerp: Concept tekst 'weging effect gebiedsplannen'

Hallo 5.12.e en 5.12.e

In vervolg op de bespreking in de BR heb ik een poging gedaan om het idee van Economische Autoriteit iets steviger te beschrijven.

Hierbij een eerste aanzet.

Kunnen jullie meelezen / suggesties voor revisie leveren?

Groeten,

5.12.e

From: "512e" <512e@minlnv.nl>
Sent: Thu, 28 Jul 2022 20:59:14 +0200
To: "512e" <512e@minlnv.nl>
Cc: "512e" <512e@minlnv.nl>; "512e" <512e@minlnv.nl>; "512e" <512e@minlnv.nl>; "512e" <512e@minlnv.nl>; "512e" <512e@minlnv.nl>; "512e" <512e@minlnv.nl>; "512e" <512e@minlnv.nl>
Subject: RE: Concept tekst 'weging effect gebiedsplannen'

Beste 512e

Dank voor het delen van het stuk. Volgens mij is het goed om te benoemen dat het kabinet belang hecht aan de sociaal-economische/culturele impact die de transitie onherroepelijk met zich meebrengt, dat lijkt mij ook iets waar het kabinet op zou kunnen verbinden met betrokken partijen. Zoals vanmorgen aangegeven in de BR vind ik de stap naar een sociaal-economische autoriteit als het instrument daarvoor wat snel gemaakt en ik geef daar in ieder geval onderstaande aandachtspunten mee om (ook) een plek te geven:

- Belangrijk om te voorkomen dat verschillende autoriteiten tegenover elkaar komen te staan qua advisering. De huidige formulering suggereert dat er een afruil mogelijk is tussen sociaal-economisch/culturele enerzijds en ecologische belangen anderzijds. Dat is niet zo; deze staan naast elkaar. Uitgangspunt zou moeten zijn om ecologische en sociaal-economische/culturele noden in het proces samen te brengen en niet tegenover elkaar te zetten. Een institutionele setting met een aanvullende autoriteit naar analogie van de ecologische autoriteit (toetsend) versterkt de tegenstelling.
- Hoe verhoudt de sociaal-economische autoriteit (op nationaal niveau) zich tot het feit dat de sociaal-economische/culturele impact met name lokaal/regionaal zich (verschillend) kan manifesteren?

Met het oog op een stap vooruit/zoeken naar ruimte zou ik niet daarom niet inzetten op een aanvullende toetsing naar analogie EA (om de genoemde tegenstelling onder de eerste bullet te voorkomen), maar ik kan mij wel voorstellen dat er kabinetsbreed (in ieder geval LNV/BZK/EZK) wordt gekeken welke instrumenten er denkbaar zijn om de transitie ook sociaal/economisch/cultureel te ondersteunen. Dat daarbij een orgaan kan adviseren waar en hoe instrumenten in te zetten acht ik dan denkbaar.

Groet,

512e

Van: 512e
Verzonden: donderdag 28 juli 2022 13:27
Aan: 512e <512e@minlnv.nl>; 512e <512e@minlnv.nl>
CC: 512e <512e@minlnv.nl>; 512e <512e@minlnv.nl>
Onderwerp: Concept tekst 'weging effect gebiedsplannen'

Reeds beoordeeld 512e

512e

From: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Sent: Thu, 28 Jul 2022 22:06:13 +0200
To: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Cc: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Subject: RE: korte update

Buiten reikwijdte

5.12.e

Van: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

Verzonden: donderdag 28 juli 2022 18:40

Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

CC: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e

5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

Onderwerp: RE: korte update

Buiten reikwijdte

5.12.e

Van: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

Verzonden: donderdag 28 juli 2022 16:16

Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e

5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e

<5.12.e@minlnv.nl>

Onderwerp: korte update

Hoi collega's,

Hierbij weer even een update.

- Het gesprek gaat 5 augustus definitief door nu LTO (e.a.) hebben aangegeven aanwezig te zullen zijn.
- Remkes heeft gekozen om op 5 augustus twee gesprekken te voeren: met de sectorpartijen ('s ochtends) en met de individuele agrariërs ('s middags).
Hier zijn namens het kabinet in ieder geval MP, MNenS en MLNV aanwezig. MinIenW is ook uitgenodigd is voor de ochtend.
- AZ organiseert een bijeenkomst met de uitgenodigde kabinetsleden op 4 augustus 12-14 om e.e.a. door te spreken.
- De kabinetsleden krijgen nu een brief van het secretariaat Remkes met de wie ze gesprekken voeren (dus in welke samenstelling). We krijgen ook een planning van het secretariaat met alle gespreksdata.

Groet,

5.12.e

From: "5.12.e"
Sent: Fri, 29 Jul 2022 09:44:32 +0200
To: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Cc: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Subject: sociaaleconomische autoriteit in de extra BR van 28-7

Beste 5.12.e, 5.12.e en 5.12.e

Ik heb gisteren de extra BR even teruggekoppeld aan 5.12.e omdat hij zo nu en dan vanaf zijn vakantieadres meekijkt op onderwerpen.

Ten aanzien van de ideeën rond een sociaaleconomische autoriteit heeft hij in aanvulling op mijn reactie gisteren nog de volgende vragen meegegeven:

- zitten provincies daar op te wachten? (Op de Ecologische autoriteit wel weten we).
- welke plek heeft dit in het planproces?
- op welke criteria moet worden getoetst?
- wat gebeurt er als het advies van de ene autoriteit strijdig is met het advies van de andere autoriteit?
- wat bedoelen we eigenlijk met sociaaleconomische effecten: hoe breed is dat gedefinieerd? SDG, brede welvaart, boerenbedrijven...?
- zijn er middelen in het TF voor sociaaleconomische maatregelen als een oplossing daardoor duurder moet worden? En vormt dit dan niet een risico voor de voortgang van het doelbereik?

Gezien de hoeveelheid vragen die dit ook gisteren in de BR opriep, is het denk ik wel van belang om dit idee van een autoriteit niet zondermeer als oplossing in de gesprekken van Remkes mee te geven.

Wel moeten we serieus omgaan met de sociaaleconomische aspecten in de gebiedsprogramma's. Dit is ook een gezamenlijke verantwoordelijkheid met de provincies.

Groet,

5.12.e

From: "5.12.e" "
Sent: Fri, 29 Jul 2022 09:51:03 +0200
To: "5.12.e" "<5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e"
<5.12.e@minlnv.nl>
Cc: "5.12.e" "<5.12.e@minlnv.nl>
Subject: vraag over correspondentie dgs

Hoi 5.12.e en 5.12.e

Het secretariaat belde net: Friesland Campina heeft aangegeven niet in te gaan op de uitnodiging. Ze stellen dat zij inhoudelijke voorstellen hebben gedaan aan DGS, maar dat hier geen reactie op is ontvangen. Zouden jullie dit kunnen uitzoeken?

Vervolgverzoek was: is het mogelijk een (kort) beeld te schetsen of andere genodigde partijen ook verzoeken hebben gedaan het afgelopen jaar? En is/hoe is hierop gereageerd? (Misschien voor de belangrijkste partijen of de meest afwijkende standpunten?).

Ik weet dat dit een grote vraag is, tegelijkertijd kan het wel helpen in de gesprekken kennis te geven van ingezonden standpunten.

Ik hoor graag van jullie! Ik ben telefonisch bereikbaar als jullie meer toelichting zoeken/even willen overleggen.

Groet,

5.12.e

From: "5.12e" <5.12e@minlnv.nl>
Sent: Fri, 29 Jul 2022 10:05:54 +0200
To: "5.12e" <5.12e@minlnv.nl>
Cc: "5.12e" <5.12e@minlnv.nl>
Subject: voorstel autoriteit
Attachments: Weging effect gebiedsplannen v2a.docx, Weging effect gebiedsplannen v2b.docx

Hallo 5.12e

Ik heb de tekst van 5.12e nog even iets aangepast; vooral lopende zinnen en redactie.
Ik heb tevens een a en b versie gemaakt.

Ik ben zelf niet zo gelukkig met de verwijzing naar de COVID aanpak in de tekst. Er is veel ongenoegen in de maatschappij over COVID.

Die lijkt zich te verenigen nu met het boerenprotest.

Verder was ik de voorgaande jaren betrokken in de lange termijn werkgroepen COVID en daar was ook binnen de collega's niet overall positieve reactie.

Ik denk dat we mooi gebruik kunnen maken van de ervaringen die ze daar hebben opgedaan zonder ernaar te verwijzen.

De a versie is nu met verwijzing naar COVID en de B versie is zonder verwijzing.

Vraag: Gezien de reactie van 5.12e is het dan nog handig om dit idee voor te leggen aan IPO? Zo ja hoe zou dat kunnen.

Met vriendelijke groet,

5.12e

5.12e

5.12e

Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit

Directie Strategie, Kennis en Innovatie
Bezuïdenhoutseweg 73 | 2595 AC | Den Haag
Postbus 20401 | 2500 EK | Den Haag

Tel: 5.12e
Mobiel: 5.12e
Email: 5.12e@minlnv.nl

From: "5.1.2.e" "
Sent: Sat, 30 Jul 2022 07:33:07 +0200
To: "5.1.2.e" "<5.1.2.e@berenschot.nl>
Subject: Antw: Reactie RFC op uitnodiging gesprek stikstofdossier

Ha 5.1.2.e
Bedankt voor het uitzoeken, hier kunnen we wel iets mee!
Wordt vervolgd!
Groet,
5.1.2.e

Van: 5.1.2.e "<5.1.2.e@berenschot.nl>
Datum: 30 juli 2022 om 02:00:50 CEST
Aan: 5.1.2.e "<5.1.2.e@minlnv.nl>
Onderwerp: FW: Reactie RFC op uitnodiging gesprek stikstofdossier

Ha 5.1.2.e

Heb de passage gevonden. Het betreft het volgende:

Als het gaat om initiatief vanuit de sector waarin wij een belangrijke rol hebben gespeeld, wil ik u wijzen op het aanbod dat de Coalitie Toekomstbestendige Melkveehouderij reeds in juni 2021 aan het kabinet heeft gedaan. Hiermee kan 28% emissiereductie van stikstof organisch worden gerealiseerd en de totale melkveehouderij verder worden verduurzaamd. Ik heb me hier persoonlijk voor ingespannen en wekelijks vergaderd met onder andere vertegenwoordigers van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselveiligheid. Met dit plan is niets gedaan door het kabinet en ik heb ook nooit een reactie mogen ontvangen over de status van het plan, ondanks majeure inspanningen van velen in ons bedrijf en in de sector.

Is hier iets over te zeggen?

Groet,

Disclaimer

This e-mail and any attachment it contains is confidential and may contain legally privileged information. If you are not the intended recipient, please note that this e-mail or any attachment may not be copied or disclosed or distributed to others. If you have received this e-mail by error, please notify the sender immediately by return e-mail, and delete this message. All rights reserved.

This email has been scanned for viruses and malware, and may have been automatically archived.

From: "5.1.2.e" "
Sent: Sat, 30 Jul 2022 11:32:03 +0200
To: "5.1.2.e" "<5.1.2.e@minInv.nl>
Subject: Uitwerking gesprekskader v7
Attachments: Uitwerking gesprekskader v7.docx

Ha 5.1.2.e

Hierbij de laatste versie.

Zoals je ziet is het nu erg mager onder optie C.

Ik dacht zelf dat we het voorstel van FIN hier wellicht onder kunnen plaatsen (neem verwachte impact klimaatmaatregelen mee). Maar volgens mij is dit geen oplossing..

We zouden ook nog iets kunnen opnemen over waar de ruimte van stoppers voor gebruikt wordt (of hier evt een toezegging aan koppelen). Begrijp dat dit bij zowel provincie als agrariers ook een kritiekpunt is.

Heb jij misschien nog nieuwe punten die handig zijn om aan te vullen?

Groet,

5.1.2.e

From: "5.1.2.e" "
Sent: Sat, 30 Jul 2022 11:35:17 +0200
To: "5.1.2.e" "<5.1.2.e@minlnv.nl>
Subject: Signalen uit de media analyse stikstofaanpak
Attachments: Signalen uit de media analyse stikstofaanpak.docx

Signalen uit de media en ontvangen brieven stikstofaanpak

LTO:

- ervaren het als een dictaat.
- Keer op keer onduidelijkheid: lijst grote vervuilers klopte niet, verwarring over de middelen die gebruikt worden, verwarring over de modellen, stikstofkaartje dat vaag was, berekeningen ministerie van financiën (Dagblad van het Noorden, RTV Noord, 13 juli)
- Willen kunnen praten over doelen, tijdlijn en meetmethode. (Brief)
- Stellen van tafel halen KDW als harde eis (na telefoontje MP) (Volkskrant 30 juli)
- Missen de urgentie om werk te maken van meten (Nieuwe oogst 19 juli)

Organisaties Zuivelsector:

- Zeggen in een open brief aan premier Mark Rutte dat ze met hem willen praten over de onrealistische plannen en mogelijkheden om uit de impasse te geraken. Zij hebben plannen voor stikstofreductie voorgelegd, die wel perspectief bieden ZuivelNL, LTO-vakgroep melkveehouderij, NMV, NAIK (AD, Telegraaf 13 juli)

NAJK:

FvF:

- Kabinet houdt bewust informatie achter; beleid is onrechtmatig en onrechtvaardig (nav vrijgeven stukken financiën) RTV Drenthe, Dagblad van het Noorden 21 juli)

Friesland Campina:

- Politiek is aan zet om uit de stikstofimpasse te komen de zuivelcoöperatie wil niet bewegen en kapt nieuwe initiatieven met stakeholders af (brief aan de leden) (Boerenbusiness 15 juli)

Agractie

- Blij dat boeren die zonder vereiste stikstofvergunning werken , versneld kunnen worden gelegaliseerd.

MOB / Vollebroek:

- Wil dat de provincies stoppen met het uitgeven van vergunningen) (Gelderlander 17 juli)
- Tat Steel veroorzaakt met zijn grote uitstoot schade aan natuurgebieden in heel Nederland (Telegraaf.nl, FD, Volkskrant, NU.nl, 13 juli)

RABO:

- zou met kennis van nu in het verleden anders handelen (o.a. Trouw, 23 juli)
- is niet van plan om leningen aan boeren kwijt te schelden om mee te betalen aan de oplossing van het stikstofprobleem; ziet wel een grote rol voor zich zelf ; investeert al veel in verduurzaming van de landbouw (NRC, NU.nl, 13 juli)

Provincies:

- Positief op de versnelling die het kabinet heeft aangekondigd; kunnen aan de slag (NOS, 16 juli).
- Groningen wil duidelijke kaders van het kabinet (Dagblad van het Noorden, 13 juli)
- Provincie Limburg teleurgesteld over toezegging voor financiering versnellingsprojecten (ANP, De Limburger.nl Binnenlands bestuur 19 juli)
- Drenthe is er vanuit de Provinciale staten alle ruimte om in de gebiedsprocessen oplossingen te zoeken voor het stikstofprobleem. Doel is natuur op orde krijgen; hoe doen we met elkaar; natuur, landbouw industrie en transport (Nieuwe Oogst 14 juli).
- 'Overijssel wil vooral ruimte van stoppers gebruiken' (Twentse Courant Turbantia (13 juli)
- Drents gedeputeerde ziet positieve punten in de versnellingsbrief (dagblad van het Noorden 21 juli).
- Gelderse gedeputeerde vindt geld van de versnellingsvoorstellen te weinig om echte stappen te zetten; wel blij dat kabinet initiatie toont. (NOS, 16 juli).
- Gedeputeerden Noord Holland blijven perspectief zien (Nieuwe oogst 18 juli). Zuid-Hollands statenlid vindt het schandalig dat het Rijk de stikstofproblemen over de schutting naar de provincie gooit (AD / De Dortenaar, 12 juli)
- Brabant doe klemmend beroep om zo snel mogelijk te komen met geld en middelen (Omroep Brabant, 14 juli)

CBL

- Supermarkten zijn door blokkades boeren 35 tot 45 milj euro omzet misgelopen (NU.nl, 20 juli)

VNO-NCW, MKB-Nederland, Bouwend Nederland:

- goed dat kabinet middelen vrij maakt om 2022 geen verloren jaar te laten zijn 'voor natuurherstel, woningbouw en andere economische ontwikkelingen en het boerenbedrijf

Deskundigen e.a. :

- Nederland zou in Brussel moeten onderhandelen over de Nederlandse N2000 gebieden (AD, 25 juli)
- Twee oud medewerkers van Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten ontkennen dat stikstof de 'natuurapocalyps inluidt: natuur is niet zwak (Telegraaf 14 en 15 juli)

From: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Sent: Sat, 30 Jul 2022 19:59:22 +0200
To: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Cc: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Subject: Antw: Uitwerking gesprekskader Remkes

Ha 5.12.e en 5.12.e

Erg bedankt weer! Omdat ik toevallig voor vogelgriep even aan het werk ging, zag ik dat jullie alweer een slag gemaakt hebben. Mooi!! Je zou collega's nog even met een appje kunnen attenderen (uiteraard kunnen ze ook maandagochtend kijken, maar als ze eerder zouden willen dan weten ze dat het in hun mailbox zit).

- mooie slag wat mij betreft!

- nog ergens hoofdpunten benoemen van LTO en NAKJ of voegen we dat apart bij?

- ik zou bij de toelichting 1e zin tweede alinea aangeven dat dit document op verzoek van AZ is opgesteld 'om te bezien...'

Tweede deel alinea zou je dan kunnen laten vervallen.

- gele zin onder kaders zou ik laten vervallen

- bij A3: is hierin al in financiering voorzien? Anders goed om op te nemen

- bij A4 is volgens mij ook risico dat daar nog niet specifiek middelen voor zijn? Of wel? Anders goed daar wat over te zeggen.

- ik zou me in de hele notitie beperken tot wat de overheid kan doen, en keten en banken weglaten. Bij A5 is het denk ik vooral voorbeelden te noemen van investeringen die aansluiten bij vraag van partijen. 5.12.e kan hier denk ik voorstel voor doen.

- bij C misschien nog scherper markeren dat dit vooralsnog niet iets is voor start van de gesprekken, en ook niet geadviseerd wordt, maar we wel hebben opgenomen omdat specifiek verzocht is bij het verkennen opties aan te geven die aansluiten bij eis/wens vanuit partijen (of zoiets) (dat helpt 5.12.e mogelijk ook?)

- 3 zou ik laten vervallen, financiën puur in verhaal opnemen daar waar relevant.

Laat weten als ik nog wat kan betekenen!

Groet, 5.12.e

Van: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

Datum: 30 juli 2022 om 12:35:49 CEST

Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>, 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>, 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>, 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>, 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>, 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>, 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>, 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>, 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>, 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

CC: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

Onderwerp: Uitwerking gesprekskader Remkes

Beste collega's,

Hierbij ontvangen jullie een nieuwe versie van het gesprekskader.

Hierin is de indeling gewijzigd naar Optie A (mogelijkheden binnen de kaders), Optie B (binnen de kaders met een nieuwe autoriteit) en Optie C (buiten de huidige kaders).

Daarnaast zijn de mogelijkheden meer ingekleurd- heel veel dank hiervoor aan 5.12.e en zijn collega's!!

Ook toegevoegd als bijlage in het document: signalen uit de media en ontvangen brieven.

We zijn benieuwd naar jullie feedback op dit document.

Daarnaast vragen we nog aandacht voor aanvullingen onder perspectief landbouw.

Aan 5.12.e het verzoek om nog even mee te denken over opties onder C (zouden we bijvoorbeeld Natura 2000 besprekingen in Brussel nog kunnen adresseren?).

Op maandag organiseren we een moment (we mikken op 11.30) om dit document door te spreken.

Vriendelijke groeten,

5.12.e en 5.12.e

From: "5.12.e"
Sent: Sun, 31 Jul 2022 14:29:44 +0200
To: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Cc: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Subject: meten en berekenen voor Remkes

Hoi 5.12.e

We hebben afgelopen week evne gebeld over mogelijke opties ihkv het traject Remkes.
Nu hebben we met jouw input onderstaande tekst gemaakt.

Vraag van 5.12.e is nu: zijn hier al middelen voor gereserveerd?
Kan jij hiermee helpen?
Verder nog aanvullingen/aanpassingen op deze tekst?

Groet,

5.12.e

De meetmethodiek zelf

Er wordt onderscheid gemaakt tussen het meten van depositie en het meten van emissie.
Modelmetingen worden al gevalideerd aan praktijkmetingen.

Optie:	Meewerken aan regionale meetinitiatieven. We sluiten aan bij en ondersteunen regionale meetinitiatieven.
Voordelen:	Dit is een wens van sommige partijen.
Nadelen:	Het is niet de verwachting dat dit veel gevolgen heeft voor de doelen.

Optie:	Opstarten van een programma om te onderzoeken wat kan en wat mogelijkheden zijn voor het meten van emissie op bedrijfsniveau. Dit gaat gebeuren in de vorm van fieldlabs. Hierover lopen al gesprekken met regionale verbanden. Dit programma is nog niet gecommuniceerd in kamerbrieven.
--------	---

From: "5.12e" <5.12e@minlnv.nl>
Sent: Mon, 1 Aug 2022 10:07:10 +0200
To: "5.12e" <5.12e@minlnv.nl>
Subject: Doorst: Uitwerking gesprekskader Remkes

Van: 5.12e <5.12e@minlnv.nl>
Datum: 1 augustus 2022 om 10:04:18 CEST
Aan: 5.12e <5.12e@minlnv.nl>, 5.12e <5.12e@minlnv.nl>, 5.12e <5.12e@minlnv.nl>, 5.12e <5.12e@minlnv.nl>, 5.12e <5.12e@minlnv.nl>, 5.12e <5.12e@minlnv.nl>, 5.12e <5.12e@minlnv.nl>, 5.12e <5.12e@minlnv.nl>, 5.12e <5.12e@minlnv.nl>, 5.12e <5.12e@minlnv.nl>
CC: 5.12e <5.12e@minlnv.nl>, 5.12e <5.12e@minlnv.nl>
Onderwerp: RE: Uitwerking gesprekskader Remkes

Buiten reikwijdte

Van: 5.12e <5.12e@minlnv.nl>
Verzonden: maandag 1 augustus 2022 09:59
Aan: 5.12e <5.12e@minlnv.nl>, 5.12e <5.12e@minlnv.nl>, 5.12e <5.12e@minlnv.nl>, 5.12e <5.12e@minlnv.nl>, 5.12e <5.12e@minlnv.nl>, 5.12e <5.12e@minlnv.nl>, 5.12e <5.12e@minlnv.nl>, 5.12e <5.12e@minlnv.nl>, 5.12e <5.12e@minlnv.nl>, 5.12e <5.12e@minlnv.nl>
CC: 5.12e <5.12e@minlnv.nl>, 5.12e <5.12e@minlnv.nl>
Onderwerp: RE: Uitwerking gesprekskader Remkes

Beste allen,

Vanmiddag om 16.00 uur is het overleg gepland over het gesprekskader. Omdat we een strak tijdpad hebben (en vandaag een versie willen voorleggen aan onze bewindspersonen) hopen we om 16.00 uur al een nieuwe versie te hebben gemaakt met behulp van jullie reflecties en input.

Om die reden willen jullie vragen vandaag 12:00 jullie opmerkingen op de bijlage met ons te delen.

Wij proberen deze dan te verwerken en nemen mogelijk tussen dan en 16.00 nog even contact op om - indien nodig - te bezien hoe de feedback goed ingepast kan worden in het gesprekskader.

Vriendelijke groeten en hartelijk dank,

5.12e en 5.12e

Van: 5.12e <5.12e@minlnv.nl>
Verzonden: maandag 1 augustus 2022 08:21
Aan: 5.12e <5.12e@minlnv.nl>, 5.12e <5.12e@minlnv.nl>, 5.12e <5.12e@minlnv.nl>, 5.12e <5.12e@minlnv.nl>

5.1.2.e <5.1.2.e @minInv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e @minInv.nl>; 5.1.2.e
<5.1.2.e @minInv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e @minInv.nl>; 5.1.2.e
<5.1.2.e @minInv.nl>
CC: 5.1.2.e <5.1.2.e @minInv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e @minInv.nl>
Onderwerp: RE: Uitwerking gesprekskader Remkes

Hoi 5.1.2.e

Bedankt voor je toelichting. Ik ben even op zoek naar hoe we met je vragen en kanttekeningen de formule zo kunnen maken dat het wat jullie betreft beter past. Laat even weten als handig is dat we daar nog apart iets met 5.1.2.e voor plannen!

Op het moment dat we willen adviseren niet aan de doelen en het tijdpad te tornen, dan moeten we met iets stevigs komen waarmee partijen ook terug kunnen naar hun achterban. Ik deel je beeld dat wat je zegt in laatste bullet belangrijk is, maar vrees dat we er daarmee niet gaan komen.

Ik deel je beeld dat er zeker kanttekeningen zijn, ingewikkeldheden en uitwerkingskwesties. Vraag is hoe we het nu zo formuleren dat we er optimaal aantal tackelen. Ik probeer hieronder alvast, maar mogelijk kan je daar dan nog verder kijken wat je voorstel zou zijn. Even een begin om te proberen:

- eerste bullet: eens, vergt zeker nog wat, ook vraag of wettelijke verankering nodig is
- 2e: geef vooral aan wat wat jullie betreft de voorkeur heeft / dit zou zeker een insteek kunnen zijn, waarbij we goed moeten zien waar je dan naar kijkt (bijvoorbeeld duurzaam perspectief met verdienvermogen voor blijvers)

Als er dan nog ongemakkelijkheden hierbij overblijven, moeten we die denk ik goed benoemen in de notitie. Mogelijk dat je daar nog een voorstel voor kan doen. Laat maar weten als handig is nog even over te bellen.

Groet, 5.1.2.e

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e @minInv.nl>

Datum: 31 juli 2022 om 22:43:55 CEST

Aan: 5.1.2.e <5.1.2.e @minInv.nl>, 5.1.2.e <5.1.2.e @minInv.nl>, 5.1.2.e

<5.1.2.e @minInv.nl>, 5.1.2.e <5.1.2.e @minInv.nl>, 5.1.2.e

<5.1.2.e @minInv.nl>, 5.1.2.e <5.1.2.e @minInv.nl>, 5.1.2.e

<5.1.2.e @minInv.nl>, 5.1.2.e <5.1.2.e @minInv.nl>, 5.1.2.e

<5.12.e @minInv.nl>

CC: 5.12.e <5.12.e @minInv.nl>, 5.12.e <5.12.e @minInv.nl>

Onderwerp: RE: Uitwerking gesprekskader Remkes

Hoi, ik heb in de tekst alvast diverse suggesties gedaan bij de opties en onderdelen.

Samen met 5.12.e heb ik onderstaande meer overstijgende reactie:

Wij blijven zeer grote twijfels houden bij het op tafel leggen van de sociaaleconomische autoriteit, naast de ecologische autoriteit:

- De rol van beide is totaal anders: bij ecologie is er een duidelijk wettelijk en beleidsmatig kader al (Europees) vastgelegd. Bij sociaaleconomische effecten hebben we zelfs nog geen beleidskader, laat staan dat dit wettelijk is verankerd.
- Wat is de rol van de autoriteit? Beoordelen of de sociaaleconomische effecten goed in beeld gebracht zijn?

• 5.12.i

•

•

5.12.e

Tot morgen!

Groet,

5.12.e

Van: 5.12.e <5.12.e @minInv.nl>

Verzonden: zaterdag 30 juli 2022 12:36

Aan: 5.12.e <5.12.e @minInv.nl>; 5.12.e

<5.12.e @minInv.nl>; 5.12.e <5.12.e @minInv.nl>; 5.12.e

<5.12.e @minInv.nl>; 5.12.e <5.12.e @minInv.nl>; 5.12.e

<5.12.e @minInv.nl>; 5.12.e <5.12.e @minInv.nl>; 5.12.e

<5.12.e @minInv.nl>; 5.12.e <5.12.e @minInv.nl>

CC: 5.12.e <5.12.e @minInv.nl>

Onderwerp: Uitwerking gesprekskader Remkes

Buiten reikwijdte

From: "5.1.2.e" "
Sent: Mon, 1 Aug 2022 10:35:27 +0200
To: "5.1.2.e" "<5.1.2.e@minlnv.nl>
Subject: Doorst: Rapport TNO

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e@berenschot.nl>
Datum: 1 augustus 2022 om 08:03:45 CEST
Aan: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>, 5.1.2.e <5.1.2.e@berenschot.nl>
Onderwerp: RE: Rapport TNO

Buiten reikwijdte 5.1.2.e

5.1.2.e

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>
Verzonden: vrijdag 29 juli 2022 13:48
Aan: 5.1.2.e <5.1.2.e@berenschot.nl>
CC: 5.1.2.e <5.1.2.e@berenschot.nl>
Onderwerp: RE: Rapport TNO

Hoi 5.1.2.e

Bedoel je deze? <https://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-landbouw-natuur-en-voedselkwaliteit/documenten/kamerstukken/2022/07/26/eerste-appreciatie-tno-onderzoek-afbakening-in-de-modellering-van-depositiebijdragen-van-individuele-projectbijdragen-fase-2>.

Het rapport van TNO zit als bijlage bij de Kamerbrief.

Groet,

5.1.2.e

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e@berenschot.nl>
Verzonden: vrijdag 29 juli 2022 12:55
Aan: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>
CC: 5.1.2.e <5.1.2.e@berenschot.nl>
Onderwerp: Rapport TNO

Ha 5.1.2.e

Hebben jullie wellicht het rapport dat TNO over stikstof heeft geschreven? Zouden wij ook graag lezen.

Hartelijke groet,

5.1.2.e

Disclaimer

This e-mail and any attachment it contains is confidential and may contain legally privileged information. If you are not the intended recipient, please note that this e-mail or any attachment may not be copied or disclosed or distributed to others. If you have received this e-mail by error, please notify the sender immediately by return e-mail, and delete this message. All rights reserved.

This email has been scanned for viruses and malware, and may have been automatically archived.

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is gezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen.

De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message.

The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.

Disclaimer

This e-mail and any attachment it contains is confidential and may contain legally privileged information.

If you are not the intended recipient, please note that this e-mail or any attachment may not be copied or disclosed or distributed to others. If you have received this e-mail by error, please notify the sender immediately by return e-mail, and delete this message. All rights reserved.

This email has been scanned for viruses and malware, and may have been automatically archived.

From: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Sent: Mon, 1 Aug 2022 10:40:24 +0200
To: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Cc: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Subject: RE: Antw: Reactie RFC op uitnodiging gesprek stikstofdossier

Beste 5.12.e

We hebben het gecheckt en het bleek m.n. bij AGRO te liggen. Via 5.12.e (5.12.e) kreeg ik de volgende punten binnen:

Coalitie Toekomstbestendige Melkveehouderij

- Plan van FC/NZO, LTO, NAIJK, Rabobank gericht op reductie stikstof in de melkveehouderij.
- Gedurende de opstellen en presenteren van de plannen van de sectorpartijen is er met grote regelmaat op

5.12.e

Met vriendelijke groet,

5.12.e

5.12.e

.....
Programma Directoraat Generaal Stikstof

Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit

Bezuidenhoutseweg 73 | 2594 AC | Den Haag | B-passage 0

Postbus 20401 | 2500 EK | Den Haag

.....
M: 5.12.e
E: 5.12.e@minlnv.nl
T: @5.12.e
www.aanpakstikstof.nl

Van: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

Verzonden: maandag 1 augustus 2022 08:49

Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

CC: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

Onderwerp: RE: Antw: Reactie RFC op uitnodiging gesprek stikstofdossier

From: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Sent: Mon, 1 Aug 2022 18:25:52 +0200
To: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Cc: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Subject: FW: Brief voor minister-president Rutte - Crisis tussen kabinet en de Nederlandse agrarische sector
Attachments: Brief premier Rutte_crisis tussen Kabinet en de Nederlandse agrarische sector_Agractie Nederland.pdf

Huiden Fedoville

Van: 5.12.e <5.12.e@berenschot.nl>
Verzonden: maandag 1 augustus 2022 18:08
Aan: 5.12.e @minaz.nl; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Onderwerp: Fwd: Brief voor minister-president Rutte - Crisis tussen kabinet en de Nederlandse agrarische sector

Beste 5.12.e (Cc 5.12.e)

Bijgaand vindt je een brief van agractie, bestemd voor de minister-president. Zou jij kunnen kijken hoe hiermee om te gaan en of hij en/of andere ministers hierop willen reageren?

Groet en dank,

5.12.e

Van: Bestuur | Agractie <5.12.e@agractie.nl>
Verzonden: maandag 1 augustus 2022 14:30
Aan: Secretariaat Johan Remkes <5.12.e@secretariaatjohanremkes.nl>
Onderwerp: Brief voor minister-president Rutte - Crisis tussen kabinet en de Nederlandse agrarische sector

Geachte heer Remkes,

Zoals vanmiddag telefonisch besproken met Bart Kemp, doe ik u de brief aan de minister-president toekomen met hierin het concrete voorstel om uit deze slepende en escalerende crisis te komen.

Wij zien de reactie van de minister-president (of van u als voorzitter) graag z.s.m. tegemoet.

Met vriendelijke groet,

mede namens het bestuur van Agractie Nederland,

5.12.e

5.12.e

This e-mail and any attachment it contains is confidential and may contain legally privileged information.
If you are not the intended recipient, please note that this e-mail or any attachment may not be copied or disclosed or distributed to others.
If you have received this e-mail by error, please notify the sender immediately by return e-mail, and delete this message. All rights reserved.

This email has been scanned for viruses and malware, and may have been automatically archived.

Ministerie van Algemene Zaken
t.a.v. premier Mark Rutte (tevens verzonden middels dhr J.W. Remkes)
Binnenhof 19
2513 AA Den Haag

1 augustus 2022

Betreft: Crisis tussen Kabinet en de Nederlandse agrarische sector

Geachte heer Rutte,

Nederland verkeert in crisis. De crisis tussen de agrarische sector is niet van gisteren op vandaag ontstaan, maar is het gevolg van een langsepende communicatieve disbalans tussen stad en platteland, overheid en agrarische sector. Er is sprake van een volledig weggevaagd vertrouwen en van een fundamenteel andere blik op het oplossen van de stikstofproblematiek. De agrarische sector wil en zal een forse bijdrage leveren aan het reduceren van stikstof- en andere emissies in de weg van voortgaande duurzaamheid, zoals we dat al vele jaren hebben laten zien. Ons innovatief vermogen en de ontwikkelingen in de regio's stellen ons in staat dit te doen, mét behoud van toekomstperspectief voor de nieuwe generatie en als voorbeeld in de wereld. Echter, we zullen dit wel gaan doen op onze manier en in ons tempo. Om uit deze slepende en escalerende crisis te komen, doen wij u het concrete voorstel in bijlage bij deze brief. Graag horen we op korte termijn uw bereidheid op deze concrete punten om met ons tot een akkoord te komen.

In afwachting van uw reactie,

Met vriendelijke groet,

512.e

Bart Kemp

Voorzitter Agractie Nederland

Bijlage

Wat wil de agrarische sector bijdragen aan het verminderen van stikstofemissies?

- Het toevoegen van water bij het uitrijden van drijfmest en het uitrijden van drijfmest op de juiste momenten;
- Het verminderen van (overtollig) eiwit in het veevoer;
- Het vergroten van het aantal uren weidegang van koeien, alsook méér koeien in de wei;
- Het toevoegen van enzymen aan veevoer die de stikstofuitstoot terugdringen;
- Het toepassen van tal van bestaande en nieuwe innovaties om emissies te voorkomen;
- Het verminderen van de intensiteit van agrarische bedrijven in een aantal gebieden door strikt vrijwillige opkoopregelingen ten voordele van het perspectief voor jonge boeren;
- Het indien nodig beperkt en strikt vrijwillig verplaatsen van agrarische bedrijven ten gunste van de cohesie in agrarische gebieden, waarbij de gronden agrarisch blijven.

Uiteraard kunnen we deze emissiereducties alléén uitvoeren met passende regelingen en middelen, een werkbaar tijdpad, maar vooral met draagvlak in de sector. Deze opsomming van maatregelen om emissies te reduceren is niet uitputtend maar indicatief. Daarnaast staat ons een breed scala en middelen en methodes ter beschikking om emissies terug te brengen, zoals we in de achterliggende 25 jaren hebben bewezen.

Wat vraagt de agrarische sector van uw Kabinet?

De oplossing van deze crisis vraagt daadkracht én concrete toezeggingen en heldere afspraken. Wij staan voor onze achterban, zijn beheerder van 2/3 van het Nederlandse grondgebied ten voordele van iedere Nederlander, en willen en zullen hiervan nooit afstand doen. Het is immers de verbinding met onze wortels, de historie van Nederland en de generaties die ons voorgingen in dit land! Wij vragen in verband hiermee een fundamenteel andere benadering van het stikstofdossier op een aantal concrete punten:

- De Kritische Depositie Waarde (KDW) wordt geschrapt uit de stikstofwet en uit het beleid. *ad1
- 'PAS-melders' worden uiterlijk eind 2022 gelegaliseerd middels o.m. regeling latente ruimte. *ad2
- Gedwongen onteigeningen, inname vergunningen en andere 'dwang' maatregelen worden uitgesloten. *ad3
- Er wordt een drempelwaarde ingesteld vergelijkbaar met de Duitse en overeenkomend met de te meten realiteit. Beleid en regelgeving wordt geformuleerd op basis van feiten in plaats van modellen. *ad4

Op deze 4 punten verwachten wij heldere en concrete toezeggingen alvorens verder te kunnen spreken voor wat betreft de nadere invulling van de afspraken. Gedurende de duur van deze gesprekken met de agrarische sector, zal de termijn van de provincies om te komen met plannen (juli 2023) worden opgeschort voor de duur van deze verdere inhoudelijke gesprekken. *ad5

*ad1

De Kritische Depositie Waarde zegt niets over de werkelijke staat van de natuur in Natura 2000 gebieden. Het is een indicator waarboven niet uitgesloten kan worden dat er negatieve gevolgen kunnen optreden. Het kan, het hoeft niet, het is ook aangetoond dat met grote overschrijding van deze waarde een habitat in goede staat van instandhouding is. Toch wil het Kabinet op basis van deze fictieve juridische waarde vele miljarden besteden om bedrijven al dan niet gedwongen uit te kopen, te verplaatsen en vérgaand in gebieden in te grijpen. Tevens heeft het de vergunningverlening gekoppeld aan het al dan niet dalen van stikstofuitstoot ten opzichte van de KDW.

Dit moet anders. De werkelijke staat van de natuur dient leidend te zijn, met alle factoren die daarop van invloed zijn en losgekoppeld van de vergunningverlening. De 'staat van instandhouding' dient leidend te zijn aan de hand van natuurinventarisaties en inzichtelijke beheersplannen voor de verschillende gebieden en habitattypes.

Bron en onderbouwing: <https://www.pbl.nl/publicaties/naar-een-uitweg-uit-de-stikstofcrisis>

***ad2**

PAS-melders, interimmers en andere knelgevallen (meer dan 6000) zijn in mei 2019, meer dan 3 jaar geleden, door ondeugdelijk bestuur zonder vergunning komen te zitten. Dit dient zeer snel te worden opgelost. Agractie Nederland heeft in 2020 en in het voorjaar van 2022 gesprekken gevoerd met het ministerie van LNV om deze legalisering onder meer te doen middels het opkopen van latente stikstofruimte van andere (gestopte) (boeren)bedrijven. Het is eenvoudig. Er komt een strikt vrijwillige regeling waarbij deze bedrijven hun overtollige stikstofruimte kunnen verkopen aan de overheid voor een vastgesteld bedrag per kilo emissieruimte (dit kan eventueel met een tender i.v.m. aanbestedingsrecht). Met deze ruimte kan een fors aantal van deze bedrijven uiterlijk eind 2022 zijn gelegaliseerd en kunnen ze zelfs zichzelf legaliseren met latente ruimte indien mogelijk. Voor deze regeling is snel geld nodig en een set heldere afspraken en voorwaarden.

***ad3**

Dit spreekt voor zichzelf. Deze crisis is dusdanig geëscaleerd dat de woorden 'gedwongen' 'onteigening' enzovoorts in geen enkel beleidsstuk of debat meer mogen voorkomen tot minimaal 2035.

***ad4**

Het modelmatig berekenen van een bepaalde emissie naar specifieke depositie op een bepaald gebied is onmogelijk. Toch wordt dit gedaan en is dit zeer strikt gekoppeld aan de vergunningverlening. Er zijn geen wetenschappelijke gronden die rechtvaardigen dat de berekende depositie die toegerekend wordt aan een bepaalde activiteit overeenkomt met de werkelijkheid. Daarom moeten we terug naar de fysische werkelijkheid, loskoppeling van het vergunningsstelsel en het rekenmodel en instelling van een drempelwaarde vergelijkbaar met de Duitse. Tevens dienen stikstof en ammoniak niet uitwisselbaar te zijn wegens een andere chemische samenstelling en andere effecten op het ecosysteem.

Bron en onderbouwing: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2022/04/26/afbakening-in-de-modelleren-van-de-depositiebijdragen-van-individuele-projectbijdragen>

***ad5**

In de brief van Van der Wal, van 15 juli jl., geeft de minister de provincies een deadline tot juli 2023 om te komen met concrete uitwerkingen / plannen. Het lijkt ons evident deze deadline op te schorten met de duur van de bemiddelingsgesprekken. Tevens heeft de minister een cryptische brief gestuurd vlak voor het zomerreces. Deze cryptische brief is voor meerderlei uitleg vatbaar. Als eerste dient deze brief in duidelijke taal herschreven en verzonden dienen te worden, zodat er geen misverstand over kan bestaan wat ermee wordt bedoeld.

Zie hiertoe de daartoe door ons aan u gestuurde [Brief van 26 juli 2022](#)

Bronnen:

<https://www.pbl.nl/publicaties/naar-een-uitweg-uit-de-stikstofcrisis>

<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2022/04/26/afbakening-in-de-modellering-van-de-depositiebijdragen-van-individuele-projectbijdragen>

<https://www.aanpakstikstof.nl/documenten/rapporten/2020/10/13/eindrapport-meer-meten-robuster-rekenen-adviescollege-meten-en-berekenen>

From: "5.1.2.e" "
Sent: Tue, 2 Aug 2022 09:10:18 +0200
To: "5.1.2.e" "<5.1.2.e@minInv.nl>; "5.1.2.e"
<5.1.2.e@minInv.nl>; "5.1.2.e" "<5.1.2.e@minInv.nl>
Cc: "5.1.2.e" "<5.1.2.e@minInv.nl>
Subject: FW: Aanvullende informatie bij uitnodiging gesprek stikstofdossier
Attachments: Aanvullende informatie bij uitnodiging gesprek stikstofdossier.docx

Buiten reikwijdte

5.1.2.e

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e@berenschot.nl>
Verzonden: dinsdag 2 augustus 2022 09:04
Aan: 5.1.2.e @minaz.nl; 5.1.2.e <5.1.2.e@minInv.nl>
Onderwerp: Aanvullende informatie bij uitnodiging gesprek stikstofdossier

Beste 5.1.2.e en 5.1.2.e

Hierbij informeer ik jullie over de brief die vanmorgen naar alle deelnemers van alle gesprekken is gestuurd, waaronder naar de ministers. Deze brief kan ook openbaar worden.

Vriendelijke groet,

5.1.2.e

Disclaimer

This e-mail and any attachment it contains is confidential and may contain legally privileged information. If you are not the intended recipient, please note that this e-mail or any attachment may not be copied or disclosed or distributed to others. If you have received this e-mail by error, please notify the sender immediately by return e-mail, and delete this message. All rights reserved.

This email has been scanned for viruses and malware, and may have been automatically archived.

PM organisatie
T.a.v. pm

Datum: 2 augustus 2022
Onderwerp: Aanvullende informatie bij de uitnodiging voor het gesprek over het stikstofdossier

Geachte pm naam,

Vorige week nodigde ik u uit voor een gesprek tussen uw sector en het kabinet. Dit gesprek gaat over de voorgenomen stikstofmaatregelen. Ik gaf in die brief aan dat ik niet alleen wil spreken over de voorgenomen plannen, maar ook met u wil verkennen hoe het vertrouwen in de toekomst en in elkaar hersteld kan worden. Ik stelde daartoe een open gesprek voor, waarin er geen taboes zijn.

De afgelopen dagen hebben mij vragen bereikt over wat ik bedoel met geen taboes. Vooral de vraag of dit betekent dat er ook over doelen, tijdpad en meetmethodieken gesproken kan worden, kwam vaak terug. Voor mij is de essentie van een open gesprek zonder taboes dat alle onderwerpen ter tafel kunnen komen die de gesprekspartners van belang achten. Dat geldt dus ook voor die onderwerpen. Ik doe een beroep op iedereen, dus zowel het kabinet als de andere gesprekspartners, om daarbij open en met interesse naar elkaar te luisteren.

Momenteel zijn we druk aan het werk om alle gesprekken in te plannen. Daar zit goede voortgang in. Op het moment dat alle data en de lijst met aanwezigen definitief zijn, zullen wij hierover ook communiceren.

Ik kijk uit naar ons gesprek. Voor nadere vragen ben ik te bereiken via 5.1.26@secretariaatjohanremkes.nl.

Met vriendelijke groet,

Johan Remkes

From: "5.1.2.e" <[redacted]>
Sent: Tue, 2 Aug 2022 10:06:12 +0200
To: "5.1.2.e" <[redacted]> <[redacted]>@berenschot.nl>
Cc: "5.1.2.e" <[redacted]> <[redacted]>@minlnv.nl>
Subject: bredere achtergrondinfo integrale aanpak

Hoi [redacted]

Hierbij nog achtergrondinformatie over hoe op andere sectoren en aan de hand van een integrale gebiedsgerichte aanpak gewerkt wordt.

Wellicht is dit nog behulpzaam. Informatie volgt uit openbare bronnen. Hierin is opgenomen:

- Algemene beschrijving doelen NPLG (samenvatting startnotitie NPLG)
- Toelichting proces doelen andere sectoren en
- Overzichtstabel doelstellingen NPLG en proces NPLG

Algemene beschrijving doelen NPLG

In het NPLG zijn natuur, water en klimaat onderdeel van de integrale doelstelling voor de landbouw. Hierover staat het volgende in de startnotitie:

Natuur

Voor de Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR) hebben de verplichtingen betrekking op de instandhouding van Europees beschermde soorten en habitats binnen Natura 2000-gebieden, maar ook daarbuiten. Het NPLG draagt bij aan de realisatie van die internationale verplichting. Op dit moment vormt de overbelasting van stikstofdepositie in N2000-gebieden een grote belemmering om te voldoen aan de verplichtingen van de VHR, met alle gevolgen van dien. Het is in dit kader dat het realiseren van de wettelijke stikstofdoelstellingen, ofwel het terugbrengen van deze overmatige depositie, van groot belang is. In het coalitieakkoord heeft het kabinet aangekondigd de huidige wettelijke omgevingswaarde voor stikstofdepositie voor 2035 uit de Wet stikstofreductie en natuurverbetering naar voren te halen. Dit betekent dat in 2030 74% van het stikstofgevoelig Natura 2000-areaal onder de kritische depositiewaarde moet zijn gebracht. In 2025 is dit conform de wettelijke verplichting 40% van dat areaal.

Water

Vanuit de KRW, de Nitraatrichtlijn en de EU Grondwaterrichtlijn wordt in het NPLG de kwaliteit van oppervlakte- en grondwater meegenomen, voor zover beïnvloed door landbouw (nutriënten en gewasbeschermingsmiddelen). Ook de grondwaterkwantiteit is onderdeel van de KRW en wordt dus meegenomen. Waterkwantiteit (droogte en wateroverlast) is onderdeel van het NPLG voor zover noodzakelijk voor natuur en landbouw, immers zonder water geen natuur en geen landbouw. Grondwateronttrekkingen en vasthouden van water zijn daarmee dus ook onderdeel van het NPLG. In 2027 moeten de benodigde KRW-maatregelen genomen zijn.

Klimaat

De internationale klimaatafspraken, de Europese klimaatwetgeving, de nationale Klimaatwet en het Klimaatakkoord landbouw en landgebruik (terugdringen broeikasgassen door landbouw en landgebruik) bepalen de opgave voor landbouw en landgebruik: veeteelt, glastuinbouw, veenweide, landbouwbodems en bomen, bossen en natuur. Met het coalitieakkoord is het nationale reductiedoel in de Klimaatwet aangescherpt. Hier zijn indicatieve emissiedoelen voor 2030 van afgeleid voor de sectoren. Op basis van de ramingen in de Klimaat- en Energieverkenning 2022 worden definitieve restemissiedoelen 2030 voor alle sectoren, en dus ook voor de landbouw en voor het landgebruik, vastgesteld. De hiervoor benodigde broeikasgasreductie zal voor een belangrijk deel gerealiseerd moeten worden met de integrale aanpak in het landelijk gebied. In het coalitieakkoord is een indicatieve broeikasgasreductie van 5 megaton gekoppeld aan deze aanpak.

Op pagina 27 staat een samenvatting van de gebruikte doelstellingen die zijn gebruikt in het opstellen van de startnotitie NPLG (natuur/water/klimaat). Die sluit ook aan bij jouw informatievraag. Hieronder heb ik die geplakt.

Op pagina 58/59 staat een planning voor het NPLG, ook hieronder bijgevoegd.

Bron: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2022/06/10/startnotitie-nplg-10-juni-2022>

Sectordoelen en tijdslijn

Ook de sectoren industrie en mobiliteit staan voor een zeer grote verduurzamingsopgave, gezien de klimaat-, stikstof- en luchtkwaliteitsproblematiek. Op de verduurzaming van deze sectoren wordt flink ingezet via onder andere het beleidsprogramma Klimaat en Energie. Denk hierbij aan aangescherpte emissienormen, de nieuwe personenauto's die in 2030 emissievrij moeten zijn, en de maatwerkafspraken met de 10-20 grootste industriële CO₂-uitstoters waarover de Tweede Kamer separaat door collega-bewindspersonen wordt geïnformeerd. Via deze en andere maatregelen wordt ook de uitstoot van stikstof gereduceerd. Besluitvorming over maatregelen voor deze sectoren loopt voornamelijk mee met **de timing van het klimaatbeleid**. Voor besluitvorming over sectordoelen op het vlak van stikstof zullen de geactualiseerde prognoses uit de klimaat- en energieverkenning (KEV) 2022 worden benut, waartoe door de Kamer verzocht is in motie-Grinwis c.s.14. 14 Kamerstuk 33 576, nr. 307. **Voorzien is om de sectordoelen voor de industrie en de mobiliteit richtinggevend vast te stellen begin 2023**, en conform de motie-Van Campen c.s.15 definitief op 1 juli 2023, wanneer ook de gebiedsdoelen definitief worden. Conform mijn toezegging in het plenaire debat stikstof van 23 juni 2022 zal ik **na de zomer 2022 in afstemming met de betrokken bewindspersonen een brief sturen over de uitgangspunten en het proces van totstandkoming van de sectordoelen**, zoals toegezegd aan het lid Klaver (GroenLinks).

Bron: <https://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-landbouw-natuur-en-voedselkwaliteit/documenten/kamerstukken/2022/07/15/stand-van-zaken-stikstof-en-landelijk-gebied>.

Overzichtstabel doelstellingen NPLG

Vervolgproces NPLG

Aspecten	Elementen	Status regionale doeluitwerking
Natuur	Realiseren gunstige staat van instandhouding conform VHR. Via NPLG regionaal verdeeld. Instandhoudingsdoelen per Natura 2000-gebied dragen bij aan gunstige staat (concretisering volgt o.a. uit de natuurdoelanalyses, actualisatie doelensystematiek, aanscherping Vogelrichtlijngebieden en Europese Biodiversiteitsstrategie) verschillende tussendoelen zoals 70% condities op orde in 2030	Deels bestuurlijk vastgesteld, vooral op hoofdlijnen (In oktober 2022 indicatieve regionale verdeling). Natuurdoelanalyses uiterlijk april 2023 gereed.
	Areaal: o.a. doelen uit Natuurpactafspraken, afspraken Programma Natuur en bossenstrategie, daarnaast extra benodigd leefgebied en areaaldoel Natuurinclusief (diverse data per onderdeel: tussen 2027 en 2040)	Deels bestuurlijk vastgesteld, rest in ontwikkeling en nog besluiten over te nemen (in oktober 2022 gereed)
	Stikstofreductie: 74% van het areaal stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden onder de KDW in 2030 en 40% onder de KDW in 2025	In deze notitie richtinggevend opgenomen.
	Hydrologie (natuurpactafspraken) (2027)	Bestuurlijk vastgesteld
	Droge en natte ecologische verbindingen (10 % groenblauwe dooradering landschap)	Per provincie minimaal 10%, en vervolgens doorwerking naar 10% per gemeente en waterschap (voorstel)
Water	Nutriënten in oppervlakte- en grondwater cf. KRW incl. innamepunten drinkwater (uitvoering maatregelen uiterlijk in 2027)	Wettelijke verplichting, directe implementatie KRW In regionaal verband (RBO) kan het nog nodig zijn om een beter beeld te krijgen van de vruchten en bijbehorende benodigde reductie vanuit de landbouw.
	Goede kwantitatieve toestand grondwaterlichamen cf. KRW (uitvoering maatregelen uiterlijk in 2027)	Wettelijke verplichting, directe implementatie KRW
	Zoetwaterbeschikbaarheid (koppeling met hydrologie natuur, beekherstel zandgronden en vernatting veenweide)	Nog in ontwikkeling (binnen enkele maanden gereed)
	Gewasbeschermingsmiddelen in grond- en oppervlaktewater en metalen in oppervlaktewater cf. KRW, incl. innamepunten drinkwater (uitvoering maatregelen uiterlijk in 2027)	Wettelijke verplichting, directe implementatie KRW
Klimaat (reductie van uitstoot broeikasgassen en koolstofvastlegging) volgend uit Klimaatakkoord en coalitieakkoord	Landgebruik (Veenweiden Bomen, bossen, natuur Landbouwbodems): Indicatieve restemissie 1,8 – 2,7 Mton CO ₂ -eq. in 2030; indicatief, worden met de Klimaatnota 2022 in oktober definitief vastgesteld.	Veenweide: Nog niet bestuurlijk vastgesteld
		Bomen, bossen, natuur: nog in ontwikkeling, eerst verdeling naar sectoren vaststellen
	Indicatieve restemissie landbouw (veehouderij + glastuinbouw) 18,9 Mton CO ₂ -eq. in 2030)	Nog in ontwikkeling, moet nog worden vertaald naar doelen per provincie Glastuinbouw: Geen verdeling naar regio voorzien

Toelichting bij de tabel: Nationale doelen zijn en worden vertaald naar het geografische schaalniveau van de provincie. Die vertaling betekent niet automatisch dat de verantwoordelijkheid voor het bereiken van deze doelen (uitsluitend) bij de provincies ligt. Het NPLG vertrekt vanuit de bestaande verdeling van verantwoordelijkheden en bevoegdheden in het domein van de fysieke leefomgeving. Rond de uitwerking van de kaders voor de gebiedsprogramma's en rond de vaststelling van de gebiedsprogramma's zelf, maken medeoverheden helder wat zij als randvoorwaarden zien die door het Rijk ingevuld zouden moeten worden. Een adequaat generiek rijksbeleid kan een substantiële bijdrage leveren aan het realiseren van de doelen van de gebiedsprogramma's. De bijdrage van dit beleid zal het Rijk meenemen bij de afspraken die met de medeoverheden gemaakt worden over de provinciale opgaven. Ook de bijdrage van gemeenten en waterschappen aan deze doelen wordt de komende tijd nog nader ingevuld.

2022

juni

Richtinggevende keuzes en doelen
naar de gebieden

augustus

Oplevering Notitie Reikwijdte en
Detailniveau (onderdeel planMER)

oktober

Aangevulde keuzes en doelen naar de gebieden
(in aansluiting op de Rijksbrede planning uit de RO-brief;
Hoofddlijnen NPLG naar de Tweede Kamer

2023

januari

Ijkmoment voortgang
provinciale gebiedsprogramma's

voorjaar

Uitgewerkt ontwerpprogramma NPLG
inclusief planMER, start inspraak

juli

Brede provinciale gebiedsprogramma's gereed

medio

Vaststelling programma NPLG

From: "MinisterLNV"
Sent: Tue, 2 Aug 2022 11:03:52 +0200
To: "5.1.2.e" <5.1.2.e@minlnv.nl>
Cc: "5.1.2.e" <5.1.2.e@minlnv.nl>; "5.1.2.e" <5.1.2.e@minlnv.nl>; "5.1.2.e" <5.1.2.e@minlnv.nl>
Subject: FW: Aanvullend informatie bij uitnodiging gesprek stikstofdossier
Attachments: Aanvullende informatie bij uitnodiging gesprek stikstofdossier.pdf

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e@berenschot.nl>
Verzonden: dinsdag 2 augustus 2022 09:30
Aan: MinisterLNV <5.1.2.e@minlnv.nl>
Onderwerp: Aanvullend informatie bij uitnodiging gesprek stikstofdossier

Geachte minister Staghouwer,

Graag verwijs ik u naar de bijlage voor een aanvullend bericht bij de uitnodiging van de heer Remkes voor de gesprekken over het stikstofdossier.

Met vriendelijke groet,

5.1.2.e
Secretariaat Johan Remkes

Disclaimer

This e-mail and any attachment it contains is confidential and may contain legally privileged information. If you are not the intended recipient, please note that this e-mail or any attachment may not be copied or disclosed or distributed to others. If you have received this e-mail by error, please notify the sender immediately by return e-mail, and delete this message. All rights reserved.

This email has been scanned for viruses and malware, and may have been automatically archived.

De minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
T.a.v. de heer H. Staghouwer

Datum: 2 augustus 2022
Onderwerp: Aanvullende informatie bij de uitnodiging voor het gesprek over het stikstofdossier

Geachte heer Staghouwer,

Vorige week nodigde ik u uit voor een gesprek tussen uw sector en het kabinet. Dit gesprek gaat over de voorgenomen stikstofmaatregelen. Ik gaf in die brief aan dat ik niet alleen wil spreken over de voorgenomen plannen, maar ook met u wil verkennen hoe het vertrouwen in de toekomst en in elkaar hersteld kan worden. Ik stelde daartoe een open gesprek voor, waarin er geen taboes zijn.

De afgelopen dagen hebben mij vragen bereikt over wat ik bedoel met geen taboes. Vooral de vraag of dit betekent dat er ook over doelen, tijdpad en meetmethodieken gesproken kan worden, kwam vaak terug. Voor mij is de essentie van een open gesprek zonder taboes dat alle onderwerpen ter tafel kunnen komen die de gesprekspartners van belang achten. Dat geldt dus ook voor die onderwerpen. Ik doe een beroep op iedereen, dus zowel het kabinet als de andere gesprekspartners, om daarbij open en met interesse naar elkaar te luisteren.

Momenteel zijn we druk aan het werk om alle gesprekken in te plannen. Daar zit goede voortgang in. Op het moment dat alle data en de lijst met aanwezigen definitief zijn, zullen wij hierover ook communiceren.

Ik kijk uit naar ons gesprek. Voor nadere vragen ben ik te bereiken via 5126@secretariaatjohanremkes.nl.
Het telefoonnummer van mijn secretariaat is: 5126

Met vriendelijke groet,

Johan Remkes

From: "512e"
Sent: Sun, 7 Aug 2022 16:44:18 +0200
To: "512e" <512e@minlnv.nl>; "512e"
<512e@minlnv.nl>; "512e" <512e@minlnv.nl>; "512e"
<512e@minlnv.nl>; "512e" <512e@minlnv.nl>; "512e"
<512e@minlnv.nl>; "512e" <512e@minlnv.nl>; "512e"
<512e@minlnv.nl>
Cc: "512e" <512e@minlnv.nl>; "512e" <512e@minlnv.nl>;
"512e" <512e@minlnv.nl>
Subject: Toezeggingen uit aantekeningen gesprekken Remkes 5 augustus
Attachments: Toezeggingen uit aantekeningen gesprekken Remkes 5 augustus.docx

Beste allen,

Met 512e en 512e ben ik vrijdag bij de gesprekken met Remkes geweest. Uit onze aantekeningen hebben we in bijgaand overzicht vooral de toezeggingen en relevante uitspraken opgenomen. Los van toezeggingen relevant voor vervolg traject Remkes hebben we apart ook nog een aantal noties opgenomen die relevant zijn voor de septemberbrief, en een paar losse toezeggingen. Er staat deels al bij op wie we graag een beroep doen voor opvolging. 512e en 512e zullen dit ook verder in proces zetten, ook in afstemming met AZ.

Mocht je vragen hebben, weet ons dan vooral te vinden!

Groet, ook van 512e en 512e

512e

Toezeggingen uit aantekeningen 5 augustus

Gesprek Remkes, ronde 1 ochtend

Toezeggingen relevant voor het vervolgtraject Remkes

- Kaartje: onderkennen dat niet goed is gegaan in de communicatie, dat de gebiedsgerichte aanpak centraal staat en dat de kaart daar een hulpmiddel bij is. ^{5.1.2e} kun jij contact met RTLГ en NPLГ contact leggen en verkennen of/hoe we een routekaart zouden kunnen maken die meer duidelijkheid in proces GGA kan bieden?
- Uitwerken sociaal economische impact analyse breed (stikstof, klimaat, water, implicaties NPLГ doelen). Hierbij (vooral ook) breed kijken: gaat om leefbaarheid van het platteland/wat kan waar (en waar niet) * ^{5.1.2e} / ^{5.1.2e} goed om stand van zaken in dit traject zoals toegelicht bij MLNV even goed mee te nemen in informatie die we naar MNenS en MLNV zullen doen als we hen informeren over hoe we opvolging geven aan afspraken. * ^{5.1.2e} / ^{5.1.2e} Graag contact zoeken met team Regioportefeuille (^{5.1.2e}) over studies die zij (hebben) laten uitvoeren (werk wordt komende periode overgedragen aan LGenS).
- Toelichting waarom versnelling van 2035 naar 2030, deze toelichting komt terug in vervolggesprek
- Gesprek kabinetsdelegatie & delegatie vertegenwoordiging partijen over (voorbereiding ambtelijk in gezamenlijkheid -werkgroep)
 - o Hoe kan problematiek pasmelders versneld worden opgelost? ^{5.1.2e} kun jij deze oppakken samen met team meldingen? Daarbij ook kijken of dit nog uitmaakt voor verschillende categorieën PAS-melders.
 - o Hoe komen we van depositie naar staat van de natuur, naar focus op meten van en sturen op emissies gericht op praktisch hanteerbaar maken voor boeren en provincies. Ook in context van kijken naar aanvullende (ondersteunende) indicatoren ten behoeve van staat van natuur (conform brief 15 juli).
 - o Wat is er nodig voor een steviger inzet op technische, sociale en ecologische innovatie die bewezen en juridisch houdbaar is — *Hier even goed lijntjes leggen tussen ^{5.1.2e} SKI & DGS (ook relatie naar advies ^{5.1.2e} en voorstel partijen leggen, is ook naar verwezen).
 - o Verkennen of een regeling langs lijn SDE+ potentie heeft voor stikstof/integrale aanpak. * DGS (^{5.1.2e}), SKI (^{5.1.2e} ?) lijn met EZK-klimaatteam leggen.
- Vertrouwen/met elkaar in gesprek: MLNV heeft toegezegd te kijken hoe op structurelere basis overleg (ook juist zonder agenda) met de sector kan worden vormgeven (bijvoorbeeld 1x per 3 maanden werd genoemd), en daarbij te kijken hoe we elkaar vooral weten te vinden wanneer de spanning oploopt (MP noemde dit 'drukmeter') — * ^{5.1.2e} hier naar kijken in vervolg op eerdere voorbereiding?

Toezeggingen en/of uitspraken relevant voor de septemberbrief

Toezeggingen

- Door een aantal partijen is het Groenboerenplan met 10 aanbevelingen naar voren gebracht (oa door Biohuis en Demeter). Minister heeft toegezegd hier naar te kijken in het licht van de septemberbrief. Maar even kijken waar we wat mee kunnen + mogelijk ook nog ergens in de tekst naar verwijzen. — * ^{5.1.2e} / ^{5.1.2e}

Uitspraken

- Boer en Natuur: wat in de brief gaat helpen is vooral te weten hoe de overheid bedrijven gaat helpen bij omschakeling. Maakte onderscheid tussen 3 soorten bedrijven die ook andere rol overheid nodig hebben (high tech intensivering met innovatie en techniek, extensivering en multifunctionele landbouw). Betekent financiering en mogelijk maken innovatie, bij extensivering compenseren van verminderde opbrengt, betekent bij multifunctioneel vaak iets in RO. Als eerste belangrijk ondersteunen van individuele ondernemers bij afwegingen en het sociaal economische proces.

- Caring Farmers: perspectief brief staat veel in. Goed dat er wordt doorgetrokken wat al in gang is gezet, oa kringlooplandbouw. Het is nu vooral belangrijk dat er individuele ondersteuning en begeleiding komt.
- Regie op Ruimte is door 5.1.2.e ook op diverse onderdelen toegelicht. Zijn er onderdelen waar wij in brief relatie zien (en dus kunnen noemen?),? —* 5.1.2.e / 5.1.2.e
- MNenS: onduidelijkheid zal er voorlopig zijn, misschien moeten we wel een routekaart maken.
- Vanuit Regie op Ruimte + 5.1.2.e paar keer KPI's genoemd in relatie tot belonen van goed gedrag.
- Caring Farmers: in huidige brief worden ook en aantal relevante bestaande regelingen niet genoemd, oa 'boeren voor natuur', onafhankelijk advies heel belangrijk, faciliteer kennis delen in de gebieden (zodat niet het wiel opnieuw wordt uitgevonden)
- Demeter: noemde nog rol van het onderwijs in de transitie
- LTO: bij rol van de keten riep 5.1.2.e nog op om vooral op te passen bij inzet overheid dit het initiatief WIK niet in de weg zit. —* 5.1.2.e lijkt me goed onze opdracht tijdig expliciet bij LTO te toetsen op dit vlak

Losse toezeggingen

- Agro ecologische boeren: heeft toegelicht dat ze met nieuwe vormen van landbouw bezig zijn, waardoor ze veel last hebben van regelingen of juist geen gebruik kunnen maken van subsidies gericht op innovatie. Minister heeft toegezegd dat we ambtelijk in gesprek kijken of we hierin wat kunnen betekenen. —* 5.1.2.e kan jij bij SKI kijken of iemand dit gesprek zou kunnen organiseren? Ik heb haar gevraagd vooraf wat toe te sturen, zodat we ons kunnen voorbereiden. (Dan kunnen we ook gelijk kijken of er nog collega's van andere directies handig bij zijn). Ik heb haar gegevens.
- Netwerk grondig: pleit voor eerder openstellen fosfaatbank. Ze weet heel goed hoe het zit en wat de minister hier over heeft besloten (en dat er binnenkort een brief over naar de Tweede Kamer gaat). Toch heeft ze eerst graag nog een keer een gesprek omdat ze nog wat ideeën heeft (niet specifiek op ingegaan) waar ze graag toelichting op wil geven. Minister heeft gesprek ambtelijk toegezegd. Ze vroeg graag voor woensdag as even contact op te nemen (daarna is ze met vakantie). —* 5.1.2.e kan jij contact met haar zoeken?

Gesprek individuele Agrariërs

- Veel deelnemers gaven aan vertrouwen te zijn verloren door zwalkend beleid en beleid dat in de beleving niet aansluit bij de praktijk/realiteit (o.a. de KDW). Daarom veel behoefte aan beleid dat over de langere termijn duidelijk is en consistent.
- Bij diverse regionale initiatieven (Gelderse Vallei, Nieuwkoopse Plassen) valt nu draagvlak weg Voorbeeld: paar jaar geleden proeftuin (regiodeal) starten in Gelderse Vallei, daarna daar grootste transitieopgave neerleggen zonder hier toelichting te geven hoe deze twee zich tot elkaar (kunnen) verhouden. Onderstreept belang voor heldere communicatie/consistentie. Van belang dat regionale initiatieven ook een plek krijgen in de gebiedsprocessen.
- Heb goed zicht op hoe verdienmodellen wel/niet werken (diverse voorbeelden genoemd). Realiseer dat beslissingen in het begin van carrière lang sturend zijn (keuze voor biologisch, intensief, met bijhorende investeringen). Van belang dat gekeken wordt modellen komen die bedrijfsovername makkelijker maken en verduurzaming stimuleren.
- Goed kijken hoe diverse ideeën/suggesties uit praktijk ook beleidsmatig aandacht krijgen/wordt gezien hoe deze wel/niet in LT-visie passen. **ACTIE RTLГ hoe hier iets van loket etc. voor te organiseren.**

- Belangrijk te realiseren dat uitgangssituatie van boeren heel verschillend is (wel/geen grote financieringslast, grond, etc.): betekent ook dat regelingen etc. wel/niet relevant of aantrekkelijk zijn.
- Er is aantal plannen meegegeven tijdens gesprek, bijvoorbeeld over de afwaardering van grond tot natuur, het stimuleren van zonnepanelen en het plan Natuurherstellende Landbouw . Goed deze nog beleidsmatig te bekijken (conform vorige bullet). **ACTIE 5.1.2a** bij **Secretariaat Remkes vragen om de plannen die op schrift zijn gedeeld, zodat daar opvolging aan gegeven kan worden.**
- Ook oog hebben voor krimp in keten (niet als doel, maar als gevolg) en betekenis voor boer (zorg dat druk daardoor niet ook toeneemt). Hoe kan voorkomen worden dat krimp van toeleverende bedrijven worden doorgerekend aan de boer.
- Overall: beeld dat financiële positie en consequenties van beleid voor deze positie van grote betekenis zijn op keuzes die worden gemaakt op bedrijfsniveau.

From: "Secretariaat Johan Remkes" <5.12e@secretariaatjohanremkes.nl>
Sent: Mon, 8 Aug 2022 10:04:08 +0200
To: "5.12e" <5.12e@minlnv.nl>
Subject: RE: Verzoek voor uitnodiging van Remkes aan Werkgroep Behoud de Peel

Beste 5.12e

Bedankt voor het toesturen. We nemen het in behandeling.

Met vriendelijke groet,

5.12e

Secretariaat Johan Remkes

Van: 5.12e <5.12e@minlnv.nl>

Verzonden: maandag 8 augustus 2022 08:40

Aan: Secretariaat Johan Remkes <5.12e@secretariaatjohanremkes.nl>

Onderwerp: FW: Verzoek voor uitnodiging van Remkes aan Werkgroep Behoud de Peel

Beste mensen,

Bij LNV is een verzoek binnengekomen om ook uitgenodigd te worden voor de gesprekken.
Kunnen jullie de behandeling overnemen?

Groeten,

5.12e 5.12e

Van: 5.12e <5.12e@minlnv.nl>

Verzonden: maandag 8 augustus 2022 08:36

Aan: 5.12e <5.12e@minlnv.nl>

CC: 5.12e <5.12e@minlnv.nl>

Onderwerp: Verzoek voor uitnodiging van Remkes aan Werkgroep Behoud de Peel

Ha 5.12e

Via DGS is het verzoek van Werkgroep Behoud de Peel binnengekomen om ook uitgenodigd te worden voor gesprekken onder leiding van dhr. Remkes.
Wil jij dit verzoek doorgeven aan het secretariaat zodat zij hierover een besluit kunnen nemen? Ik zal 5.12e laten weten dat wij zijn verzoek hebben doorgegeven.

Hartelijke groet,

5.12e

Beste 5.12e

Werkgr. Behoud de Peel is niet uitgenodigd voor de gesprekken met Remkes, terwijl de 'stikstofuitspraak' toch gedaan is op beroepen van WBdP. (Onze beroepen waren gericht tegen PAS-vergunningen; die van MOB gingen over beweiden en bemesten: zie bijlagen.)

Is daar een reden voor?

Mvg, 5.12e

5.12e

5.12e

.....
DG Stikstof

Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselveiligheid

E: @minlnv.nl

T:

Bezuidenhoutseweg 73 | 2594 AC | Den Haag

Postbus 20401 | 2500 EK | Den Haag

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is gezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen.

De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message.

The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.

Disclaimer

This e-mail and any attachment it contains is confidential and may contain legally privileged information.

If you are not the intended recipient, please note that this e-mail or any attachment may not be copied or disclosed or distributed to others. If you have received this e-mail by error, please notify the sender immediately by return e-mail, and delete this message. All rights reserved.

This email has been scanned for viruses and malware, and may have been automatically archived.

From: "5.1.2.e" "
Sent: Tue, 9 Aug 2022 21:22:48 +0200
To: "5.1.2.e" "<5.1.2.e@minlnv.nl>; 5.1.2.e"
 <5.1.2.e@minlnv.nl>
Subject: Doorst: Terugkoppeling overleg Remkes, agrarische sector & individuele agrariers

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e@minaz.nl>
Datum: 9 augustus 2022 om 18:21:52 CEST
Aan: 5.1.2.e <5.1.2.e@minezk.nl>, 5.1.2.e
 <5.1.2.e@minlnv.nl>, 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>, 5.1.2.e
 <5.1.2.e@minfin.nl>, 5.1.2.e <5.1.2.e@minezk.nl>, 5.1.2.e
 <5.1.2.e@minbzk.nl>, 5.1.2.e <5.1.2.e@minaz.nl>, 5.1.2.e @minfin.nl'
 <5.1.2.e@minfin.nl>, 5.1.2.e '5.1.2.e@minienw.nl>, 5.1.2.e @minbzk.nl'
 <5.1.2.e@minbzk.nl>
CC: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>, 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>, 5.1.2.e
 <5.1.2.e@minlnv.nl>, 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>
Onderwerp: Terugkoppeling overleg Remkes, agrarische sector & individuele agrariers

Collega's,

Er is van een aantal departementen de (terechte) vraag gekomen om een terugkoppeling van het gesprek van afgelopen vrijdag. A.s. vrijdag zullen we tijdens het actualiteiten DO/DGO een uitgebreidere terugkoppeling en toelichting geven, maar hier alvast een eerste indruk:

- er is vrijdag op een aantal punten huiswerk afgesproken: (i) (mogelijkheden versnellen) legaliseren PAS-melders, (ii) bezien op welke manier (meer) gestuurd kan worden op emissie(reductie), in plaats van op depositie(reductie, (iii) onderzoeken welke andere indicatoren/omgevingsfactoren ontwikkeld kunnen worden die (op termijn) naast/i.p.v. de KDW kunnen komen. Bij de KDW moet in ieder geval veel sterker de link met de gebiedsprocessen worden gelegd, (iv) nader toelichten waarom het belangrijk is om 2030 als jaartal te blijven handhaven, (v) bezien op welke manier onderzoek naar (sociaaleconomische) impact van alle ontwikkelingen/vraagstukken (breed, dus ook KRW en klimaat) op het platteland/de agrarische sector vorm kan worden gegeven. Dit huiswerk wordt opgepakt door LNV (Agro en DGS), waarbij waar nodig uiteraard interdepartementaal afstemming zal plaatsvinden.
- als het goed is heeft MN&S overigens afgelopen vrijdagavond ook al een terugkoppeling gegeven aan de betrokken bewindspersonen. Hoop dat datgene wat daar gewisseld is, ook reeds bij jullie terecht gekomen is.

Mocht e.e.a. nu nog vragen oproepen, laat het dan vooral even weten.

Groet,

5.1.2.e

Van: 5.1.2.e @minezk.nl]
Verzonden: maandag 8 augustus 2022 10:56
Aan: 5.1.2.e ; 5.1.2.e ; 5.1.2.e ; 5.1.2.e ; 5.1.2.e ; 5.1.2.e ;
 '5.1.2.e@minfin.nl'; 5.1.2.e ; '5.1.2.e@minbzk.nl'
CC: 5.1.2.e ; 5.1.2.e
Onderwerp: RE: voorbespreking kabinetsoverleg Remkes

Buitem5etk&ijdt

5.1.2.e

Van: 5.12 e <5.12 e @minInv.nl>

Verzonden: dinsdag 2 augustus 2022 17:59

```
Aan: 512e <512e @minlv.nl>; 512e <512e @minfin.nl>; 512e  
<512e @minezk.nl>; 512e <512e @minbzk.nl>; '512e @minaz.nl' <512e @minaz.nl>;  
'512e @minfin.nl' <512e @minfin.nl>; 512e @minaz.nl; '512e ' <512e @minienw.nl>; 512e  
512e <512e @minezk.nl>; '512e @minbzk.nl'  
<512e @minbzk.nl>
```

CC: 5.12e <5.12e@minInv.nl>; 5.12e <5.12e@minInv.nl>

Onderwerp: RE: voorbespreking kabinetsoverleg Remkes

-----Oorspronkelijke afspraak-----

Van: 512e <512e@minlnv.nl>

Verzonden: dinsdag 2 augustus 2022 13:09

```
Aan: '512e'; '512e'; '512e'; '512e';  
'512e @minaz.nl'; '512e @minfin.nl'; '512e @minaz.nl'; '512e'; '512e'  
'512e'; '512e'; '512e'
```

CC: 512e

Onderwerp: voorbespreking kabinetsoverleg Remkes

Tijd: woensdag 3 augustus 2022 11:00-12:00 (UTC+01:00) Amsterdam, Berlijn, Bern, Rome, Stockholm, Wenen.

Locatie: Microsoft Teams-vergadering

Beste collega's,

Hierbij nodigen we jullie uit voor een vooroverleg voor het gesprek dat de kabinetsleden donderdag hebben in het kader van de gesprekken Remkes.

Daarnaast sturen we - omdat we merken dat iedereen nog op zoek is naar alle informatie - extra informatie die wellicht behulpzaam is.

Algemeen:

- Dhr. Remkes treedt op als onafhankelijk gespreksleider. Hij heeft zelf gekozen wie uitgenodigd worden voor de gesprekken (incl. welke kabinetsleden hij bij de gesprekken uitnodigt).
- In verband met zijn onafhankelijkheid heeft Remkes ook een onafhankelijk secretariaat en een onafhankelijke woordvoerder.
- De data van de gesprekken staan vast, we hebben ook begrepen dat alle bewindspersonen bevestigd hebben aanwezig te zijn.
- Alle genodigden mogen bij de gesprekken Remkes één gesprekspartner meenemen. Per minister dus 1 ambtenaar, maar ook andere genodigden mogen iemand mee nemen. (dit wederom besloten door Remkes)
- Woordvoerders zijn tijdens de gesprekken niet aanwezig in de ruimte, maar krijgen een aparte kamer.

Voorbereiding voor kabinet

De inhoudelijke voorbereiding die wij maken is voor het kabinet. Remkes zorgt voor zijn eigen inhoudelijke voorbereiding.

Wij (LNV) maken gebruik van jullie inhoudelijke input om een inhoudelijk stuk te maken. Het beeld dat wij bij het document hebben is dat het een overzicht is van de mogelijkheden van de totale geboden ruimte voor de gesprekken die de verschillende departementen zien. Jullie hebben gisteren inhoudelijke input geleverd, hiervoor willen we jullie bedanken!

Het inhoudelijke stuk wordt nog rondgestuurd naar jullie (en de kabinetsleden). We wachten hiervoor nog op de reactie van onze bewindspersonen en maken het daarna definitief.

Voorbereiding eigen bewindspersonen:

Aanwezig bij overleg tussen de kabinetsleden donderdag: de kabinetsleden en AZ (geen ambtelijke ondersteuning).

We hopen dat jullie je eigen bewindspersoon voorbereiden op het gesprek aanstaande donderdag.

Opzet vooroverleg woensdag:

Het vooroverleg met jullie gebruiken we graag om met elkaar onduidelijkheden over het proces door te spreken en te spreken over lijnen die we nu zien voor het bieden van ruimte.

We vragen hierbij jullie flexibiliteit om aanwezig te zijn.

We voorzien geen hoogambtelijke voorbespreking.

Vriendelijke groeten,

S.1.2.e S.1.2.e en S.1.2.e

NB per 3/8 heeft S.1.2.e verlof, voor vragen is S.1.2.e S.1.2.e bereikbaar.

Buiten reikwijdte

S.1.2.e

S.1.2.e

S.1.2.e

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is gezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen.

De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message.

The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is toegezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen. De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.

From: "minister-ke"
Sent: Thu, 11 Aug 2022 15:49:10 +0200
To: "S.1.2.e" <S.1.2.e@minezk.nl>; "S.1.2.e" <S.1.2.e@minezk.nl>
Cc: "minister-ke" <S.1.2.e@minezk.nl>
Subject: FW: Document Mobilisation for the environment i.r.t. gesprek stikstofdossier 15-08-2022
Attachments: Brief_Remkes_MOB.pdf
Importance: High

Hoi S.1.2.e en S.1.2.e

Zie bijgaande een (vertrouwelijk) document die we van het secretariaat van de heer Remkes hebben ontvangen.

Wellicht kunnen jullie dit in de voorbereiding voor MKE meenemen.

Alvast veel dank!

Groet,

S.1.2.e

Met vriendelijke groet,

S.1.2.e

Ministerie van Economische Zaken en Klimaat
Bezuidenhoutseweg 73 | 2594 AC | Den Haag
Postbus 20401 | 2500 EK | Den Haag
E-mail: S.1.2.e@minezk.nl
Telefoon: +S.1.2.e

Werkzaam: dinsdag t/m vrijdag

Let op! Bij bezoek aan het ministerie geldt een legitimatieplicht

Van: S.1.2.e <S.1.2.e@berenschot.nl>

Verzonden: donderdag 11 augustus 2022 13:58

Aan: minister-ke <S.1.2.e@minezk.nl>

Onderwerp: Document Mobilisation for the environment i.r.t. gesprek stikstofdossier 15-08-2022

Geachte minister Jetten,

In aanloop van het gesprek tussen natuur- en milieuorganisaties en het kabinet over het stikstofdossier, heeft dhr. Remkes een informeel en individueel voorbereidend gesprek met Mobilisation for the environment (MOB) gevoerd. Ter voorbereiding op het gesprek van aanstaande maandag 15 augustus heeft MOB bijgevoegd stuk opgesteld en in vertrouwen met dhr. Remkes gedeeld. Het stuk mail ik u op verzoek van MOB ook toe met het oog op het gesprek aanstaande maandag.

Met vriendelijke groet,

S.1.2.e

Secretariaat Johan Remkes

Disclaimer

This e-mail and any attachment it contains is confidential and may contain legally privileged information.

If you are not the intended recipient, please note that this e-mail or any attachment may not be copied or disclosed or distributed to others. If you have received this e-mail by error, please notify the sender immediately by return e-mail, and delete this message. All rights reserved.

This email has been scanned for viruses and malware, and may have been automatically archived.

From: "5.1.2.e" "
Sent: Thu, 11 Aug 2022 18:19:17 +0200
To: "5.1.2.e" "<5.1.2.e@minlnv.nl>
Cc: "5.1.2.e" "<5.1.2.e@minlnv.nl>; "5.1.2.e" "
<5.1.2.e@minlnv.nl>; "5.1.2.e" "<5.1.2.e@minlnv.nl>
Subject: Nog na te bellen ketenpartijen
Attachments: Nog na te bellen ketenpartijen.docx

Hallo 5.1.2.e

Hierbij het beloofde overzicht.

De groepering in de tabel kreeg ik van 5.1.2.e

Fijn dat je er morgenochtend naar wil kijken.

Groeten,

5.1.2.e

From: "5.12e" "
Sent: Fri, 12 Aug 2022 10:40:25 +0200
To: "5.12e" "<5.12e@minlnv.nl>
Cc: "5.12e" "<5.12e@minlnv.nl>; "5.12e"
<5.12e@minlnv.nl>; "5.12e" "<5.12e@minlnv.nl>
Subject: RE: Antw: Nog na te bellen ketenpartijen
Attachments: Nota bellen ketenpartijen.docx

Hi 5.12e e.a.,

Hierbij de nota voor Staghouver om de bedrijven te bellen. Tel nummers staan er nog niet in. Ik heb wel de nieuwe directeur van NZO ingevoegd. Bij Van Drie Groep kan ik geen andere naam vinden dan die van de directeur corporate affairs.

Met vriendelijke groet,

5.12e 5.12e

5.12e

.....

Directie Strategie, Kennis en Innovatie
Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
Bezuidenhoutseweg 73 | 2594 AC | Den Haag

Postbus 20401 | 2500 EK | Den Haag

.....

M 5.12e

5.12e [@minlnv.nl](mailto:5.12e@minlnv.nl)

www.rijksoverheid.nl/lnv

Van: 5.12e "<5.12e@minlnv.nl>

Verzonden: donderdag 11 augustus 2022 23:11

Aan: 5.12e "<5.12e@minlnv.nl>; 5.12e "<5.12e@minlnv.nl>

CC: 5.12e "<5.12e@minlnv.nl>; 5.12e "<5.12e@minlnv.nl>

Onderwerp: Antw: Nog na te bellen ketenpartijen

Dag 5.12e

Fijn dat jullie hier snel naar hebben kunnen kijken.

AZ kwam ook al bij mij op de lijn: zij en de MP willen graag weten met wie Henk gaat bellen. Daarom zou het goed zijn om morgenochtend snel te komen tot een voorstel. Dat leggen we dat direct aan Henk voor.

Groet 5.12e

Van: 5.12e "<5.12e@minlnv.nl>

Datum: 11 augustus 2022 om 18:19:18 CEST

Aan: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>

CC: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>, 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>, 5.1.2.e

5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>

Onderwerp: Nog na te bellen ketenpartijen

Reeds beoordeeld

5.1.2.e

5.1.2.e

5.1.2.e

From: "5.1.2.e" "
Sent: Fri, 12 Aug 2022 11:03:19 +0200
To: "5.1.2.e" "<5.1.2.e@minlnv.nl>
Cc: "5.1.2.e" "<5.1.2.e@minlnv.nl>; "5.1.2.e" "
<5.1.2.e@minlnv.nl>; "5.1.2.e" "<5.1.2.e@minlnv.nl>
Subject: Nota te bellen bedrijven gesprek Remkes
Attachments: Nota bellen ketenpartijen.docx

Beste 5.1.2.e

Hierbij de versie van de nota waar 5.1.2.e akkoord op is. Deze kan door naar de minister. Ik ga er vanuit dat het secretariaat van de minister van LNV over de telefoonnummers beschikt.

Met vriendelijke groet,

5.1.2.e 5.1.2.e

5.1.2.e

.....

Directie Strategie, Kennis en Innovatie
Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
Bezuidenhoutseweg 73 | 2594 AC | Den Haag

Postbus 20401 | 2500 EK | Den Haag

.....

M 5.1.2.e

5.1.2.e [@minlnv.nl](mailto:5.1.2.e@minlnv.nl)

www.rijksoverheid.nl/lnv

Bellen ketenpartijen

Gesprekspunten voor de minister van LNV voor telefonische gesprekken met CEO's van bedrijven om hen te verzoeken deel te nemen aan het gesprek met Remkes op 18 augustus

Aanleiding

Op 18 augustus staat een gesprek ingepland tussen ketenpartijen, Remkes en de minister-president en de ministers van LNV, Natuur en Stikstof en Financiën. Een aantal bedrijven (en brancheorganisaties) heeft echter aangegeven dat zij niet willen deelnemen aan het gesprek op 18 augustus. Zij geven aan dat het kabinet eerst met de vertegenwoordigers van de agrarische ondernemers in gesprek moet gaan.

Doel

Gezien het belang in en de impact van de ketenpartijen op de landbouw is het urgent dat zij aan tafel zitten, daarom is het doel van de telefonische gesprekken hen te overtuigen toch deel te nemen.

Aanpak

Het advies is te bellen naar de lijn van de verschillende sectoren: zuivel, veevoer, vleesverwerking en logistiek. Daarbinnen wordt voorgesteld bedrijven te bellen via deze volgorde:

Zuivel:

1. Friesland Campina
2. Royal A-ware

Veevoer:

1. Agrifirm
2. De Heus
3. ForFarmers

Vleesverwerking

1. Vion
2. Van Drie

Logistiek:

1. 51,2% (51,2% vee en logistiek)

Gesprekspunten

Beste,

- Ik bel vanwege het geplande gesprek met Remkes op 18 augustus waar u namens uw bedrijf voor uitgenodigd bent
- Ik ben benieuwd waarom u heeft aangegeven niet te willen deelnemen aan dit gesprek

Argumenten om wel deel te nemen:

- Ik wil benadrukken dat de transitie naar een duurzame en toekomstbestendige landbouw een gezamenlijke opdracht is waar de keten en uw bedrijf in het bijzonder een grote rol heeft te spelen
- Het gesprek aangaan kan geen kwaad
- Wij zijn als kabinet al in gesprek gegaan met vertegenwoordigers van de agrarische ondernemers op 5 augustus. Onder andere 5.1.2.e was hierbij aanwezig namens de LTO en enkele andere agrarische organisaties.

Afsluiting

- Nogmaals wil ik u verzoeken toch deel te nemen in het belang van de landbouwsector
- Daarnaast wil ik u ook vragen binnen uw sector en branche nog een keer het gesprek te voeren over deelname aan 18 augustus

Partijen die hebben aangegeven niet te willen deelnemen

		Contactpersoon	Tel nr
Zuivel	Nederlandse Zuivel Organisatie (NZO)	5.1.2.e	
	Friesland Campina	5.1.2.e 5.1.2.e	
	Royal A-Ware	5.1.2.e 5.1.2.e	
Veevoer	De Nederlandse Vereniging Diervoederindustrie (Nevedi)	5.1.2.e 5.1.2.e	5.1.2.e
	Royal De Heus	1.1.2. 5.1.2.e 5.1.2.e 5.1.2.e	
	ForFarmers	5.1.2.e 5.1.2.e	
	Agrifirm	5.1.2.e 5.1.2.e	
Vleesverwerking	Centrale Organisatie voor de Vleessector (COV)	5.1.2.e 5.1.2.e	
	Vereniging van de Nederlandse Pluimveeverwerkende Industrie (Nepluvi)	5.1.2.e 5.1.2.e 5.1.2.e	
	Vion Food Group	5.1.2.e 5.1.2.e	
	VanDrie Group	5.1.2.e 5.1.2.e 5.1.2.e	
Logistiek	Vee&Logistiek	5.1.2.e	
		5.1.2.e	

From: "5.1.2.e" <5.1.2.e@minInv.nl>
Sent: Mon, 15 Aug 2022 09:15:16 +0200
To: "5.1.2.e" <5.1.2.e@minInv.nl>; "5.1.2.e" <5.1.2.e@minInv.nl>
Cc: "5.1.2.e" <5.1.2.e@minInv.nl>
Subject: FW: Remkes gesprek 15 augustus
Attachments: 20220814 brief Johan Remkes.pdf, Uitnodiging gesprek stikstofdossier.pdf

Hoi, heb 5.1.2.e gebeld n.a.v. deze brief en het klopt niet dat 5.1.2.e is geweigerd door Remkes. Het tegendeel is waar, alleen mag er per organisatie één iemand in ring 1 plaatsnemen (en dat is 5.1.2.e) en kennelijk is dat voor 5.1.2.e niet acceptabel. Wil voorkomen dat dit een ding wordt vanmiddag. Zal Christianne ook nog wel even meenemen en ook DC weet ervan.

5.1.2.e

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e@minInv.nl>
Verzonden: maandag 15 augustus 2022 08:47
Aan: 5.1.2.e <5.1.2.e@minInv.nl>
CC: 5.1.2.e <5.1.2.e@minInv.nl>
Onderwerp: FW: Remkes gesprek 15 augustus

Gr. 5.1.2.e

Tel. 5.1.2.e

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e@w-ja.nl>
Verzonden: zondag 14 augustus 2022 21:51
Aan: 5.1.2.e <5.1.2.e@minInv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minInv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minInv.nl>
Onderwerp: Fwd: Remkes gesprek 15 augustus

Geachte mevrouw Van der Wal, 5.1.2.e

Ter kennisname stuur ik u bijgevoegde brief t.a.v. dhr. Remkes.
Dhr. Remkes weigert mijn deelname aan het gesprek nadat ik eerder wel was uitgenodigd.

Deze keuze staat in schril contrast tot de meegaandheid in het kat-en muis-spel die de boerenorganisaties nu spelen.
Nu mij geen spreekgelegenheid wordt geboden ga ik mij een reis naar Den Bosch besparen.

5.1.2.e

Wösten juridisch advies

5.1.2.e

www.w-ja.nl

Begin doorgestuurd bericht:

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e@w-ja.nl>
Onderwerp: Remkes gesprek 15 augustus
Datum: 14 augustus 2022 om 18:07:39 CEST
Aan: 5.1.2.e <5.1.2.e@secretariaatjohanremkes.nl>

Geachte heer Remkes,

U weigert mijn deelname aan het gesprek nadat u mij eerder had uitgenodigd.
Over deze uiterst onaangename ervaring stuur ik u bijgevoegde brief.

5.1.2 e

Wösten juridisch advies

5.1.2 e

www.w-ja.nl

Aan: dhr. J. Remkes
p/a Secretariaat Johan Remkes

per email:

5.1.2 e @secretariaatjohanremkes.nl

Betreft: weigering deelname bijeenkomst 15 augustus vertegenwoordigers van natuur- en milieuorganisaties

Den Haag, 14 augustus 2022

Geachte heer Remkes,

U heeft mij op zaterdag 13 augustus per telefoon medegedeeld dat u mij weigert aan de gesprekstafel van vertegenwoordigers van natuur- en milieuorganisaties op 15 augustus.

U had mij op 26 juli voor dit gesprek uitgenodigd.

Zie bijlage voor de uitnodiging.

Op dit gesprek had ik mij voorbereid.

Dit is een uiterst onaangename ervaring.

Uw besluit staat bovendien in schril contrast tot de - weinig verheffende - rondgang van de heer Rutte om agrarische vertegenwoordigers juist aan tafel te krijgen. Oproer en fysiek machtsvertoon zijn kennelijk lonend. Geconcludeerd moet worden dat het verschil in aandacht voor uw diverse gesprekspartners zwaar uit het lood is geslagen.

Uw besluit om mijn deelname te weigeren is zeer merkwaardig omdat u ook partijen aan de gesprekstafel heeft uitgenodigd die nauwelijks een rol hebben in de stikstofkwestie.

En, u heeft verzuimd vereniging Leefmilieu uit te nodigen. De vereniging heeft - anders dan veel andere organisaties - een lange staat van dienst in de stikstofkwestie. U heeft dit kennelijk niet opgemerkt.

Deze gang van zaken doet ernstig afbreuk aan het vertrouwen in de organisatie van de gesprekken.

Hoogachtend,

5.1.2 e

5.1.2 e

Mobilisation for the Environment

5.1.2.e

Datum: 26 juli 2022
Onderwerp: Uitnodiging gesprek stikstofdossier

Geachte 5.1.2.e en geachte 5.1.2.e

Graag nodig ik u hierbij uit voor een gesprek tussen uw sector en het kabinet. Dit gesprek gaat over de voorgenomen stikstofmaatregelen.

Insteek van het gesprek

De dynamiek rond de voorgenomen stikstofmaatregelen is de afgelopen periode geëscaleerd. Dat betekent dat er zaken zijn misgegaan. Daarom wil ik tijdens dit gesprek niet alleen spreken over de voorgenomen plannen, maar wil ik ook met u verkennen hoe het vertrouwen in de toekomst en in elkaar hersteld kan worden. Ik stel een open gesprek voor, waarin er geen taboes zijn.

Het kabinet heeft mij gevraagd om deze gesprekken te leiden. Ik doe dit vanuit een strikt onafhankelijke rol. Dat betekent dat ik over het proces en de inhoud geen verantwoording afleg aan het kabinet. Ik word in mijn rol niet ondersteund door een ministerie. Ook betekent het dat het een gesprek tussen u en het kabinet is. Namens het kabinet zullen steeds één of meerdere ministers deelnemen. Ik treed als gespreksleider op.

Ik heb niet de illusie dat met enkele gesprekken de kou uit de lucht is en mensen het eens zijn over het pad voorwaarts. Daarvoor lijken de visies en belangen op dit moment te ver uit elkaar te liggen. Ik hoop wel dat het lukt om weer iets van onderling vertrouwen op te bouwen en een basis te vinden om duurzaam met elkaar in dialoog te gaan, vanuit wederzijds respect en de gedeelde wil om oplossingen te vinden voor de problemen en uitdagingen waar dit land voor staat. Eind augustus hoop ik mijn reflecties te kunnen delen.

Agenda voor het gesprek

Tijdens het gesprek wil ik met u in ieder geval de volgende drie onderwerpen bespreken:

1. Het verloop van het stikstofdossier en de communicatie door betrokkenen tot nu toe.
2. De voornemens van het kabinet zoals verwoord in de recente kabinetsbrieven (zie ook de volgende alinea).
3. De behoeften en verwachtingen over het verdere verloop van dit dossier.

Uiteraard kunnen ook andere onderwerpen door u worden ingebracht.

Kabinetsbrieven

Ik zal u tijdens het gesprek vragen naar uw visie op de brieven die het kabinet kortgeleden naar de Tweede Kamer stuurde:

- [Kamerbrief bij aanbidding startnotitie Nationaal Programma Landelijk Gebied](#)
- [Kamerbrief over perspectief voor agrarische ondernemers](#)
- [Kamerbrief over stand van zaken terugdringing stikstofuitstoot en samenwerking medeoverheden 2022-2023](#)

Proces in de komende weken

Ik ben voornemens om de volgende stappen te zetten:

- De komende weken plan ik verschillende gesprekken tussen sectoren/betrokkenen en bewindspersonen. Deze gesprekken zijn met vertegenwoordigers uit de agrarische sector, vertegenwoordigers van andere ketenpartijen, vertegenwoordigers van natuur- en milieuorganisaties, vertegenwoordigers van het brede bedrijfsleven en vertegenwoordigers van overheden. Ook ben ik voornemens met een aantal individuele agrariërs in gesprek te gaan.
- Voorafgaand aan dit gesprek ben ik gaarne bereid ter voorbereiding informeel en individueel contact te hebben, indien hier behoefte aan is. Neem hiervoor contact op met het secretariaat.

- Indien opportuun, plan ik vervolggesprekken. Dit zal mede afhangen van de uitkomsten van de eerste gesprekken.
- Eind augustus hoop ik mijn reflecties te kunnen delen.

Eén dezer dagen neemt mijn secretariaat contact met u op om datum, tijd en locatie van het gesprek af te spreken. Ik kijk ernaar uit u te ontmoeten. Ik ben te bereiken via 5.12.e@secretariaatjohanremkes.nl. Het telefoonnummer van mijn secretariaat is: 5.12.e

Met vriendelijke groet,

Johan Remkes

From: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Sent: Mon, 15 Aug 2022 11:01:11 +0200
To: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Subject: FW: Reacties Werkgroep Behoud de Peel i.r.t. gesprek 15 augustus.
Attachments: Reacties Werkgroep Behoud de Peel in aanloop naar stikstofgesprek met Natuur- en milieuorganisaties.pdf, 20220812 Werkgroep Behoud de Peel - WBdP en de strijd tegen ammoniak Versie 4.pdf

Van: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

Verzonden: maandag 15 augustus 2022 10:37

Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

Onderwerp: FW: Reacties Werkgroep Behoud de Peel i.r.t. gesprek 15 augustus.

Buiten reikwijdte

Van: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

Datum: 15 augustus 2022 om 10:12:43 CEST

Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

Onderwerp: FW: Reacties Werkgroep Behoud de Peel i.r.t. gesprek 15 augustus.

Buiten reikwijdte

5.12.e

Van: 5.12.e <5.12.e@minezk.nl> Namens MinisterNenS

Verzonden: maandag 15 augustus 2022 09:52

Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

Onderwerp: FW: Reacties Werkgroep Behoud de Peel i.r.t. gesprek 15 augustus.

Buiten reikwijdte

5.12.e

5.12.e

5.12.e

5.12.e

5.12.e

Van: 5.12.e <5.12.e@berenschot.nl>

Verzonden: zondag 14 augustus 2022 15:06

Aan: MinisterNenS <5.12.e@minlnv.nl>

Onderwerp: Reacties Werkgroep Behoud de Peel i.r.t. gesprek 15 augustus.

Geachte minister Van der Wal,

In aanloop van het gesprek tussen natuur- en milieuorganisaties en het kabinet over het stikstofdossier, heeft Werkgroep Behoud de Peel ter voorbereiding op het gesprek bijgevoegd stuk en enkele berichten opgesteld en in vertrouwen met dhr. Remkes gedeeld. Het stuk mail ik u op verzoek van Werkgroep Behoud de Peel ook toe met het oog op het gesprek aanstaande maandag.

Met vriendelijke groet,

5.12e

Secretariaat Johan Remkes

Van: 5.12e

Verzonden: donderdag 11 augustus 2022 13:56

Aan: 5.12e @minlnv.nl

Onderwerp: Brief Mobilisation for the environment i.r.t. gesprek 15 augustus.

Geachte minister Van der Wal,

In aanloop van het gesprek tussen natuur- en milieuorganisaties en het kabinet over het stikstofdossier, heeft dhr. Remkes een informeel en individueel voorbereidend gesprek met Mobilisation for the environment (MOB) gevoerd. Ter voorbereiding op het gesprek van aanstaande maandag 15 augustus heeft MOB bijgevoegd stuk opgesteld en in vertrouwen met dhr. Remkes gedeeld. Het stuk mail ik u op verzoek van MOB ook toe met het oog op het gesprek aanstaande maandag.

Met vriendelijke groet,

5.12e

Secretariaat Johan Remkes

Disclaimer

This e-mail and any attachment it contains is confidential and may contain legally privileged information. If you are not the intended recipient, please note that this e-mail or any attachment may not be copied or disclosed or distributed to others. If you have received this e-mail by error, please notify the sender immediately by return e-mail, and delete this message. All rights reserved.

This email has been scanned for viruses and malware, and may have been automatically archived.

Reacties Werkgroep Behoud de Peel in aanloop naar stikstofgesprek met Natuur- en milieuorganisaties 15-08-2022

Mail 5.12e Werkgroep Behoud de Peel 12-08-2022 (zie ook [bijlage](#))

Stg. Werkgroep Behoud de Peel houdt zich al vanaf begin jaren tachtig bezig met (o.a.) de stikstofproblematiek. In de [bijlage](#) hebben wij kort het belangrijkste op een rijtje gezet dat wij in die periode gedaan/bereikt hebben, t/m de RvS-uitspraak van 29-5-2019 op onze PAS-beroepen. Duidelijk is daarin te zien dat het probleem al heel lang bekend was, dat wij keer op keer zaken wonnen, maar dat de overheid het probleem steeds voor zich uit schoof. Hopelijk komt daar nu eindelijk een einde aan!

WBdP is voorstander van een integrale aanpak, zoals o.i. goed verwoord in het NPLG. Dus niet alleen N aanpakken, maar ook CO₂, methaan, droogte, bestrijdingsmiddelen en waterkwaliteit.

Wanneer bijv. met technieken enkel de N-uitstoot wordt aangepakt is het waarschijnlijk zo dat het mestoverschot en de methaanuitstoot even groot blijven. Nog een vb: wanneer enkel veehouderijen worden opgekocht, vanwege N, is de kans groot dat er rondom de natuur nog meer intensief grondgebruik komt, zoals leliekwekerijen, graszodenbedrijven, boomteelt, e.d., met veel water- en gifgebruik, zodat er van de gewenste natuurinclusieve landbouw en meer biodiversiteit niks terecht komt.

Kortom: er zal een heel ander soort landbouwproductie dienen te komen: natuurinclusief, met meer biodiversiteit. De overheid zal deze transitie goed dienen te faciliteren en er voor moeten zorgen dat er voor de agrariërs een verdienmodel bij komt. O.i. is dit recent goed verwoord in het GroenBoeren-plan.

5.12e voorz. Stg. Werkgroep Behoud de Peel (zie ook www.wbdp.nl)

Mail 5.12e Werkgroep behoud de Peel 13-08-2022

In onze mail van 12-8 ben ik kort geweest, omdat andere N&M-organisaties al goede, uitgebreide brieven hebben gestuurd.

Drie korte toevoegingen nog:

- We zagen dat MOB in hun brief o.a. vraagt om het afschaffen van de latente ruimte in de Wnb-vergunningen en ook om geen nieuwe vergunningen meer te verlenen.
Bij die latente ruimte sluiten wij ons helemaal aan. Die dient zsm te worden afgeschaft.
- Nieuwe vergunningen: in het tel. voorgesprek had ik al aangegeven dat voorkomen dient te worden dat er tegelijkertijd met, of kort na het uitkopen van bedrijven elders weer dieren bijkomen, o.a. door middel van interne saldering. Met zo'n saldering worden d.m.v. emissie-arme technieken (die in de praktijk meestal veel minder werken dan op papier beloofd) vaak veel meer dieren gehouden, dusdanig dat zelfs op papier de emissie (vrijwel) gelijk blijft. Niet alleen neemt de emissie dan niet af, maar er komt ook weer meer mest, methaan, etc.. Dit dient te worden vermeden.

Met het verlenen van nieuwe vergunningen, met externe saldering en ook met interne saldering dient hoogst terughoudend omgegaan te worden. Nieuwe vergunningen kunnen wellicht soms nodig zijn, maar dan moet het wel klip en klaar zijn dat deze het bereiken van het stikstofreductiedoel niet in de weg staan. Voor externe en interne saldering speelt het genoemde probleem van de latente ruimte. Bij externe saldering dient het bovendien duidelijk te zijn dat de intrekkingen niet zo wie so al vereist zijn voor het bereiken van de doelen

(zie de recente RvS-jurisprudentie hierover).

Kortom: vergunningen voor oprichtingen en ook voor interne en externe salderingen dienen dusdanig verleend te worden dat zij bedragen aan het bereiken van de doelen en niet aan het bestendigen van het probleem!

- Met grote nadruk vragen wij aandacht voor de verdroging van de Peel, een probleem dat ook bij vele andere natuurgebieden speelt. De waterstand in een ruime zone rondom de natuurgebieden (voor de Peel 2-3 km) zal fors verhoogd dienen te worden. Dit mede gezien de noodzakelijke klimaatadaptatie. Dit vereist veel meer nieuwe natuur en/of een veel extensievere, nattere, natuurinclusieve landbouw. Vandaar ons pleidooi in de eerste mail voor de integrale aanpak, zoals beschreven in het NPLG.

Mvg, Stg. Werkgr. Behoud de Peel

From: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Sent: Mon, 15 Aug 2022 15:33:20 +0200
To: "5.12.e" <5.12.e@berenschot.nl>
Subject: FW: Terugkoppeling gesprekken MLNV en ketenpartijen

Hoi 5.12.e

Zie onderstaande info.

Groeten,

Van: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

Verzonden: maandag 15 augustus 2022 15:16

Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

CC: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

Onderwerp: Terugkoppeling gesprekken MLNV en ketenpartijen

Dag collega's,

Ik werd gebeld door de minister over zijn belronde langs ketenpartijen. Onderstaand een korte terugkoppeling.

@ 5.12.e en 5.12.e delen jullie dit met Secretariaat Remkes?

Groet,

5.12.e

Bellijstje MLNV

Mensen gesproken

- 5.12.e (Royal A-ware): beraad zich nog. Spreekt vanavond met zijn ledenraad. Geeft morgenochtend uitsluitsel. Is initieel van mening dat een pas op de plaats gepast is: primaire sector is aan bod. Niet bang om verantwoordelijkheid te nemen.
- 5.12.e (5.12.e): maatregelen kloppen niet, eerst moet kabinet KDW en kaartje van tafel halen. Komen niet.
- 5.12.e (Nepluvi): 5.12.e Plucon komt.
- 5.12.e (Agrifirm): laat vanavond weten via perscommuniqué horen dat hij komt. Hij wil gezamenlijk verantwoordelijkheid nemen.

Geen gehoor

- 5.12.e (Friesland Campina): geen gehoor (3x).
- 5.12.e (VION): geen gehoor (3x).
- 5.12.e (Nevedi): voicemail
- 5.12.e 5.12.e (Van Drie): voicemail
- 5.12.e alleen appcontact, wordt nog vervolgd.

From: "5.1.2.e" <5.1.2.e@minInv.nl>
Sent: Tue, 16 Aug 2022 09:21:28 +0200
To: "5.1.2.e" <5.1.2.e@minInv.nl>
Subject: RE: Statement CBL op uitnodiging gesprek met de heer Remkes

Buiten reikwijdte

5.1.2.e

5.1.2.e

5.1.2.e

5.1.2.e

5.1.2.e

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e@minInv.nl>
Verzonden: dinsdag 16 augustus 2022 09:16
Aan: 5.1.2.e <5.1.2.e@minInv.nl>
CC: 5.1.2.e <5.1.2.e@minInv.nl>
Onderwerp: RE: Statement CBL op uitnodiging gesprek met de heer Remkes

Buiten reikwijdte

5.1.2.e

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e@minInv.nl>
Verzonden: maandag 15 augustus 2022 16:50
Aan: 5.1.2.e <5.1.2.e@minInv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minInv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minInv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minInv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minInv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minInv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minInv.nl>
CC: 5.1.2.e <5.1.2.e@minInv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minInv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minInv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minInv.nl>
Onderwerp: Statement CBL op uitnodiging gesprek met de heer Remkes

Buiten reikwijdte

Buitemail
5.1.2.e
5.1.2.e
5.1.2.e

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e@minaz.nl>

Verzonden: maandag 15 augustus 2022 16:39

Onderwerp: CBL.nl: Statement CBL op uitnodiging gesprek met de heer Remkes

Statement CBL op uitnodiging gesprek met de heer Remkes

Het CBL vindt het belangrijk om het gesprek met de juiste ketenpartijen aan te gaan over de toekomst van de voedingsmiddelenketen. Omdat de keten donderdag slechts beperkt vertegenwoordigd is, heeft het CBL daarom besloten aankomende donderdag niet aan te schuiven bij het gesprek met de heer Remkes.

Daarnaast vindt het CBL het vooral van belang dat het kabinet en de boerenorganisaties eerst weer met elkaar in gesprek gaan om tot oplossingen te komen. Daarna gaat het CBL graag, samen met betrokken ketenpartijen, met de heer Remkes en het kabinet in gesprek.

Supermarkten en foodservicebedrijven werken nauw samen met de Nederlandse boeren en voeren al maanden intensieve gesprekken met verschillende groepen boeren over de toekomst van de voedselketen en hun positie. In deze zogenaamde strategische ketensamenwerkingen wordt gewerkt aan verschillende duurzaamheidseisen. De branche neemt haar rol in de verduurzamingsdiscussie serieus.

From: "5.12.e" "
Sent: Wed, 17 Aug 2022 09:54:55 +0200
To: "5.12.e" "<5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e" "
<5.12.e@minlnv.nl>
Cc: "5.12.e" "<5.12.e@minlnv.nl>
Subject: FW: Advies inzake de toekomst van de landbouw in de context van o.a. de stikstofcrisis.
Attachments: Toekomst Zoekt Boer - Initiatiefgroep Regie op Ruimte.pdf, Persbericht Toekomst zoekt Boer def.docx

Hi 5.12.e

Ik stuur jouw e-mail ook naar 5.12.e 5.12.e die morgen minister Staghoutwer begeleidt. 5.12.e en 5.12.e zullen vandaag een spreeklijn en Q&A maken voor Remkes-gesprek op donderdag en onderstaand van TCV hier in meenemen.

@ 5.12.e TCV is Transitiecoalitie Voedsel. Deze organisatie nam deel aan het gesprek met landbouworganisaties op vr 5 aug.

Groeten, 5.12.e

Met vriendelijke groet,

5.12.e

5.12.e

Directie Communicatie

Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit

Bezuidenhoutseweg 73 | 2594 AC | Den Haag | B Zuid 3

Postbus 20401 | 2500 EK | Den Haag

M 5.12.e

E 5.12.e@minlnv.nl

W www.rijksoverheid.nl/lnv

Van: 5.12.e "<5.12.e@minlnv.nl>

Verzonden: woensdag 17 augustus 2022 09:45

Aan: 5.12.e "<5.12.e@minlnv.nl>

CC: 5.12.e "<5.12.e@minlnv.nl>

Onderwerp: FW: Advies inzake de toekomst van de landbouw in de context van o.a. de stikstofcrisis.

Hi 5.12.e

Dit brengt de TCV morgen naar buiten, mede vanwege het gesprek dat Remkes die dag voert. TCD zat 5 augustus aan tafel en niet de 18^e trouwens. Maar wel handig hierover wat mee te nemen in de voorbereiding vanuit DC.

Met vriendelijke groet,

5.12.e

5.12.e

5.12.e

.....

Directie Strategie, Kennis en Innovatie

Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit

Bezuidenhoutseweg 73 | 2594 AC | Den Haag

Postbus 20401 | 2500 EK | Den Haag

M 5.1.2e

5.1.2e @minlnv.nl

www.rijksoverheid.nl/lnv

Van: 5.1.2e <5.1.2e@minlnv.nl>

Verzonden: woensdag 17 augustus 2022 09:40

Aan: 5.1.2e <5.1.2e@minlnv.nl>

Onderwerp: FW: Advies inzake de toekomst van de landbouw in de context van o.a. de stikstofcrisis.

Van: 5.1.2e <5.1.2e@minlnv.nl>

Verzonden: woensdag 17 augustus 2022 09:16

Aan: 5.1.2e <5.1.2e@minlnv.nl>

Onderwerp: FW: Advies inzake de toekomst van de landbouw in de context van o.a. de stikstofcrisis.

Van: 5.1.2e <5.1.2e@5.1.2e>

Verzonden: dinsdag 16 augustus 2022 19:21

Aan: 5.1.2e <5.1.2e@minlnv.nl>; 5.1.2e <5.1.2e@minlnv.nl>

CC: 5.1.2e <5.1.2e@minlnv.nl>; 5.1.2e <5.1.2e@minlnv.nl>; 5.1.2e <5.1.2e@minlnv.nl>; 5.1.2e <5.1.2e@minlnv.nl>; 5.1.2e <5.1.2e@minlnv.nl>; 5.1.2e <5.1.2e@minlnv.nl>; 5.1.2e <5.1.2e@minlnv.nl>; 5.1.2e <5.1.2e@minlnv.nl>; 5.1.2e <5.1.2e@minlnv.nl>

Onderwerp: Advies inzake de toekomst van de landbouw in de context van o.a. de stikstofcrisis.

Geachte bewindspersonen,

Bijgaand ontvangt u namens de initiatiefgroep Regie op Ruimte onze aanbevelingen voor een toekomstbestendige landbouw in de context van de vele grote maatschappelijke en ecologische opgaven waar ons land voor staat; waaronder, maar zeker niet alleen, het stikstofvraagstuk. Tevens bijgevoegd een concept persbericht dat we donderdag zullen verspreiden.

Gezien hun betrokkenheid bij dit dossier zullen we onze aanbevelingen ook ter kennis brengen van de minister president en van uw collega ministers op de terreinen Infrastructuur en Water, Ruimtelijke Ordening en Binnenlandse Zaken alsmede de heer Remkes en de Vaste Commissie voor LNV van de Tweede Kamer.

Vanzelfsprekend zijn we van harte bereid onze voorstellen nader toe te lichten.

Regie op Ruimte

5.1.2e
5.1.2e
5.1.2e
5.1.2e
5.1.2e
5.1.2e
5.1.2e (coördinatie)

Hartelijke groeten,

5.1.2e

EEN GEZOND LEVEN OP EEN GEZONDE PLANET

From: "5.12e" "
Sent: Thu, 18 Aug 2022 07:48:59 +0200
To: "5.12e" "<5.12e@minInv.nl>; "5.12e"
<5.12e@minInv.nl>; "5.12e" "<5.12e@minInv.nl>
Cc: "5.12e" "<5.12e@minInv.nl>; "5.12e"
<5.12e@minInv.nl>
Subject: FW: Uitnodiging gesprek stikstofdossier
Attachments: 12082022 - FNLI - Uitnodiging gesprek dhr Remkes.pdf, Inbreng FNLI gesprek dhr Remkes dd 18 augustus 2022.pdf

FYI

Van: Cees-Jan Adema <5.12e@fnli.nl>
Verzonden: woensdag 17 augustus 2022 21:51
Aan: 5.12e <5.12e@minInv.nl>
Onderwerp: FW: Uitnodiging gesprek stikstofdossier

Buiten reikwijdte

Van: Cees-Jan Adema
Verzonden: zondag 14 augustus 2022 16:03
Aan: Secretariaat Johan Remkes <5.12e@secretariaatjohanremkes.nl>
Onderwerp: RE: Uitnodiging gesprek stikstofdossier

Beste 5.12e

Zoals aangegeven, zal ik helaas niet aanwezig kunnen zijn bij de bespreking aanstaande donderdag. Dat is geen principiële, maar een praktische afweging. Bijgaand heb ik dit bevestigd aan de heer Remkes. Tevens heb ik de vrijheid genomen enkele voor ons belangrijke punten op papier aan te leveren. Graag zou ik daar in een later stadium een toelichting op geven.

Ik wens jullie veel succes toe in deze nieuwe week met gesprekken.

Met vriendelijke groet,
Cees-Jan Adema

Cees-Jan Adema

Directeur

T +31 20 512 0000

M +31 20 512 0000

www.fnli.nl

[e-mail disclaimer](#)

Van: Secretariaat Johan Remkes <[redacted]@secretariaatjohanremkes.nl>

Verzonden: donderdag 11 augustus 2022 13:49

Aan: Cees-Jan Adema <[redacted]@fnli.nl>

Onderwerp: RE: Uitnodiging gesprek stikstofdossier

Beste Cees-Jan,

Bedankt voor uw bericht. Om kort in te gaan op uw vragen.

1. Een aantal partijen heeft aangegeven vooralsnog niet te willen deelnemen, dit heeft geen consequenties voor het gesprek omdat een significant aantal partijen wel aanwezig is. Het gesprek zal dus doorgaan.
2. Hoewel we ons bewust zijn van de vakantieperiode waarin dit alles plaatsvindt, is er voor gekozen geen teamsverbinding op te zetten. Dit heeft met name te maken met de aard van het gesprek, die echt een fysieke bijeenkomst vereist.

Uit uw mail begrijp ik dat het met deze antwoorden van mijn kant helaas niet mogelijk is om aan te sluiten. Zoals u schrijft ontvang ik die bevestiging graag formeel nog.

Uw inleidende opmerking wordt ter kennisgeving aan dhr. Remkes meegegeven. Ik begrijp dat mijn antwoorden niet ideaal zijn, maar reken toch op uw begrip.

Met vriendelijke groet,

[redacted]

Secretariaat Johan Remkes

Van: Cees-Jan Adema <[redacted]@fnli.nl>

Verzonden: donderdag 11 augustus 2022 13:33

Aan: Secretariaat Johan Remkes <[redacted]@secretariaatjohanremkes.nl>

Onderwerp: RE: Uitnodiging gesprek stikstofdossier

Beste [redacted]

Zoals aangegeven, ga ik namens de voedingsmiddelensector graag dat gesprek aan om onze zienswijze te delen. Daarbij hecht ik er wel aan dat het gesprek over stikstof een gesprek is dat gevoerd moet worden met de primaire sector. Als vertegenwoordiger van een brede groep voedingsmiddelenbedrijven ligt daar niet onze expertise. Wat onze betreft zou ons gesprek met de heer Remkes zich met name moeten focussen op de opgaven ten aanzien van verduurzaming in ketens en de ketenverhoudingen.

Over de timing van het gesprek heb ik twee opmerkingen:

1. Ik begrijp dat een aantal individuele bedrijven uit de Agro-industrie niet aanwezig zullen zijn bij dit gesprek. Heeft dit consequenties voor het al dan niet doorgaan van het gesprek volgende week donderdag?
2. Praktisch gezien ben ik de komende twee weken niet aanwezig. Het lukt mij niet om een geschikte vervanger te vinden voor volgende week op voldoende senior niveau. De enige mogelijkheid voor mij zou zijn als er een mogelijkheid is om via teams deel te nemen, maar ik kan me voorstellen dat dat niet wenselijk is.

Een en ander overziend, zou het mijn voorkeur hebben om niet volgende week aan te schuiven maar in een later te plannen overleg. Ik hoor graag of het gesprek volgende week door gaat en of er mogelijkheid is om op afstand deel te nemen. Mocht dat niet zo zijn, dan zal ik formeel laten weten dat ik graag in ga op de uitnodiging, maar dat het agendatechnisch volgende week niet lukt.

Ik hoor graag nog van je.

Met vriendelijke groet,

Cees-Jan Adema

Directeur

T +512 e

M 512 e

www.fnli.nl

[e-mail disclaimer](#)

Van: Secretariaat Johan Remkes <512 e @secretariaatjohanremkes.nl>

Verzonden: dinsdag 9 augustus 2022 20:36

Aan: Cees-Jan Adema <512 e @fnli.nl>

Onderwerp: RE: Uitnodiging gesprek stikstofdossier

Geachte heer Adema,

Graag bevestig ik namens de heer Remkes dat het gesprek over het stikstofdossier met ketenpartijen en banken en het kabinet plaatsvindt op 18 augustus van 11.00-14.00. Graag ontvang ik bevestiging van uw deelname (of een vervanger). Nadere informatie over de locatie en deelnemerslijst volgt zo snel mogelijk.

Met vriendelijke groet,

512 e

Secretariaat Johan Remkes

Van: Cees-Jan Adema <512 e @fnli.nl>

Verzonden: woensdag 27 juli 2022 11:35

Aan: Secretariaat Johan Remkes <512 e @secretariaatjohanremkes.nl>

Onderwerp: RE: Uitnodiging gesprek stikstofdossier

Beste 512 e

Dank voor je bericht. Vakantietijd is niet eenvoudig, dus als ik niet kan, probeer ik een vervanger te vinden en zal het je dan laten weten. Ik wacht eerst even jullie planning af.

Met vriendelijke groet,

Cees-Jan Adema

Cees-Jan Adema

Directeur

T +512e
M 512e
www.fnli.nl

[e-mail disclaimer](#)

Van: Secretariaat Johan Remkes <512e@secretariaatjohanremkes.nl>

Verzonden: woensdag 27 juli 2022 11:11

Aan: Cees-Jan Adema <512e@fnli.nl>

Onderwerp: RE: Uitnodiging gesprek stikstofdossier

Geachte heer Adema,

Bedankt voor uw bericht. Wij hebben dit in goede orde ontvangen. We nemen binnenkort contact op met uw organisatie om datum, tijd en locatie af te spreken. Mocht u de betreffende datum niet in Nederland zijn, is het mogelijk een vervanger te laten deelnemen. Wij ontvangen dan graag ook zijn of haar gegevens.

Met vriendelijke groet,

512e

Secretariaat Johan Remkes

Van: Cees-Jan Adema <512e@fnli.nl>

Verzonden: dinsdag 26 juli 2022 18:56

Aan: 512e <512e@secretariaatjohanremkes.nl>

CC: 512e <512e@fnli.nl>

Onderwerp: RE: Uitnodiging gesprek stikstofdossier

Beste 512e

Dank voor de uitnodiging en uiteraard ga ik daar graag op in. Vanwege mijn vakantie zou het geweldig zijn als dat voor 15 augustus zou lukken. Ik maak mijn agenda daarvoor vrij.

Met vriendelijke groet,

Cees-Jan Adema

Cees-Jan Adema

Directeur

T +512e
M 512e
www.fnli.nl

[e-mail disclaimer](#)

Van: Secretariaat Johan Remkes <512e@secretariaatjohanremkes.nl>

Verzonden: dinsdag 26 juli 2022 12:02

Aan: Cees-Jan Adema <512e@fnli.nl>

Onderwerp: Uitnodiging gesprek stikstofdossier

Geachte heer Adema,

Namens de heer Johan Remkes wil ik u graag uitnodigen voor een gesprek over het stikstofdossier. In de bijlage vindt u de uitnodigingsbrief. Een dezer dagen nemen wij contact met u op om de datum, tijd en locatie van dit gesprek door te geven.

Met vriendelijke groet,

5.1.2.e

Secretariaat Johan Remkes

Disclaimer

This e-mail and any attachment it contains is confidential and may contain legally privileged information. If you are not the intended recipient, please note that this e-mail or any attachment may not be copied or disclosed or distributed to others. If you have received this e-mail by error, please notify the sender immediately by return e-mail, and delete this message. All rights reserved.

This email has been scanned for viruses and malware, and may have been automatically archived.

Disclaimer

This e-mail and any attachment it contains is confidential and may contain legally privileged information. If you are not the intended recipient, please note that this e-mail or any attachment may not be copied or disclosed or distributed to others. If you have received this e-mail by error, please notify the sender immediately by return e-mail, and delete this message. All rights reserved.

This email has been scanned for viruses and malware, and may have been automatically archived.

Disclaimer

This e-mail and any attachment it contains is confidential and may contain legally privileged information. If you are not the intended recipient, please note that this e-mail or any attachment may not be copied or disclosed or distributed to others. If you have received this e-mail by error, please notify the sender immediately by return e-mail, and delete this message. All rights reserved.

This email has been scanned for viruses and malware, and may have been automatically archived.

Disclaimer

This e-mail and any attachment it contains is confidential and may contain legally privileged information. If you are not the intended recipient, please note that this e-mail or any attachment may not be copied or disclosed or distributed to others. If you have received this e-mail by error, please notify the sender immediately by return e-mail, and delete this message. All rights reserved.

This email has been scanned for viruses and malware, and may have been automatically archived.

Schenkkade 50
2595 AR DEN HAAG

Postbus 96949
2509 JH DEN HAAG

070 336 51 50
info@fnli.nl
www.fnli.nl

Secretariaat Johan Remkes

t.a.v. de heer J. Remkes

Verzonden per e-mail

Betreft Uitnodiging gesprek stikstof d.d. 18 augustus

Datum 12-08-2022

Geachte heer Remkes,

Op 9 augustus heb ik uw uitnodiging mogen ontvangen voor een nader gesprek op 18 augustus aanstaande. Zoals ik eerder heb aangegeven aan uw secretariaat, ga ik graag in op uw uitnodiging tot gesprek. Echter, de geplande dag lukt mij helaas niet ivm verblijf in het buitenland.

In de bijlage heb ik namens de FNLI een aantal voor ons belangrijke punten aangegeven die ik later graag nader zou willen toelichten. Hopelijk is dat mogelijk en kan ik op deze wijze alsnog onze zienswijze geven.

Met vriendelijke groet,

Cees-Jan Adema

Directeur Federatie Nederlandse Levensmiddelen Industrie (FNLI)

1. Toekomstperspectief

De voorgestelde aanpak van de stikstofproblematiek heeft geleid tot een fundamenteel debat over de rol van de agrarische sector in Nederland en de wijze waarop schakels in de ketens samenwerken om de verschillende uitdagingen het hoofd te bieden. De Federatie Nederlandse Levensmiddelenindustrie (FNLI)¹ is van mening dat de overheid samen met de agrarische sector aan zet is om een helder en omvattend toekomstperspectief in deze stikstofcrisis te bieden aan de agrarische sector in Nederland. Het is van groot belang dat er voor een oplossingsrichting wordt gekozen die kan rekenen op voldoende draagvlak onder de direct betrokken agrarische organisaties waarin serieus rekening wordt gehouden met inhoudelijke (deel)oplossingen die door de sectoren zelf zijn of worden aangedragen. Een perspectief kan alleen duurzaam zijn als dat leidt tot een eerlijk verdienvermogen voor alle partijen in de keten waarin ook duurzaamheidsinspanningen worden beloond. Daarin heeft ook de voedingsmiddelenindustrie als een van de ketenpartijen een verantwoordelijkheid.

2. Europese inbedding

De FNLI vertegenwoordigt een diverse groep branches en bedrijven in de voedingsmiddelensector, die verpakte en houdbare voedingsmiddelen produceren en op de markt brengen. De levensmiddelenindustrie opereert (net als de primaire sector zelf) op een sterk internationale markt: grofweg kan worden gesteld dat de 'thuismarkt' zich bevindt binnen een straal van ongeveer 800 kilometer rond Nederland. Zowel aan de afzetkant als aan de inkoopkant (grondstoffen, halfabricaten) vormt Noord-West Europa voor de leden van de FNLI het belangrijkste marktgebied. Daarnaast is er sprake van substantiële importen van grondstoffen uit derde landen (denk aan koffie, thee, cacao, (palm)olie en specerijen). Deze internationale - en met name Europese - vervlochtenheid is een essentieel kenmerk van de Nederlandse agroketen. De aanpak van het stikstofdossier en gerelateerde voorstellen om de agroketen in bredere zin te verduurzamen zullen hier terdege rekening mee moeten houden en moeten dan ook passen binnen de geldende EU interne markt-regelgeving. Daar waar de Europese regelgeving knelt, willen wij samen met ketenpartijen en de overheid optrekken om ruimte te bepleiten.

3. Maatwerk en initiatieven

De agroketen in zijn geheel is zeer divers van aard. One size fits all-oplossingen zijn niet heel kansrijk. Er zijn bedrijven die voornamelijk werken in de ketens van dierlijke eiwitten en bedrijven die voornamelijk in plantaardige ketens werken. Bedrijven die werken met korte ketens (Nederlandse teelt en Nederlandse verwerking) en bedrijven die werken met lange ketens (buitenlandse teelt en Nederlandse verwerking) of producten die worden geïmporteerd terwijl ze in het buitenland zijn geteeld en verwerkt. De dynamiek in al deze ketens is sterk verschillend en vraagt om een aanpak op

¹ De FNLI is de koepelorganisatie namens 18 aangesloten voedingsmiddelenbranches en spreekbuis namens de sector. Onze achterban zijn producenten van zowel dranken als voeding, merkartikelen als huismerken en consumentenproducten, als toeleveranciers. De 500 diverse FNLI leden zijn zowel mkb en soms familiebedrijven, als grotere levensmiddelenbedrijven van Nederlandse bodem en grote buitenlandse ondernemingen die op de Nederlandse markt actief zijn. De Nederlandse levensmiddelensector behoort tot de internationale top met een toegevoegde waarde van €14,2 miljard, een productiewaarde van €70 miljard en een export van €40,8 miljard in 2021. De sector vertegenwoordigt 453.000 directe en indirecte banen in Nederland (4,4% van de totale werkgelegenheid).

maat. Essentieel daarbij is dat deze aanpak gebaseerd is op een heldere analyse van kansen en uitdagingen binnen deze deelketens.

Er loopt al geruime tijd een groot aantal initiatieven waarin in ketenverband wordt samengewerkt aan verduurzaming in de gehele keten. Denk aan het project Waardecreatie in Ketens, Verduurzaming Dierlijke Ketens (onder de Alliantie Verduurzaming Voedselketen) en andere grotere en kleinere lokale projecten. Maar ook individuele producenten en coöperaties werken steeds nauwer samen in ketenverband. Bijvoorbeeld de aardappelverwerkers en conservenbedrijven die vaak meerjarige teeltovereenkomsten hebben met boeren, waarin ook afspraken worden gemaakt over verduurzaming en het stimuleren van biodiversiteit. Tot slot zijn er steeds meer initiatieven die mogelijkheden van teelt dicht bij huis te zoeken. Zoals bierbrouwers die lokaal gerstteelt stimuleren en een meelproducent die fors heeft geïnvesteerd om meel te maken van “nedertarwe”.

Het aantal initiatieven neemt toe en het is belangrijk hiervan te leren. Wat ons betreft is transparantie daarbij essentieel. Daarom zijn wij er voorstander van om op afzienbare termijn te komen tot een uniforme en internationaal afgestemde methode voor het meten van de ecologische footprint van producten. Dat is een belangrijke voorwaarde om tot verduurzaming en verwaarding van verduurzaming in de keten te komen. FNLI pleit dan ook voor een platform waar dergelijke initiatieven samen worden gebracht, waarin geleerd wordt van succesfactoren en knelpunten en waarin in overleg tussen de overheid en de ketens wordt gekeken naar wat er noodzakelijk is om de initiatieven te vergroten. Wat ons betreft kan de Alliantie Verduurzaming Voedsel (waar veel ketenpartijen in vertegenwoordigd zijn) daarin een belangrijke rol spelen.

Naast transparantie speelt ook verwaarding van duurzaamheid een belangrijke rol. Daarin is het wat ons betreft noodzakelijk dat duurzaamheidsinspanningen worden beloond. Dat geldt niet alleen voor de primaire producenten, maar voor alle spelers in de keten.

4. Innovatie

De FNLI is er voorstander van om juist nu, als deel van de oplossing, ook zwaar in te zetten op innovatie. Het is de opgave om de aanwezige expertise en het innovatief vermogen op agrote gebied, waar Nederland bekend om staat, in te zetten voor de noodzakelijke veranderingen in het bestaande systeem. Het wereldwijde beschikbare landbouwareaal neemt af als gevolg van klimaatverandering, terwijl de vraag naar voeding wereldwijd toeneemt. De vraag is of het volledig inzetten op kleinschalige landbouw vanuit internationaal perspectief haalbaar en wenselijk is. Er zal tegelijkertijd ook behoefte aan innovatie zijn voor hoogproductieve landbouw – onder scherpe duurzaamheidsvoorwaarden - om tegemoet te komen aan de toenemende vraag naar voeding. Nederland en ook Europa hebben de infrastructuur om hierin een belangrijke rol te spelen. Daarmee kan de Nederlandse agro-food industrie de innovatiekracht die ons in de afgelopen jaren heeft gebracht tot onze leidende positie, inzetten voor de uitdagingen van vandaag en morgen. Daarmee kan Nederland ook in de toekomst haar leidende rol behouden.

Meer informatie

Cees-Jan Adema | Directeur FNLI | 5128 [@fnli.nl](mailto:info@fnli.nl)

From: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Sent: Thu, 18 Aug 2022 19:49:01 +0200
To: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Cc: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Subject: Antw: Nota Remkes 22 augustus

Ha 5.12.e ziet er goed uit hoor. Paar dingen:

- check jaartallen nog bij de gebiedsplannen. Staat paar keer 2023 terwijl 2022 bedoeld is (denk ik, anders snap ik de volgorde niet)

- zou ergens aan begin nog even de punten van de propositie opnoemen met korte duiding.

Prima om morgen breder te delen en te laten aanvullen. Veel dank, wederom!!

5.12.e

Van: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Datum: 18 augustus 2022 om 18:00:13 CEST
Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
CC: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>, 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Onderwerp: Nota Remkes 22 augustus

Hi 5.12.e

Ik ben bezig geweest met de voorbereiding voor 22 augustus (Remkes decentrale overheden). Zie bijgevoegd. Er staat nog een check uit bij RTLg en we missen nog de input van UvW. Het is langer geworden dan 1,5 A4, maar er waren ook nog best een aantal inhoudelijke punten te tackelen.

Kun jij hier alvast naar kijken? Dan kunnen we het morgen breder delen.

Met vriendelijke groet,

5.12.e

5.12.e

.....
Programma Directoraat Generaal Stikstof
Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
Bezuidenhoutseweg 73 | 2594 AC | Den Haag | B-passag 0
Postbus 20401 | 2500 EK | Den Haag

.....
M: 5.12.e
E: 5.12.e @minlnv.nl
T: @5.12.e
www.aanpakstikstof.nl

Groet,

Geachte minister Staghouwer,

Tevens ontvang ik graag de naam van de ambtelijk ondersteuner die met de minister mee zal reizen.

Met vriendelijke groet,

512e
Secretariaat Johan Remkes

Disclaimer

This e-mail and any attachment it contains is confidential and may contain legally privileged information.
If you are not the intended recipient, please note that this e-mail or any attachment may not be copied or disclosed or distributed to others.
If you have received this e-mail by error, please notify the sender immediately by return e-mail, and delete this message. All rights reserved.

This email has been scanned for viruses and malware, and may have been automatically archived.

De minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit

T.a.v. de heer H. Staghouwer

Datum: 18 augustus 2022

Onderwerp: Nadere informatie gesprekken tussen decentrale overheden en het kabinet over het stikstofdossier

Geachte heer Staghouwer,

Recent nodigde ik u uit voor deelname aan gesprekken over de voorgenomen stikstofmaatregelen tussen decentrale overheden en het kabinet. In deze brief ontvangt u nadere informatie over deze twee gesprekken die op maandag 22 augustus plaatsvinden.

Agenda voor het gesprek

Tijdens de gesprekken wil ik met u in ieder geval de volgende drie onderwerpen bespreken:

- Het verloop van het stikstofdossier en de communicatie door betrokkenen tot nu toe.
- De voornemens van het kabinet zoals verwoord in de recente kabinetsbrieven.
- De behoeften en verwachtingen over het verdere verloop van dit dossier.

Uiteraard kunnen ook andere onderwerpen door u worden ingebracht.

Kabinetsbrieven

Ik zal u tijdens het gesprek vragen naar uw visie op de kabinetsplannen zoals verwoord in de brieven die het kabinet kortgeleden naar de Tweede Kamer stuurde:

[Kamerbrief bij aanbidding startnotitie Nationaal Programma Landelijk Gebied](#)

[Kamerbrief over perspectief voor agrarische ondernemers](#)

[Kamerbrief over stand van zaken terugdringing stikstofuitstoot en samenwerking medeoverheden 2022-2023](#)

Datum, tijdstip, locatie en aanwezig

Het eerste gesprek vindt plaats op maandag 22 augustus 2022 van 9:30 uur tot 11:00 uur. Het tweede gesprek vindt plaats van 11:30 tot 13:00. De gesprekken vinden plaats in het provinciehuis van Gelderland, te Arnhem. Een lunch is voorzien. Het adres (hoofdingang) is Markt 11, 6800 CG Arnhem. U kunt parkeren op **P1**. U komt hier door het adres *Prinsenhof 1, Arnhem* aan te houden. Vanuit de parkeergarage wordt u verder begeleid naar de vergaderzaal, indien u niet door de hoofdingang naar binnen wenst te gaan. Aan deelnemers wordt bij binnenkomst een legitimatiebewijs gevraagd.

Voor het eerste gesprek heb ik, gedeputeerden en het IPO uitgenodigd. Vanuit het kabinet heb ik, naast u, de minister-president, de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en de minister voor Natuur en Stikstof uitgenodigd.

Voor het tweede gesprek heb ik de VNG, de Unie van Waterschappen en het IPO uitgenodigd. Vanuit het kabinet heb ik, naast u, de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en de minister voor Natuur en Stikstof uitgenodigd.

De voorlopige lijsten met aanwezigen vindt u onderaan dit bericht.

Setting, woordvoerders, mediamoment en vertrouwelijkheid

Om het gesprek functioneel te laten verlopen, voert per organisatie, één deelnemer het woord. Deze kan plaatsnemen in de 'eerste ring'. Een eventueel tweede afgevaardigde kan ter ondersteuning zitting nemen in de 'tweede ring'. Tevens is er een ruimte waar woordvoerders van organisaties mee kunnen kijken via een live-verbinding. Deze live-verbinding is niet openbaar en alleen voor aanwezige woordvoerders te zien. Mijn secretariaat zal een eventuele woordvoerder naar de betreffende zaal begeleiden.

Het gesprek voeren we in vertrouwelijkheid. In de aanloop naar het gesprek, verzoeken we u dan ook om met de informatie over het gesprek, vertrouwelijk om te gaan. Vanzelfsprekend staat het deelnemers na afloop vrij om zelf naar buiten te communiceren.

Na afloop van beide gesprekken volgt een kort mediamoment. De heer Remkes zal een korte toelichting geven en daarna bestaat voor alle deelnemers de mogelijkheid tot individuele gesprekken met journalisten. Mocht u niet aan (een van) de mediamomenten willen deelnemen, dan kunt u desgewenst gebruik maken van een separate uitgang.

Ik kijk ernaar uit u te ontmoeten op 22 augustus 2022. Ik ben te bereiken via 5.1.2@secretariaatjohanremkes.nl. Het telefoonnummer van mijn secretariaat is: 5.1.2.

Met vriendelijke groet,

Johan Remkes

Bijlage 1 aanwezigen gespreksdeel 1

- De minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
- De minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
- De minister voor Natuur en Stikstof
- De minister-president en minister van Algemene Zaken
- IPO
- Provincie Drenthe
- Provincie Flevoland
- Provincie Friesland
- Provincie Gelderland
- Provincie Groningen
- Provincie Limburg
- Provincie Noord-Brabant
- Provincie Noord-Holland
- Provincie Overijssel
- Provincie Utrecht
- Provincie Zeeland
- Provincie Zuid-Holland

Bijlage 2 aanwezigen gespreksdeel 2

- De minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
- De minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
- De minister voor Natuur en Stikstof
- Interprovinciaal Overleg
- Vereniging Nederlandse Gemeenten
- Unie van Waterschappen

From: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Sent: Fri, 19 Aug 2022 12:39:05 +0200
To: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Subject: 220819 Huiswerk vraag innovaties - schoon
Attachments: 220819 Huiswerk vraag innovaties - schoon.docx

Uitwerking; Wat is er nodig voor een steviger inzet op technische, sociale en ecologische innovatie die bewezen en juridisch houdbaar is?

Achtergrond

In deze uitwerking wordt nader ingegaan op wat er aan acties loopt en mogelijk is om de ontwikkeling en de toepassing van innovaties t.b.v. reductie van de emissie van stikstof en broeikasgassen op het boerenland te realiseren. Deel van de acties wordt uitgewerkt in de Septemberbrief.

•

Introductie

Innovaties kunnen een belangrijke bijdragen leveren aan de verduurzaming van agrarische ondernemers om de doelen voor natuur (stikstof), klimaat en water van het kabinet te behalen. Met innovaties wordt hier bedoeld vernieuwingen of sterke verbeteringen van producten of diensten of de processen waarmee producten en diensten worden voortgebracht. In de vraag worden drie typen innovatie genoemd. Onder technische innovaties wordt in deze uitwerking verstaan verbeteringen of veranderingen met de nadruk op de toepassing van praktische kennis (of technieken) in een bepaalde discipline of functie, zoals het verbeteren van stalsystemen. Sociale innovatie wordt door de Europese Commissie beschreven als: 'De ontwikkeling en implementatie van nieuwe ideeën (producten, diensten en modellen) om aan de sociale behoeften te voldoen en het creëren van nieuwe sociale relaties of samenwerkingsverbanden' (European Commission, 2013). Daarnaast kunnen veranderingen ook plaatsvinden op het gebied van nieuwe (of hernieuwde) manieren van doen, denken en organiseren (management maatregelen). Met ecologische innovaties wordt in deze uitwerking verondersteld innovaties gericht op ecologisch herstel of gericht op het gebruik van groene energiebronnen en milieutechnologieën een voorbeeld hiervan is het concept Bouwen met natuur (Building with Nature) en het opwekken van groene stroom.

Wat zijn de lopende initiatieven (nog niet volledig)

Lopende initiatieven richten zich zowel op het ontwikkelen en verbeteren van de innovaties, meten en berekenen van (stikstof)emissies (zodat effecten in beeld kunnen worden gebracht) en op de implementatie van innovaties.

Ontwikkelen en verbeteren van innovaties: Innovatieve stalsystemen

- Stalinnovaties maken onderdeel uit van de stikstofaanpak.
- Wat de precieze bijdrage kan zijn hangt ook af van hoe systemen werken in de praktijk.
- Ook huidige systemen kunnen al een bijdrage leveren, maar de inzet is om tot brongerichte en integrale systemen te komen (naast ammoniak ook andere emissies, en ook verbetering dierenwelzijn). Deze ontwikkeling wordt gestimuleerd met de Sbv-subsidiemodules (innovatie en investering).
- Er is behoefte aan versnelling van innovatie om te komen tot 'integrale doorbraak innovaties'.
- In het advies dat de [5.1.2.a](#) [5.1.2.b](#) maakt komt hij met aanbevelingen hiervoor(o.a. aanbeveling voor samenstelling en werkwijze van een publiek/privaat regie-orgaan dat moet zorgen voor versnelling van de innovatie. Ga in zogenoemde 'full empowered fieldlabs' werken aan doorbraak-innovaties die op de aspecten technologisch, juridisch, economisch en maatschappelijk kloppen de aspecten. De intentie is om de vijf grote veehouderij sectoren (LTO is een van de ondertekenaars) te betrekken bij de uitvoering van het advies waarmee ook gebruik wordt gedaan van hun aanbod om als sectoren zelf alvast aan de slag te gaan.
- Inzet is te komen tot een systeem op basis van meten op bedrijfsniveau. Dit kost tijd, zover zijn we nog niet.

Meten en berekenen van stikstof en emissies

Hierop lopen verschillende sporen:

- Klimaatenvelop, Project Integraal aanpakken: Ontwikkelen van technieken en managementmaatregelen om tot reductie te komen van methaan en ammoniak bijvoorbeeld via Stal-Mest.
- Subsidieregeling brongerichte verduurzaming: open voor bedrijven om gedeeltelijk gesubsidieerd te worden naar emissiearme technieken gericht op integrale aanpak
- Nationaal Programma Stikstof: Opstellen van een programma op het bedrijfsspecifiek meten stikstof van de veehouderij met sensoren. Gesprek daarover volgt op 30 augustus met de Minister en de vijf veehouderijsectoren.

Implementatie

KPI aanpak

Omtrent de implementatie wordt er gewerkt aan de KPI-aanpak voor kringlooplandbouw en aan een meerjarig begeleidingstraject voor agrarische ondernemers.

De KPI-aanpak voor kringlooplandbouw brengt duurzaamheidsprestaties van agrariërs op bedrijfsniveau in beeld. Het is een aanpak in ontwikkeling die we kansrijk achten als onderdeel van een duurzame toekomstbestendige landbouwsector. Het verbindt economie en ecologie enerzijds en overheidsdoelen en maatregelen op het boerenervf anderzijds. Het vormt een gemeenschappelijke taal voor onderzoekers, boeren, ketenpartners en overheden.

Met een goede KPI-score op diverse duurzaamheidsaspecten voor onder andere klimaat, biodiversiteit en dierenwelzijn kunnen boeren beloond worden. Niet alleen financieel, maar ook door hen bv vrijstellingen te verlenen in vergunningverlening. Daarmee krijgt de KPI-aanpak ook juridische betekenis. Vanzelfsprekend is hiervoor een solide basis nodig met betrouwbare gegevens, die goed wetenschappelijk is onderbouwd en in de praktijk getest.

Innovatie gaat hier vooral over het uitvoeren van managementmaatregelen op het bedrijf door beter beeld te krijgen in de effecten van die maatregelen op bepaalde duurzaamheidsthema's. In een nog te ontwikkelen KPI-dashboard wordt dit voor de boer praktisch inzichtelijk gemaakt, zodat hij zijn vorderingen goed kan volgen.

Meerjarige begeleidingstraject

Het meerjarige begeleidingstraject wordt ontwikkeld om er voor te zorgen dat kennis en innovatie zal bijdragen aan de verduurzaming van agrarische ondernemers. Dit traject is een organisatorische aanpak om meerjarige advisering of coaching aan agrarische ondernemers te kunnen bieden. Deze begeleiding kan zowel ingaan op sociale en technische (ecologische innovaties) innovaties maar ook op meer persoonlijke context van een ondernemer zoals de consequenties voor de gezinssituatie. Met een dergelijke aanpak wil het LNV er onder andere voor zorgen dat ontwikkelde kennis en innovatie beschikbaar is en kan worden toegepast door agrarische ondernemers. Bovendien zal deze aanpak ook bijdragen aan verdere ontwikkeling van kennis en innovatie gericht op de omschakeling naar een duurzame toekomstige landbouwsector.

Juridische houdbaarheid van innovatie (nog niet volledig)

Vanuit de interpretatie met betrekking tot het Wnb-vergunningverlening. Hoe kan in de stikstofaanpak meer gebruik gemaakt worden van stalinnovaties (emissiebeperkende stalsystemen), wetende dat de rechtszekerheid van vergunningen waarbij sprake is van technische stalinnovaties onder druk staat door juridische procedures. Zowel over de toekomst van innovatie als over juridische onzekerheid wordt geregeld met de sector gesproken.

Lopende procedures (rechtszekerheid)

- In zijn algemeen valt nog niet veel te zeggen over rechtszekerheid. Op 14 juni 2022 heeft de zitting bij de Raad van State hieromtrent plaatsgevonden. De Raad van State doet op zijn

vroegst op 7 september 2022 uitspraak. Het is goed mogelijk dat de uitspraak langer op zich laat wachten.

- Bij de Afdeling staat ter discussie of de Rav-factoren voldoende zekerheid bieden over de feitelijk veroorzaakte depositie, en daarmee of de uitkomsten uit AERIUS (op basis van Rav-factoren) gebruikt kunnen worden voor de (individuele) toestemmingverlening.
- De onzekerheid ontstaat enerzijds door de totstandkoming van de factoren en anderzijds door de wijze waarop de systemen door veehouders worden gebruikt in de praktijk.
- De Raad van State zal beoordelen of de Rav-factoren van innovatieve emissiebeperkende stalsystemen met voldoende zekerheid (voor toepassing in het natuurspoor) bewezen is om emissies te berekenen op individueel projectniveau. Hier heeft het kabinet geen invloed op.
- De uitspraak zal uitwijzen of de Raad van State de Rav-factoren *die ter discussie* staan afdoende onderbouwd- en dus bewezen acht. Ook is het voorstelbaar dat de Raad van State oordeelt over het gebruik van *alle* Rav-factoren voor technische innovaties in de toestemmingsverlening.

Noodzakelijke aanpassingen Rav-systematiek tbv rechtszekerheid

- Er zijn signalen dat emissiereductie van innovatieve emissiebeperkende stallen in de praktijk niet altijd wordt gerealiseerd. Voor een deel is dat het gevolg van de wijze waarop de factoren vast gesteld worden. En voor een ander deel komt dit door de toepassing in de praktijk. Binnenkort verwachten we het rapport van de WUR van het onderzoek naar de effectiviteit van emissiearme stalsystemen.
- Langer durend meetonderzoek kan ertoe bijdragen dat factoren op meer nauwkeurige wijze kunnen worden vastgesteld. Er kan dan met meer zekerheid worden gesteld dat de innovatie doet wat hij belooft (3-5 jaar).
- Om toepassing in de praktijk te uniformeren, wordt onderzocht hoe vergunningen op dit punt kunnen worden aangescherpt. Dit betekent bijvoorbeeld dat in de vergunning nauwkeurig omschreven wordt op welke wijze het stalsysteem gebruikt moet worden.
- Daarnaast (of tegelijkertijd) zal toezicht en handhaving worden aangescherpt.

Wat zijn mogelijke vervolgacties?

Mogelijkheden zijn de volgende punten.

- 1. Helderheid over de route die het kabinet voor zich zien, met daarin de rol van innovaties.**
- 2. Aandacht voor geld en investeringsregelingen voor innovaties**
- 3. Creëer experimenteerruimte (sociaal en technisch) voor boeren**
- 4. Instrumentarium om innovaties te kunnen implementeren door agrariërs**
- 5. Beschrijving van een kader waaraan een innovatie moet voldoen om effectief en efficiënt te zijn.**

Ad 1. Er is veel discussie over de rol van innovatie en het tempo waarin er gebruik gemaakt kan worden van innovatie. Zorg voor een betere balans in de communicatie over de route waarmee het kabinet milieudoelen wil realiseren, niet alleen saneren is een optie maar ook innoveren. Het traject van de innovatiegezant kan hierin behulpzaam zijn.

Ad 2. Zet in op extra budget voor om investering voor innovaties mogelijk te maken. Het helpt als er duidelijkheid komt over hoeveel budget beschikbaar is voor innovaties. Stel op korte termijn € 1 mrd beschikbaar voor financiële ondersteuning voor boeren die met innovaties (hard & soft) willen bijdragen en die passen bij de omschakelkeuzes. Omschakelkeuzes en het gekozen transitiepad zijn bepalend voor de investeringsmogelijkheden. Deze zijn gepresenteerd in de recente verkenning van de SER: hightech gesloten, hightech open, biologische plus, maatschappelijk, natuur & landschap, zie ook Toekomstvisie Landbouw 2030 van LTO. Per transitiepad moeten dus passende subsidies worden aangeboden die de omschakeling versnellen. Bijvoorbeeld voor boeren die het transitie pad "hightech gesloten" hebben gekozen: Zorg voor voldoende financiële middelen (investeringsregeling) waarmee agrariërs de stal kunnen aanpassen (afbreken en opnieuw opbouwen). Of zorg bij natuur en landschap voor extra grond via een groundbank tegen speciaal tarief

Ad 3. Zorg voor versnelling en opschaling (sociaal en technisch) voor boeren

Er is een gat tussen het ontwikkelen van innovatie en grootschalige toepassing. Het blijft nu hangen op fieldlabs, of een kleine groep boeren binnen een consortia of bij proeftuinen. Voor de boeren buiten deze laag (3e schil) is de mogelijkheid om met innovaties aan de slag te gaan beperkt door beleid en regelgeving

In de gesprekken met Remkes is door VNO-NCW toegezegd om samen met LTO te komen met een overzicht van de beperkingen die worden ervaren.

Voorstel is om te gaan werken aan een innovatiespoor/traject van ontwikkeling naar grootschalige toepassing. Te denken is aan innovatiehubs (living labs/fieldlabs), gebruik maken van demobedrijven, netwerk praktijkbedrijven en een schil van boeren (bv zo'n 1000 voorlopers)

Daarbij moet oog zijn voor de toepassing in de bedrijfsvoering (incl opleiding en management), het bijdragen aan meerdere doelen ter voorkoming van lock-ins en de juridische aspecten (o.a. controleerbaarheid en handhaafbaarheid van data). Ook is belangrijk is de wetenschappelijke validatie van de bijdrage aan de doelen en inzet van de overheid om eventuele belemmeringen voor de brede toepassing van de innovatie weg te nemen.

Ad 4. Aanpassen van instrumentarium om innovaties te kunnen implementeren door agrariërs

De wens van de sector is dat gezorgd wordt dat het instrumentarium van borgen, afrekenbaarheid boer, zekerheid, meetbaarheid etc. op orde/actueel is om met innovaties aan de slag te kunnen.

Vanuit LNV wordt ingezet op het verbeteren van het meetinstrumentarium en modelering en het traject gericht op het meten op bedrijfsniveau, daarbij zal ook naar de mogelijkheid van een ASB worden gekeken. Lopende initiatieven vanuit LNV die hieraan raken: KPI-aanpak, en Nationaal Programma Stikstof, en digitalisering. *Zie ook kamerbrief 21 april: verkenning afrekenbare stoffenbalans. (DGA/ 22110920).*

Ad 5. Beschrijving van een kader waaraan een innovatie moet voldoen om effectief en efficiënt te zijn.

In de gesprekken met Remkes is herhaaldelijk aangedrongen op duidelijkheid over de kaders waaraan innovaties moeten voldoen. Het voorstel is om samen met de partijen zo'n kader te formuleren. Dit in aansluiting op het traject van de innovatiegezant.

From: "512e"
Sent: Fri, 19 Aug 2022 13:17:55 +0200
To: "512e" <512e@minlnv.nl>
Subject: Reactie CUB-LNV over advies DGA-SKI: DPC ticket IT2299607 : aanpak stikstof, vraag om contact met dhr. Remkes BHM22415474

Goedemorgen 512e

Dank voor de snelle reactie en advies.

Betekent dit dat als wij in de toekomst dergelijke verzoeken krijgen, wij het contactadres zonder meer kunnen doorsturen naar het secretariaat van dhr. Remkes of vragen wij vooraf om een check van jou/DGA-SKI?

Ik kan dit dan delen met de collega's uit mijn team, zodat wij dit op de juiste wijze behandelen.

Met vriendelijke groet,

512e

512e

.....
Directie Communicatie
Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
Bezuidenhoutseweg 73 | 2594 AC | Den Haag
A-Noord2
Postbus 20401 | 2500 EK | Den Haag

T 512e

M 512e

512e @minezk.nl
512e @minlnv.nl

Van: 512e <512e@minlnv.nl>

Verzonden: vrijdag 19 augustus 2022 12:48

Aan: 512e <512e@minlnv.nl>

Onderwerp: advies DGA-SKI: DPC ticket IT2299607 : aanpak stikstof, vraag om contact met dhr. Remkes BHM22415474

Dag 512e

De heer Remkes heeft een algemeen secretariaat met mailadres. Dat mailadres is: 512e @secretariaatjohanremkes.nl.

Sommige verzoeken mailen we zelf door naar het contactadres.

In dit geval stel ik voor dat jullie deze mevrouw dat mailadres doorgeven.

Groeten,

512e 512e

Van: 512e <512e@minlnv.nl>

Verzonden: vrijdag 19 augustus 2022 11:40

Aan: 512e <512e@minlnv.nl>

Onderwerp: Vraag om advies: DPC ticket IT2299607 : aanpak stikstof, vraag om contact met dhr. Remkes BHM22415474

Goedemorgen 512e

Ik heb uw naam doorgekregen via 512e van DGS waarbij zij aangaf dat alle informatie/vragen met betrekking tot dhr. Remkes via DGA-SKI loopt.

Via de centrale unit burgercorrespondentie LNV (CUB-LNV) hebben wij onderstaand bericht ontvangen van een mevrouw die graag in contact wil komen met dhr. Remkes om haar ideeën te delen.

Mijn vraag:

Mogen wij mevrouw een ontvangstbevestiging sturen van CUB-LNV waarbij wij aangeven dat zij binnen 30 werkdagen een reactie mag verwachten? Normaal gesproken zijn wij verplicht om dit als een burgervraag voor behandeling bij de verantwoordelijke beleidsdirectie uit te zetten.
Dit betreft nu een 'aparte' situatie.

Graag ontvang ik uw advies hierover.
Zie hieronder ook mijn vraag die ik heb gesteld aan 5.1.2.e (5.1.2.e van dhr. Remkes). Ik heb inmiddels begrepen dat het rechtstreeks benaderen van 5.1.2.e niet de bedoeling of gewenst is.

Ik hoop op uw spoedige reactie.

Inhoud vraag:

5.1.2.e is heel erg actief op het gebied van klimaat, natuur en milieu in de ruimste zin. Ze zou graag willen weten hoe ze in contact kan komen met de heer Johan Remkes om haar ideeën hierover te bespreken.

Met vriendelijke groet,

5.1.2.e

5.1.2.e

.....
Directie Communicatie

Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit

Bezuïdenhoutseweg 73 | 2594 AC | Den Haag

A-Noord2

Postbus 20401 | 2500 EK | Den Haag

.....
T 5.1.2.e

M 5.1.2.e

5.1.2.e @minezk.nl

5.1.2.e @minlnv.nl

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>

Verzonden: donderdag 18 augustus 2022 15:24

Aan: '5.1.2.e@gmail.com' <5.1.2.e@gmail.com>

CC: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>

Onderwerp: Vraag om advies: DPC ticket IT2299607 : aanpak stikstof, vraag om contact met dhr. Remkes BHM22415474

Goedemiddag 5.1.2.e

Ik heb uw mail adres doorgekregen van 5.1.2.e van mevrouw van der Wal-Zeggelink (5.1.2.e).

Via de centrale unit burgercorrespondentie LNV hebben wij onderstaand bericht ontvangen van een mevrouw die graag in contact wil komen met dhr. Remkes om haar ideeën te delen.

Mijn vraag:

(Hoe) kan ik haar er op wijzen dat dhr. Remkes als onafhankelijk gespreksleider is aangesteld en zelf partijen heeft uitgenodigd voor een gesprek? En dat daarom een één op één gesprek geen mogelijkheid is en haar daarna verwijzen naar: <https://www.aanpakstikstof.nl/>.

Of is er een platform oid waar zij haar ideeën kan opperen, zodat ik haar daarna verwijs?

Het kan natuurlijk ook dat dhr. Remkes wel in gesprek zou willen gaan met mevrouw. In dat geval kunnen wij mevrouw dit ook melden.

De vraag van mevrouw luidt:

"5.1.2.e is heel erg actief op het gebied van klimaat, natuur en milieu in de ruimste zin. Ze zou graag willen weten hoe ze in contact kan komen met de heer Johan Remkes om haar ideeën hierover te bespreken."

Wij horen graag.

Met vriendelijke groet,

5.1.2.e

5.1.2.e

Directie Communicatie

Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit

Bezuidenhoutseweg 73 | 2594 AC | Den Haag

A-Noord2

Postbus 20401 | 2500 EK | Den Haag

T 5.1.2.e

M 5.1.2.e

5.1.2.e

@minezk.nl

5.1.2.e

@minlnv.nl

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>

Verzonden: donderdag 18 augustus 2022 13:54

Aan: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minezk.nl>

Onderwerp: RE: Vraag om advies: DPC ticket IT2299607 : aanpak stikstof, vraag om contact met dhr. Remkes BHM22415474

Kan via zijn 5.1.2.e 5.1.2.e 5.1.2.e 5.1.2.e @gmail.com

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>

Verzonden: donderdag 18 augustus 2022 13:50

Aan: 5.1.2.e <5.1.2.e@minezk.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>

Onderwerp: RE: Vraag om advies: DPC ticket IT2299607 : aanpak stikstof, vraag om contact met dhr. Remkes BHM22415474

Ha 5.1.2.e

Dank voor je reactie. Helemaal mee eens. Volgens mij is dhr. Remkes hij zelfs door AZ ingevlogen en niet door ons (LNV).

5.1.2.e is deze week nog met vakantie dus van hem heb ik geen reactie gekregen. Misschien dat 5.1.2.e hier iets over kan zeggen.

@5.1.2.e Onderstaand burgerbericht komt van een mevrouw die graag in contact wil komen met dhr. Remkes om haar ideeën te delen.

Mijn vraag:

(Hoe) kan ik haar wijzen dat dhr. Remkes als onafhankelijk gespreksleider is aangesteld en zelf partijen heeft uitgenodigd voor een gesprek? En dat daarom een één op één gesprek geen mogelijkheid is en haar daarna verwijzen naar:

<https://www.aanpakstikstof.nl/>.

Of is er een platform oid waar zij haar ideeën kan opperen, zodat ik haar daarna verwijs?

Wij horen graag.

Met vriendelijke groet,

5.1.2.e

5.1.2.e

Directie Communicatie

Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit

Bezuidenhoutseweg 73 | 2594 AC | Den Haag

A-Noord2

Postbus 20401 | 2500 EK | Den Haag

T 5.1.2.e

M 5.12e
5.12e @minezk.nl
5.12e @minlnv.nl

Van: 5.12e <5.12e @minezk.nl>

Verzonden: donderdag 18 augustus 2022 13:21

Aan: 5.12e <5.12e @minlnv.nl>; 5.12e <5.12e @minlnv.nl>

Onderwerp: RE: Vraag om advies: DPC ticket IT2299607 : aanpak stikstof, vraag om contact met dhr. Remkes BHM22415474

5.12e 5.12e

Ik ga het binnen DGS navragen maar Remkes staat (zover mij nu bekend) helemaal los van DG Stikstof. Zodra ik een antwoord heb dan laat ik het je weten, tenzij 5.12e iets meer weet dan hoor ik het ook graag?

Gr. 5.12e

Van: 5.12e <5.12e @minlnv.nl>

Verzonden: donderdag 18 augustus 2022 12:00

Aan: 5.12e <5.12e @minlnv.nl>; 5.12e <5.12e @minezk.nl>

Onderwerp: Vraag om advies: DPC ticket IT2299607 : aanpak stikstof, vraag om contact met dhr. Remkes BHM22415474

Goedemorgen 5.12e en 5.12e

Onderstaand burgerbericht komt van een mevrouw die graag in contact wil komen met dhr. Remkes om haar ideeën te delen.

Mijn vraag:

(Hoe) kan ik haar wijzen dat dhr. Remkes als onafhankelijk gespreksleider is aangesteld en zelf partijen heeft uitgenodigd voor een gesprek? En dat daarom een één op één gesprek geen mogelijkheid is en haar daarna verwijzen naar:

<https://www.aanpakstikstof.nl/>.

Of is er een platform oid waar zij haar ideeën kan opveren, zodat ik haar daarna verwijs?

Wij horen graag.

Met vriendelijke groet,

5.12e

5.12e

.....
Directie Communicatie

Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit

Bezuidenhoutseweg 73 | 2594 AC | Den Haag

A-Noord2

Postbus 20401 | 2500 EK | Den Haag

.....
T 5.12e

M 5.12e

5.12e @minezk.nl

5.12e @minlnv.nl

Datum/tijd gesprek: 17-08-2022 16:02:27

Referentie: IT2299607

Naam: 512e

E-mail adres: 512e @hotmail.com

Telefoonnummer: 512e

Kanaal: Inkomend telefoongesprek

Onderwerp: aanpak stikstof

Paginatitel: Remkes: ruimte om gezamenlijk tot oplossingen te komen

Inhoud vraag:

512e is heel erg actief op het gebied van klimaat, natuur en milieu in de ruimste zin. Ze zou graag willen weten hoe ze in contact kan komen met de heer Johan Remkes om haar ideeën hierover te bespreken.

From: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Sent: Mon, 22 Aug 2022 16:08:52 +0200
To: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Cc: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Subject: akkoord BR- Huiswerk traject gesprekken Remkes
Attachments: 3 Onderbouwing voor het naar voren halen van het stikstofdoel (v12).docx, 4 sociaaleconomische impact.docx, 5 - 220819 Huiswerk vraag innovaties - schoon.docx, Bijlage 1. 20220815 input gesprek over KDW.docx, Bijlage 2. Huiswerk PAS-meldingen.docx, Bijlage 6. Memo transitie integrale doelen en SDE v1.0.docx, Aanbiedingsformulier huiswerk traject gesprekken Remkes.docx, Uitwerking huiswerk BR 23 aug.docx

Hoi 5.12.e

Hierbij het 'aanbiedingsformulier', het overzichtsdocument 'uitwerking huiswerk BR' en de bijlages.
Met jouw akkoord agenderen we dit morgenochtend in de BR.

Ik hoor graag of je nog opmerkingen hebt.

Intussen probeer ik nog te achterhalen of er meer te melden valt over het vervolggesprek (wel/niet de 25e bijvoorbeeld).

Groet,

5.12.e

Overzicht afgeronde/lopende/voorzien trajecten binnen LNV m.b.t. sociaaleconomische effecten

Concept 11 augustus 2022

Opdracht/vraag n.a.v. eerste gesprek Remkes

Inventariseer in 1 à 2 A4:

- Wat er al in beeld is gebracht binnen LNV m.b.t. sociaaleconomische effecten.
- Welke trajecten op dit moment lopen.
- Welke stappen de komende tijd nog gezet gaan worden/wat is voorzien,
- Eventuele ideeën/suggesties wat als 'handreiking' meegegeven zou kunnen worden m.b.t. sociaaleconomische effecten in een volgend gesprek.

1. Wat is er al in beeld gebracht

Position paper PBL: Bevorderen van brede welvaart in de regio: keuzes voor beleid 3-12-2020

Beleidsmakers die de brede welvaart in de regio willen bevorderen staan voor meerdere fundamentele keuzes, zowel ten aanzien van wat ze willen bereiken als hoe ze dat kunnen doen. Het expliciet maken en systematisch doordenken van al die keuzes draagt bij aan een beter doordacht, onderbouwd en doelgericht beleid. Het doel van deze paper is beleidsmakers te ondersteunen bij het maken van die keuzes door de verschillende keuzes en overwegingen waar zij voor staan te schetsen en te laten zien wat de consequenties zijn van die keuzes voor de invulling van het beleid.

Essay RUG/Campus Fryslân → Regionaal maatschappelijk onbehagen: naar een rechtsstatelijk antwoord op perifeer ressentiment 09-2021

In opdracht van het ministerie van LNV geschreven. In het rapport behandelen de onderzoekers het verschijnsel maatschappelijk onbehagen, waarbij zij uitvoerig ingaan op regionale concentraties daarvan, verklaringen hiervoor en mogelijke handelingsperspectieven.

Briefnotitie WEcR 5-10-2021 uitwerking sociaal economische effecten

Zoals de voormalige Minister van LNV in de Kamerbrief van 12 november 2021 heeft aangegeven, zijn er ambtelijk scenario's uitgewerkt met betrekking tot het integraal aanpakken van stikstof, klimaat en wateropgaven. Ten behoeve van de te maken keuzes omtrent een integrale aanpak heeft het kabinet destijds enkele kennisinstellingen verzocht om de samenhang tussen de stikstofopgave, de klimaatopgave en de opgave op waterkwaliteit kwantitatief en kwalitatief nader te duiden. Wageningen Economic Research heeft daartoe een korte analyse gemaakt van de mogelijke sociaaleconomische effecten (werkgelegenheid, BBP) van een indicatief beleidspakket gericht op het halen van de betreffende internationale doelen in of rond 2030 (briefnotitie met het Kamerstuk 35 334, nr. 170).

Essay WUR 15-10-2021 Perspectieven voor landbouw in een gebiedsgerichte benadering¹

Essay dat door WUR is geschreven op verzoek van LNV m.b.t. de perspectieven voor de landbouw in een gebiedsgerichte benadering. Dit essay introduceert de volgende gebiedscategorieën: Zone A: goed geschikt voor landbouwproductie; Zone B: omstandigheden beperkend voor de landbouw, integratie met andere functies nodig; Zone-C: omgeving Natura2000-gebieden / veenweidegebieden; Zone D: natuurgebieden. Het essay zoekt voor het toekomstperspectief van de landbouw aansluiting bij de transitiepaden die de SER heeft ontwikkeld. Verder geeft WUR per zone in hoofdlijn aan langs welke lijnen de landbouw zich zou kunnen ontwikkelen.

Onderzoeksrapport Wij-land 11-2021: Onder de streep. Economische analyse regeneratieve melkveehouderij (niet in opdracht van LNV, maar van RVO)

Door Wij-land, met inhoudelijke bijdragen van LNV, is een studie beschikbaar naar verdienmodellen voor regeneratieve melkveehouderij. De studie is gedaan in opdracht van Stichting Wij.land, Living Lab Fryslân, RVO, Deltaplan Biodiversiteitsherstel en Vogelbescherming Nederland.
(<https://wij.land/wp-content/uploads/2021/11/rapportage-onder-de-streep-1.pdf>)

¹ [Microsoft PowerPoint - 20211015 perspectieven landbouw in zonering logo.pptx \(wur.nl\)](#) Dit essay is geschreven door en

Vraagstelling: Kun je als natuurinclusieve boer ook een goede boterham verdienen?

De belangrijkste bevindingen van dit project zijn: Het is voor regeneratieve bedrijven mogelijk om tot een goed verdienmodel te komen. Er is niet één allesbepalende factor dat het verdienmodel maakt of breekt en er is niet één indicator waarop je alle bedrijven kunt vergelijken en beoordelen. Tegelijk blijkt dat het niet zo is dat een natuurinclusief bedrijf afhankelijk is van het hebben van een nicheproduct, neventak of nabijheid van een grote stad om tot een positief resultaat te komen.

Onderzoek WEcR 25-05-2022 naar sociaaleconomische effecten, haalbaarheid en betaalbaarheid van de maatregelen (stikstof, natuurherstel) onder het programma Stikstofreductie en Natuurverbetering

Als onderdeel van het programma Stikstofreductie en Natuurverbetering heeft Wageningen University & Research op verzoek van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit onderzoek gedaan naar de sociaaleconomische effecten, haalbaarheid en betaalbaarheid van de maatregelen binnen het programma. Het onderzoek gaat over de sociaaleconomische effecten op nationaal niveau waarbij de brede welvaartsthema's zoals arbeid en vrije tijd, en materiële welvaart op hoofdlijnen zijn geanalyseerd. Uit het onderzoek blijkt dat er positieve effecten zijn op beleving van de woon- en leefomgeving in Nederland, doordat de overlast van luchtvervuiling, geur en geluid beperkt worden, maar dat de landbouwketen economisch negatief geraakt wordt.

Onderzoek: Verdienmodellen voor extensieve landbouwbedrijven: pijlers, principes en perspectieven² door WenR, WEcR en PPP Agro Advies (juli 2022)

Het onderzoek beschrijft welke verdienmodellen voorhanden zijn voor extensieve melkveehouderijen en akkerbouwbedrijven om duurzaam bij te kunnen dragen aan doelen op het gebied van biodiversiteit en waterkwaliteit. Het rapport presenteert en analyseert rekenvoorbeelden van verdienmodellen op basis van (combinaties van) lagere kosten, hogere opbrengsten en ontwikkelmogelijkheden voor het bedrijf. Op basis daarvan worden handelingsperspectieven voor de overheid geïdentificeerd om verdienmodellen voor extensieve bedrijven mogelijk te maken.

PBL notitie 27-07-2022 Ruimte geven aan een adaptief en lerend bredewelvaartsbeleid: leren over de inzet van het Rijk in het Regio Dealbeleid

In de notitie belicht PBL of en welke ruimte het Rijk heeft gecreëerd in het in 2017 ingezette Regio Dealbeleid van kabinet-Rutte III om de bijdrage van het Rijk aan dit beleid adaptief en lerend vorm te geven, en hoe het die ruimte in de dagelijkse beleidspraktijk heeft benut. Aan de hand daarvan komt PBL tot een aantal aanknopingspunten over wat te behouden en wat te veranderen in toekomstig beleid van het Rijk dat is gericht op het adaptief en lerend bevorderen van de brede welvaart.

Samenvattend komt PBL tot de conclusie dat het Regio Dealbeleid adaptief is opgezet; de wijze waarop het Rijk het Regio Dealbeleid heeft ingericht maakt het mogelijk om de rijksinzet tussentijds bij te sturen. Om ook tot lerend beleid te kunnen komen, is meer aandacht nodig voor het systematisch opbouwen van inzichten in welke bijdrage van het Rijk nodig is bij het bevorderen van de regionale brede welvaart en die inzichten benutten om gaandeweg de effectiviteit van de rijksinzet te vergroten. Vooralsnog vond bijsturing van de rijksinzet binnen het Regio Dealbeleid wel plaats, maar hoofdzakelijk in reactie op onvoorziene omstandigheden.

2. Welke trajecten lopen nu

Provincies - uitwerking methodiek voor sociaaleconomische effectenanalyse

Op basis van de methodiek die WEcR voor de nationale analyse onder het PSN heeft uitgewerkt, kijken de provincies nu samen met WEcR of de methodiek die op nationaal niveau is gebruikt, toepasbaar is voor de analyse op gebiedsniveau (voor in de gebiedsplannen) of dat deze nog verdere doorontwikkeling vraagt.

Monitoring sociaaleconomische effecten onder programma SN

² [Verdienmodellen voor extensieve landbouwbedrijven: pijlers, principes en perspectieven — Research@WUR](#)

Voor de structurele aanpak stikstof en vanuit de verplichtingen van de Wsn heeft DGS vorig jaar het consortium (onafhankelijk consortium van kennisinstellingen: het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL), het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) en Wageningen University en Research (WUR)) verzocht de mogelijkheden te verkennen van een werkprogramma voor monitoring en evaluatie van het programma SN. Sociaaleconomische effecten worden hier ook in meegenomen; in het programma SN is aangegeven dat de sociaaleconomische effecten worden meegenomen in de tweejaarlijkse monitoringsrapportage.

Onderzoek Wageningen Environmental Research naar leefbaarheid op het platteland en publieke voorzieningen

Door TK-lid Eppink is een motie ingediend waarin gevraagd wordt om een onderzoek naar het leefbaar houden van het platteland, gelet op het verplaatsen van basisvoorzieningen naar steden. Om invulling te geven aan deze motie is vanuit LNV een onderzoek uitgevraagd bij Wageningen Environmental Research. In dit (lopende) onderzoek wordt een beeld geschetst van de veronderstellingen en kennis waarop overheidsinterventies voor het behoud of het versterken van de leefbaarheid op het platteland gebaseerd is, met daarbij aandacht voor verschillende perspectieven, tijdsgewrichten en kennishiaten. Doel is ook om inzicht te bieden in welk beleid invloed uitoefent op leefbaarheid. Een achterliggend doel is het duiden van de relatie tussen brede welvaart en voorzieningen, met het oog op de actuele beleidsmatige ontwikkelingen m.b.t. regiodeals, Europees beleid, en investeringen in duurzaamheid (klimaat, energie, stikstof, landbouw, biodiversiteit, enz.). Welke voorzieningen zijn nodig voor brede welvaart? Het duiden van deze relatie maakt het mogelijk om in politiek opzicht een debat te voeren over de vraag hoever de zorgplicht van de overheid reikt en welke actoren waar verantwoordelijk voor zijn en ook de middelen hebben om daarnaar te handelen.

Onderzoek WEcR - Stapelen van beloningen voor natuurinclusieve landbouw. Een lonkend perspectief? (nog niet gepubliceerd, in concept gereed)

Om boeren te stimuleren meer natuurinclusief te produceren zijn extra prikkels nodig. Die prikkels zouden mogelijk ontwikkeld kunnen worden door beloningen van publieke en private partijen te stapelen. Het onderzoek gaat over de economische en juridische aspecten van het stapelen van beloningen en heeft betrekking op de grondgebonden landbouw in Nederland, dat wil zeggen: melkveehouderij en akkerbouw.

WUR - Illustratieve verdienmodellen en zonering

Deze studie beoogt inzicht te geven in het verdienmodel (verlies- en winstrekening, (vermogenspositie) van enkele typen grondgebonden bedrijven in 2030/2035, met medeneming van ontwikkelingen in grondprijzen, macro-effecten van evt. krimp veestapel en ontwikkelingen in vergoedingen zoals die voor natuurbeheer en GLB. De studie zal met enkele gevoeligheidsanalyses m.b.t. tot vergoedingen en fiscale instrumenten nader inzicht geven in handelingsperspectieven. Als eerste resultaat van de studie is reeds een overzicht beschikbaar van de spreiding, bedrijfsgrootte en *huidige* standaardverdien capaciteit van verschillende (ook niet grondgebonden) bedrijven in de verschillende (eerdere) zones én voor een fijnmaziger indeling naar gebieden waarin verschillende opgaven (klimaat, water, stikstof) bij elkaar komen (*"Fase 1. Gebieden, gebiedsopgaven en bedrijfspopulaties; niet gepubliceerd"*).

Regeneratieve landbouw

Er loopt een PPS regeneratieve landbouw en er wordt aan een consortium voor verdere opschaling ihk Groiefonds gewerkt.

3. Wat is voorzien / komt er nog aan

Sociaaleconomische impactanalyse voor de landbouw

Door WEcR zal in opdracht van LNV een methodiek worden ontwikkeld om de sociaaleconomische impact van maatregelen voor stikstof, klimaat en water op gebiedsniveau door te rekenen. Dat dit gaat gebeuren volgt uit hetgeen daarover in de startnotitie NPLG is opgenomen. Er hebben

gesprekken met WEcR plaatsgevonden over de mogelijkheden voor een sociaaleconomische analyse. Een definitieve opdracht moet nog verstrekt worden.

LNV denkt op dit moment aan de volgende kaders voor het te ontwikkelen instrument:

- Om de economische effecten van de gebiedsprogramma's inzichtelijk te maken wordt de gemiddelde verdien capaciteit van de toekomstige situatie vergeleken met de gemiddelde verdien capaciteit van de huidige situatie.
- Daarbij wordt gebruik gemaakt van de Standaard Verdien capaciteit (SVC). De SVC is een methode die inzichtelijk maakt wat er gemiddeld genomen verdiend wordt aan een productie-eenheid (hectare of dier).
- Voor de situatie na uitvoering van het gebiedsprogramma wordt de totale verdien capaciteit van het gebied en de vertaling hiervan naar verdien capaciteit per bedrijf inzichtelijk gemaakt aan de hand van geschatte structuurgegevens gecombineerd met inschattingen van de toekomstige SVC voor verschillende gewassen / typen veehouderij. Alternatieve verdien modellen (bijv. vormen van multifunctionele landbouw) worden hierbij zo goed als mogelijk meegenomen.
- Met deze methode wordt er een inschatting gemaakt van de verandering van zowel de totale verdien capaciteit in een gebied als de gemiddelde verdien capaciteit per blijvend bedrijf in de primaire sector.
- Het inzicht in verandering van verdien capaciteit en de impact op de landbouw biedt mogelijkheden tot het verder ontwikkelen of verbeteren van instrumentaria om zo het perspectief van de blijvers te borgen.
- Daarnaast wordt de impact op de aan de landbouw toeleverende en de met de landbouw samenhangende verwerkende industrie berekend, waarschijnlijk niet op gebiedsniveau maar eerder op provinciaal of zelfs landelijk niveau.

Er is een oriënterend gesprek geweest met LTO-NL, NAJK, Rabobank over een te hanteren methodiek. Met deze partijen is een vervolgesprek gepland. Ook zal binnenkort met provincies hierover gesproken worden.

Voorgaande kan voortbouwen op voorwerk dat reeds is gedaan in het kader van de eerder uitgezette studie "Illustratieve verdien modellen en zonering".

Bijlage nieuw idee: Extra inzicht in sociaaleconomische impact

Bij verschillende partijen is er is geen vertrouwen dat de sociaaleconomische gevolgen en de leefbaarheid van het landelijk gebied serieus worden meegewogen bij de opstelling van de gebiedsplannen.

In het gesprek zou een toezegging gedaan kunnen worden dat er de komende drie weken, samen met de partijen, een verkenning wordt gedaan naar 1. extra mogelijkheden om te borgen dat de sociaaleconomische gevolgen van de plannen wel zichtbaar wordt en 2. naar mogelijkheden om de te zorgen voor een betere sociaaleconomische uitkomst.

Deze verkenning kan resulteren in een voorstel voor een aanpak die vertrouwen geniet bij de partijen.

Voorwaarde hierbij is wel dat dit inzicht niet kan leiden tot het aanpassen van de plannen of doelen.

In de verkenning kunnen verschillende opties in beschouwing worden genomen. Te denken is aan een aanpak die in andere beleidstrajecten worden gebruikt (bijvoorbeeld een maatschappelijke impact team) om afwegingen te maken tussen verschillende soort aspecten, op verschillende momenten gesprekken met de partijen (onder een gezaghebbend iemand) over mogelijke consequenties en voorkomen daarvan of om mogelijkheden om of aan het vrijmaken van budget (extra of binnen stikstofbudget) als er problemen op dit gebied ontstaan.

Toelichting

In het proces van de gebiedsprogramma's zijn de provincies verzocht om bij het opstellen van de gebiedsprogramma's een toets op ecologische effecten te doen en een

sociaaleconomische impactanalyse voor de landbouw uit te voeren. Op deze manier ontstaat er op twee belangrijke aspecten een inzicht in de impact van de maatregelen.

Voor de *ecologische* impact wordt met de ecologische analyses vastgesteld wat nodig is om gebiedsgericht de opgaven te halen. De beoogde onafhankelijke Ecologische Autoriteit draagt zorg voor de wetenschappelijke ecologische borging (met medenemen van de laatste wetenschappelijke inzichten) van deze analyses.

Voor de *sociaaleconomische* impact wordt momenteel een methodiek ontwikkeld die de Provincies voorziet van een kader / methodiek om de sociaaleconomische impact van de gebiedsprogramma's op een eenduidige manier inzichtelijk te maken. Met de voorgestelde verkenning zou kunnen worden gezien in hoeverre dit in voldoende mate borgt dat de impact te heftig wordt.

Voordelen: Een verkenning met oog voor sociaaleconomische gevolgen kan vertrouwen geven dat er voldoende aandacht is hiervoor in de uitvoering van de gebiedsplannen.

Nadelen: Een verkenning beïnvloedt mogelijk het tijdpad. Het resultaat van de verkenning vraagt uitwerking in overleg met o.a. regionale overheden. De sociaaleconomische analyses moeten niet tegenover de ecologische analyses komen te staan.

TER BESPREKING

Aan
De Bestuursraad

Directoraat-generaal Agro

Auteur

S12e

S12e @minlnv.nl

Datum

22 augustus 2022

Kenmerk

Kopie aan

Bijlage(n)

nota

Uitwerking huiswerk traject Gesprekken Remkes

Parafenroute

S12e

Aanleiding

Op 5 augustus is het gesprek in het traject Remkes geweest met de agrarische organisaties. Naar aanleiding van dit gesprek is afgesproken dat het kabinet op 7 onderwerpen huiswerk uitwerkt.

Ter bespreking is een overzichtsdokument met het huiswerk. Ook bijgevoegd: de uitgebreidere toelichting op de huiswerkvragen. Deze zijn nog niet definitief.

Vragen

- Is er met deze uitwerking ruimte voor een vervolgesprek met de agrarische partijen?
- Ziet de BR meer mogelijkheden om gehoor te geven aan het huiswerk?

Kernpunten

- De uitwerkingen zijn bedoeld als handreiking voor de inhoud van het tweede gesprek met de agrarische organisaties. Momenteel is nog onduidelijk wanneer dit gesprek plaatsvindt. Data die circuleren zijn 25 of 31 augustus.

Ontvangen BPZ

From: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Sent: Mon, 22 Aug 2022 16:45:09 +0200
To: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Cc: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Subject: RE: Huiswerk

Nog één vraag: Remkes heeft in zijn statement voor de media na afloop van het gesprek desgevraagd gezegd dat hij dacht dat het huiswerk vandaag klaar zou (moeten) zijn. Klopt dat? Is het huiswerk af?

Het 'huiswerk' begint echt mythische vormen aan te nemen bij de media...

Met vriendelijke groet,

5.12.e

5.12.e

Directie Communicatie

Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit

Bezuidenhoutseweg 73 | 2594 AC | Den Haag | B Zuid 3

Postbus 20401 | 2500 EK | Den Haag

M 5.12.e

E 5.12.e@minlnv.nl

W www.rijksoverheid.nl/lnv

Van: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

Verzonden: maandag 22 augustus 2022 16:40

Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

CC: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

Onderwerp: RE: Huiswerk

Hallo 5.12.e

We weten nu nog niet hoe en met wie we gaan communiceren over het huiswerk. Morgen bespreken we de tussenstand in de extra BR.

Het huiswerk was bedoeld om input te hebben voor het tweede gesprek met de landbouworganisaties. We hebben nog niet gehoord of en wanneer zoals Johan zegt.

Groeten,

5.12.e

Van: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

Verzonden: maandag 22 augustus 2022 16:18

Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

CC: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

Onderwerp: Huiswerk

Beste 5.12.e, 5.12.e en 5.12.e

De media zijn mateloos geïnteresseerd in het huiswerk. Wanneer moet het klaar zijn? Wanneer wordt het openbaar? Gaat hier een brief over naar de Tweede Kamer.

Remkes zei hierover in het gesprek met IPO, VNG en UvW het volgende: "Of en wanneer een tweede gesprek met de landbouworganisaties? Ik denk het wel. Daarna trek ik me als voorzitter z.s.m. terug. Ik zal procesmatige en politieke

aanbevelingen doen. Wat afgelopen vrijdag gebeurde (Hoekstra) helpt niet bepaald. Tipje van de sluier over aanbevelingen: beide ministers van LNV moeten veel tijd investeren in proces.

Terugkomend op het huiswerk: ik weet dat dit met o.a. LTO wordt besproken, maar dat is niet geschikt voor de woordvoering. Is de logische volgende stap dat het in het tweede overleg met de landbouworganisaties wordt gesproken? En wanneer maken wij het huiswerk openbaar? Behalve media zullen ook Kamerleden hier reikhalzend naar uit zien, stel ik mij voor....

Kortom, elk flinter info over het huiswerk is welkom!

Groeten,

Met vriendelijke groet,

Directie Communicatie

Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit

Bezuidenhoutseweg 73 | 2594 AC | Den Haag | B Zuid 3

Postbus 20401 | 2500 EK | Den Haag

M

E 512e@minlnv.nl

W www.rijksoverheid.nl/lnv

From: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Sent: Mon, 22 Aug 2022 17:08:41 +0200
To: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Cc: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Subject: RE: Toezeggingen uit aantekeningen gesprekken Remkes 5 augustus

Hoi 5.12.e beste allen

Net heb ik met 5.12.e en 5.12.e het verslag en toezeggingen besproken van het gesprek met de agro-ecologen. We willen de toezeggingen nog wat aanscherpen. Enkele van de toezeggingen zijn mogelijk niet in lijn met de huidige aanpak of juridische ruimte. Richting Remkes kunnen we morgen waarschijnlijk wel komen tot een aantal acties die we kunnen toezeggen. We bespreken deze actie morgen eerst in het team GGW.

Groet, 5.12.e

Van: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Verzonden: maandag 22 augustus 2022 16:46
Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
CC: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Onderwerp: RE: Toezeggingen uit aantekeningen gesprekken Remkes 5 augustus

Hoi 5.12.e

Willen jullie het dan in het IohB team bespreken en terugkoppelen wat eruit komt?

Op een gegeven moment willen wij ook aan de deelnemers van het gesprek terugkoppelen wat wij met hun input gaan doen, maar dat hoeft niet nu meteen.

Groet, 5.12.e

Van: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Verzonden: maandag 22 augustus 2022 16:43
Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
CC: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Onderwerp: RE: Toezeggingen uit aantekeningen gesprekken Remkes 5 augustus

Hoi 5.12.e en 5.12.e

Ik heb vanmiddag met 5.12.e gebeld. We zijn nog aan het bekijken hoe deze uitwerking past bij de 7 items waarop we huiswerk hadden.

We zien de uitwerking van 5.12.e nu als een concept waaraan mogelijk op basis van info uit het proces Remkes nog een aanvulling nodig is. Ook herken ik wat 5.12.e zegt, namelijk dat er nog nadere verkenning duiding nodig is.

Groeten,
 5.12.e

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>

Verzonden: maandag 22 augustus 2022 16:17

Aan: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>

CC: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>

Onderwerp: RE: Toezeggingen uit aantekeningen gesprekken Remkes 5 augustus
Urgentie: Hoog

Wacht even. Dit gaat mij echt te snel. De voorstellen raken direct aan de Sabe/het werk van het team Innovatie op het Boeren erf en zijn nog in het geheel niet besproken binnen het team. Op een aantal punten heb ik het gevoel dat wel erg gemakkelijk aan gemaakte keuzes wordt getornd (of ten minste wordt gesuggereerd dat we die heroverwegen). Wanneer willen/moeten we uiterlijk een reactie geven?

Groeten

5.1.2.e

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>

Verzonden: maandag 22 augustus 2022 16:01

Aan: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>

CC: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>

Onderwerp: RE: Toezeggingen uit aantekeningen gesprekken Remkes 5 augustus

5.1.2.e

Ik heb ff gelezen. Mooi en intensief gesprek stel ik me zo voor op basis van je verslag. Het vraagt best veel van ons om de toezeggingen ook in te vullen. Sommige problemen/zorgen die zij verwoorden zijn niet makkelijk te fixen, vragen vaak bredere systeemverandering.

Dit kan wat mij betreft via 5.1.2.e naar Remkes.

Groet,

5.1.2.e

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>

Verzonden: maandag 22 augustus 2022 15:01

Aan: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>

CC: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>

Onderwerp: FW: Toezeggingen uit aantekeningen gesprekken Remkes 5 augustus

Beste 5.1.2.e en 5.1.2.e

Een van de acties uit de gesprekken van Remkes was een overleg met de agro-ecologische boeren om te bespreken welke belemmeringen zij ervaren mbt innovatiesubsidies. Het gesprek heeft vorige vrijdag plaatsgevonden. In de bijlage de schriftelijke inbreng van de agro ecologische boeren en een notitie ter terugkoppeling aan Remkes met daarin acties die LNV gaat ondernemen. Willen jullie hier nog naar kijken of kan dit gelijk door via 5.1.2.e naar Remkes?

5.1.2.e

(Taskforce Korte Keten/EIA) en Team biologisch van PAV zijn akkoord.

Groet, 5.1.2.e

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>

Verzonden: maandag 8 augustus 2022 14:50

Aan: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>

Onderwerp: FW: Toezeggingen uit aantekeningen gesprekken Remkes 5 augustus

5.1.2.e

en 5.1.2.e

Hierbij de toezeggingen uit de gesprekken met Remkes.

Voor SK&I zijn er twee toezeggingen die nadere uitwerking vragen:

1. Uit gesprek van kabinetsdelegatie & delegatie vertegenwoordiging partijen over
Wat is er nodig voor een steviger inzet op technische, sociale en ecologische innovatie die bewezen en juridisch houdbaar is?
Actie: 5.12.e SKI & DGS (Hierbij ook relatie leggen naar advies 5.12.e en voorstel partijen leggen, is ook naar verwezen).
2. Agro ecologische boeren heeft toegelicht dat ze met nieuwe vormen van landbouw bezig zijn, waardoor ze veel last hebben van regelingen of juist geen gebruik kunnen maken van subsidies gericht op innovatie. Minister heeft toegezegd dat we ambtelijk in gesprek kijken of we hierin wat kunnen betekenen.
Actie: * 5.12.e kan jij bij SKI kijken of iemand dit gesprek zou kunnen organiseren? Ik heb haar gevraagd vooraf wat toe te sturen, zodat we ons kunnen voorbereiden. (Dan kunnen we ook gelijk kijken of er nog collega's van andere directies handig bij zijn). Ik heb haar gegevens.
(CW: wie? 5.12.e ?? Heeft een voorstel in Sabe ingediend als demobedrijf, maar kreeg een afwijzing van RVO met een matige motivatie)

Morgen bespreken.

Groet, 5.12.e

Van: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

Verzonden: maandag 8 augustus 2022 14:02

Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

Onderwerp: FW: Toezeggingen uit aantekeningen gesprekken Remkes 5 augustus

Van: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

Verzonden: zondag 7 augustus 2022 16:44

Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e

5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e

<5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>;

5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

CC: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>; 5.12.e

<5.12.e@minlnv.nl>

Onderwerp: Toezeggingen uit aantekeningen gesprekken Remkes 5 augustus

Beste allen,

Met 5.12.e en 5.12.e ben ik vrijdag bij de gesprekken met Remkes geweest. Uit onze aantekeningen hebben we in bijgaand overzicht vooral de toezeggingen en relevante uitspraken opgenomen. Los van toezeggingen relevant voor vervolg traject Remkes hebben we apart ook nog een aantal noties opgenomen die relevant zijn voor de septemberbrief, en een paar losse toezeggingen. Er staat deels al bij op wie we graag een beroep doen voor opvolging. 5.12.e en 5.12.e zullen dit ook verder in proces zetten, ook in afstemming met AZ.

Mocht je vragen hebben, weet ons dan vooral te vinden!

Groet, ook van 5.12.e en 5.12.e

5.12.e

From: "5.12.e" "
Sent: Tue, 23 Aug 2022 13:39:39 +0200
To: "5.12.e" "<5.12.e@minlnv.nl>
Subject: TK Verzoek Regeling van Werkzaamheden d.d. 23 augustus 2022 van het lid Omtzigt met betrekking tot het mandaat van de heer Remkes
Attachments: 22421790.docx, 22421790. Bijlage 1 Aanbiedingsbrief informatie tbv opdracht onafhankelijke gespreksleider_Geredigeerd.pdf, 22421790. Bijlage 2 Brief LTO aan ministers Van der Wal en Staghouwer inzake dhr. Remkes.pdf

Alsjeblieft!

Ik ga de brief nu in PLOOI zetten voor verzending.

Groet,

5.12.e

From: "5.12.e" "
Sent: Wed, 24 Aug 2022 17:38:33 +0200
To: "5.12.e" "<5.12.e@minInv.nl>; "5.12.e" "
<5.12.e@minInv.nl>; "5.12.e" "<5.12.e@minInv.nl>
Cc: "5.12.e" "<5.12.e@minInv.nl>; "5.12.e" "
<5.12.e@minInv.nl>; "5.12.e" "<5.12.e@minInv.nl>; "5.12.e" "
<5.12.e@minInv.nl>; "5.12.e" "<5.12.e@minInv.nl>; "5.12.e" "
<5.12.e@minInv.nl>; "5.12.e" "<5.12.e@minInv.nl>
Subject: uitwerking Remkes - graag jullie akkoord voor bewindspersonen
Attachments: DOMUS-22424036-v1-Nota_uitwerking_traject_Remkes.DOCX, DOMUS-22428373-v1-1__Uitwerking.DOCX, DOMUS-22428372-v1-2__toelichting_op_uitwerking.DOCX

Beste 5.12.e 5.12.e en 5.12.e

Bijgevoegd ontvangen jullie:

- De aanbiedingsnota uitwerking gesprekken Remkes
- Bijlage 1: de uitwerking
- Bijlage 2: toelichting op de uitwerking

Deze zijn aangepast naar aanleiding van de opmerkingen gemaakt in de BR 22/8.

Punt van aandacht hierbij is dat we in de nota de opmerking maken dat er weinig ruimte wordt geboden.

Graag ontvangen we jullie opmerkingen/akkoord op deze documenten.

Na jullie reacties worden de stukken aan beide ministers voorgelegd.

Vriendelijke groet,

5.12.e en 5.12.e

Ministerie van Landbouw,
Natuur en Voedselkwaliteit

TER BESLUITVORMING

Aan de Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
de Minister voor Natuur en Stikstof

Directoraat-generaal Agro
Directie Strategie, Kennis en
Innovatie

Auteur

5.1.2.e

T 5.1.2.e

5.1.2.e @minlnv.nl

Datum

24 augustus 2022

Kenmerk

DGA-SKI / 22424036

nota

Uitwerking gesprekken Remkes

BHM: 22428369**Bijlage(n)**

1: Uitwerking

2: Toelichting op de uitwerking

Parafenroute

5.1.2.e

5.1.2.e

5.1.2.e

5.1.2.e

5.1.2.e

5.1.2.e

5.1.2.e

BPZ

Aanleiding

Op 5 augustus was u aanwezig bij het eerste gesprek onder leiding van de heer Remkes met vertegenwoordigers van agrarische ondernemers. In dit gesprek is afgesproken dat het kabinet zeven punten nader uit zou werken. De uitwerking hiervan vindt u in de bijlagen. Deze uitwerking zal na uw instemming aan het secretariaat van Remkes toegezonden worden.

Advies

- Instemmen met de uitwerking.
- Akkoord met het toesturen van deze documenten naar dhr. Remkes.

Kernpunten

- De beschreven uitwerking van de zeven punten is *work in progress* en onderdeel van het traject Remkes. Dit document zal niet anders dan met Remkes worden gedeeld zo lang het proces loopt.
- De uitwerking van de zeven punten is grotendeels verduidelijking en onderbouwing van bestaand beleid en/of verwijzingen naar voorziene Kamerbrieven (w.o. de brief toekomst landbouw). Er wordt weinig extra ruimte geboden.
- Uitwerking van punt 5 (ruimte voor innovatie) biedt de mogelijkheid om binnen de kaders een extra stap te zetten. Daarbij gaat het om substantieel extra budget voor investeringen in innovaties die boeren ondersteunen bij de passende omschakelkeuzes. Dit vraagt een politieke afweging die tot uiting kan komen in de Brief toekomst landbouw.

Ontvangen BPZ

Vervolg

- Na uw instemming gaat deze uitwerking naar het secretariaat van de heer Remkes.
- Het vormt daarmee input voor een mogelijk tweede gesprek met vertegenwoordigers uit de agrarische sector.

Toelichting

De documenten schetsen per onderwerp de mogelijkheden/vervolgstappen op gebied van:

- 1 Van KDW naar emissiereductiedoelstellingen
- 2 Versnelling legaliseren PASMelders
- 3 Naar voren halen doelstellingen (2035-2030)
- 4 Sociaaleconomische impact
- 5 Ruimte voor innovatie en erkenning daarvan
- 6 SDE++-equivalent voor stikstof
- 7 Het vertrouwen in elkaar herstellen en versterken

From: [redacted] ([redacted])"
Sent: Fri, 26 Aug 2022 15:09:40 +0200
To: "[redacted] ([redacted])" <[redacted]@minlnv.nl>; "[redacted] ([redacted])" <[redacted]@minlnv.nl>
Cc: "[redacted] ([redacted])" <[redacted]@minlnv.nl>; "[redacted] ([redacted])" <[redacted]@minlnv.nl>
Subject: RE: Ter akkoord: stukken ihkv traject Remkes
Attachments: DOMUS-22428372-v1-2__toelichting_op_uitwerking.DOCX, DOMUS-22428373-v1-1__Uitwerking.DOCX

Buiten Bereikjude

[redacted]
[redacted]

[redacted]
[redacted]

Van: [redacted] ([redacted]) <[redacted]@minlnv.nl>
Verzonden: vrijdag 26 augustus 2022 13:18
Aan: [redacted] <[redacted]@minlnv.nl>; [redacted] <[redacted]@minlnv.nl>
CC: [redacted] <[redacted]@minlnv.nl>; [redacted] ([redacted]) <[redacted]@minlnv.nl>
Onderwerp: FW: Ter akkoord: stukken ihkv traject Remkes
Urgentie: Hoog

Dag [redacted] en [redacted]

Zie onderstaande opmerkingen.
Graag even contact om afspraken te maken over de gevraagde aanpassingen.

Groet,
[redacted]

Van: [redacted] ([redacted]) <[redacted]@minlnv.nl>
Verzonden: vrijdag 26 augustus 2022 12:50
Aan: [redacted] ([redacted]) <[redacted]@minlnv.nl>
CC: [redacted] ([redacted]) <[redacted]@minlnv.nl>; [redacted] ([redacted]) <[redacted]@minlnv.nl>
Onderwerp: FW: Ter akkoord: stukken ihkv traject Remkes

Hi [redacted]

Hierbij de opmerking van MNenS alvast.

Groet, [redacted]

Groet, 5/1,2e

Van: 5.1.2.e
Aan: 5.1.2.e
Cc: 5.1.2.e
Onderwerp: Doorst: Stukken bijgevoegd, zoals afgesproken
Datum: vrijdag 26 augustus 2022 23:43:50
Bijlagen: [Uitwerking Remkes 26 augustus.docx](#)
[Bijlage - Toelichting uitwerking 26 augustus.docx](#)

Groet!
Groet, 5.1.2.e

Van: 5.1.2.e @minlnv.nl>
Datum: 26 augustus 2022 om 23:41:55 CEST
Aan: Sjaak van der Tak 5.1.2.e@lto.nl>
CC: 5.1.2.e @minlnv.nl>, 5.1.2.e @minlnv.nl>, 5.1.2.e @minlnv.nl>, 5.1.2.e @minlnv.nl>
Onderwerp: Stukken bijgevoegd, zoals afgesproken

Dag Sjaak,

Zoals vanmiddag al even besproken, bijgevoegd de aangekondigde stukken.
Ik bel je morgen begin dag!

Groet, 5.1.2.e

Uitwerking naar aanleiding van het gesprek 5 augustus

Op 5 augustus vond het eerste gesprek onder leiding van de heer Remkes plaats met vertegenwoordigers van agrarische ondernemers en verschillende kabinetsleden. Daaruit zijn zeven punten naar voren gekomen waarop het kabinet een nadere uitwerking heeft toegezegd.

Onderstaand een beschrijving op hoofdlijnen van de uitkomst van de ambtelijke verkenning die hierop is gevolgd op basis van de zeven punten.

Van de meeste onderdelen is nog een uitgebreidere toelichting beschikbaar in de bijlage.

1. Het vertrouwen in elkaar herstellen en versterken

In het gesprek is aan de orde gekomen dat er wederzijds de behoefte is om op structurele basis met elkaar in overleg te zijn, om het vertrouwen in elkaar te herstellen en te versterken.

De behoefte om het vertrouwen te herstellen en versterken sluit aan bij een lange geschiedenis van samenwerking die de relaties tussen de rijksoverheid en de sector kenmerkt. Door de enorme impact van de opgaven waar we voor staan en de veranderingen in vertegenwoordiging en type bedrijfsvoeringen die de agrarische sector heeft doorgemaakt is de relatie onder druk komen te staan. Een gedeeld beeld van de oplossingsrichtingen dient echter juist ontwikkeld te worden vanuit een sterke relatie en wederzijds vertrouwen. Daarom dienen we samen te blijven investeren in structurele relaties.

Vertrouwen in elkaar

Naast gesprekken over inhoudelijke en praktische zaken met de sector gaat het kabinet graag op structurele wijze in gesprek met de sector om het vertrouwen in elkaar te herstellen en te versterken. De gesprekken kunnen plaatsvinden op informele wijze met voldoende ruimte om gevoelens van ongenoegen en frustratie te uiten en samen te zoeken naar oplossingen en draagvlak. Vertrouwen is wederkerig. Dit schept ook verantwoordelijkheden naar elkaar en daar mogen we elkaar aan spiegelen. LNV trekt zich de kritiek aan niet altijd bereikbaar te zijn en niet (adequaat) te reageren op brieven en toegestuurde documenten. We vinden het belangrijk voor elkaar bereikbaar te zijn en altijd een spoedige en tijdige reactie te kunnen geven.

Dichter bij de uitvoering

Het Rijk wil dichter bij de uitvoering komen te staan. Daarom is de regieorganisatie transitie landelijk gebied (RTLГ) in opbouw. Een van de hoofdelementen in de functie van RTLГ bestaat uit het ondersteunen van de provincies bij de uitvoering. Daar hoort ook bij dat vragen en signalen, mogelijkheden en onmogelijkheden die vanuit de agrarische sector in gebiedsprocessen worden aangedragen sneller op tafel liggen bij het Rijk en dat daar vanuit het Rijk en medeoverheden beter ondersteuning op kan worden geboden.

Wat gebeurt er al

- Er wordt reeds op verschillende manieren structureel overlegd tussen LNV en vertegenwoordigers van de agrarische sector en ketenpartijen. Dat gebeurt in wisselende samenstellingen, al naargelang de inhoud van de dossiers.
- Op ad hoc basis, bijvoorbeeld bij Kamermoties of subsidieregelingen die direct raken aan de bedrijfsvoering van agrarische ondernemers is vooraf overleg over de uitvoering.
- Bij de totstandkoming van de LNV visie en het realisatieplan heeft LNV op structurele wijze gesproken met een brede vertegenwoordiging van partijen en organisaties uit de **agrarische sector en aanpalend (denk aan NGO's en wetenschap).**

Vervolg

- We nodigen de sector uit om samen met het ministerie van LNV een passende vorm uit te werken om, bijvoorbeeld met reguliere informele gesprekken, in dialoog te blijven en het vertrouwen in elkaar te herstellen.
- LNV werkt **aan een brede aanpak 'herstel van vertrouwen'/dialoog, waarbij ook aandacht komt voor de middengroep die bereid is te veranderen maar hierover druk ervaart vanuit de omgeving.**

- Daarnaast LNV graag in samenwerking met LTO en NAJK uitwerken hoe zij optimaal benutten kunnen worden bij het goed inzichtelijk brengen van mogelijkheden voor gezamenlijke communicatie. LNV is voornemens hier volgende week een overleg voor te organiseren.

2. Sociaaleconomische en maatschappelijke effecten *(zie ook bijlage)*

Het kabinet heeft toegezegd te bezien op welke manier onderzoek naar (sociaaleconomische) impact van alle ontwikkelingen/vraagstukken (stikstof, klimaat water, implicaties NPLG) op het platteland/de agrarische sector vorm kan worden gegeven. Dit ook vanuit een brede insteek: gaat om leefbaarheid van het platteland/wat kan waar (en waar niet).

Kernpunten:

- a. Er wordt een methodiek ontwikkeld waarmee de provincies de sociaaleconomische impact (inclusief leefbaarheid) van maatregelen voor stikstof, klimaat en water op gebiedsniveau kunnen doorrekenen.
- b. Dankzij onderzoeken is er al veel in beeld over mogelijke sociaaleconomische effecten en effecten op de leefbaarheid.
- c. Aanvullend hierop lopen extra studies om verdere inzichten te krijgen over o.a. de analyse van de effecten en mogelijkheden van monitoring en belonen/verdienmodellen

Toelichting:

- a. Conform de startnotitie NPLG ontwikkelt LNV een methodiek waarmee de sociaaleconomische impact van maatregelen voor stikstof, klimaat en water op een eenduidige manier kan worden doorgerekend. De methodiek is bedoeld als hulpmiddel voor de provincies bij het opstellen van de gebiedsplannen. De kaders voor de te ontwikkelen methodiek worden nu binnen LNV uitgedacht en uiteindelijk met WEcR uitgewerkt. Met verschillende partijen (w.o. LTO-NL, NAJK, RABO) en provincies zijn overleggen over om de te hanteren methodiek uit te denken. Mogelijk kan de tool zodanig geconstrueerd worden dat provincies gaandeweg het proces van vervaardigen **van gebiedsprogramma's zelfstandig kunnen doorrekenen wat de sociaaleconomische impact is van varianten van de gebiedsprogramma's. Dit kan helpen een optimale uitgangspositie voor blijvers te creëren, binnen de grenzen van ecologische doelstellingen.**
- b. In de periode december 2020 – juli 2022 zijn er diverse rapporten uitgebracht (van PBL, WEcR / WUR, RUG/Campus Friesland, Wij-land) gericht op diverse aspecten: bevorderen brede welvaart in de regio, maatschappelijk onbehagen, uitwerking sociaal economische effecten, haalbaarheid / betaalbaarheid van de maatregelen, verdienmodellen, toekomstige **concurrentiepositie (2050) bij verschillende scenario's. De inzichten uit deze rapporten** gebruikt LNV bij de uitwerking van de integrale aanpak stikstof, klimaat en water en bij het beleid gericht op de verduurzaming van de landbouw.
- c. Op dit moment lopen er nog een aantal onderzoeken bij WEcR / WUR gericht op:
 - Provincies - uitwerking methodiek voor sociaaleconomische effectenanalyse (voor Programma Stikstof en Natuurverbetering).
 - Monitoring sociaaleconomische effecten (in kader van Programma Stikstof en Natuurverbetering).
 - Leefbaarheid op het platteland en publieke voorzieningen.
 - Stapelen van beloningen voor natuur-inclusieve landbouw.
 - Illustratieve verdienmodellen en zonering
 - Regeneratieve landbouw

Vervolg:

- De doelstelling is dat gebiedsprocessen als geslaagd worden gezien als de agrariërs die blijven een langjarig economisch perspectief hebben.
- De methodiek om de sociaaleconomische impact (als hulpmiddel bij het opstellen van de gebiedsplannen) wordt verder uitgewerkt met betrokkenheid van LTO, NAJK, Rabobanken provincies.

- Om extra te borgen dat de doelstelling gehaald wordt, wordt samen met betrokken partijen een verkenning gedaan naar:
 - o 1. extra mogelijkheden om te borgen dat de sociaaleconomische gevolgen van de plannen wel zichtbaar wordt
 - o 2. naar mogelijkheden om te zorgen voor een betere sociaaleconomische uitkomst.
- Te denken valt aan een aanpak die in andere beleidstrajecten worden gebruikt (bijvoorbeeld een maatschappelijke impact team) om afwegingen te maken tussen verschillende soorten aspecten, op verschillende momenten gesprekken met de partijen (onder een gezaghebbend iemand) over mogelijke consequenties en voorkomen daarvan of of aan het vrijmaken van budget (extra of binnen stikstofbudget) als er problemen op dit gebied ontstaan. Een andere mogelijkheid is om na te denken hoe voor bedrijven inzichtelijk gemaakt kan worden wat de kansen van keuzes binnen hun bedrijfsmodel zijn.

3. Van KDW naar emissiereductiedoelstellingen (zie ook bijlage)

Binnen LNV is ambtelijk verkend of en zo ja hoe, sturen op emissie een centralere rol kan krijgen met name op praktisch niveau (voor gebieden en partijen, zoals agrarische ondernemers). Ook is nader uitgewerkt welke rol de KDW nu speelt.

KDW in perspectief

We sturen op de staat van de natuur. Het doel is om de natuur te herstellen en hiermee te voldoen aan de internationale verplichtingen van Nederland. Voor het beoordelen van de staat van de natuur spelen veel factoren een rol. Er zijn verschillende indicatoren die iets zeggen over de staat van de natuur. We hebben met verschillende drukfactoren te maken, waarbij stikstofdepositie op dit moment een grote rol speelt.

Om de natuur te herstellen zullen we in ieder geval op korte termijn de stikstofdepositie moeten verminderen. Om dit objectief te toetsen is op dit moment alleen de KDW een bruikbare indicator voor het halen van het doel, maar ook voor toestemmingverlening. Zodra er aantoonbaar een forse reductie aan stikstofdepositie plaatsvindt en er op stikstofgevoelige habitats natuurherstel plaatsvindt zal de KDW een minder nadrukkelijke rol kunnen spelen. Dus, hoe sneller we reduceren, des te sneller kan KDW eenzelfde belang worden toegekend als andere factoren. Naast de KDW wordt gebruik gemaakt van meer indicatoren voor drukfactoren. Deze komen onder andere naar voren in de natuurdoelanalyses en de gebiedsplannen. Het gebruik van de KDW als omgevingswaarde zal LNV ook evalueren.

De plek van stikstof binnen de integrale aanpak

- Nederland moet voldoen aan de Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR).
- Stikstofdepositie is op dit moment één van de grootste drukfactoren voor veel Natura2000-gebieden.
- Nederland is naast de VHR-verplichtingen ook juridisch verplicht om te voldoen aan de klimaatdoelstellingen (in 2030) en aan de Kaderrichtlijn Water (2027).
- Dit vraagt om een integrale aanpak, leidend tot een transitie van het landelijk gebied, waarbij de stikstofopgave wordt opgepakt in samenhang met deze andere opgaven.
- Dit krijgt vorm in de gebiedsplannen, waar ruimte is voor maatwerk, om aan de hand van natuurdoelanalyses de drukfactoren (o.a. stikstofdepositie) te laten afnemen.

Toelichting op het gebruik van de KDW als indicator

De KDW is de indicator die de relatie weergeeft tussen stikstofdepositie en natuurkwaliteit.

- Het is de grens waarboven het risico bestaat dat de kwaliteit van een habitat significant wordt aangetast door stikstofdepositie. Dat maakt de KDW belangrijke indicator voor de drukfactor stikstof. De KDW speelt een rol in de landelijke doelstelling (behalen depositiereductie) en in de vergunningverlening (als toets bij een individuele aanvraag voor een natuurvergunning). Dit betekent niet dat andere drukfactoren minder relevant zijn.
- Daarom kijken we ook breder dan alleen stikstof en worden in de natuurdoelanalyses ook **andere drukfactoren in beeld gebracht en bevatten de gebiedsprogramma's een integraal pakket aan maatregelen.**

- Voor het sturen op natuurkwaliteit moeten we op korte termijn in ieder geval sturen op depositiereductie, waarbij voor sturing op bedrijfsniveau maar ook voor doelen per provincie een vertaling naar emissiereductie plaats zal vinden. Daarom zijn in de startnotitie NPLG richtinggevende regionale doelen opgenomen die gericht zijn op emissiereductie (en optellen tot realisatie van de omgevingswaarden voor depositiereductie).
- Het belang van de KDW zal afnemen op het moment dat er een forse daling van depositie plaatsvindt. Dan ontstaat meer ruimte voor maatwerk per gebied. De drukfactor stikstof komt dan meer in balans met andere drukfactoren op natuur.

KDW in grensgebieden

- In grensgebieden is de invloed van stikstof uit het buitenland groter dan elders in het land en is de opgave om tot reductie te komen op zijn minst gedeeld. In de richtinggevende emissiereductiedoelen heeft LNV mede om die reden gekozen voor sturen op emissies (en niet op deposities) omdat op emissiereductie beter invloed uitgeoefend kan worden.
- Overwogen kan worden om bij de reductieopgave per gebied onderscheid te maken tussen de opgave voor het binnenland (incl. agrarische sector) en het buitenland.
 - o Die verdeling kan worden afgeleid uit de verdeling van binnen- en buitenland in de huidige depositie.
 - o Nederland zou er dan voor moeten zorgen dat het buitenland naar rato gaat bijdragen. Hierover worden overigens gesprekken gevoerd met Vlaanderen en Duitsland (centraal en aangrenzende deelstaten).
 - o Hiermee nemen we natuurlijk wel een risico, want we kunnen het buitenland niet dwingen. Omdat we onverminderd de plicht hebben alles te doen wat in ons vermogen ligt om verslechtering tegen te gaan, kunnen we niet garanderen dat we in de grensstreek toch relatief veel zelf moeten doen, als het buitenland niet tijdig en voldoende meedoet.

Alternatieven voor de KDW

- Voor toestemmingsverlening ziet LNV momenteel geen bruikbare alternatieven voor de KDW.
- Een belangrijke voorwaarde voor het kunnen toepassen van gebiedsgericht onderzoek naar effecten van stikstof als alternatief door de KDW, is dat er wetenschappelijk geaccepteerde methoden gebruikt moeten worden om - geheel los van de KDW - te kunnen concluderen dat significante effecten zijn uitgesloten. Die is er nu niet.

Mogelijke implicaties van het sturen op emissie in plaats van depositie

- Er wordt gestuurd op de bron (emissie) in plaats van de ontvanger (depositie op natuur).
- De omvang van de opgave verandert hier niet door, maar helpt ondernemers wel, omdat zij beter kunnen sturen op emissie.
- Sturing op alleen emissiereductie zal uiteindelijk op een manier gekoppeld moeten worden aan de locatie waar die emissiereductie plaatsvindt om ervoor te zorgen dat die emissiereductie ook effectief en efficiënt is met het oog op het stikstofdoel.

Mogelijkheden voor vervolg

Sturing op emissie (als middel om uiteindelijk op landelijk niveau de depositiedoelstelling te halen) kan op verschillende manier vorm krijgen in de gebiedsplannen:

- Emissieparagraaf in het gebiedsplan, waarin voor een aantal jaar in het programma wordt vastgelegd welke emissiereductie moet worden gerealiseerd richting doelstelling 2030 en op welke wijze (met welke (evt. wettelijk vastgelegde) beleidsinstrumenten).
- Eisen aan individuele bedrijven via bestemmings-/omgevingsplan.
 - o Bij de uitwerking van de maatregelen tot het behalen van de landelijke en regionale doelstellingen zal in samenwerking met o.a. ook gemeenten verder invulling kunnen worden gegeven aan de emissie-eisen die aan individuele bedrijven en activiteiten kunnen worden gesteld.
 - o Die eisen kunnen generiek worden vormgegeven (zie bijvoorbeeld onderdeel van de emissieparagraaf in het gebiedsplan) en in de vorm van eisen die gesteld

- worden aan eisen aan bepaalde activiteiten in een bepaald gebied (op een bepaalde locatie”).
- o Dat geeft (meerjarige) duidelijkheid aan bedrijven en ook burgers. De mogelijkheid tot het stellen van eisen aan activiteiten is er en wordt onder de Omgevingswet uitgebreid (met verbreding tot meer milieueisen).
 - Nationale vs. lokale emissienormen, voor alle sectoren en/of individuele bedrijven. Deze kunnen generiek worden gesteld, per sector of per bedrijf. Zie ook voorgaande.

4. Versnelling legalisering PASmelders *(zie ook bijlage)*

Het kabinet heeft toegezegd te kijken of er nog (aanvullende) mogelijkheden/oplossingsrichtingen zijn om te komen tot versnelling van legalisatie van PAS-melders (al dan niet voor specifieke groepen).

Algemeen

- Het kabinet voelt de urgentie om de PAS-meldingen snel op te lossen. Ook organisaties uit de agrarische sector vragen om een verdere versnelling van de legalisatie van PAS-meldingen.
- Voor het oplossen van de PAS-meldingen wordt het legalisatieprogramma PAS-meldingen al uitgevoerd.
- Daarnaast zet het kabinet maximaal in op mogelijkheden om de legalisering te versnellen. Hierbij is o.a. ambtelijk verkend welke rol een generaal pardon kan spelen.

Langs verschillende sporen werkt LNV aan de versnelling van de legalisering van de PAS melders:

- Legalisatieprogramma: **er is €250 mln** vrijgemaakt voor de provincies om versneld PAS-melders te legaliseren (TK brief 15 juli); bestedingsvoorwaarden zijn gecommuniceerd. Provincies gaan aan de slag om maatwerk te leveren.
- Versnellingsvoorstellen: **provincies, waterschappen en TBO's kunnen plannen** indienen vooruitlopend op de gebiedsplannen en **-processen. Hiervoor is €504 miljoen beschikbaar.** Eventueel kan hieruit stikstofruimte komen die benut kan worden (motie Boswijk cs.).
- Extern salderen met gebruik van latente ruimte. Een aantal boerenorganisaties heeft het idee van legaliseren met latente ruimte aangeboden. Ondernemers kunnen dit al zelf doen; onderzocht kan worden of belemmeringen (bijv. fiscaal) verkleind of weggenomen kunnen worden.
- Verduurzaming/intern salderen. Dit houdt in dat de activiteit via maatregelen op dezelfde locatie/binnen hetzelfde project zo wordt aangepast dat de stikstofdepositie op overbelast stikstofgevoelig habitat in N2000 niet toeneemt ten opzichte van de referentiesituatie. Technisch gezien is dit al mogelijk. Onderzocht wordt hoe de overheid dit zou kunnen stimuleren.

Overige stappen:

- Nader gesprek tussen rijk, provincies en boerenorganisaties over aanvullende maatregelen die getroffen kunnen worden voor het (verder versnellen van) het legaliseren van PAS-meldingen.
- Verkennen welke partijen een rol kunnen spelen in het faciliteren van contacten tussen saldo-nemers en -gevers m.b.t. latente ruimte

Mogelijkheden voor vervolg:

- LNV kijkt naar een fiscale stimulans bij extern salderen met latente ruimte.
- Verkennen van het instellen van een generieke oplossing voor PAS-meldingen
 - o Randvoorwaardelijk is o.a. dat daar een substantiële, gerealiseerde en inboekbare stikstofemissiedaling tegenover moet staan.
- Nadere verduidelijking welk effect de aanvullende middelen voor PAS-meldingen gaan hebben.
 - o Provincies werken dit nu uit.

5. Naar voren halen doelstellingen (van 2035 naar 2030) *(zie ook bijlage)*

Het kabinet heeft toegezegd een nadere toelichting te geven waarom het een versnelling van de doelstelling noodzakelijk acht.

Het kabinet heeft de volgende argumenten om de wettelijke stikstofdoelstelling naar voren te halen:

- Ecologisch: In veel gebieden is sprake van (zware) overbelasting van stikstof. Stikstof is in veel gebieden de belangrijkste bron waardoor de natuurkwaliteit in N2000-gebieden zwaar onder druk staat. Nederland heeft als harde minimumverplichting daadwerkelijke verslechtering in N2000-gebieden te voorkomen.
- Vergunningverlening: Door de slechte staat van de natuur staat vergunningverlening voor economische en maatschappelijke activiteiten onder druk (nieuwe vergunningen en intrekkingsverzoeken). Serieuze stappen richting natuurherstel zal deze druk verlichten.
- Juridisch: Wanneer achteruitgang niet voorkomen wordt, is er sprake van een rechtstreekse inbreuk op VHR-verplichtingen. Met het naar voren halen van het stikstofdoel kan achteruitgang beter voorkomen worden.
- Koppeling met klimaat en wateropgave: Ongeacht de verplichtingen omtrent stikstof en natuur zijn er andere verplichtingen zoals klimaat (2030) en water (2027). Het loslaten van de koppeling in tijd leidt tot sturen op twee snelheden, onduidelijkheid voor betrokkenen en potentieel dure lock-ins en desinvesteringen.

Versnelling richting 2030

Om de versnelling ook concreet vorm te geven worden de komende jaren een aantal stappen gezet.

- Voor 2023 en 2024 heeft het kabinet **€504 miljoen beschikbaar gesteld om vooruitlopend** op de gebiedsplannen aan de slag te gaan.
- De komende maanden worden de benodigde doelen en kaders voor de gebiedsplannen vastgesteld.
- Het ministerie van LNV zet de regieorganisatie (DG RTLG) in om deze versnelling te faciliteren.
- Een snelle reductie van stikstofdepositie zorgt voor sneller doelbereik. Daarmee komt er meer ruimte voor maatwerk in de gebiedsprocessen.

Gevolgen en risico's van een trager tijdspad (2035 doel):

- Ecologisch: Een minder snelle stikstofreductie leidt in veel gevallen tot achteruitgang doordat stikstof zich ophoopt in de bodem bij overbelasting. Daarbij komt ook de *herstelbaarheid* van een aanzienlijk deel van de habitats in gevaar.
- Juridisch: Naast de (honderden) rechtszaken die al lopen tegen o.a. vergunningafgiftes, gebruik van bepaalde stikstofreductietechnologieën, etc., hebben partijen als Greenpeace aangekondigd juridische procedures te starten als het kabinet de inzet van het coalitieakkoord niet volgt.
- Vergunningverlening: Een te trage stikstofreductie leidt tot verdere druk op de vergunningverlening en de zekerheid van bestaande vergunning.
 - Dit heeft gevolgen voor de noodzakelijke ontwikkelruimte voor de klimaatdoelen (energietransitie, verduurzaming industrie) en maatschappelijke opgaven (woningbouw, economische activiteiten).
- Maatschappelijk: Voor de individuele burger zijn de consequenties van een trager tijdspad voelbaar door de langere periode van onzekerheid omtrent bestaande en nieuwe vergunningen en het langdurig uitblijven van een oplossing voor de energietransitie en woningbouwopgave.

Koppeling met andere doelstellingen integrale aanpak

- De kabinetsaanpak van NPLG heeft als inzet om de transitie van het landelijk gebied en landbouwsector aan te jagen en vorm te geven.
- De focus is breder dan stikstof alleen, we staan immers voor *meerdere* complexe opgaven die veel sectoren raken (ook industrie en mobiliteit).
- Het kabinet heeft eerder aangegeven dat het uiterlijk begin 2023 met indicatieve stikstofemissiedoelen komt voor onder andere de sectoren industrie en mobiliteit.

- Parallel met het proces van de regionale doelen voor NH3 zullen deze doelen op 1 juli 2023 vervolgens definitief vastgesteld worden. Daarnaast zal er worden gekeken naar een aantal piekbelasters in industrie, zowel NOx als NH3.

6. Ruimte voor innovatie en erkenning daarvan *(zie ook bijlage 2)*

Het kabinet zal in kaart brengen wat de ruimte is om een steviger inzet op technische en sociale innovatie die bewezen en juridisch houdbaar is een plek te geven.

Kernpunten van lopende initiatieven op gebied van sociale en technische innovaties:

- a. Ontwikkelen en verbeteren van innovaties: stalinnovaties, sbv-subsidiemodules om te komen tot brongerichte en integrale systemen, aanbeveling innovatiegezant: werk aan doorbraak-innovaties, meten en berekenen van stikstof en emissies op bedrijfsniveau.
- b. Implementatie: KPI-aanpak om duurzaamheidsprestaties van agrariërs op bedrijfsniveau in beeld te brengen. Dit zijn meer innovaties gericht op managementmaatregelen op bedrijfsniveau.
- c. Meerjarig begeleidingstraject: meerjarige advisering/coaching aan agrarische ondernemers. Deze wordt ontwikkeld.
- d. Juridische houdbaarheid: Hoe kan in de stikstofaanpak meer gebruik gemaakt worden van stalinnovaties (emissiebeperkende stalsystemen), wetende dat de rechtszekerheid van vergunningen waarbij sprake is van technische stalinnovaties onder druk staat door juridische procedures. Voor rechtszekerheid is veel afhankelijk van de RvS. Daarnaast zijn er aanpassingen van Rav-systematiek ten behoeve van rechtszekerheid (bv. langduriger meetonderzoek, praktijktoepassingen specificeren in vergunningverlening, aanscherpen toezicht en handhaving).

Vervolg:

- Opstellen van een kader waaraan een innovatie moet voldoen in samenwerking met bedrijfsleven.
- Aandacht voor geld en investeringsregelingen voor innovaties
- Zorg voor ruimte om te kunnen versnellen en opschalen door middel van (sociale en technische) ondersteuning van koplopers
- Vanuit LNV wordt ingezet op het verbeteren van het meetinstrumentarium en modelering en het traject gericht op het meten op bedrijfsniveau, daarbij zal ook het concept Afrekenbare StoffenBalans (ASB) worden betrokken.

7. SDE++ (Stimulering Duurzame Energieproductie en Klimaattransitie)-equivalent voor stikstof (zie ook bijlage 2)

Het kabinet heeft toegezegd te verkennen of een regeling langs de lijn van SDE++ potentie heeft voor stikstof/integrale aanpak.

Kernpunten:

- De doelen rond natuur (stikstof), klimaat en water vragen een transitie van de landbouw. Iedere boer kiest daarbij zijn eigen transitiepad ingegeven door de mogelijkheden van het gebied en het ondernemerschap van de boer. Om de omslag te maken zullen ondernemers investeringen moeten doen. Deze omvatten een of meer verschillende elementen (nieuwe technieken, andere stalsystemen, extensivering, omschakeling) waar in veel gevallen ook al instrumenten voor beschikbaar zijn.
- De huidige SDE++-regeling richt zich op grootschalige uitrol van technieken voor de productie van hernieuwbare energie en andere technieken die de uitstoot van **koolstofdioxide (CO₂) verminderen; alleen de onrendabele top wordt vergoed.**
- Als in analogie met de SDE++ aan een regeling wordt nagedacht zou het kunnen gaan om een regeling die ondernemers de kans geeft om voorstellen voor integrale plannen in te dienen om de NPLG-doelen te halen, of om inzet van specifieke technieken of oplossingen **mogelijk te maken. Zo'n regeling interfereert echter** wel met instrumenten die beschikbaar zijn (of op het moment worden uitgewerkt) en die nu al uitvoerbaar zijn en getoetst bijv. op staatssteun. Een mogelijke denkrichting langs de lijn van de SDE++ kan zijn 1. voor specifieke oplossingen die een onrendabele top kennen, denk aan een voermaatregel, en 2. waar nog geen instrument voor is.

Mogelijkheden voor vervolg:

- Zorgen dat de beschikbare regelingen de benodigde transitie optimaal ondersteunen en een mogelijke regeling à la SDE++ verder verkennen vanuit de insteek dat het aanvullend op bestaande regelingen moet zijn en andere partijen laten meedenken (bv koepel van banken).

Bijlage

2. Sociaaleconomische en maatschappelijke effecten

Methodiek Sociaaleconomische impactanalyse voor de landbouw

Er is veel oog voor de maatschappelijke en sociaaleconomische gevolgen van maatregelen. De doelstelling is dat gebiedsprocessen als geslaagd worden gezien als de agrariërs die blijven, een langjarig economisch perspectief hebben. Om gevolgen beter in beeld te brengen ontwikkeld WEcR momenteel, in opdracht van LNV, een methodiek om de sociaaleconomische impact van maatregelen voor stikstof, klimaat en water op gebiedsniveau door te kunnen rekenen. De startnotitie van het NPLG beschrijft dit.

Momenteel wordt in samenwerking met WEcR nagedacht over de mogelijkheden voor een sociaaleconomische analyse.

Hierbij denkt LNV op dit moment aan de volgende kaders voor het te ontwikkelen instrument:

- **Om de economische effecten van de gebiedsprogramma's inzichtelijk te maken wordt de gemiddelde verdien capaciteit van de toekomstige situatie vergeleken met de gemiddelde verdien capaciteit van de huidige situatie.**
- Daarbij wordt gebruik gemaakt van de Standaard Verdien capaciteit (SVC). De SVC is een methode die inzichtelijk maakt wat er gemiddeld genomen verdiend wordt aan een productie-eenheid (hectare of dier).
- Voor de situatie na uitvoering van het gebiedsprogramma wordt de totale verdien capaciteit van het gebied en de vertaling hiervan naar verdien capaciteit per bedrijf inzichtelijk gemaakt aan de hand van geschatte structuurgegevens gecombineerd met inschattingen van de toekomstige SVC voor verschillende gewassen / typen veehouderij. Alternatieve verdien modellen (bijv. vormen van multifunctionele landbouw) worden hierbij zo goed als mogelijk in meegenomen.
- Met deze methode wordt er een inschatting gemaakt van de verandering van zowel de totale verdien capaciteit in een gebied als de gemiddelde verdien capaciteit per blijvend bedrijf in de primaire sector.
- Het inzicht in verandering van verdien capaciteit en de impact op de landbouw biedt mogelijkheden tot het verder ontwikkelen of verbeteren van instrumentaria om zo het perspectief van de blijvers te borgen.
- Daarnaast wordt de impact op de aan de landbouw toeleverende en de met de landbouw samenhangende verwerkende industrie berekend, waarschijnlijk niet op gebiedsniveau maar eerder op provinciaal of zelfs landelijk niveau.

Er is een oriënterend gesprek geweest op 31 mei jl. tussen LNV, LTO-NL, NAJK, Rabobank over een te hanteren methodiek. Met deze partijen vindt een vervolgesprek plaats op 2 september a.s. om de uitgangspunten voor de methodiek te bespreken. Op 30 augustus vindt er een soortgelijk gesprek plaats van LNV met de provincies. Hier zal besproken moeten worden op welke wijze de provincies gebruik kunnen maken van deze methodiek om de sociaaleconomische impact van de **gebiedsprogramma's door te rekenen. Mogelijk kan de tool zodanig geconstrueerd worden dat provincies tijdens de gebiedsprocessen zelfstandig kunnen doorrekenen wat de sociaaleconomische impact is van scenario's van de gebiedsprogramma's om op die manier een optimale uitgangspositie voor blijvers te creëren.**

Voorgaande kan voortbouwen op voorwerk dat reeds is gedaan in het kader van de eerder uitgezette studie "Illustratieve verdienmodellen en zonering".

Welke trajecten lopen nu

Uitwerking methodiek sociaaleconomische effectenanalyse voor provincies

Op basis van de methodiek die WEcR voor de nationale analyse onder het Programma stikstof en natuurverbetering heeft uitgewerkt, kijken de provincies nu samen met WEcR of de methodiek die op nationaal niveau is gebruikt, toepasbaar is voor de analyse op gebiedsniveau (voor in de gebiedsplannen) of dat deze nog verdere doorontwikkeling vraagt.

Monitoring sociaaleconomische effecten onder programma SN

Voor de structurele aanpak stikstof en vanuit de verplichtingen van de Wsn heeft LNV/DGS vorig jaar het consortium (onafhankelijk consortium van kennisinstellingen: het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL), het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) en Wageningen University en Research (WUR) verzocht de mogelijkheden te verkennen van een werkprogramma voor monitoring en evaluatie van het programma SN. Sociaaleconomische effecten worden hier ook in meegenomen; in het programma SN is aangegeven dat de sociaaleconomische effecten worden meegenomen in de tweejaarlijkse monitoringsrapportage.

Onderzoek Wageningen Environmental Research naar leefbaarheid op het platteland en publieke voorzieningen

Door TK-lid Eppink is een motie ingediend waarin gevraagd wordt om een onderzoek naar het leefbaar houden van het platteland, gelet op het verplaatsen van basisvoorzieningen naar steden. Om invulling te geven aan deze motie is vanuit LNV een onderzoek uitgevraagd bij Wageningen Environmental Research. In dit (lopende) onderzoek wordt een beeld geschetst van de veronderstellingen en kennis waarop overheidsinterventies voor het behoud of het versterken van de leefbaarheid op het platteland gebaseerd is, met daarbij aandacht voor verschillende perspectieven, tijdsgewrichten en kennishiaten. Doel is ook om inzicht te bieden in welk beleid invloed uitoefent op leefbaarheid. Een achterliggend doel is het duiden van de relatie tussen brede welvaart en voorzieningen, met het oog op de actuele beleidsmatige ontwikkelingen m.b.t. regiodeals, Europees beleid, en investeringen in duurzaamheid (klimaat, energie, stikstof, landbouw, biodiversiteit, enz.). Welke voorzieningen zijn nodig voor brede welvaart? Het duiden van deze relatie maakt het mogelijk om in politiek opzicht een debat te voeren over de vraag hoever de zorgplicht van de overheid reikt en welke actoren waar verantwoordelijk voor zijn en ook de middelen hebben om daarnaar te handelen.

Onderzoek WEcR - Stapelen van beloningen voor natuurinclusieve landbouw. Een lonkend perspectief? (nog niet gepubliceerd, in concept gereed)

Om boeren te stimuleren meer natuurinclusief te produceren zijn extra prikkels nodig. Die prikkels zouden mogelijk ontwikkeld kunnen worden door beloningen van publieke en private partijen te stapelen. Het onderzoek gaat over de economische en juridische aspecten van het stapelen van beloningen en heeft betrekking op de grondgebonden landbouw in Nederland, dat wil zeggen: melkveehouderij en akkerbouw.

WUR - Illustratieve verdienmodellen en zonering

Deze studie beoogt inzicht te geven in het verdienmodel (verlies- en winstrekening, (vermogenspositie) van enkele typen grondgebonden bedrijven in 2030/2035, met medeneming van ontwikkelingen in grondprijzen, macro-effecten van evt. krimp van de veestapel en ontwikkelingen in vergoedingen zoals die voor natuurbeheer en GLB. De studie zal met enkele gevoeligheidsanalyses m.b.t. tot vergoedingen en fiscale instrumenten nader inzicht geven in handelingsperspectieven. Als eerste resultaat van de studie is reeds een overzicht beschikbaar van de spreiding, bedrijfsgrootte en *huidige* standaardverdien capaciteit van verschillende (ook niet grondgebonden) bedrijven in de verschillende (eerdere) zones én voor een fijnmaziger indeling naar gebieden waarin verschillende opgaven (klimaat, water, stikstof) bij elkaar komen (**"Fase 1. Gebieden, gebiedsopgaven en bedrijfspopulaties; niet gepubliceerd**).

Regeneratieve landbouw

Er loopt een PPS regeneratieve landbouw en er wordt aan een consortium voor verdere opschaling in het kader van het Groeifonds gewerkt.

Wat is er al in beeld gebracht

Position paper PBL: Bevorderen van brede welvaart in de regio: keuzes voor beleid 3-12-2020

Beleidsmakers die de brede welvaart in de regio willen bevorderen staan voor meerdere fundamentele keuzes, zowel ten aanzien van wat ze willen bereiken als hoe ze dat kunnen doen. Het expliciet maken en systematisch doordenken van al die keuzes draagt bij aan een beter doordacht, onderbouwd en doelgericht beleid. Het doel van deze paper is beleidsmakers te ondersteunen bij het maken van die keuzes door de verschillende keuzes en overwegingen waar zij voor staan te schetsen en te laten zien wat de consequenties zijn van die keuzes voor de invulling van het beleid.

Essay RUG/Campus Fryslân → Regionaal maatschappelijk onbehagen: naar een rechtsstatelijk antwoord op perifeer ressentiment 09-2021

In opdracht van het ministerie van LNV geschreven. In het rapport behandelen de onderzoekers het verschijnsel maatschappelijk onbehagen, waarbij zij uitvoerig ingaan op regionale concentraties daarvan, verklaringen hiervoor en mogelijke handelingsperspectieven.

Briefnotitie WEcR 5-10-2021 uitwerking sociaal economische effecten

Er zijn **ambtelijk scenario's uitgewerkt met betrekking tot het integraal aanpakken van stikstof**, klimaat en wateropgaven (zie ook kamerbrief 12 november 2021). Ten behoeve van de te maken keuzes omtrent een integrale aanpak heeft het kabinet destijds enkele kennisinstellingen verzocht om de samenhang tussen de stikstofopgave, de klimaatopgave en de opgave op waterkwaliteit kwantitatief en kwalitatief nader te duiden. Wageningen Economic Research heeft daartoe een korte analyse gemaakt van de mogelijke sociaaleconomische effecten (werkgelegenheid, BBP) van een indicatief beleidspakket gericht op het halen van de betreffende internationale doelen in of rond 2030 (briefnotitie met het Kamerstuk 35 334, nr. 170).

Essay WUR 15-10-2021 Perspectieven voor landbouw in een gebiedsgerichte benadering¹

Essay dat door WUR is geschreven op verzoek van LNV m.b.t. de perspectieven voor de landbouw in een gebiedsgerichte benadering. Dit essay introduceert de volgende gebiedscategorieën: Zone A: goed geschikt voor landbouwproductie; Zone B: omstandigheden beperkend voor de landbouw, integratie met andere functies nodig; Zone-C: omgeving Natura2000-gebieden / veenweidegebieden; Zone D: natuurgebieden. Het essay zoekt voor het toekomstperspectief van de landbouw aansluiting bij de transitiepaden die de SER heeft ontwikkeld. Verder geeft WUR per zone in hoofdlijn aan langs welke lijnen de landbouw zich zou kunnen ontwikkelen.

Onderzoeksrapport Wij-land 11-2021: Onder de streep. Economische analyse regeneratieve melkveehouderij (niet in opdracht van LNV, maar van RVO)

Door Wij-land, met inhoudelijke bijdragen van LNV, is een studie beschikbaar naar verdienmodellen voor regeneratieve melkveehouderij. De studie is gedaan in opdracht van Stichting Wij.land, Living Lab Fryslân, RVO, Deltaplân Biodiversiteitsherstel en Vogelbescherming Nederland.
(<https://wij.land/wp-content/uploads/2021/11/rapportage-onder-de-streep-1.pdf>)

Vraagstelling: Kun je als natuurinclusieve boer ook een goede boterham verdienen?
De belangrijkste bevindingen van dit project zijn: Het is voor regeneratieve bedrijven mogelijk om tot een goed verdienmodel te komen. Er is niet één allesbepalende factor dat het verdienmodel maakt of breekt en er is niet één indicator waarop je alle bedrijven kunt vergelijken en beoordelen. Tegelijk blijkt dat het niet zo is dat een natuurinclusief bedrijf afhankelijk is van het hebben van een nicheproduct, neventak of nabijheid van een grote stad om tot een positief resultaat te komen.

Onderzoek WEcR 25-05-2022 naar sociaaleconomische effecten, haalbaarheid en betaalbaarheid van de maatregelen (stikstof, natuurherstel) onder het programma Stikstofreductie en Natuurverbetering

Als onderdeel van het programma Stikstofreductie en Natuurverbetering heeft Wageningen University & Research op verzoek van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit onderzoek gedaan naar de sociaaleconomische effecten, haalbaarheid en betaalbaarheid van de maatregelen binnen het programma. Het onderzoek gaat over de sociaaleconomische effecten op nationaal niveau waarbij de brede welvaartsthema's zoals arbeid en vrije tijd, en materiële

¹ [Microsoft PowerPoint - 20211015 perspectieven landbouw in zonering logo.pptx \(wur.nl\)](#) Dit essay is geschreven door Martin Scholten, Martha Bakker en Roel Jongeneel.

welvaart op hoofdlijnen zijn geanalyseerd. Uit het onderzoek blijkt dat er positieve effecten zijn op beleving van de woon- en leefomgeving in Nederland, doordat de overlast van luchtvervuiling, geur en geluid beperkt worden, maar dat de landbouwketen economisch negatief geraakt wordt.

Onderzoek: Verdienmodellen voor extensieve landbouwbedrijven: pijlers, principes en perspectieven² door WenR, WEcR en PPP Agro Advies (juli 2022)

Het onderzoek beschrijft welke verdienenmodellen voorhanden zijn voor extensieve melkveehouderijen en akkerbouwbedrijven om duurzaam bij te kunnen dragen aan doelen op het gebied van biodiversiteit en waterkwaliteit. Het rapport presenteert en analyseert rekenvoorbeelden van verdienenmodellen op basis van (combinaties van) lagere kosten, hogere opbrengsten en ontwikkelmogelijkheden voor het bedrijf. Op basis daarvan worden handelingsperspectieven voor de overheid geïdentificeerd om verdienenmodellen voor extensieve bedrijven mogelijk te maken.

PBL notitie 27-07-2022 Ruimte geven aan een adaptief en lerend bredewelvaartsbeleid: leren over de inzet van het Rijk in het Regio Dealbeleid

In de notitie belicht PBL of en welke ruimte het Rijk heeft gecreëerd in het in 2017 ingezette Regio Dealbeleid van kabinet-Rutte III om de bijdrage van het Rijk aan dit beleid adaptief en lerend vorm te geven, en hoe het die ruimte in de dagelijkse beleidspraktijk heeft benut. Aan de hand daarvan komt PBL tot een aantal aanknopingspunten over wat te behouden en wat te veranderen in toekomstig beleid van het Rijk dat is gericht op het adaptief en lerend bevorderen van de brede welvaart.

Samenvattend komt PBL tot de conclusie dat het Regio Dealbeleid adaptief is opgezet; de wijze waarop het Rijk het Regio Dealbeleid heeft ingericht maakt het mogelijk om de rijksinzet tussentijds bij te sturen. Om ook tot lerend beleid te kunnen komen, is meer aandacht nodig voor het systematisch opbouwen van inzichten in welke bijdrage van het Rijk nodig is bij het bevorderen van de regionale brede welvaart en die inzichten benutten om gaandeweg de effectiviteit van de rijksinzet te vergroten. Vooralsnog vond bijsturing van de rijksinzet binnen het Regio Dealbeleid wel plaats, maar hoofdzakelijk in reactie op onvoorziene omstandigheden.

Mogelijke doorontwikkelingen sociaaleconomische impact

De methodiek die ontwikkeld wordt is bedoeld om te borgen dat de sociaaleconomische gevolgen en de leefbaarheid van het landelijk gebied serieus worden meegewogen bij de opstelling van de gebiedsplannen. Als er, ondanks dit traject van methodiekontwikkeling, bij verschillende partijen toch geen vertrouwen is dat de sociaaleconomische gevolgen goed geborgd zijn, zou er gekeken kunnen worden naar een verkenning van 1. extra mogelijkheden om te borgen dat de sociaaleconomische gevolgen van de plannen wel zichtbaar wordt en 2. naar mogelijkheden om de te zorgen voor een betere sociaaleconomische uitkomst.

In de verkenning kunnen verschillende opties in beschouwing worden genomen. Te denken valt aan een aanpak die in andere beleidstrajecten worden gebruikt (bijvoorbeeld een maatschappelijke impact team) om afwegingen te maken tussen verschillende soort aspecten, op verschillende momenten gesprekken met de partijen (onder een gezaghebbend iemand) over mogelijke consequenties en voorkomen daarvan of om mogelijkheden om of aan het vrijmaken van budget (extra of binnen stikstofbudget) als er problemen op dit gebied ontstaan. Een andere mogelijkheid is om na te denken hoe voor bedrijven inzichtelijk gemaakt kan worden wat de kansen van keuzes binnen hun bedrijfsmodel zijn.

Toelichting

In het proces van de gebiedsprogramma's zijn de provincies verzocht om bij het opstellen van de gebiedsprogramma's een toets op ecologische effecten te doen en een sociaaleconomische impactanalyse voor de landbouw uit te voeren. Op deze manier ontstaat er op twee belangrijke aspecten een inzicht in de impact van de maatregelen.

Voor de *ecologische* impact wordt met de ecologische analyses vastgesteld wat nodig is om gebiedsgericht de opgaven te halen. De beoogde onafhankelijke Ecologische Autoriteit draagt zorg

² [Verdeenmodellen voor extensieve landbouwbedrijven: pijlers, principes en perspectieven — Research@WUR](#)

voor de wetenschappelijke ecologische borging (met medenemen van de laatste wetenschappelijke inzichten) van deze analyses.

Voor de *sociaaleconomische* impact wordt momenteel een methodiek ontwikkeld die de Provincies **voorziet van een kader / methodiek om de sociaaleconomische impact van de gebiedsprogramma's** op een eenduidige manier inzichtelijk te maken. Met de voorgestelde verkenning zou kunnen worden gezien in hoeverre dit in voldoende mate borgt dat de impact te heftig wordt en wat er aan extra maatregelen nodig is om de doelstelling te realiseren...

- Voordelen:

Een verkenning met oog voor sociaaleconomische gevolgen kan vertrouwen geven dat er voldoende aandacht is hiervoor in de uitvoering van de gebiedsplannen.
- Nadelen:

Een verkenning beïnvloedt mogelijk het tijdpad. Het resultaat van de verkenning vraagt uitwerking in overleg met o.a. regionale overheden. De sociaaleconomische analyses moeten niet tegenover de ecologische analyses komen te staan.

3. Van KDW naar emissiereductiedoelstellingen

De plek van stikstof en de KDW binnen de integrale aanpak Nederland moet voldoen aan de verplichting uit de Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR). Hieruit volgt dat verslechtering van Natura 2000-gebieden moet worden voorkomen en toegewerkt moet worden naar een gunstige staat van instandhouding. Voorop staat dat ook dat verslechtering van de N2000 gebieden dient te worden voorkomen. Stikstofdepositie is op dit moment één van de grootste drukfactoren die het voldoen aan deze verplichting belemmert. Een substantiële en blijvende vermindering van de depositie is daarom een cruciale voorwaarde. Nederland is naast de VHR-verplichtingen ook juridisch verplicht om te voldoen aan de klimaatdoelstellingen (in 2030) en aan de Kaderrichtlijn Water (2027). Ook deze opgaven dwingen tot een grootschalige transitie in de landbouw. Het kabinet kiest voor een integrale aanpak op natuur en stikstof, water en klimaat, waarin het NPLG **en de gebiedsprogramma's een cruciale rol innemen. Door de stikstofdoelstelling** naar 2030 te brengen, sluit deze beter aan op de jaartallen waarin alle maatregelen voor de KRW genomen moeten zijn (2027) en een grote bijdrage aan de klimaatdoelstellingen moet zijn gerealiseerd (2030).

Toelichting op het gebruik van de KDW als indicator

De KDW is de indicator die de relatie weergeeft tussen stikstofdepositie en natuurkwaliteit: het is de grens waarboven het risico bestaat dat de kwaliteit van een habitat significant wordt aangetast door stikstofdepositie. Hoe meer en hoe langer de KDW wordt overschreden, des te groter de schade zal zijn. Stikstof is een van de belangrijkste drukfactoren voor natuur. De KDW is een wetenschappelijk onderbouwde indicator. Daarom is de KDW opgenomen in de omgevingswaarden die verankerd zijn in de Wet stikstofreductie en natuurverbetering (Wsn).

Waar wordt nog meer naar gekeken bij natuurgebieden?

- Meerdere kwaliteitskenmerken zijn voor habitats bepalend of de instandhoudingsdoelen voor een gebied worden gehaald en of landelijk de gunstige staat van instandhouding wordt bereikt. Er wordt dan ook breder dan de KDW gekeken. Dit betekent dat de mate van overbelasting wordt beoordeeld in combinatie met de effectiviteit van herstelmaatregelen en dat naast stikstof ook andere drukfactoren worden aangepakt (in combinatie met de opgaven voor water en klimaat).
- Via natuurdoelanalyses worden de drukfactoren per Natura 2000-gebied in beeld gebracht. Daarbij wordt breder gekeken dan alleen de KDW. De natuurdoelanalyses worden gebruikt **voor de gebiedsprogramma's, die een integraal pakket aan maatregelen bevatten en dus breder is dan alleen stikstofbronmaatregelen.** De natuurdoelanalyses en **gebiedsprogramma's worden getoetst door de onafhankelijke Ecologische Autoriteit.**
- De Ecologische Autoriteit kan beoordelen of een pakket van maatregelen voor een specifiek Natura 2000-gebied voldoende wetenschappelijke zekerheid geeft om verslechtering te voorkomen, ook al wordt de KDW ter plekke overschreden. Maar naarmate de KDW meer en langer wordt overschreden, zijn er minder effectieve natuurherstelmaatregelen beschikbaar. Tot op heden is het nog niet goed mogelijk gebleken om wetenschappelijk te onderbouwen dat verslechtering voor de korte en de lange termijn voorkomen kan worden bij overschrijding van de KDW.

Waarom wordt er nu gestuurd op de KDW?

- Vanuit natuurkwaliteit bezien, zijn de huidige reductiepercentages vanuit de Wsn / het coalitieakkoord waarop gestuurd wordt in ieder geval nodig (zie bijvoorbeeld de rapporten van Bobbink en de quickscan natuurdoelanalyses). Sturen op natuurkwaliteit betekent dus onverminderd sturen op depositiereductie. Het schrappen van de KDW uit de wet of meer meten in plaats van berekenen verandert die noodzaak niet.
- In het sturen op doelbereik, is de KDW vooral van belang voor het rijk en de provincies. Voor sturing op individueel bedrijfsniveau, is het van belang dat een doorvertaling naar emissiereductie plaatsvindt omdat het uiteindelijk de optelsom van maatregelen is die tot

de totale benodigde depositiereductie moet zorgen. Daarom zijn in de startnotitie NPLG reeds richtinggevend regionale doelen opgenomen die gericht zijn op emissiereductie (en optellen tot realisatie van de omgevingswaarden voor depositiereductie).

- Het gebruik van de KDW wordt ook geëvalueerd, waarbij het kabinet heeft aangegeven³ om conform het in wetsvoorstel voor het wijziging van de omgevingswaarde van 2035 naar 2030 dat nu in voorbereiding is, de evaluatie van het gebruik van de omgevingswaarde naar voren te halen. Op deze manier kan gekeken worden of het sturen op bredere omgevingswaarden mogelijk is.
- Bredere indicatoren worden nu al ontwikkeld in het licht van de natuurdoelanalyses en zullen via het op te zetten dashboard natuurherstel (motie van Campen c.s.) inzichtelijk worden gemaakt.

Welke alternatieven zijn er voor de KDW?

Alternatieven voor de KDW ihkv toestemmingsverlening

- Voor het gebruik in het generiek toetsingskader voor toestemmingsverlening zijn er momenteel geen bruikbare alternatieven voor de KDW als indicator voor de relatie tussen stikstofdepositie en natuurkwaliteit. Dat is uit een eerdere analyse hiernaar gebleken (Zie Kamerstuk 2021D36750). Er is ook geen zicht op dat deze nog wel beschikbaar gaan komen, zo blijkt uit de analyse (en uit de geciteerde teksten onder '**Alternatieven voor de KDW ihkv sturing mbt doelen**'). **Dat laat onverlet dat op locatieniveau kan worden** aangevuld met een ecologische beoordeling, maar dat is evenwel geen vervanging van de KDW als signaleringswaarde.

Alternatieven voor de KDW ihkv sturing mbt doelen

- Wat het realiseren van doelen betreft, zou het in principe denkbaar zijn om te sturen op natuurkwaliteit. Maar om goed te kunnen sturen op natuurkwaliteit als enige wettelijke doel, zal kwantificering hiervan nodig zijn. Voor stikstof kom je dan vanzelf uit op de KDW omdat dit op dit moment de best beschikbare en enige wetenschappelijk onderbouwde indicator is voor de relatie tussen stikstofdepositie en natuurkwaliteit.
- Een belangrijke voorwaarde voor het kunnen toepassen van gebiedsgericht onderzoek naar effecten van stikstof als alternatief door de KDW, is dat er wetenschappelijk geaccepteerde methoden gebruikt moeten worden om - geheel los van de KDW - te kunnen concluderen dat significante effecten zijn uitgesloten. Methoden om geheel los van de KDW te kunnen concluderen dat significante effecten zijn uitgesloten zijn momenteel, voor zover bekend, niet generiek voorhanden. Als zo'n beoordelingsmethode nu alsnog zou worden ontworpen en worden toegepast, dan zou impliciet een soort 'alternatieve KDW-maatlat' worden gehanteerd, die pas wetenschappelijk en daarmee juridisch bruikbaar is als die internationaal gereviewd (*peer review*) zou zijn.
- Vanuit natuurkwaliteit bezien, bestaat er geen enkele twijfel over de noodzaak van een forse en snelle reductie van stikstofdepositie (zie ook rapporten Bobbink en quickscan natuurdoelanalyses). Het centraal stellen van natuurkwaliteit zal de opgave dus zeker niet kleiner maken.
- Doelen gericht op natuurkwaliteit in plaats van de KDW kunnen ook betekenen dat geconstateerd moet worden dat een verdergaande depositiereductie dan tot de KDW nodig is gezien de lange tijd waarin er al sprake is van een overbelasting en/of het gebrek aan uitvoering van herstelmaatregelen. Ook het Europese Hof van Justitie wees hierop in haar advisering aan de Raad van State voorafgaand aan de PAS uitspraak.

Wat zijn mogelijke implicaties van het sturen op emissie in plaats van depositie?

Voordelen

- Er wordt gestuurd op de bron (emissie) in plaats van de ontvanger (depositie op natuur). Dat maakt de systematiek mogelijk eenvoudiger om in te richten en maakt sturing op regionaal niveau en/of bedrijfsniveau eenvoudiger.

³ Kamerstuk 35925-XIV nr. 161,

- Minder risico op niet- of moeilijk beïnvloedbare factoren op het doelbereik, zoals depositie vanuit het buitenland.

Nadelen

- De opgave, sturing en maatregelen die nodig zijn om de opgave te realiseren veranderen hier niet door.
- Sturing op alleen emissiereductie zal op een manier gekoppeld moeten worden aan de locatie waar die emissiereductie plaatsvindt om ervoor te zorgen dat die emissiereductie ook effectief en efficiënt is met het oog op het doel: het ontlasten van de stikstofgevoelige natuur. Daarmee kom je voor nu alsnog uit op de KDW omdat daarmee de relatie wordt gelegd tussen depositie en de natuurkwaliteit.
- Bij toestemmingverlening wordt de KDW ook gebruikt. Bij sturing die niet op de depositie i.r.t. de KDW is gericht, zal het minder makkelijk zijn om hard te maken dat de aanpak invulling geeft aan de verplichting vanuit de Habitatrichtlijn en aanvullende mitigerende maatregelen inzetbaar zijn voor toestemmingsverlening.

4. Versnelling legalisering PASmelders

Algemeen

Het kabinet voelt grote urgentie om de PAS-meldingen snel op te lossen. Ook organisaties uit de agrarische sector vragen om een verdere versnelling van de legalisatie van PAS-meldingen. Voor het oplossen van de PAS-meldingen wordt het legalisatieprogramma PAS-meldingen uitgevoerd. Daarnaast zet het kabinet maximaal in op mogelijkheden om de legalisering te versnellen. Hierbij is o.a. ambtelijk verkend welke rol een generieke oplossing kan spelen.

Aanvullende middelen legalisatie PAS-meldingen

Extra middelen legalisatieprogramma

- **Op 15 juli heeft de minister voor Nens aangekondigd dat er €250 mln. wordt vrijgemaakt** voor de provincies om versneld PAS-melders te legaliseren.
- In een brief aan de provincies op 4 augustus zijn vooruitlopend op de Specifieke Uitkeringsregeling (SPUK) de voorwaarden benoemd waaronder besteding van de middelen kan plaatsvinden.
- Uitgaven die de provincies vooruitlopend op de regeling doen kunnen ook gedekt worden, ze kunnen dus meteen aan de slag.
- Dit stelt de provincies in staat om op korte termijn benodigd maatwerk te treffen en de uitvoering van de legalisatieopgave voor de PAS-melders te versnellen.
- Sommige provincies hebben al plannen klaarliggen, anderen zijn daar nu mee bezig.

Versnellingsvoorstellen

- **Op 15 juli heeft de ministers voor Nens aangekondigd €504 miljoen naar voren te halen** vanuit het Transitiefonds.
- **Hiervoor kunnen provincies, waterschappen en TBO's plannen indienen vooruitlopend op de** gebiedsplannen en -processen.
- In de Tweede Kamer is een motie Boswijk aangenomen, die vraagt om een onderzoek naar de benutting van stikstofruimte die hierdoor zou vrijkomen.
- Er wordt nader onderzocht of hieruit ruimte zou kunnen ontstaan voor de PAS-meldingen.

Extern salderen met gebruik van latente ruimte

Een aantal boerenorganisaties heeft het idee van legaliseren met latente ruimte aangeboden. Hiervoor lopen een aantal processen, om intern tot nieuw beleid te komen. De aanscherpingen in de toestemmingverlening kunnen ook effect hebben op de mogelijkheden die PAS-melders zelf hebben om via salderen hun vergunning op orde te krijgen.

- Extern salderen voor vergunningverlening, ook voor PAS-melders, is toegestaan binnen de geldende voorwaarden (o.a. 30% afroaming en geen gebruik van slapende vergunningen).
- Initiatiefnemers kunnen ervoor kiezen om een PAS-melding via die weg te legaliseren als daar in hun geval de mogelijkheden toe zijn, maar de praktijk wijst uit dat deze mogelijkheid maar zeer beperkt gebruikt wordt.
 - In het algemeen is de afgelopen anderhalf jaar maar 50 keer gebruik gemaakt van extern salderen door veehouderijen (niet specifiek PAS-meldingen).
 - PAS-melders hebben weinig/geen financieringsmogelijkheden.
- Het ministerie bekijkt op dit moment of er aanvullend mogelijkheden zijn om de legalisatie van PAS-melders te versnellen met gebruik van latente ruimte.
- Serieuze aandachtspunten zijn hierbij of en hoe partijen bereid zijn om latente ruimte beschikbaar te stellen, daar een financiële vergoeding vanuit staatssteunregels niet mogelijk is.
- Ook is het de vraag hoe deze opties zich verhouden tot eventuele aanscherping van beleid t.a.v. latente ruimte/toestemmingsverlening.

Verduurzaming/intern salderen

Een ander traject dat door het ministerie wordt verkend is het legaliseren via verduurzaming van de activiteit, door middel van intern salderen.

- Intern salderen door verduurzaming houdt in dat de activiteit via maatregelen op dezelfde locatie/binnen hetzelfde project zo wordt aangepast dat de stikstofdepositie op overbelast stikstofgevoelig habitat in N2000 niet toeneemt ten opzichte van de referentiesituatie.
- Technische gezien is dit al mogelijk. Initiatiefnemers hebben hiervoor financiering nodig, wat lastig is voor PAS-meldingen.
- Onderzocht wordt hoe de overheid dit zou kunnen stimuleren. Hierbij wordt o.a. gekeken naar subsidieverlening. Daar zitten haken en ogen aan:
 - Subsidieverlening is geboden aan staatssteunkader (max. 40-60-80%), ondernemer zal zelf ook moeten investeren.
 - Andere juridische punten m.b.t. staatssteunkader worden nog uitgezocht.

Generaal pardon

In gesprekken met agrarische partijen kwam een mogelijk generaal pardon aan bod. Dit is nu geen onderdeel van het legalisatieprogramma. Dit is ambtelijk verkend.

Voor het toepassen van een generaal pardon moet eerst sprake zijn van:

- Een snelle en significante depositiedaling. Hier kan een depositiedaling door piekbelasters een rol in spelen;
- Deze depositiedaling moet, net zoals de locatie van PAS-meldingen, gespreid zijn in Nederland;
- Deze ruimte 'inboekbaar' moet zijn voor het extern salderen.

5. Naar voren halen doelstellingen (van 2035 naar 2030)

Wettelijke verankering en achtergrond

- De wettelijke doelstelling in de Wet natuurbescherming is nu om 74% van de stikstofgevoelige N2000-gebieden onder de KDW te brengen in 2035.
- In het coalitieakkoord is afgesproken deze doelstelling te versnellen en te realiseren in 2030.
- Het onder de KDW brengen van 74% van alle stikstofgevoelige natuur is een *depositiedoelstelling*. Deze is gebaseerd op de aanname dat dit ongeveer overeenkomt met 50% generieke stikstofemissiereductie.

Nadere toelichting vanuit de stikstofaanpak

Argumenten om wettelijke stikstofdoelstelling naar voren te halen:

- Ecologisch: In veel gebieden is sprake van jarenlange (zware) overbelasting van stikstof. Stikstof is in veel gebieden de belangrijkste bron waardoor de natuurkwaliteit in N2000-gebieden zwaar onder druk staat. Nederland heeft als harde minimumverplichting daadwerkelijke verslechtering in N2000-gebieden te voorkomen.
- Vergunningverlening: Als gevolg van de zware overbelasting staat vergunningverlening voor economische en maatschappelijke activiteiten zwaar onder druk, met alle gevolgen van dien. Nieuwe vergunningen kunnen in diverse gevallen niet worden verleend en ook neemt druk toe op afgegeven vergunningen (intrekkingsverzoeken). Alleen een ambitieuze inzet zal deze druk kunnen verlichten.
- Juridisch: Wanneer achteruitgang niet voorkomen wordt, is er sprake van een rechtstreekse inbreuk op VHR-verplichtingen. Met het naar voren halen van het stikstofdoel kan achteruitgang beter voorkomen worden.
- Koppeling met klimaat en wateropgave: Ongeacht de verplichtingen omtrent stikstof zijn er zeer grote dwingende verplichtingen voor klimaat (2030) en water (2027). Het loslaten van de koppeling in tijd leidt tot sturen op twee snelheden, onduidelijkheid voor betrokkenen en potentieel dure lock-ins en desinvesteringen.

Gevolgen en risico's van een trager tijdsfad (2035 doel):

- Ecologisch: Een minder snelle stikstofreductie leidt in veel gevallen tot achteruitgang doordat stikstof zich ophoopt in de bodem bij overbelasting. Daarbij komt ook de *herstelbaarheid* van een aanzienlijk deel van de habitats in gevaar.
- Juridisch: Naast de (honderden) rechtszaken die al lopen tegen o.a. vergunning afgiften, gebruik van bepaalde stikstofreductietechnologieën, etc., hebben partijen als Greenpeace aangegeven de Staat te zullen dagvaarden als het kabinet de inzet van het coalitieakkoord niet volgt.
- Vergunningverlening: Een te trage stikstofreductie leidt tot verdere druk op de zeer beperkte ruimte in vergunningverlening en de zekerheid die aan een bestaande vergunning ontleend kan worden.
 - Dit heeft gevolgen voor de noodzakelijke ontwikkelruimte voor de klimaatdoelen (energietransitie, verduurzaming industrie) en maatschappelijke opgaven (woningbouw, economische activiteiten).
- Maatschappelijk: Voor de individuele burger zijn de consequenties van een trager tijdsfad voelbaar door de langere periode van onzekerheid omtrent bestaande en nieuwe vergunningen en het langdurig uitblijven van een oplossing voor de energietransitie en woningbouwopgave.

Maatwerk per gebied

Het nu nog verder versnellen van stikstofreductie in het ene gebied betekent niet per definitie dat er ruimte is om in andere gebieden langzamer te gaan voor wat betreft de KDW-oppervlakte doelstelling.

- Gezien de verspreide ligging van de locaties waar direct of snel de KDW moet worden teruggebracht, is de verwachting dat de (opgetelde) inspanning voor emissiereductie niet merkbaar minder zal zijn en mogelijk zelfs hoger. Dat zou moeten worden uitgerekend door het RIVM.
- Daarbij zal met grotendeels vrijwillige maatregelen de benodigde sturing op heel specifieke bronsanering een onmogelijke taak zijn.

Ecologisch

- Nederland moet voldoen aan de verplichting uit de VHR: voorkomen van verslechtering van N2000-gebieden en toewerken naar een gunstige staat van instandhouding.
- Stikstofdepositie is op dit moment één van de grootste drukfactoren die het voldoen aan deze verplichting zwaar onder druk zet.
- Meerdere ecologische rapporten, zoals bijvoorbeeld de Quicksan Natuurdoelanalyses en de rapporten van Bobbink, tonen aan dat verslechtering van bepaalde kwetsbare en stikstofgevoelige habitattypen een reëel en urgent risico is, en dat de mate van overschrijding van de stikstofdepositie op die habitattypen daar een belangrijke (of zelfs de enige) oorzaak van is.
- Ook diverse andere rapporten hebben afgelopen jaren de noodzaak voor een ambitieuze inzet onderschreven:
- **ABD-Langetermijnverkenning: "Een substantiële en blijvende vermindering van de depositie is wel een cruciale voorwaarde voor het bereiken van de gewenste natuurkwaliteit."**⁴
- **Adviescollege Stikstofproblematiek: "Op basis van een ecologische analyse adviseert het Adviescollege tot de doelstelling om in 2030 de binnenlandse stikstofemissies met 50% terug te brengen (ten opzichte van 2019)."**⁵
- Ecologisch gezien betekent een uitblijvende of te trage stikstofreductie in veel gevallen achteruitgang doordat stikstof zich ophoopt in de bodem bij overbelasting.
- Herstelmaatregelen om de negatieve effecten van overbelasting met stikstof (tijdelijk) weg te nemen zijn vaak al ingezet en kunnen niet eindeloos herhaald worden. De knoppen om aan te draaien om verslechtering tegen te gaan worden dus steeds beperkter.
- Door de jarenlange overbelasting en ophoping is de inzet van natuurherstelmaatregelen nu al minder **effectief en efficiënt ('dweilen met de kraan open')**.
- De rapporten van Bobbink waarschuwen dat als de depositiereductie niet snel genoeg gaat, ook de *herstelbaarheid* van een aanzienlijk deel van de habitats in gevaar komt.

Vergunningverlening (van natuurvergunningen)

- Op dit moment staat de verlening van natuurvergunningen zwaar onder druk door de overbelasting van de natuur. Tevens lopen er diverse rechtszaken die ertoe kunnen leiden dat de beperkte ruimte tot vergunningverlening nog verder wordt ingeperkt.
- Nederland heeft bij de Europese Commissie geopperd de adc-route te volgen voor o.a. de energietransitieprojecten en regionale woningbouwprojecten. De Europese Commissie kijkt daarbij zeer kritisch of Nederland onder meer voldoet aan de VHR verplichtingen t.a.v. de gunstige staat van instandhouding en het voorkomen van verslechtering (ex de eisen van artikel 6, lid 1 en 2 van de Habitatrictlijn).
- Ook de zekerheid die aan een bestaande vergunning ontleend kan worden staat onder druk. Uitspraak van de Raad van State (Logtsebaan): Als intrekken van de natuurvergunning de *enige* maatregel is om achteruitgang te voorkomen, dan moet dat gebeuren.
- Robuust herstel van Natura 2000-gebieden is een voorwaarde om vergunningverlening weer op gang te krijgen en op den duur te komen tot een eenvoudiger systeem van toestemmingverlening.
- Vanwege de mate van overschrijding is toestemmingverlening onlosmakelijk verbonden met substantiële stikstofreductie.
- Langs de lijn van vergunningverlening is het oplossen van het stikstofvraagstuk een randvoorwaarde voor het oplossen van diverse andere maatschappelijke opgaven waarvoor ontwikkelruimte noodzakelijk is.
- Het naar voren halen van de doelstelling betekent dus ook dat toestemmingverlening sneller op gang kan komen.

Juridisch

- Het eerder genoemde reële risico op verslechtering van bepaalde kwetsbare en stikstofgevoelige habitattypen levert per direct een risico op, oa op provinciaal niveau,

⁴ "Langetermijnverkenning Stikstofproblematiek" (2021), ABDTopConsult, p. 76

⁵ "Niet alles kan overal" (2020), Adviescollege Stikstofproblematiek, p. 10.

vanuit VHR-verplichting tot voorkomen achteruitgang: niet alleen voor projecten (vanwege het additionaliteitsvereiste), maar ook vanuit organisaties die rechtstreeks naar de rechter kunnen gaan t.a.v. het niet voldoen aan de verplichtingen van de VHR door de staat.

- De Europese Commissie kijkt zeer kritisch naar of tijdig wordt voldaan aan de eisen vanuit de VHR, waaronder die t.a.v. de gunstige staat van instandhouding en het verslechteringsverbod, onder meer bij het door Nederland geopperde idee om de adc-route te volgen voor bijvoorbeeld energietransitie. Die route is in de Habitatrictlijn een laatste redmiddel om projecten met dwingende redenen van groot openbaar belang die mogelijk schadelijk zijn voor Natura 2000-gebieden toch toe te staan.
- Greenpeace heeft aangegeven de Staat te zullen dagvaarden op grond van het niet voldoen aan de verplichtingen van de VHR waaronder het verslechteringsverbod (ex artikel 6, lid 2 Hrl) indien het kabinet de inzet van het coalitieakkoord niet volgt. Ook is het niet ondenkbaar dat de Europese Commissie stappen gaat zetten.

Koppeling met andere doelstellingen integrale aanpak

- De kabinetsaanpak van NPLG heeft als inzet om de transitie van het landelijk gebied en landbouwsector aan te jagen en vorm te geven. De focus is breder dan stikstof alleen, we staan immers voor *meerdere* complexe opgaven die veel sectoren raken (ook industrie en mobiliteit). Het kabinet heeft eerder aangegeven dat het uiterlijk begin 2023 met indicatieve stikstofemissiedoelen komt voor onder andere de sectoren industrie en mobiliteit. Parallel met het proces van de regionale doelen voor NH3 zullen deze doelen op 1 juli 2023 vervolgens definitief vastgesteld worden. Daarnaast zal er worden gekeken naar een aantal piekbelasters in industrie, zowel NOx als NH3.
- Nederland is naast de VHR-verplichtingen ook verplicht om te voldoen aan de klimaatdoelstellingen (in 2030) en aan de Kaderrichtlijn Water (2027). Ook deze opgaven dwingen tot een grootschalige transitie in de landbouw.
- Het naar voren halen van de stikstofdoelstelling naar 2030 sluit beter aan op de jaartallen waarin alle maatregelen voor de KRW genomen moeten zijn (2027) en een grote bijdrage aan de klimaatdoelstellingen moet zijn gerealiseerd (2030).
- NB. De klimaatwet wordt waarschijnlijk dit jaar aangepast waarmee de klimaatdoelstelling van 55% reductie in 2030 juridisch vastgelegd wordt.

6. Ruimte voor innovatie en erkenning daarvan

Deze notitie licht toe welke lopende initiatieven er zijn op het gebied van (sociale en technische) innovatie. Daarbij is met name gekeken naar innovaties die als doel hebben om op het boeren-erf **emissiereductie te realiseren van stikstof en broeikasgassen**. Naast deze notitie zullen ook de 'brief toekomst landbouw' (voorzien in september) en de kabinetsreactie op het advies van de Kwartiermaker innovatiegezant (voorzien in oktober) nader ingaan op innovatiemaatregelen.

Introductie

Innovaties (technische en sociale) kunnen een belangrijke bijdrage leveren aan het toekomstbestending maken van de agrarische sector. Belangrijk hierbij is wel voldoende inzicht te hebben in de effectiviteit van innovaties, alsmede de juridische houdbaarheid (bij vergunningverlening) van innovaties die nodig is om innovaties op grote schaal te kunnen inzetten.

Om de implementeerbaarheid van innovaties kracht bij te zetten wordt daarom aan de volgende initiatieven (actiepunten) gewerkt.

Lopende initiatieven

Innovatieve (stal)systemen

- Innovatieve stalsystemen maken onderdeel uit van de stikstofaanpak. Wat de precieze bijdrage aan emissiereductie kan zijn is afhankelijk van hoe systemen werken in de praktijk.
- Ook de huidige systemen kunnen al een bijdrage leveren, maar de inzet is om tot brongerichte en integrale systemen te komen (naast de reductie van ammoniakemissies ook de reductie van andere emissies, alsmede de verbetering van dierenwelzijn). Deze ontwikkeling wordt gestimuleerd met de Sbv-subsidiemodules (innovatie en investering).
- **Er is een brede behoefte aan versnelling van innovatie om te komen tot 'integrale doorbraak innovaties'. Vandaar ook dat een Ruud Tijssens als kwartiermaker innovatiegezant is gevraagd.** In het adviesrapport van dat de Kwartiermaker innovatiegezant Ruud Tijssens (september 2022) komt hij met aanbevelingen. Hierin zit o.a. de aanbeveling voor samenstelling en werkwijze van een publiek/privaat regie-orgaan dat moet zorgen voor **versnelling van de innovatie, het advies om in zogenoemde 'full empowered fieldlabs' te werken aan doorbraak-innovaties** die op de aspecten technologisch, juridisch, economisch en maatschappelijk kloppen. De intentie van het kabinet is om de vijf grote veehouderijsectoren (w.o. LTO) te betrekken bij de uitvoering van het advies van de innovatiegezant. Hiermee wordt ook gebruik gemaakt van hun aanbod om als sectoren zelf alvast aan de slag te gaan.

Meten en berekenen van stikstof en emissies

Hierop lopen verschillende sporen:

- Nationaal Programma Stikstof: Opstellen van een programma voor het bedrijfsspecifiek meten van stikstofemissies uit de veehouderij door middel van o.a. sensoren.
- Klimaatenvelop, Project Integraal aanpakken: Ontwikkelen van technieken en managementmaatregelen om tot emissiereductie te komen van methaan en ammoniak uit onder andere stalmest.
- Subsidieregeling brongerichte verduurzaming: open voor bedrijven om gedeeltelijk gesubsidieerd te worden om over te gaan naar emissiearme technieken.

Inzicht in duurzaamheidsprestaties individuele agrariërs met KPI's

KPI's (kritische prestatie indicatoren) worden ingezet bij kringlooplandbouw in een meerjarig begeleidingstraject voor agrarische ondernemers. De KPI-aanpak voor kringlooplandbouw brengt duurzaamheidsprestaties van agrariërs op bedrijfsniveau in beeld. Het is een aanpak in ontwikkeling die we kansrijk achten als onderdeel van een toekomstbestendige landbouwsector. Het verbindt economie en ecologie enerzijds en overheidsdoelen en maatregelen op het boeren-erf anderzijds. Het vormt een gemeenschappelijke taal voor onderzoekers, boeren, ketenpartners en overheden.

Met een goede KPI-score op diverse duurzaamheidsaspecten voor onder andere klimaat, biodiversiteit en dierenwelzijn kunnen boeren beloond worden. Niet alleen financieel, maar ook door hen bijvoorbeeld vrijstellingen te verlenen in vergunningverlening. Daarmee krijgt de KPI-aanpak ook juridische betekenis. Vanzelfsprekend is hiervoor een solide basis nodig met betrouwbare gegevens, die goed wetenschappelijk is onderbouwd en in de praktijk getest.

Innovatie draait hierbij vooral om het uitvoeren van managementmaatregelen op het bedrijf via het beter in beeld te krijgen van de effecten van die maatregelen op de doelen. In een nog te ontwikkelen KPI-dashboard wordt dit voor de boer praktisch inzichtelijk gemaakt, zodat deze zijn/haar vorderingen goed kan volgen.

Meerjarig begeleidingstraject agrarische coaching

Het meerjarige begeleidingstraject wordt ontwikkeld om er voor te zorgen dat kennis en innovatie zal bijdragen aan de verduurzaming van agrarische ondernemers. Dit traject is een organisatorische aanpak om meerjarige advisering of coaching aan agrarische ondernemers te kunnen bieden. Deze begeleiding kan zowel ingaan op sociale en technische (ecologische innovaties) innovaties maar ook op meer persoonlijke context van een ondernemer zoals de consequenties voor de gezinssituatie. Het gaat er hier om dat ontwikkelde kennis en innovatie beschikbaar is voor en kan worden toegepast door agrarische ondernemers en hoe dat past in hun toekomstperspectief. Daarmee draagt deze aanpak bij aan de verdere ontwikkeling van kennis en innovatie gericht op de omschakeling naar een toekomstbestendige landbouwsector.

Juridische houdbaarheid van innovatie

Gekeken wordt hoe in de stikstofaanpak meer gebruik gemaakt kan worden van stalinnovaties (emissiebeperkende stalsystemen) en andere vormen van bedrijfsvoering (andere typen voer/gras en meer beweiden), wetende dat de rechtszekerheid van vergunningen waarbij sprake is van technische stalinnovaties onder druk staat door juridische procedures.

Lopende procedures (rechtszekerheid)

- De Raad van State zal beoordelen of de Rav-factoren van innovatieve emissiebeperkende stalsystemen met voldoende zekerheid (voor toepassing in het natuurspoor) bewezen is om emissies te berekenen op individueel projectniveau. Hier heeft het kabinet geen invloed op. De Raad van State doet deze uitspraak op zijn vroegst 7 september 2022.
- De uitspraak zal uitwijzen of de Raad van State de Rav-factoren *die ter discussie* staan afdoende onderbouwd- en dus bewezen acht. Ook is het voorstelbaar dat de Raad van State oordeelt over het gebruik van *alle* Rav-factoren voor technische innovaties in de toestemmingsverlening.

Rechtszekerheid van innovatieve emissiebeperkende stallen

- Er zijn signalen dat emissiereductie van innovatieve emissiebeperkende stallen in de praktijk niet altijd wordt gerealiseerd. Voor een deel is dat het gevolg van de wijze waarop de factoren vastgesteld worden. En voor een ander deel komt dit door de toepassing in de praktijk. Binnenkort komt er een rapport uit van de WUR over onderzoek naar de effectiviteit van emissiearme stalsystemen.
- Langer durend meetonderzoek kan **en innovaties waarbij 'realtime' wordt gemeten kunnen** ertoe bijdragen dat factoren op meer nauwkeurige wijze kunnen worden vastgesteld. Er kan dan met meer zekerheid (het aannemelijk maken) worden gesteld dat de innovatie doet wat hij belooft (3-5 jaar).
- Om toepassing in de praktijk te uniformeren, wordt onderzocht hoe vergunningen op dit punt kunnen worden aangescherpt. Dit betekent bijvoorbeeld dat in de vergunning nauwkeurig omschreven wordt op welke wijze het stalsysteem gebruikt moet worden.
- Daarnaast (of tegelijkertijd) zal toezicht en handhaving worden aangescherpt.

Mogelijkheden voor een vervolg

1. Opstellen van een kader waaraan een innovatie moet voldoen

In de gesprekken met Remkes is herhaaldelijk aangedrongen op duidelijkheid over de kaders **waaraan innovaties moeten voldoen. Het voorstel is om samen met de partijen zo'n kader te** formuleren. Dit in aansluiting op het traject van de innovatiegezant.

Dit kader hangt samen met de wens van de sector dat het bestaande instrumentarium van borgen, afrekenbaarheid boer, zekerheid en meetbaarheid op orde en actueel is om vervolgens met innovaties aan de slag te gaan.

Vanuit LNV wordt ingezet op het verbeteren van het meetinstrumentarium en modelering en het traject gericht op het meten op bedrijfsniveau, daarbij zal ook het concept Afrekenbare StoffenBalans (ASB) worden betrokken.

Een kader waar innovaties aan moeten voldoen kan behulpzaam zijn in het stimuleren van innovaties. Dit kader zou door de overheid in samenwerking met het bedrijfsleven gedefinieerd **moeten worden. Een paar punten die opgenomen moeten worden in zo'n kader:**

- Aandacht voor stikstofreductie, maar ook broeikasgasreductie (om lock-ins te voorkomen).
- Innovaties dienen bij te dragen aan schone lucht, vruchtbare bodem en schoon water.
- Mogelijkheid juridische borging/handhaving
- Transparant en inzichtelijk (open source)

Te denken valt aan mogelijkheden om met sensoren real-time metingen te doen op bedrijfsniveau. Streven is dat er in het voorjaar 2023 een kader opgesteld is.

Er is hierbij ook behoefte aan duiding over de rol van verschillende typen innovatie-instrumenten en het tijdspad waarin er gebruik van gemaakt kan worden en een analyse waar bijv. ten aanzien van opschaling beperkingen kunnen liggen. Dit zou parallel ontwikkeld kunnen worden met het voorgestelde kader.

2. Aandacht voor geld en investeringsregelingen voor innovaties

In de gesprekken met Remkes is aangedrongen op substantieel extra budget om investeringen in innovaties mogelijk te maken. Daarbij zou de aandacht moeten uitgaan naar financiële ondersteuning voor boeren die met innovaties (hard & soft) willen bijdragen en die passen bij de omschakelkeuzes. Dit kan in komende kamerbrieven nader vormgegeven worden.

Bij het maken van de omschakelkeuzes krijgen boeren reeds meerjarige ondersteuning bij het opstellen van bedrijfsplannen en de uitvoering, een van de instrumenten hiervoor is de SABE regeling. Omschakelkeuzes en het gekozen transitiepad zijn bepalend voor de investeringsmogelijkheden, hierbij wordt mogelijk gemaakt dat boeren begeleid worden in het maken van hun keuzes. Deze zijn gepresenteerd in de recente verkenning van de SER: hightech gesloten, hightech open, biologische plus, maatschappelijk, natuur & landschap, zie ook Toekomstvisie Landbouw 2030 van LTO. Per transitiepad is passende financiering nodig om de omschakeling te versnellen. **Bijvoorbeeld voor boeren die het transitie pad "hightech gesloten"** hebben gekozen: hierbij zijn voldoende financiële middelen nodig waarmee agrariërs de stallen kunnen aanpassen. In het geval van natuur en landschap is er financiering of een grondbank nodig voor extra grond.

In het kader van de ketenaanpak wordt van ketenpartijen en banken een bijdrage verwacht om verduurzaming op het boeren erf lonend te maken.

3. Zorg voor ruimte om te kunnen versnellen en opschalen door middel van (sociale en technische) ondersteuning van koplopers

Er is een gat tussen het ontwikkelen van innovatie en grootschalige toepassing. Innovaties worden nu ontwikkeld en opgepakt binnen fieldlabs, of door een kleine groep boeren binnen een consortia of bij proeftuinen. Voor de boeren buiten deze initiatieven is de mogelijkheid om met innovaties aan de slag te gaan beperkt vanwege beperkingen in financiering, kennis en regelgeving. In de gesprekken met Remkes is door VNO-NCW toegezegd om samen met LTO te komen met een overzicht van de beperkingen die worden ervaren.

Voorstel is om te gaan werken aan een innovatiespoor/traject van ontwikkeling naar grootschalige toepassing. Daarbij kan gedacht worden aan innovatiehubs (living labs/fieldlabs), het gebruik maken van demobedrijven, netwerk praktijkbedrijven en een schil van boeren die hiervan leren. Daarbij moet oog zijn voor de toepassing in de bedrijfsvoering (zoals opleiding en management), het bijdragen aan meerdere doelen ter voorkoming van lock-ins en de juridische aspecten (o.a. controleerbaarheid en handhaafbaarheid van data). Ook is belangrijk is de wetenschappelijke validatie van de bijdrage aan de doelen en inzet van de overheid om eventuele belemmeringen voor de brede toepassing van de innovatie weg te nemen.

7. SDE++ equivalent voor stikstof

Transitie landbouw & instrumenten

De NPLG-doelen, de internationale doelen rond klimaat, water en natuur (stikstof) voorop, betekenen een transitie van de landbouw. Een flink aantal boeren zal stoppen, blijvende boeren zullen hun bedrijf op veel verschillende manieren anders moeten gaan vormgeven, binnen de kaders. Iedere boer kiest daarbij zijn eigen transitiepad ingegeven door de mogelijkheden van het gebied en het ondernemerschap van de boer. Paden zoals ook door de SER in haar advies over het landbouwakkoord geschetst. Er zullen zowel (vooral) hoogtechnologische als (vooral) extensieve bedrijven ontstaan. Daarnaast zijn er voor een deel van de boeren mogelijkheden voor inkomsten uit andere activiteiten, waaronder recreatie, zorg, eigen verkoop maar ook duurzame energie-opwekking.

Om de omslag te maken zullen ondernemers investeringen moeten doen. De omvatten een of meer van de onderstaande elementen waar in veel gevallen ook al instrumenten beschikbaar zijn:

- Boeren die het pad naar een hoogtechnologische(r) toekomst kiezen, zullen investeren in **apparatuur die zo'n werkwijze mogelijk maakt; denk aan machines en software voor precisielandbouw** en/of een nieuwe integraal emissiearme stal al dan niet in combinatie met bijv. mestverwerking. Deze investeringen hebben vaak een onrendabele top. Hier zijn en komen vergoedingen voor in de vorm van subsidie (bijvoorbeeld via Sbv of via fiscale instrumenten zoals MIA/Vamil). Ook maatregelen rond voer passen binnen dit pad. Daarvoor is nog geen instrument beschikbaar.
- Voor extensiever werkende boeren zal de lagere opbrengst per hectare niet (volledig) uit de markt komen. Daarvoor is compensatie nodig, onder andere door afwaardering van grond (incl landschapsgrond) en door kostendekkende betaling voor ecosysteemdiensten (ecoregelingen vanuit GLB-NSP, **private en publieke betalingen voor ecosysteemdiensten, KPI's, etc.**). Binnen de extensieve sporen zijn bepaalde technologische ontwikkelingen niet uitgesloten.
- Het omschakelen naar een duurzamere bedrijfsvoering (zoals biologisch) of het deels overstappen op gewassen voor biobased grondstoffen, zorgt soms voor een tijdelijke dip in de kasstroom. Er is financiële ondersteuning om dit te compenseren vanuit het Omschakelprogramma duurzame landbouw.

SDE++

De SDE++-regeling richt zich op grootschalige uitrol van technieken die hernieuwbare energie **produceren en andere technieken die de uitstoot van koolstofdioxide (CO₂) verminderen. Het is een** exploitatiesubsidie die het verschil vergoedt tussen de kostprijs van de hernieuwbare energie - of **de te verminderen CO₂-uitstoot** - en de (mogelijke) opbrengsten. De onrendabele top wordt vergoed. De subsidie wordt toegekend over een periode van 12 of 15 jaar. Hoeveel jaren en hoeveel subsidie wordt gegeven is afhankelijk van de technologie. Er zijn vijf hoofdcategorieën: **Hernieuwbare elektriciteit, Hernieuwbare warmte (WKK), Hernieuwbaar gas, CO₂-arme warmte en CO₂-arme productie.** De verschillende categorieën kennen verschillende subsidies vanwege verschillen in de reductie die technieken opleveren en ontwikkelingen in opbrengsten nu en in de toekomst. Door het principe van wie het eerst komt wie het eerst maalt, is er een prikkel tot kostenefficiëntie. In de agrosector wordt al gebruik gemaakt van SDE++, voor bijv. windturbines, zon op land en gebouw en voor energieopwekking uit mestvergisting.

De daadwerkelijke hoogte van de maandelijkse subsidie is afhankelijk van de ontwikkeling van de **opbrengsten uit de geleverde energie of gereduceerde CO₂ tot** een bepaalde ondergrens. De subsidie kan dus nul worden als de opbrengst uit de markt oploopt of tekortschiet als de opbrengst uit de markt te veel daalt. Bepaalde vormen van duurzame energieopwekking kunnen zonder subsidie. Wind op zee is daar een voorbeeld van. Daarbij speelt met name een rol dat door het volwassen worden van de markt schaalvoordelen in productie tot lagere kosten van opwekking leiden.

Voeding van de SDE++ vindt plaats vanuit de opslag duurzame energie: een opslag op energiegebruik van alle gebruikers. RVO voert de subsidie uit.

Mogelijke meerwaarde van SDE++ rond de NPLG-doelen

In analogie met de SDE++ zou nagedacht kunnen worden over het opstellen van een regeling die ondernemers de kans geeft om voorstellen in te dienen om de NPLG-doelen te halen.

Dat zou dan om integrale plannen kunnen gaan, of om inzet van specifieke technieken of oplossingen. Dat interfereert hoe dan ook met instrumenten die beschikbaar zijn (of worden uitgewerkt) die uitvoerbaar zijn en ook getoetst zijn op bijv. staatssteun.

Een logische denkrichting kan zijn om voor specifieke oplossingen die een onrendabele top kennen, denk aan een voermaatregel, waar nog geen instrument voor is, dat vorm te geven langs de lijn van de SDE++.

Voordeel van de bestaande aanpak is dat er duidelijk kan worden aangegeven hoeveel budget er beschikbaar is voor welke regeling en ook wat dat in potentie gaat opleveren. Als je gaat voor een regeling a la SDE++ is dat van te voren minder duidelijk, immers je weet nooit wat er ingediend zal gaan worden. Je kunt wel op basis van de inschrijvingen en een verwachte opbrengst aangeven. Ook rond de vermeende kosteneffectiviteit kunnen vragen worden gesteld.

Uitvoeringskosten en infasering kunnen kostbaar zijn omdat in lijn met de huidige SDE++, voor verschillende typen maatregelen (investeringen in kapitaalgoederen, grond, verbreding activiteiten) en rond de verschillende doelen waarvoor verschillende vormen van ingrijpen nodig zijn (water, klimaat, stikstof) verschillende kengetallen en factoren nodig zijn. De variëteit aan handelingsperspectief is immers groot.

Verder is het goed om een aantal meer technische aspecten in ogenschouw te nemen. Mogelijke meerwaarde is er immers langs de volgende lijnen: 1) methodiek met subsidie voor onrendabele top en differentiatie tussen technieken, 2) uitvoering, 3) voeding, financiering van uitgaven aan SDE++ subsidie.

Bij 1) speelt een rol dat er grote variatie is in het inkomen van boeren afhankelijk van de sector waarin ze actief zijn. Melkveehouders ontvangen inkomen uit de verkoop van melk (aan de coöperatie) en als ze lid zijn van een coöperatie ontvangen ze ook winstuitkering / dividend. Akkerbouwers ontvangen per gewas, waarbij er sprake is van gewasrotatie (verschillende prijzen per product per jaar) en ze kunnen ook kiezen voor het deels verkopen via termijn- en spotmarkten. Daarnaast kan er sprake zijn neveninkomsten uit niet agrarische producten. Dat is fundamenteel anders dat de systematiek van de SDE++ die uitgaat van een specifiek project en een uniform product (energie). Dit neemt niet weg dat voor bepaalde (energie)projecten in de landbouw, de SDE++ nu al een rol speelt.

Voor 2) geldt dat, zoals eerder aangegeven, dat er sprake is van bestaande instrumenten waar al een toets op staatsteun heeft plaatsgevonden.

Bij 3) speelt een rol dat voor de voeding van het transitiefonds is gekozen voor de algemene middelen.

From: "5.12e" <5.12e@minlnv.nl>
Sent: Mon, 29 Aug 2022 14:50:46 +0200
To: "5.12e" <5.12e@minlnv.nl>
Subject: FW: Toezeggingen uit aantekeningen gesprekken Remkes 5 augustus
Attachments: Notitie agroecologische boeren nav gesprek Remkes Final.docx, 19-08-2022 Federatie agro ecologische boeren-CSA netwerk voorstellen verbetering innovatieregelingen.docx

Van: 5.12e <5.12e@minlnv.nl>
Verzonden: maandag 22 augustus 2022 15:01
Aan: 5.12e <5.12e@minlnv.nl>; 5.12e <5.12e@minlnv.nl>
CC: 5.12e <5.12e@minlnv.nl>; 5.12e <5.12e@minlnv.nl>; 5.12e <5.12e@minlnv.nl>
Onderwerp: FW: Toezeggingen uit aantekeningen gesprekken Remkes 5 augustus

Beste 5.12e en 5.12e

Een van de acties uit de gesprekken van Remkes was een overleg met de agro-ecologische boeren om te bespreken welke belemmeringen zij ervaren mbt innovatiesubsidies. Het gesprek heeft vorige vrijdag plaatsgevonden. In de bijlage de schriftelijke inbreng van de agro ecologische boeren en een notitie ter terugkoppeling aan Remkes met daarin acties die LNV gaat ondernemen. Willen jullie hier nog naar kijken of kan dit gelijk door via 5.12e naar Remkes?

5.12e (Taskforce Korte Keten/EIA) en Team biologisch van PAV zijn akkoord.

Groet, 5.12e

Van: 5.12e <5.12e@minlnv.nl>
Verzonden: maandag 8 augustus 2022 14:50
Aan: 5.12e <5.12e@minlnv.nl>; 5.12e <5.12e@minlnv.nl>
Onderwerp: FW: Toezeggingen uit aantekeningen gesprekken Remkes 5 augustus

5.12e en 5.12e

Hierbij de toezeggingen uit de gesprekken met Remkes.
 Voor SK&I zijn er twee toezeggingen die nadere uitwerking vragen:

1. Uit gesprek van kabinetsdelegatie & delegatie vertegenwoordiging partijen over
 Wat is er nodig voor een steviger inzet op technische, sociale en ecologische innovatie die bewezen en juridisch houdbaar is?
 Actie 5.12e SKI & DGS (Hierbij ook relatie leggen naar advies 5.12e en voorstel partijen leggen, is ook naar verwezen).
2. Agro ecologische boeren heeft toegelicht dat ze met nieuwe vormen van landbouw bezig zijn, waardoor ze veel last hebben van regelingen of juist geen gebruik kunnen maken van subsidies gericht op innovatie. Minister heeft toegezegd dat we ambtelijk in gesprek kijken of we hierin wat kunnen betekenen.
 Actie: *5.12e kan jij bij SKI kijken of iemand dit gesprek zou kunnen organiseren? Ik heb haar gevraagd vooraf wat toe te sturen, zodat we ons kunnen voorbereiden. (Dan kunnen we ook gelijk kijken of er nog collega's van andere directies handig bij zijn). Ik heb haar gegevens.
 (CW: wie? 5.12e ?? Heeft een voorstel in Sabe ingediend als demobedrijf, maar kreeg een afwijzing van RVO met een matige motivatie)

Morgen bespreken.

Groet, 5.12e

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>

Verzonden: maandag 8 augustus 2022 14:02

Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

Onderwerp: FW: Toezeggingen uit aantekeningen gesprekken Remkes 5 augustus

Van: 5.12.e <5.12.e@minInv.nl>

Verzonden: zondag 7 augustus 2022 16:44

Aan: 512.e <512.e @minlnv.nl>; 512.e <512.e @minlnv.nl>; 512.e
512.e <512.e @minlnv.nl>; 512.e <512.e @minlnv.nl>; 512.e
<512.e @minlnv.nl>; 512.e <512.e @minlnv.nl>; 512.e <512.e @minlnv.nl>;
512.e <512.e @minlnv.nl>
CC: 512.e <512.e @minlnv.nl>; 512.e <512.e @minlnv.nl>; 512.e
<512.e @minlnv.nl>

Onderwerp: Toezeggingen uit aantekeningen gesprekken Remkes 5 augustus

Beste allen,

Met 5.1.2.e en 5.1.2.e ben ik vrijdag bij de gesprekken met Remkes geweest. Uit onze aantekeningen hebben we in bijgaand overzicht vooral de toezeggingen en relevante uitspraken opgenomen. Los van toezeggingen relevant voor vervolg traject Remkes hebben we apart ook nog een aantal noties opgenomen die relevant zijn voor de septemberbrief, en een paar losse toezeggingen. Er staat deels al bij op wie we graag een beroep doen voor opvolging. 5.1.2.e en 5.1.2.e zullen dit ook verder in proces zetten, ook in afstemming met AZ.

Mocht je vragen hebben, weet ons dan vooral te vinden!

Groet, ook van 5.1.2e en 5.1.2e

5.1.2e

Terugkoppeling actie agro-ecologische boeren nav gesprek Remkes

Inleiding

Op 19-08-22 heeft nav het gesprek van boerenorganisaties met Remkes een ambtelijk gesprek plaats gevonden met CSA-netwerk en de Federatie van Agro-ecologische Boeren (FAB) ([5.12a](#) en [5.12a](#)). Hierin hebben deze organisaties toegelicht waar zij belemmeringen ervaren m.b.t. innovatie subsidies. Een samenvatting is ook schriftelijk ingediend (zie bijlage). Hieronder wordt uitgelegd welke acties op basis van dit gesprek per regeling zullen worden ondernomen.

Algemeen

- er is veel subsidie voor grote, technische innovaties, terwijl er ook behoefte is aan kleine subsidies (2.000-10.000€) voor sociale innovaties;
- de aanvraagprocedure van subsidies is vaak te complex, waardoor boeren afhankelijk worden van adviseurs;
- boeren hebben over het algemeen in de wintertijd (van oktober tot en met maart) om deel te nemen aan kennisverspreidingsactiviteiten. Zorg dan dat de timing van de openstellingen en uitslagen over subsidies hierop aansluiten;
- uitvoerders hebben behoefte aan meer flexibiliteit in de startdatum van hun activiteiten.

SABE-regeling

Advies Vouchers

Probleem: Agro-ecologische adviseurs hebben vaak geen agrarische HBO/WO opleiding gevolgd omdat zij juist op een nieuwe manier willen gaan boeren die (nog) niet wordt aangeboden door HBO/WO instellingen in NL. Daarnaast zijn deze adviseurs vaak (in het geval van CSA) zelf tuinder en kunnen zij daarom niet 50% van hun tijd te besteden aan advieswerk.

Actie: LNV zal samen met de VAB onderzoeken of er uitzonderlijke voorwaarden kunnen worden opgenomen voor registratie in het BAS-register voor adviseurs op vernieuwende onderwerpen waarvoor geen geschikte HBO/WO opleiding beschikbaar is (bijvoorbeeld door aantoonbare ervaring in het geven van cursussen; door het gevolgd hebben van een mbo-opleiding biologisch dynamische landbouw en opleiding met betrekking tot permacultuur).

Projectfinanciering voor kennisdelen onder boeren

Probleem: volgens [5.12a](#) en [5.12a](#) is het indieningssysteem (IT) van RVO niet voldoende stabiel waardoor het lastig is om de indiening voor de deadline goed te regelen. Daarnaast heeft het CSA-Netwerk geen (60%) eigen docenten in dienst (dit is een voorwaarde om een projectsubsidie aan te vragen voor kennisverspreiding onder de Regeling Europese EZ Subsidies (REES)). CSA Netwerk heeft geprobeerd, om aan te tonen dat zij genoeg docenten kunnen vinden voor de uitvoering van dit project door de docenten een Overeenkomst van Opdracht te laten tekenen.

Actie: LNV zal de klacht over het indieningssysteem bespreken met RVO. LNV zal bij RVO achterhalen of een Overeenkomst van Opdracht voldoet aan de voorwaarden van de REES. Daarnaast wordt in de EU onderhandelingen voor de nieuwe REES ingezet om bovenstaande voorwaarde te laten vervallen.

Demonstratiebedrijven

Probleem: CSA netwerk/ FAB geven aan dat hun aanvraag voor demonstratiebedrijven onder de Sabe-regeling is afgewezen omdat deze te ver afstaan van de gangbare praktijk en daardoor te weinig impact heeft. Zij suggereren dat deze beoordeling wellicht te maken zou kunnen hebben met een beoordelingscommissie die te veel gericht is op de gangbare landbouw.

Actie: LNV zal voor toekomstige openstellingen bekijken of de beoordelingscommissie evenwichtig is samengesteld, zodat ook koplopers in de transitie voldoende kans maken op goedkeuring van projecten.

KOM regeling

Probleem: Men loopt ertegen aan dat door KOM alleen WR-capaciteit gefinancierd wordt, terwijl kleine MKB-bedrijven weinig tijd/geld hebben om zonder vergoeding deel te nemen aan de vertalingsactiviteiten. Dit is een vaak gehoord probleem. Het idee hierachter is dat cofinanciering vanuit de sector lijkt tot vraagstellingen die er in de praktijk echt toe doen. Het resultaat is vaak echter dat alleen grote en goed georganiseerde sectoren gebruik kunnen maken van KOM.

Actie: LNV was al voornemens om met budget uit het transitiefonds een uitbreiding van KOM naar andere kennisinstelling en een vergoeding voor MKB bedrijven te realiseren

Fieldlabs

Probleem: CSA-netwerk/ FAB heeft op basis van een draagvlak sessie over de fieldlabs het idee dat de fieldlabs regeling te veel gericht is op vertaling van bestaande onderzoeksresultaten naar de praktijk i.p.v. het oplossen van praktijkproblemen van boeren d.m.v. onderzoek. CSA-netwerk/ FAB zou graag een bottom-up fieldlab met meerdere locaties willen opzetten.

Actie: Bij de ondersteuning van fieldlabs zal LNV rekening houden met de behoefte van boeren in de praktijk. Daarnaast zal LNV zorgen dat ook fieldlabs met satelliet bedrijven, waar wordt geëxperimenteerd, onderdeel zijn van de ondersteuning.

POP3

Fysieke investeringen

Probleem: De bedragen die in deze regeling aangevraagd kunnen worden zijn voor veel agro-ecologische boeren te hoog. Daarnaast kunnen alleen een aantal vastgestelde investeringen aangevraagd worden. Deze investeringen sluiten niet aan bij de agro-ecologische praktijk. De Federatie van Agro-ecologische boeren wil hier graag over meedenken.

Actie: LNV zal deze klacht doorgeven aan het POP-netwerk.

Samenwerken voor innovatie

Probleem: CSA netwerk heeft een projectvoorstel ingediend bij Noord-Nederland (SNN) en is afgewezen omdat de administratie/projectmanagementkosten te hoog zijn en het niet de bedoeling kan zijn dat

consumenten het bedrijfsrisico van de boer draagt. CSA-netwerk/ FAB concludeert dat deze regeling (en de beoordelingscommissie) niet voldoende aansluit bij de praktijk van sociale innovaties.

Actie: LNV zal deze klacht doorgeven aan het POP netwerk.

NWA/Topsectoren onderzoek

Probleem: Boeren die deelnemen aan een onderzoek worden hiervoor vaak niet vergoed. Dat is begrijpelijk bij onderzoek dat een commercieel belang dient, maar niet bij onderzoek met een maatschappelijk oogmerk. CSA-netwerk/ FAB vraagt om boeren die aan dit soort onderzoek meedoen te vergoeden.

Actie: Bij de beoordeling van de bijdrage van publieke partijen in onderzoek PPS-en wordt rekening gehouden met de financiële draagkracht van partijen die betrokken zijn en de gevolgen van het marktfalen. Met het CSA netwerk / FAB zal nader overleg worden gevoerd over mogelijkheden van vergoeding aan boeren voor inzet en deelname in projecten waarbij Instrumenten zoals PPS-toeslag en Europese Innovatie Partnerschappen die mogelijkheden bieden voor vergoeding van deelnemende ondernemers.

Taskforce Korte Ketten (TKK)

Probleem: De leden van CSA-netwerk zijn leveranciers binnen korte ketens. Zij hebben behoefte aan een overzicht van lokale initiatieven, hulp m.b.t. transport, IT, duurzaamheidscriteria, en afstemming. Tot nu toe krijgen zij bij de TKK geen gehoor.

Actie: LNV gaat hierover in gesprek met TKK.

Biologische landbouw

In het gesprek met de vertegenwoordigers van de agro ecologische boeren kwamen ook een aantal punten over biologische landbouw aan de orde. LNV wil graag een vervolgesprek specifiek over biologische landbouw. LNV streeft ernaar dit gesprek in de komende weken te plannen. LNV zal dan terugkomen op de ingebrachte punten (bijv. t.a.v. basisvergoeding omschakeling en PGS systems). Dit geeft ons ook de tijd om verduidelijking te krijgen op de inbreng.

Federatie van Agro-ecologische Boeren
Agro-ecologische praktijk sluit niet aan bij subsidies en regelingen
19 augustus 2022

Algemeen

- Boeren kunnen ook eerste generatie boeren zijn, daarvan wordt in bijna geen enkel beleidsstuk melding van gemaakt. Alles is gericht op opvolgers, terwijl onder de agro-ecologische boeren veel eerste generatie boeren zijn.
- Veel vollegrondse agro-ecologische tuinders telen op kleine percelen van 0,5 tot 2 hectare en worden daardoor niet serieus genomen. Hoewel ze, bijvoorbeeld via een abonnement (Community Supported Agriculture), een volwaardig en stabiel inkomen verdienen, vaak zonder één cent overheidssubsidie. Hoogst ongebruikelijk onder boeren.
- Subsidies zijn vaak gericht op grote bedragen ivm stevige investeringen. Voor agro-ecologische boeren volstaat vaak kleinere bedragen en ook gericht op samenwerking en kennisuitwisseling in plaats van fysieke investeringen, die kunnen daarmee niet terecht.
- Subsidies worden vaak verstrekt op basis van eigen vooruitbetaling, met grote bedragen en hele lange termijnen voor terugbetaling. Dat moet dan worden voorgeschoten door de boer of de boerenorganisatie. En dat lukt niet als je maar een kleine startende organisatie bent.

Hectare vergoeding

Vanuit het GLB wordt een hectare vergoeding verstrekt voor boeren. Om voor uitbetaling in aanmerking te komen moet het bedrag het minimum van 400€ overstijgen. Bij kleine tuinderijen is dit soms niet het geval, hoewel de bijdrage welkom en gerechtvaardigd is. De tuinders moeten immers ook de moeite nemen om de gecombineerde opgave in te vullen en daarvoor kosten maken in de vorm van de verplichte digID voor bedrijven.

Voorstel:

Geen vergoeding? Dan ook geen aangifte voor de gecombineerde. Wel aangifte? Dan ook een vergoeding, ook voor kleine bedragen.

SABE

Voucherregeling

Aanmelding agro-ecologische docenten direct gestrand bij inschrijving BAS-register. Reden:

"Uw opleiding is weliswaar op HBO/WO niveau, maar betreft geen agrarische achtergrond, zoals is gebleken uit uw opgave. Daarnaast dient voor lidmaatschap, evenals BAS-gebruik het aandeel advisering aan primaire agrarische klanten minstens 50% te zijn. Dit, zoals aangegeven in onze statuten.

Statuten artikel 6

1. Het gewone lidmaatschap / BAS-gebruik kan worden verworven door hen die:

- a. te goeder naam en faam bekend staan en meerderjarig zijn;
- b. qua theoretische opleiding aan één van de volgende eisen voldoen:
 - een met goed gevolg afgeronde agrarische opleiding op HBO- of WO-niveau;
 - een met goed gevolg afgeronde HBO- of WO-opleiding bedrijfskunde of economie met agrarische achtergrond/ervaring, dan wel aantoonbaar functionerend hierin op HBO/WO werk- en denkniveau door gerichte studies, langdurige ervaring en expertise;
- c. beschikken over een aantoonbare werkervaring van tenminste vijf jaar, waarvan tenminste drie jaar als zelfstandig bedrijfsadviseur - direct of indirect - ten behoeve van primaire agrarische bedrijven voor tenminste 50% van de werktijd."

Onze agro-ecologische docenten hebben vaak een separate opleiding gedaan, buiten het officiële onderwijsaanbod, zoals de tweejarige opleiding Permacultuur bij Taco Blom met diverse additionele modules. Vaak hebben ze meerdere stages gelopen en verder eigen werkervaring. Er is namelijk bijna geen Nederlandse opleiding die opleidt tot agro-ecologisch tuinder, alleen de Warmonderhof. Maar dat is een MBO opleiding.

Daarnaast zijn onze docenten vaak ook boer of tuinder en geven ze cursussen en doen ze advieswerk in de winterperiode. Ze kunnen dus niet minimaal 50% van hun werktijd als zelfstandig bedrijfsadviseur werken.

Deze docenten worden overigens wel veelvuldig gevraagd voor bedrijfsadvies door nieuwe boeren (1e generatie) en bestaande boeren die, vaak naast hun akkerbouwbedrijf of melkveehouderij, één of twee hectaren willen bestemmen voor een (CSA) tuinderij. Deze boeren kunnen nu echter niet gebruikmaken van het aanbod van de vouchers voor bedrijfsadvies.

Voorstel:

Laat ons zelf vanuit de Federatie aangeven welke docenten geschikt zijn om in aanmerking te komen voor de voucherregeling. Of financier onze kennisoverdracht via een rechtstreekse vergoeding vanuit het ministerie. Ons kennisoverdrachtsprogramma ligt al twee jaar klaar. En er is heel veel behoefte aan.

Projectfinanciering voor Kennisdelen voor boeren

We hebben nu drie pogingen gedaan om voor deze subsidie in aanmerking te komen. De eerste keer (december 2020) was uw systeem overbelast en konden we de documenten niet uploaden. Die hebben we toen, met bewijsstukken dat we alles wel hadden ingevuld voor de deadline, per mail op drie verschillende wijzen (met aanmeldnummers en dergelijke) naar de RVO gestuurd. Zonder enige reactie. Ook niet na diverse keren nabellen.

Bij de tweede poging in december 2021 (er was aangekondigd dat de regeling in juli 2021 weer open zou gaan maar dat bleek toch niet het geval) was het systeem weer overbelast en is het om vier uur 's nachts uiteindelijk gelukt de aanvraag erdoor te krijgen. Bleek dat we in die poging de bijlage met de begroting waren vergeten bij te voegen. De hoofdbedragen waren wel ingevoerd in het systeem (wat een werk overigens!). In plaats van dat daar vervolgens om wordt gevraagd kregen we maanden later een afwijzing omdat er geen gedetailleerde begroting bij zat... Wel was het project zeer positief ontvangen. Er werd aangeraden het een volgende keer met de begroting erbij weer in te dienen.

De derde keer was recentelijk juli 2022. We wilden het projectvoorstel indienen met de begroting erbij, maar toen bleek dat de hele regeling veranderd was. Eén van de belangrijkste punten is dat in deze nieuwste versie de aanvragende organisatie de mensen die voor de kennisoverdracht zorgen in dienst moet hebben. Of in de uitleg van de RVO dan tenminste 60% van de docenten. Maar u begrijpt dat wij als Vereniging CSA Netwerk met een minimale begroting op dit moment helemaal niemand in dienst hebben. Bovendien zijn veel van onze docenten ook praktiserend boer of tuinder en zullen nooit als docent ergens in dienst gaan. Ze zijn beschikbaar voor ons programma en betrokken bij de subsidieaanvraag, maar niet in dienst.

En dat terwijl honderden CSA tuinders enorme behoefte hebben aan kennisuitwisseling, we zeer geschikte begeleiders en docenten hebben en we echt zitten te wachten op deze ondersteuning om van start te kunnen. Op de laatste dag van de openstelling, toen we achter deze nieuwe regel kwamen, hebben we de beoogde docenten en begeleiders van de beoogde cursussen, trainingen en coachingsprogramma's, per onmiddellijk een Overeenkomst van Opdracht laten tekenen om aan te geven dat ze wel degelijk klaar staan voor onze organisatie om ons programma te kunnen draaien. In

de hoop dat we daarmee voldoen aan deze nieuwe voorwaarden. Uitslag (pas) in december. We hebben er een hard hoofd in.

Voorstel

Financier ons kennisuitwisselingsprogramma rechtstreeks vanuit het Ministerie voor de komende twee jaar. Dan kunnen we los. Een programma voor kenniskringen, cursussen, webinars, coaching en 'farm hacks' plus een jaarlijks Boerenlandbouw Congres (300 personen). Zie ons voorstel voor de SABE regeling. In totaal 165.000€ subsidieaanvraag.

Regeling Demonstratie boerderijen

We hebben met drie CSA tuinderijen die nu al doen aan veel kennisoverdracht ingeschreven op de regeling voor demonstratie boerderijen. Zoals hierboven vermeld is daar vaak vraag naar. Onze aanvraag is afgewezen omdat onze bedrijven te ver van de gangbare landbouw af zouden staan. Hier de tekst van de afwijzing:

"Uw project bevat drie innovatieve bedrijven. Verder is er duidelijk genoeg ervaring met kennisoverdracht binnen de projectgroep. Aan de andere kant sluit uw project te weinig aan op de gangbare landbouw, waardoor de verwachte impact beperkt blijft."

Ook hier waren we erg teleurgesteld in de afwijzing. In onze praktijk ervaren we veel belangstelling voor onze vollegrondse CSA tuinderijen. Zowel van nieuwe boeren als van gangbare boeren die hun bedrijf willen aanvullen met een tuinderij. Wekelijks komen belangstellenden langs. Maar de adviescommissie is van oordeel dat onze bedrijven te ver afstaan van de gangbare landbouw. En daarom krijgen we minder punten voor het project, belanden we in de lagere regionen van de aanvragers en zijn we daarmee niet in aanmerking gekomen voor deelname aan deze regeling.

Voorstel:

Zie hieronder bij FieldLab.

Kennis op Maat

We zijn in voorbereiding op een subsidieaanvraag bij Kennis op Maat. Daarbij wordt allereerst gevraagd waarom we niet van de SABE gebruik maken. Hierboven het waarom.

Ook bij deze regeling hopen we dat het mogelijk is om in de kennisoverdracht ook het aandeel van de boer die zijn of haar kennis overdraagt aan collega's als docent te kunnen vergoeden. Veel agro-ecologische kennis zit bij ervaren boeren en ook voor een project als Kennis op Maat is het effectief om een ervaren boer te laten bijdragen bij de vertaling van wetenschappelijke kennis naar de praktijk. En dus niet enkel de wetenschappers als docent of bron van kennisoverdracht te gebruiken. Ook is de inbreng van boeren essentieel bij het bepalen aan welke kennis behoefte is en welke onderzoeken van de WUR daarop dan aansluiten. (Het aandeel onderzoek bij de WUR naar agro-ecologische landbouw is helaas nog niet zo groot.) We wachten de uiteindelijke beoordeling af. Anders zou de regeling wat ons betreft hierop aangepast moeten worden.

Fieldlab/Livinglab regeling

Op 27 juni vond in Utrecht een overleg over deze regeling plaats. Opmerkelijk was dat ook bij deze regeling de nadruk lag op het vertalen van wetenschappelijke kennis naar de praktijk van de boer. En niet het ophalen van de behoefte van boeren aan onderzoek en de vraag of de onderzoeken wel aansluiten op die behoefte en wat er nodig zou zijn om dat wel te realiseren. De boer als de actor en niet als het subject.

Wij zouden heel graag een fieldlab opzetten over agro-ecologische vollegrondse groenteteelt vanuit meerdere locaties, de bedrijven van de leden van het CSA Netwerk en andere leden van de Federatie

van Agro-ecologische Boeren. Er zijn zo ontzettend veel vragen waar onze boeren mee worstelen. Het valt namelijk niet mee om zonder bestrijdingsmiddelen of kunstmest groenten en fruit te telen. Zeker als de biodiversiteit en de kwaliteit van de bodem bij aanvang beroerd zijn en de agro-ecologische boer vaak opereert in een groen woestijn. Daarnaast hebben onze leden vragen over de wijze waarop de consumenten nog beter bij de landbouw betrokken kunnen worden en hoe gezonde voeding bijdraagt aan gezondheid van mensen. En over de wijze waarop de bijdrage van deze bedrijven tot uitdrukking komen voor consumenten in onderwerpen als biodiversiteit, het vastleggen van CO2 uit de lucht in de vorm van koolstof in de bodem, het verbeteren van bodem en waterkwaliteit, het herstel van landschappelijke waarden, het verhogen van de waarde van een aantrekkelijk platteland, het versterken van een lokale economie en van een lokale gemeenschap.

Voorstel:

Ga met de Federatie van Agro-ecologische Boeren in overleg over de uitwerking van een Fieldlab Agro-ecologie. Met bijbehorende kenniskringen, website, webinars en materiaal voor informatieoverdracht. (Zie voorbeeld in Verenigd Koninkrijk www.agricology.co.uk) in aansluiting op Groen Kennisnet. Een deel van dit programma is reeds uitgewerkt in de aanvraag voor de regeling demonstratie boerderijen.

POP3

POP3 - Fysieke investeringen

Enkel investeringen van een vooraf bepaalde lijst komen in aanmerking voor co-financiering onder deze regeling. Landbouwwerktuigen voor kleinschalige agro-ecologische bedrijven zijn daarop niet te vinden.

Voorstel:

Laat de Federatie van Agro-ecologische Boeren meedenken over grote investeringen voor agro-ecologische boeren voor opname in de lijst voor bijdrage voor fysieke investeringen.

POP3 - Samenwerken voor Innovatie

Projectvoorstel ingediend in Noord Nederland bij SNN voor de opzet van een netwerk van CSA tuinders. Voor afstemming kennisontwikkeling en opzet van een coöperatie waarin gereedschap en communicatie gedeeld zouden kunnen worden. Geen fysieke investeringen.

Tekst van de beoordelingscommissie:

"De adviescommissie vindt het een behoorlijk duur project voor wat het oplevert. De kosten van het projectmanagement en -administratie zijn hoog, deze bedragen meer dan 30% van de totale projectkosten. Dat de consument mede het risico van de boer gaat dragen kan volgens de commissie niet de bedoeling zijn."

Het betreft hier een sociale innovatie (samenwerking tussen nieuwe CSA tuinders) zonder fysieke investeringen. Logisch dat het projectmanagement en de administratie relatief hoog zijn, er zijn immers bijna geen andere kosten. En kennelijk vindt deze adviescommissie van het POP3 programma met als doel innovatie (!) dat het concept van CSA (burgers betalen een vast bedrag per jaar voor hun groenten en delen in de oogstopbrengst waardoor de tuinder een gegarandeerd inkomen heeft voor dat jaar) té innovatief. "Dat kan toch niet de bedoeling zijn". Zucht.

Voorstel:

Zorg voor scholing en aanwijzingen van deelnemers aan beoordelingscommissies van RVO, Ministerie, Provincies in de gewenste richting van de landbouw transitie van het Ministerie. Kies voor andere deelnemers aan deze commissies. (En vergoed hen voor deze taak.)

NWA

NWA Voedseltransitie

We doen als Federatie van Agro-ecologische Boeren mee met het grote onderzoek naar de Voedseltransitie. Heel veel onderzoekers van diverse universiteiten en hogescholen voeren het project uit. Wij zijn actief betrokken en worden geacht bij de projectbijeenkomsten aanwezig te zijn en ook inhoudelijk bij te dragen aan de diverse subonderzoeken die deel uitmaken van dit project. Alle onderzoekers krijgen hiervoor een vergoeding. De boeren van onze organisaties niet. Terwijl de bijdrage van de boeren geen persoonlijk commercieel belang dient, hen enkel veel tijd kost. Aangezien onze organisaties geen diepe zakken hebben om hen voor deze bijdragen te betalen is het voor de deelnemende boeren en boerenvertegenwoordigers vrijwilligerswerk.

Zie voorstel bij topsectoren.

Andere onderzoeksprogramma's via topsectoren

Bij alle onderzoeksprogramma's onder het topsectorenbeleid is een eigen bijdrage vanuit de projectpartners verplicht, tot wel 50% van het onderzoeksbudget. Deze wijze van financieren veronderstelt een commercieel belang voor de deelnemende bedrijven. Daarmee krijg je dus onderzoek met commercieel eigenbelang.

Veel van de onderzoeksvragen van agro-ecologische boeren betreffen geen commercieel eigenbelang maar vragen over het vergroten van de impact op betere bodemkwaliteit, waterkwaliteit, biodiversiteit, manieren om gebruik van fossiele brandstoffen tegen te gaan, zonder bestrijdingsmiddelen te kunnen werken. Allemaal onderwerpen met een groot maatschappelijk belang in de zin van vermeden kosten en het bereiken van maatschappelijke doelen.

Voorstel:

Dit type onderzoek vraagt om een ander geoormerkt onderzoeksbudget met 100% vergoeding voor agro-ecologisch/regeneratief/kringloop onderzoek voor maatschappelijke waardecreatie. Boeren die tijd en energie in deze onderzoeksprojecten steken en belangeloos eigen kennis inbrengen, verdienen een vergoeding van de door hen voor deze projecten gemaakte uren. Als partner en contribuant aan deze onderzoeken.

Ministerie LNV - Inventarisatie versterking biosector

Onlangs hebben we aan willen geven aan het ministerie dat we vanuit het CSA Netwerk bezig zijn met PGS, een boer-burger variant van de SKAL keuring waarmee we het bewustzijn van burgers willen versterken en een alternatief willen bieden voor boeren en producenten die enkel in de korte keten werken, zoals de CSA boeren en tuinders. Voor deze ondernemers wegen de kosten voor SKAL keuring namelijk niet op tegen de kosten en de administratieve lasten van de keuring. In veel andere landen wordt een standaard bedrag voor de SKAL keuring vergoed waarmee kleine ondernemers voldoende vergoeding krijgen om de kosten te dragen. Onze wens zou zijn om deze enkel voor de lokale markt werkende boeren ook het predicaat biologisch te laten voeren door een samenwerking van SKAL met ons eigen PGS systeem. Dat is sinds kort mogelijk onder Europese wetgeving. En we zouden wensen dat deze kosten ook in Nederland vergoed kunnen worden. Zodat ook kleine boeren zich kunnen laten keuren en het predicaat biologisch kunnen voeren.

Daarnaast stimuleert het CSA Netwerk met haar platform Local Food Works de vorming van lokale voedselcoöperaties in dorpen en wijken waar naast de lokale producten ook substantiële hoeveelheden producten van de biologische groothandel worden verkocht. En voeren we campagne via de website www.wijetenlokaal.nl voor producten in de **duurzame** korte keten. We zouden graag ruimte krijgen om dit marktsegment uit te breiden.

We werden verwezen naar een inventarisatiedocument van uw ministerie. Dat document verwachtte van ons dat we een enorme hoeveelheid initiatieven zouden gaan beoordelen. Helaas is dit voor ons nog steeds onbetaalde arbeid, dus daarvoor ontbrak de mogelijkheid.

Voorstel:

Graag willen we met het ministerie in een direct gesprek over onze mogelijkheden om het aandeel biologisch in Nederland substantieel te versterken.

From: "MinisterLNV"
Sent: Tue, 30 Aug 2022 07:21:07 +0200
To: "<5.1.2.e>" <5.1.2.e> @minlnv.nl>; "<5.1.2.e>" <5.1.2.e> @minlnv.nl>; "<5.1.2.e>" <5.1.2.e> @minlnv.nl>
Subject: FW: Uitnodiging vervolgesprek stikstofdossier
Attachments: Uitnodiging vervolgesprek stikstofdossier.pdf

Buiten reikwijdte

5.1.2.e

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e> @berenschot.nl>
Verzonden: maandag 29 augustus 2022 21:21
Aan: MinisterLNV <5.1.2.e> @minlnv.nl>
Onderwerp: Uitnodiging vervolgesprek stikstofdossier

Geachte minister Staghouwer,

Namens de heer Remkes nodig ik u graag uit voor een vervolgesprek over het stikstofdossier. U vindt de uitnodigingsbrief in de bijlage. Het gesprek vindt plaats op woensdag 31 augustus van 8:30 tot 11:00 in het provinciehuis van Zuid-Holland te Den Haag. Voor dit gesprek zijn vanuit het kabinet, naast u, de minister-president, de minister van IenW en de minister voor N en S uitgenodigd. Tevens hebben de volgende organisaties een uitnodiging ontvangen.

- Agractie
- Biohuis
- BoerenNatuur
- Caring Farmers
- Dutch dairymen board
- Farmers Defence Force
- Federatie Agro-ecologische Boeren
- LTO Nederland
- Nederlandse Akkerbouw Vakbond
- Nederlandse Melkveehouders Vakbond (NMV)
- Nederlandse Vakbond Pluimveehouders
- Netwerk GRONDig
- Producenten Organisatie Varkenshouderij (POV)
- Sectorraad paarden
- Stichting Demeter
- Transitie Coalitie Voedsel en Regie op Ruimte
- Vereniging Agrarisch Landschap achterhoek

Met vriendelijke groet,

5.1.2.e

Secretariaat Johan Remkes

Disclaimer

This e-mail and any attachment it contains is confidential and may contain legally privileged information. If you are not the intended recipient, please note that this e-mail or any attachment may not be copied or disclosed or distributed to others. If you have received this e-mail by error, please notify the sender immediately by return e-mail, and delete this message. All rights reserved.

This email has been scanned for viruses and malware, and may have been automatically archived.

De minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
T.a.v. de heer H. Staghouwer

Datum: 29 augustus 2022
Onderwerp: Uitnodiging vervolgesprek stikstofdossier

Geachte heer Staghouwer,

De afgelopen weken heb ik gesprekken georganiseerd tussen het kabinet en de bij het vraagstuk betrokken sectoren. Er is achtereenvolgens gesproken met 1) vertegenwoordigers van de agrarische sector; 2) vertegenwoordigers van natuur- en milieuorganisaties; 3) vertegenwoordigers van bedrijven; 4) vertegenwoordigers van ketenpartijen en banken; en 5) vertegenwoordigers van medeoverheden, waaronder de gedeputeerden die het vraagstuk in hun portefeuille hebben. Ook is gesproken met individuele agrariërs.

Tijdens het eerste gesprek concludeerde ik dat het voor het herstel van vertrouwen, als eerste stap, noodzakelijk was dat er 'huiswerk' gemaakt zou worden op de vier onderwerpen die door LTO aan de orde zijn gesteld. Graag nodig ik u uit om de uitkomsten daarvan aanstaande woensdag te bespreken en om te bezien of en welke volgende stappen gezet kunnen worden. Ook van kabinetszijde is de bereidheid ten volle aanwezig om daarover door te spreken.

Daarnaast wil ik, volgend uit alle gesprekken die gevoerd zijn, met u spreken over de onderwerpen die van belang zijn voor een goed perspectief van de agrarische sector, gegeven de opgaven die de komende jaren aan de orde zijn.

Hieruit volgend stel ik de volgende agenda voor:

1. Toelichting op het gemaakte huiswerk en bespreken van waar de betrokkenen het wel- en niet over eens zijn.
2. Bespreken van onderwerpen die van belang zijn voor het perspectief van de agrarische sector.

Ik denk dat deze dialoog het beste tot stand komt met een relatief beperkt aantal deelnemers aan de conversatie, zodat er ook in de tijd veel ruimte is voor daadwerkelijke dialoog over bovenstaande onderwerpen.

Met vriendelijke groet,

Johan Remkes

From: "5.12.e" "
Sent: Tue, 30 Aug 2022 08:58:05 +0200
To: "Secretariaat Johan Remkes" <5.12.e@secretariaatjohanremkes.nl>
Subject: RE: voorbereiding 31 augustus

Beste 5.12.e

Dank, is al duidelijk of LTO en Agractie aanwezig zijn?

Groeten, 5.12.e

Van: Secretariaat Johan Remkes <5.12.e@secretariaatjohanremkes.nl>

Datum: 30 augustus 2022 om 08:40:17 CEST

Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

Onderwerp: RE: voorbereiding 31 augustus

Beste 5.12.e

De minister heeft gisteren de uitnodiging ontvangen. Het gesprek vindt plaats op woensdag 31 augustus van 8:30 tot 11:00 in het provinciehuis van Zuid-Holland te Den Haag. Voor dit gesprek zijn vanuit het kabinet de minister-president, de minister van IenW, de minister van LNV en de minister van N en S uitgenodigd. Tevens hebben de volgende organisaties een uitnodiging ontvangen.

- Agractie
- Biohuis
- BoerenNatuur
- Caring Farmers
- Dutch dairymen board
- Farmers Defence Force
- Federatie Agro-ecologische Boeren
- LTO Nederland
- Nederlandse Akkerbouw Vakbond
- Nederlandse Melkveehouders Vakbond (NMV)
- Nederlandse Vakbond Pluimveehouders
- Netwerk GRONDig
- Producenten Organisatie Varkenshouderij (POV)
- Sectorraad paarden
- Stichting Demeter
- Transitie Coalitie Voedsel en Regie op Ruimte
- Vereniging Agrarisch Landschap achterhoek

Op de agenda staat:

1. Toelichting op het gemaakte huiswerk en bespreken van waar de betrokkenen het wel- en niet over eens zijn.
2. Bespreken van onderwerpen die van belang zijn voor het perspectief van de agrarische sector.

Met vriendelijke groet,

5.12.e

Secretariaat Johan Remkes

Van: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

Verzonden: vrijdag 26 augustus 2022 12:09

Aan: Secretariaat Johan Remkes <5.12.e@secretariaatjohanremkes.nl>

CC: 5.1.2.e <5.1.2.e@minInv.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@minInv.nl>

Onderwerp: voorbereiding 31 augustus

Beste heer, mevrouw,

Mocht er meer duidelijk zijn omtrent het afsluitende gesprek onder leiding van Remkes op 31 augustus dan horen wij dat graag.

Ons is namelijk nog niet bekend wie er aanwezig zijn, welke ministers deelnemen, de tijden, de locatie en wat er besproken gaat worden. We zouden dit graag tijdig ontvangen omwille van de voorbereiding van de aanwezige ministers.

Met vriendelijke groet,

5.1.2.e 5.1.2.e

5.1.2.e

.....

Directie Strategie, Kennis en Innovatie
Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
Bezuidenhoutseweg 73 | 2594 AC | Den Haag

Postbus 20401 | 2500 EK | Den Haag

.....

M 5.1.2.e

5.1.2.e @minInv.nl

www.rijksoverheid.nl/Inv

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is gezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen.

De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message.

The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.

Disclaimer

This e-mail and any attachment it contains is confidential and may contain legally privileged information. If you are not the intended recipient, please note that this e-mail or any attachment may not be copied or disclosed or distributed to others. If you have received this e-mail by error, please notify the sender immediately by return e-mail, and delete this message. All rights reserved.

This email has been scanned for viruses and malware, and may have been automatically archived.

From: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Sent: Tue, 30 Aug 2022 09:35:52 +0200
To: "MinisterLNV" <5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Cc: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
<5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Subject: RE: Uitnodiging vervolgggesprek stikstofdossier

Top, bedankt 5.12.e!

Van: MinisterLNV <5.12.e@minlnv.nl>
Datum: 30 augustus 2022 om 09:31:56 CEST
Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>, 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
CC: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>, 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>, 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Onderwerp: RE: Uitnodiging vervolgggesprek stikstofdossier

Goedemorgen,

Het kan, 5.12.e en 5.12.e zijn aangemeld.

Groet,

5.12.e

Van: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Verzonden: dinsdag 30 augustus 2022 08:05
Aan: MinisterLNV <5.12.e@minlnv.nl>
CC: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Onderwerp: FW: Uitnodiging vervolgggesprek stikstofdossier

Goedemorgen!

Ik weet niet of dit mogelijk is, maar zou gekeken kunnen worden met secretariaat Remkes of vanuit MLNV er twee ambtelijke ondersteuners mee mogen?

Dank!

Groet, 5.12.e

Van: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Verzonden: dinsdag 30 augustus 2022 07:28
Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
CC: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Onderwerp: FW: Uitnodiging vervolgggesprek stikstofdossier

Hoi 5.12.e kan je regelen dat 5.12.e er ook bij kan zijn? Bedankt!

Groet, 5.12.e

Van: MinisterLNV <5.12.e@minlnv.nl>
Datum: 30 augustus 2022 om 07:21:07 CEST
Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>, 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>, 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>
Onderwerp: FW: Uitnodiging vervolgggesprek stikstofdossier

Ter info.

Groet,

S.12e

Van: S.12e <S.12e@berenschot.nl>

Verzonden: maandag 29 augustus 2022 21:21

Aan: MinisterLNV <S.12e@minlnv.nl>

Onderwerp: Uitnodiging vervolgesprek stikstofdossier

Geachte minister Staghout,

Namens de heer Remkes nodig ik u graag uit voor een vervolgesprek over het stikstofdossier. U vindt de uitnodigingsbrief in de bijlage. Het gesprek vindt plaats op woensdag 31 augustus van 8:30 tot 11:00 in het provinciehuis van Zuid-Holland te Den Haag. Voor dit gesprek zijn vanuit het kabinet, naast u, de minister-president, de minister van IenW en de minister voor Nens uitgenodigd. Tevens hebben de volgende organisaties een uitnodiging ontvangen.

- Agractie
- Biohuis
- BoerenNatuur
- Caring Farmers
- Dutch dairymen board
- Farmers Defence Force
- Federatie Agro-ecologische Boeren
- LTO Nederland
- Nederlandse Akkerbouw Vakbond
- Nederlandse Melkveehouders Vakbond (NMV)
- Nederlandse Vakbond Pluimveehouders
- Netwerk GRONDig
- Producenten Organisatie Varkenshouderij (POV)
- Sectorraad paarden
- Stichting Demeter
- Transitie Coalitie Voedsel en Regie op Ruimte
- Vereniging Agrarisch Landschap achterhoek

Met vriendelijke groet,

S.12e

Secretariaat Johan Remkes

Disclaimer

This e-mail and any attachment it contains is confidential and may contain legally privileged information.

If you are not the intended recipient, please note that this e-mail or any attachment may not be copied or disclosed or distributed to others.

If you have received this e-mail by error, please notify the sender immediately by return e-mail, and delete this message. All rights reserved.

This email has been scanned for viruses and malware, and may have been automatically archived.

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e>@minInv.nl>
Verzonden: donderdag 1 september 2022 09:17
Aan: 5.1.2.e <5.1.2.e>@minInv.nl>
Onderwerp: FW: ! Afspraken overleg Remkes - agrarische partijen - kabinet tbv BWO Landbouw, d.d. 1 september 2022

Van: <@minInv.nl>
Datum: 31 augustus 2022 om 22:13:48 CEST
Aan: <@minInv.nl>
Onderwerp: FW: ! Afspraken overleg Remkes - agrarische partijen - kabinet tbv BWO Landbouw, d.d. 1 september 2022

Van: [redacted] <[redacted]@minlnv.nl>
Datum: 31 augustus 2022 om 21:30:00 CEST
Aan: [redacted] <[redacted]@minlnv.nl>, [redacted] <[redacted]@minlnv.nl>, [redacted] <[redacted]@minlnv.nl>
CC: [redacted] <[redacted]@minlnv.nl>, [redacted] <[redacted]@minlnv.nl>
Onderwerp: FW: ! Afspraken overleg Remkes - agrarische partijen - kabinet tbv BWO Landbouw, d.d. 1 september 2022

Ter info,
@ 5.1.2e / 5.1.2e vervolg Remkes graag op de agenda voor ons DT maandag.

Van: 5.12.e <5.12.e @minaz.nl>
Verzonden: woensdag 31 augustus 2022 20:42
Aan: 5.12.e <5.12.e @minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e @minlnv.nl>; 5.12.e
 5.12.e <5.12.e @minezk.nl>; '5.12.e @minienw.nl' <5.12.e @minienw.nl>;
 '5.12.e @minbzk.nl' <5.12.e @minbzk.nl>; '5.12.e @minfin.nl' <5.12.e @minfin.nl>;
 '<5.12.e @mindef.nl>' <5.12.e @mindef.nl>; '5.12.e @minjenv.nl' <5.12.e @minjenv.nl>; 5.12.e
 5.12.e <5.12.e @minlnv.nl>; 5.12.e <5.12.e @minlnv.nl>; 5.12.e
 <5.12.e @minezk.nl>; 5.12.e <5.12.e @minlnv.nl>; '5.12.e @minienw.nl'
 <5.12.e @minienw.nl>; 5.12.e <5.12.e @minaz.nl>; '5.12.e'
 <5.12.e @minienw.nl>; '5.12.e' <5.12.e @pbl.nl>; '5.12.e @cpb.nl'
 <5.12.e @cpb.nl>; '5.12.e @minbzk.nl' <5.12.e @minbzk.nl>; '5.12.e'
 <5.12.e @minfin.nl>; '5.12.e @minbzk.nl' <5.12.e @minbzk.nl>
CC: 5.12.e <5.12.e @minlnv.nl>; '5.12.e @minfin.nl'; 5.12.e <5.12.e @minlnv.nl>;
 '5.12.e @minjenv.nl'; 5.12.e <5.12.e @minlnv.nl>; 5.12.e

< 5.12.e @minlnv.nl>; 5.12.e < 5.12.e @minlnv.nl>; 5.12.e
< 5.12.e @minlnv.nl>; 5.12.e < 5.12.e @minlnv.nl>; 5.12.e
< 5.12.e @minlnv.nl>; 5.12.e < 5.12.e @minlnv.nl>; 5.12.e < 5.12.e @minlnv.nl>;
5.12.e < 5.12.e @minlnv.nl>; 5.12.e < 5.12.e @minezk.nl>; 5.12.e
< 5.12.e @minlnv.nl>; 5.12.e < 5.12.e @minlnv.nl>; 5.12.e
< 5.12.e @minlnv.nl>; 5.12.e < 5.12.e @minlnv.nl>; 5.12.e
< 5.12.e @minlnv.nl>; 5.12.e < 5.12.e @minvws.nl>; 5.12.e < 5.12.e @minvws.nl>; 5.12.e
5.12.e < 5.12.e @minezk.nl>; 5.12.e @minienw.nl
< 5.12.e @minienw.nl>; 5.12.e < 5.12.e @minlnv.nl>; 5.12.e < 5.12.e @minlnv.nl>;
5.12.e < 5.12.e @minlnv.nl>; 5.12.e < 5.12.e @minlnv.nl>; 5.12.e
< 5.12.e @minbzk.nl>; 5.12.e < 5.12.e @minezk.nl>; 5.12.e @minocw.nl
< 5.12.e @minocw.nl>; 5.12.e @minbzk.nl < 5.12.e @minbzk.nl>; 5.12.e @minfin.nl
< 5.12.e @minfin.nl>; 5.12.e < 5.12.e @minfin.nl>; 5.12.e
< 5.12.e @minlnv.nl>; 5.12.e < 5.12.e @minlnv.nl>; 5.12.e @minbzk.nl
< 5.12.e @minbzk.nl>; 5.12.e < 5.12.e @minienw.nl>; 5.12.e @minienw.nl
< 5.12.e @minienw.nl>; 5.12.e @minienw.nl < 5.12.e @minienw.nl>; 5.12.e @minienw.nl
< 5.12.e @minienw.nl>

Onderwerp: ! Afspraken overleg Remkes - agrarische partijen - kabinet tbv BWO Landbouw, d.d. 1 september 2022

Collega's,

Voor het gemak maak ik maar even gebruik van de verzendlijst van het DGO Stikstof.

Bijgevoegd vinden jullie de afspraken die vandaag zijn gemaakt in het overleg tussen dhr. Remkes, de agrarische partijen en het kabinet (NB. Ze liggen nog voor een allerlaatste check bij de secretaris van Remkes). Leek me goed om jullie die vast te mailen, omdat we donderdag tijdens het BWO over de 'Septemberbrief Landbouw' kort zullen terugblikken op dat overleg (en het vervolg ervan).

We zullen ook wat kopieën meenemen naar het BWO.

Groet,

5.12.e

5.12.e

5.12.e

Kabinet Minister-President
Ministerie van Algemene Zaken
Binnenhof 19 | Den Haag
Postbus 20001 | 2500 EA | Den Haag

M 5.12.e

E 5.12.e @minaz.nl

Afspraken / conclusies overleg Remkes – agrarische partijen – kabinet, d.d. 31 augustus 2022

Overleg met de bioboeren (8.30 – 11.00 uur)

Met de partijen is besproken:

- dat een langjarig perspectief nodig is om een transitie/omschakeling te kunnen maken. Dat is ook nodig om nu op stikstof stappen te kunnen zetten (zonder langjarig perspectief, ook geen 'stikstofstappen').
- de toekomst van de landbouw differentieert per gebied (in verschillende gebieden kunnen verschillende dingen) en verschilt van aard (van producten alleen, naar producten en diensten).

Om die transitie te kunnen maken zijn op die verschillende plekken de volgende dingen nodig:

- de markt moet worden gecorrigeerd, dwing het of in de keten;
- ontwikkeling en toegankelijk maken van kennis over regeneratieve landbouw;
- begeleiding in de gebieden nodig, ook op het gebied van verschuivingen in grond;
- goed kijken naar juridisch kader zodat het beter past bij regeneratieve landbouw.

Overleg met de G9, o.a. LTO, Agractie, FDF, etc. (11.15 – 15.00 uur)

- De ministers gaan samen met de sector kijken hoe en wanneer de wettelijke verankering van de KDW te vervangen is door een andere juridisch houdbare systematiek en de staat van de natuur centraal staat. We kijken daarbij integraal (klimaat, KRW en bodem).
- Er wordt uitgezocht hoeveel ruimte nodig is om PAS-melders te vergunnen (die hebben prioriteit) en de vergunningverlening op gang te brengen. Ook wordt uitgezocht hoe schade te compenseren in het geval vergunningverlening voor sommigen niet lukt.
- De minister LNV bekijkt hoe overtekende innovatieregelingen een vervolg kunnen krijgen. Ook kijkt het ministerie nog naar de door partijen verstuurd brieven over innovatie en naar belemmerende regelgeving. Het leidende principe voor innovatie: geld volgt inhoud. Innovatie is inhoudelijk goed als het beoogde doel bereikt wordt en het juridisch houdbaar is.
- De 'groep van 9' levert aandachtspunten en zorgen aan over rechtszekerheid.
- Er komt een ecologische autoriteit maar er wordt ook onderzocht of er een agrarische autoriteit moet komen.

Concluderend:

- Remkes constateert (i) dat er beweging is en (ii) dat er behoefte is aan een integrale denklijn. Hij is van plan daar in de 2e helft van september zijn reflecties over uit te brengen.
- Dhr. Van der Tak heeft het aanbod gedaan om, volgend op die reflecties, samen met sector en kabinet een plan uit te werken.

From: "5.12.e" <5.12.e@secretariaatjohanremkes.nl>
Sent: Thu, 8 Sep 2022 12:43:04 +0200
To: "5.12.e" <5.12.e@minInv.nl>
Cc: "5.12.e" <5.12.e@minInv.nl>
Subject: Uitnodiging verdiepend gesprek
Attachments: Uitnodiging verdiepend gesprek.pdf

Geachte 5.12.e

Graag verwijs ik u naar de bijlage voor een verdiepend gesprek met het secretariaat van de heer Remkes. We zullen contact opnemen met uw secretariaat om de afspraak in de agenda's te krijgen.

Met vriendelijke groet,

5.12.e

Secretariaat Johan Remkes

Disclaimer

This e-mail and any attachment it contains is confidential and may contain legally privileged information. If you are not the intended recipient, please note that this e-mail or any attachment may not be copied or disclosed or distributed to others. If you have received this e-mail by error, please notify the sender immediately by return e-mail, and delete this message. All rights reserved.

This email has been scanned for viruses and malware, and may have been automatically archived.

T.a.v. 512e

Datum: 06-09-2022

Onderwerp: uitnodiging verdiepend gesprek stikstofdossier

Geachte 512e

Graag nodig ik u hierbij uit voor een gesprek met mijn inhoudelijk secretariaat inzake het stikstofdossier.

Recent heb ik in opdracht van de Tweede Kamer als onafhankelijk gespreksleider een reeks gesprekken gevoerd met verschillende betrokken sectoren bij het stikstofdossier. In deze gesprekken is er zowel teruggeblikt op het verloop van het stikstofdossier en de communicatie daaromtrent als vooruitgekeken naar de voornemens van het kabinet en de behoeften en verwachtingen van gesprekspartners rond het verdere verloop van dit dossier.

Om nader invulling te geven aan mijn reflecties en bevindingen diep ik een aantal onderwerpen uit. Hierbij word ik ondersteund door mijn inhoudelijk secretariaat dat verdiepende gesprekken voert en daarbij, waar wenselijk, externe expertise betreft.

Vanwege uw achtergrond en kennis op het dossier nodig ik u gaarne uit voor een verdiepend gesprek met mijn secretariaat.

In dit gesprek zullen de volgende aspecten aan de orde komen:

- Wat zijn de voorgenomen plannen om de gebiedsprocessen vorm te geven?
- Hoe kan je voor goede (biecht)gesprekken met boeren zorgen?
- Wat zou het rijk moeten regelen om de gebiedsprocessen zoveel mogelijk integraal vorm te geven?
- Wat is nodig van een goede uitvoering van de gebiedsprocessen?
- Los van politieke realiteiten, in welke mate is het mogelijk om voor verschillende gebieden verschillende aanpakken te realiseren.
- Wat moet binnen het rijk, binnen provincies en binnen gemeenten georganiseerd worden om vertrouwen te kunnen hebben in een goede en snelle uitvoering.

Graag verneem ik van u of u hiertoe bereid toe bent. Mijn secretariaat zal de afspraak met u inplannen.

Met vriendelijke groet,

Johan Remkes

From: "5.1.2.e" <5.1.2.e@secretariaatjohanremkes.nl>
Sent: Thu, 8 Sep 2022 12:51:56 +0200
To: "5.1.2.e" <5.1.2.e@minlnv.nl>
Cc: "5.1.2.e" <5.1.2.e@minlnv.nl>
Subject: Uitnodiging verdiepend gesprek
Attachments: Uitnodiging verdiepend gesprek.pdf

Geachte 5.1.2.e

Graag verwijs ik u naar de bijlage voor een verdiepend gesprek inzake het stikstofdossier. Indien dit gepast is, kan hier ook een directeur van uw zijde bij aansluiten. Het secretariaat zal contact opnemen met uw secretariaat om de afspraak in de agenda's te krijgen.

Met vriendelijke groet,

5.1.2.e

Secretariaat Johan Remkes

Disclaimer

This e-mail and any attachment it contains is confidential and may contain legally privileged information. If you are not the intended recipient, please note that this e-mail or any attachment may not be copied or disclosed or distributed to others. If you have received this e-mail by error, please notify the sender immediately by return e-mail, and delete this message. All rights reserved.

This email has been scanned for viruses and malware, and may have been automatically archived.

T.a.v.

Datum: 06-09-2022

Onderwerp: uitnodiging verdiepend gesprek stikstofdossier

Geachte

Graag nodig ik u hierbij uit voor een gesprek met mijn inhoudelijk secretariaat inzake het stikstofdossier.

Recent heb ik in opdracht van de Tweede Kamer als onafhankelijk gespreksleider een reeks gesprekken gevoerd met verschillende betrokken sectoren bij het stikstofdossier. In deze gesprekken is er zowel teruggeblikt op het verloop van het stikstofdossier en de communicatie daaromtrent als vooruitgekeken naar de voornemens van het kabinet en de behoeften en verwachtingen van gesprekspartners rond het verdere verloop van dit dossier.

Om nader invulling te geven aan mijn reflecties en bevindingen diep ik een aantal onderwerpen uit. Hierbij word ik ondersteund door mijn inhoudelijk secretariaat dat verdiepende gesprekken voert en daarbij, waar wenselijk, externe expertise betreft.

Één van de aspecten waarop verdieping nodig is, is hoe perspectief voor boeren er concreet uit kan zien, gegeven het vertrekpunt dat stikstof fors ingrijpen in de agrarische sector in Nederland onvermijdelijk maakt. Vanwege uw achtergrond/betrokkenheid op en kennis van de werking van de gehele keten van de agro-industrie nodig ik u gaarne uit voor een verdiepend gesprek met mijn secretariaat.

In dit gesprek zullen de volgende aspecten aan de orde komen:

- perspectieven/paden naar toekomstig houdbare bedrijfsmodellen voor boeren
- concrete inzichten in de (macro-economische) situatie van het huidige boerenbestand (aantallen bedrijven met/zonder reëel perspectief, drijvers (bepalende factoren) voor wel/geen perspectief op dit moment)
- macro-economische condities en ontwikkeling rond toekomst van agrosector in Nederland
- (totaal) benodigde investeringen transitie landbouw naar duurzame/biologische/kringloop landbouw
- bedrijfsmatige inzichten in het functioneren van het boerenbedrijf (afhankelijkheden in haalbare businesscase)
- ketenafhankelijkheden en/of benodigde randvoorwaarden voor perspectiefrijke toekomst voor boeren

Graag verneem ik van u of u hiertoe bereid toe bent. Mijn secretariaat zal de afspraak met u inplannen.

Met vriendelijke groet,

Johan Remkes

From: "5.12.e" <5.12.e@secretariaatjohanremkes.nl>
Sent: Thu, 8 Sep 2022 19:31:30 +0200
To: "5.12.e" <5.12.e@minInv.nl>
Cc: "5.12.e" <5.12.e@minInv.nl>
Subject: Uitnodiging verdiepend gesprek stikstofdossier
Attachments: Uitnodiging verdiepend gesprek.pdf

Geachte 5.12.e

Graag verwijs ik u naar de bijlage voor een uitnodiging voor een gesprek met het secretariaat van de heer Remkes. De afspraak wordt in overleg met uw secretariaat gepland.

Met vriendelijke groet,

5.12.e

Secretariaat Johan Remkes

Disclaimer

This e-mail and any attachment it contains is confidential and may contain legally privileged information. If you are not the intended recipient, please note that this e-mail or any attachment may not be copied or disclosed or distributed to others. If you have received this e-mail by error, please notify the sender immediately by return e-mail, and delete this message. All rights reserved.

This email has been scanned for viruses and malware, and may have been automatically archived.

T.a.v.

Datum: 06-09-2022

Onderwerp: uitnodiging verdiepend gesprek stikstofdossier

Geachte

Graag nodig ik u hierbij uit voor een gesprek met mijn inhoudelijk secretariaat inzake het stikstofdossier.

Recent heb ik in opdracht van de Tweede Kamer als onafhankelijk gespreksleider een reeks gesprekken gevoerd met verschillende betrokken sectoren bij het stikstofdossier. In deze gesprekken is er zowel teruggeblikt op het verloop van het stikstofdossier en de communicatie daaromtrent als vooruitgekeken naar de voornemens van het kabinet en de behoeften en verwachtingen van gesprekspartners rond het verdere verloop van dit dossier.

Om nader invulling te geven aan mijn reflecties en bevindingen diep ik een aantal onderwerpen uit. Hierbij word ik ondersteund door mijn inhoudelijk secretariaat dat verdiepende gesprekken voert en daarbij, waar wenselijk, externe expertise betreft.

Eén van de aspecten waarop verdieping nodig is, is de relatie tussen het stikstofvraagstuk en de (on)mogelijkheden om op korte termijn stappen te zetten om de stikstofuitstoot terug te dringen met een gerichte aanpak van piekbelasters, zodanig dat (juridisch) ruimte ontstaat.

Vanwege uw achtergrond en kennis op het dossier nodig ik u daarom gaarne uit voor een verdiepend gesprek met mijn secretariaat.

Graag verneem ik van u of u hiertoe bereid toe bent. Mijn secretariaat zal de afspraak met u inplannen.

Met vriendelijke groet,

Johan Remkes

From: "5.1.2.e" "
Sent: Mon, 12 Sep 2022 17:18:05 +0200
To: "'Secretariaat Johan Remkes'" <5.1.2.e @secretariaatjohanremkes.nl>
Subject: cijfers en rapporten - perspectief
Attachments: Concept ketenopdracht - versie 29 aug schoon.docx

Beste secretariaat,

Hierbij een aantal rapporten die ingaan op cijfers van het agrodomein.
Alleen voor eigen gebruik ook de LNV ketenopdracht (intern document) bijgevoegd.
Waarschijnlijk volgen nog documenten met data op gebiedsniveau.

Algemene cijfers:

<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2022/01/20/bijlage-bij-kamerbrief-aanbieding-rapportage-staat-van-landbouw-en-voedsel>

Agronutrimonitor:

<https://www.acm.nl/nl/publicaties/agro-nutri-monitor-2021>

Inkomens:

<https://www.wur.nl/nl/show/inkomensraming-2021-grote-verschillen-inkomensontwikkeling-plantaardige-en-dierlijke-sectoren.htm>

Ketenopdracht: bijlage

Solvabiliteit / Rentabiliteit en andere (ook financieel economische):

<https://www.agrimatie.nl/ThemaResultaat.aspx?subpubID=2232&themaID=2265>

groet,

5.1.2.e

Concept maatschappelijke opdracht ketenpartijen (INTERN GEBRUIK)

1. Introductie

1.1 Aanleiding

Onze samenleving staat voor ingrijpende opgaven rond natuur, klimaat en waterkwaliteit. Daarom beschrijf ik in mijn [brief] dat de agrarische sector een transitie naar kringlooplandbouw moet doormaken. Deze maatschappelijke opdracht is nadrukkelijk ook voor de keten: toeleveranciers, verwerkers, retail en banken. Dit is wat de maatschappij vraagt en waar de toekomstige *license to operate* voor de keten ligt. Samen realiseren boeren, keten en overheid een succesvolle transitie.

Een substantiële en structurele bijdrage van de ketenpartijen is cruciaal. Zij kunnen de boer helpen en stimuleren de bedrijfsvoering aan te passen en de consument laten kiezen voor meer duurzame producten. Ik nodig hen daarom uit samen met de boeren en de overheid hun verantwoordelijkheid te nemen. Er ligt een mooie uitdaging om de – ruimschoots bij ketenpartijen aanwezige – creativiteit en ondernemerschap in te zetten. En zo in goede dialoog en onderling vertrouwen, binnen de randvoorwaarden, een succesvolle transitie mogelijk te maken.

Er zijn al veel goede praktijkvoorbeelden waarbij ketenpartijen hun verantwoordelijkheid nemen. Ik denk hierbij aan keurmerken zoals 'On the way to PlanetProof', aan samenwerkingsverbanden zoals het initiatief 'Waardecreatie in Ketens' (WiK) en aan het Marktprogramma Verduurzaming Dierlijke Producten. Deze initiatieven verdienen de ruimte, maar het is nu ook zaak om verder door te pakken. We moeten de bijdrage van alle partijen in de keten versnellen en intensiveren. Net als voor de boeren en overheid kan dit niet vrijblijvend zijn – we gaan het samen doen.

1.2 Maatschappelijke opdracht

Wil de transitie slagen, dan moet verduurzaming lonend zijn voor de boer. Daarom bestaat de maatschappelijke opdracht – die ik in deze brief verder uitwerk – voor ketenpartijen uit:

1. Het stimuleren van de vraag naar, en daarmee het creëren van een toename in de afzet, van duurzame producten,
2. ondersteunen van de boer via onder meer prijs en afzetzekerheid, en
3. ondersteunen van de boer via passende financiering en nieuwe verdienmodellen,

waarbij de onderdelen 1 en 2 betrekking hebben op toeleveranciers, verwerkers en retail, en onderdeel 3 op de banken.

Om er samen voor te zorgen dat de inzet van individuele partijen niet vrijblijvend is, kijk ik vanuit het Rijk ook hoe ik dit juridisch kan borgen. Aan het eind van deze brief ga ik daar verder op in.

Tot slot: de Nederlandse agrofoodsector opereert zeer internationaal, met grote import- en exportstromen. Dat maakt dat Nederlandse ketenpartijen maar tot bepaalde hoogte invloed hebben op de duurzaamheid van de landbouwproductie in Nederland, en op de prijs die een Nederlandse boer ervoor krijgt. Ketenpartijen kunnen daarmee niet voor de hele sector de gewenste veranderingen realiseren. Daarom zetten we met deze maatschappelijk opdracht in op het deel waar dat wél kan. Tegelijkertijd maak ik mij in Brussel sterk om ook in Europees verband de juiste randvoorwaarden te creëren op basis van wetenschappelijk onderbouwde methoden. Dit doe ik bijvoorbeeld in het kader van de ontwikkeling van de *Product Environmental Footprint* methode (PEF) en het voornemen om een Europese etiketteringsregeling voor duurzaam voedsel tot stand te

brengen, waarin de voedingswaarde en de klimaat-, milieu- en sociale aspecten van levensmiddelen worden meegenomen.

1.3 Kaders

In lijn met het coalitieakkoord richt ik deze opdracht aan een drietal koepelorganisaties in de agro-food sector – Nevedi, FNLI, CBL – en aan de NVB. Ik vraag hen om een actieve rol te spelen en hun achterban te mobiliseren om deze maatschappelijke opdracht succesvol op te pakken. Ook andere ketenpartijen (horeca, cateringbranche, aanvullende toeleveranciers, ...) kunnen actief bijdragen aan deze opgave en ik ga graag met hen hierover in gesprek.

Van individuele bedrijven vraag ik dat zij de komende 6 maanden aantoonbare resultaten laten zien, en deze zo transparant mogelijk presenteren. Ook vraag ik hen heldere en meetbare doelstellingen te formuleren voor 2025 en 2030, met jaarlijkse tussendoelen waaraan zij zich committeren. Ik vraag individuele bedrijven én samenwerkingsverbanden tussen ketenspelers uiterlijk maart 2023 openbaar te rapporteren over deze gegevens. Zo wordt inzichtelijk hoe bedrijven bijdragen en wordt een basis gecreëerd voor verdere samenwerking en harmonisering. Om het begrip verduurzaming te concretiseren, vraag ik ketenpartijen zich te richten op de doelen klimaat, stikstof, bodem, water, biodiversiteit, circulariteit (mest / veevoer) en dierwaardigheid. Ik roep partijen op om waar mogelijk gebruik te maken van de landelijke kernset van kpi's voor kringlooplandbouw en de Europese inzet voor de *Product Environmental Footprint* (zie Bijlage 1).

De kracht van waardecreatie zit in ketensamenwerking. Ik roep ketenpartijen dan ook op om de krachten te bundelen, in lijn met nationale en Europese mededingingsregels. De Gemeenschappelijke marktordening en de Leidraad duurzaamheidsafspraken van de ACM bieden ruimte voor samenwerking in het kader van duurzaamheid. Bij twijfel kan contact worden opgenomen met de ACM die informeel kan meekijken in geval van mededingingsrechtelijke risico's en kan meehelpen bij het zoeken van oplossingen.

Ik heb [PM] bereid gevonden te om het proces te ondersteunen en te versnellen. Hij/zij zal partijen in de keten verbinden en de samenwerking stimuleren. Hij/zij kan ook eventuele knelpunten identificeren en houdt de voortgang in het oog, waarvoor partijen zelf overigens verantwoordelijk blijven. In gesprek met de ketenpartijen zal ik bezien welke aanvullende ondersteuning vanuit het Rijk noodzakelijk is.

2. De maatschappelijke opdracht

Zoals aangegeven vraag ik enerzijds het aanbod van duurzaam geproduceerd voedsel te vergroten en een toename in de afzet van duurzame voedselproducten te realiseren (2.1) en anderzijds aantoonbare ondersteuning van de boer die zijn/haar productie verduurzaamt of al verduurzaamd heeft (2.2). Daarnaast vraag ik de banken de transitie te ondersteunen via passende financiering en nieuwe verdienmodellen voor boeren (2.3).

2.1 Het stimuleren van de vraag naar, en daarmee het creëren van een toename in de afzet van duurzame producten

- Ik vraag aan ketenpartijen (toeleveranciers, verwerkers en retail):**
- 1) transparant inzichtelijk te maken hoe zij in de komende 6 maanden hun inkoop, eigen productie en/of afzet verder hebben verduurzaamd (korte termijn), en**
 - 2) hiervoor heldere en meetbare doelstellingen te formuleren voor 2025 en 2030 met jaarlijkse tussendoelen waaraan zij zich committeren en waarover zij jaarlijks transparant en eenduidig rapporteren (lange termijn).**

Een duurzame boer moet zijn producten kunnen afzetten. Maar de vraag naar duurzame producten blijft achter en is een belangrijke belemmering bij de omschakeling. Daarnaast is het van belang dat een boer toegang heeft tot duurzaam geproduceerde inputs, zoals veevoer. Bovenstaande vragen zijn erop gericht hier verandering in te brengen en zijn van toepassing voor zowel de toeleveranciers, de verwerkende industrie en de retail. In de paragrafen hieronder licht ik per partij een aantal elementen uit die ik voor hen op zijn minst maar niet uitsluitend van belang acht.

Daarnaast roep ik partijen op om hun inkoop zoveel mogelijk te verduurzamen met lokale producten die duurzaam geproduceerd zijn. Kopen bij de Nederlandse boer kan de afnemer en consument dichterbij de boer brengen, en de waardering voor het werk van de boer verhogen. Het zichtbaar maken van de herkomst van het product door supermarkten en verwerkers kan daar aan bij dragen. Bij import roep ik ketenpartijen op om zo veel mogelijk dezelfde duurzaamheidseisen als voor Nederlandse producten na te streven.

Ook een zo optimaal mogelijke digitalisering van de keten kan bijdragen aan verduurzaming. Het is in het belang van de sector om informatie van begin tot eind digitaal te kunnen volgen. Een elektronische identificatie en registratie van dieren kan hierbij helpen. De uitwisseling van dierdata verloopt al grotendeels digitaal. LNV brengt de elektronische identificatie van dieren onder de aandacht bij leveranciers van identificatiemiddelen en sectorpartijen zodat zij hier gebruik van kunnen maken.

2.1.2 *Diervoederindustrie*

Voor toeleveranciers richt deze brief zich in eerste instantie specifiek op de diervoederindustrie. De verduurzaming kan door minder gebruik van grondstoffen die concurreren met humane voedingsmiddelen, een groter aandeel reststromen uit de voedingsmiddelenindustrie én overschakelen naar Europese (duurzame) eiwitten om zo minder afhankelijk te zijn van soja. Ik verwacht dat diervoederbedrijven zich bij de uitwerking richten op de volgende doelstellingen: veevoer moet in 2025 uit minimaal 85% niet voor humane consumptie geschikte grondstoffen¹ en voor 75% uit grondstoffen van regionale / EU herkomst bestaan. In 2030 is dat respectievelijk 90% en 80%. Ik vraag de diervoederindustrie in de komende 6 maanden aanvullend een concreet doel te formuleren voor de afname van de eigen CO₂-voetafdruk. Ik reken erop dat de sector jaarlijks rapporteert over de voortgang van het behalen van deze doelstellingen op sector- en bedrijfsniveau en daarbij gebruik maakt van een monitor met eenduidige indicatoren, op basis waarvan de prestatie van het geleverde voer kan worden beoordeeld. Dit in lijn met o.a. afspraken uit het Klimaatakkoord.

2.1.3 *Verwerkende industrie*

Voor de meeste boeren is de verwerkende industrie de afnemer. Die bepaalt voor een groot deel de vraag naar agrarische grondstoffen en producten. Ik vraag van de verwerkende industrie om bij hun inkoopproces te sturen op de doelen klimaat, stikstof, bodem, water, biodiversiteit, circulariteit (mest / veevoer) en dierwaardigheid en daarnaast hun eigen productieproces te verduurzamen. Hierbij vraag ik partijen zoveel mogelijk aan te sluiten bij de reeds genoemde landelijke kernset van kpi's voor kringlooplandbouw en andere door de EU onderschreven relevante indicatoren (zie bijlage 1). Ook vraag ik hen transparantie te geven over het gebruik van biologische grondstoffen.

¹ Niet voor humane consumptie geschikte grondstoffen zijn ingrediënten voor veevoer die op dit moment (in Nederland) niet (regulier) voor humane consumptie worden gebruikt. Dit zijn bijvoorbeeld reststromen uit de landbouw, levensmiddelen- en bio-ethanolindustrie, maar ook granen (of bijproducten daarvan) die niet voor menselijke consumptie worden ingezet.

Vanzelfsprekend geldt dit alles ook als de verwerker een coöperatie is, waarbinnen zowel productie als verwerking plaatsvindt.

2.1.4 Retail

De retail is het belangrijkste verkoopkanaal naar de Nederlandse consument en heeft daarom een sleutelrol in het verduurzamen en gezonder maken van het voedselaanbod en de Nederlandse consumptie. De opdracht richt zich niet op het realiseren van een gezonder en duurzamer eetpatroon van de consument.² Ik vraag de retail het aandeel biologisch, plantaardig, duurzaam en met hoge dierenwelzijnsstandaarden geproduceerd voedsel in hun omzet te vergroten en daar transparant over te rapporteren. Retailers kunnen duurzame producten bijvoorbeeld breder beschikbaar maken, producten beter in de schappen plaatsen, beter voorzien in informatie of true-price principes toepassen.

Het Actieplan voor biologische productie en consumptie dat later dit jaar wordt gepresenteerd, is erop gericht om het marktaandeel van biologisch te vergroten. In lijn daarmee vraag ik de retail om gezamenlijk een jaarlijkse reële omzetgroei van 15% op biologische producten te behalen. Ik verwacht dat individuele bedrijven daarvoor jaarlijkse doelstellingen formuleren en transparant over de voortgang rapporteren. Verder is van de grote supermarktketens het merendeel niet biologisch gecertificeerd, dit heeft als gevolg dat biologische producten niet onverpakt verkocht mogen worden. Dit zorgt voor onnodig gebruik van plastic/verpakkingsmateriaal en extra kosten voor de biologische sector. Daarom roep ik de retail nogmaals op om zich biologisch te laten certificeren, zodat ook de verkoop van onverpakte biologische producten mogelijk blijft.

Met de Nationale Eiwitstrategie wil Nederland meer plantaardige eiwitten van eigen bodem voor menselijke consumptie telen, verwerken en verkopen. Samenwerking in de keten is daarvoor van groot belang. Ik roep de retail op om hier invulling aan te geven en deze inspanningen vast te leggen in de Green Deal Eiwitrijke Gewassen.

2.2 Ondersteunen van de boer via onder meer prijs en afzetzekerheid

De omschakeling op het boerenerf kan gepaard gaan met hoge investeringskosten en boeren kunnen door extensivering lagere opbrengsten hebben. Daarnaast gaat een omschakeling ook gepaard met risico's. Deze lasten mogen niet alleen drukken op de schouders van de boer.

Ik vraag ketenpartijen (toeleveranciers, verwerkers en retail) om transparant aan te geven:

- 1) hoe zij de boer financieel ondersteunen bij verduurzaming,**
- 2) op welke manier afzetzekerheid wordt geboden, en**
- 3) welke andere inzet zij hebben gepleegd om duurzaamheidsinspanningen op het boerenerf lonend te maken.**

Duurzaamheidsinspanningen van de Nederlandse boer kunnen op verschillende manieren door ketenpartijen worden gesteund. Ik denk daarbij allereerst aan financiële vergoedingen voor deze inspanningen, waarbij meerkosten worden gecompenseerd door een meerprijs. Maar ook aan het niet volledig op de boer afwentelen van eventuele meerkosten door de diervoederindustrie. Van belang bij dit alles is dat er transparantie ontstaat in de manier waarop ketenpartijen boeren financieel ondersteunen bij hun duurzaamheidsinspanningen. Daarom vraag ik van ketenpartijen om expliciet aan te geven hoe deze beloning eruit ziet (verwerkers en retail) en hoe eventuele meerkosten aan de boer zijn doorberekend (diervoederindustrie). Om duurzaamheidsinvesteringen te kunnen dragen is lange termijn zekerheid voor boeren essentieel. Daarom wil ik dat ketenpartners

² VERWIJZING VOEDSELBRIEF SK&I/PAV

zekerheid in afzet creëren voor agrariërs die duurzaam willen produceren. Wanneer een boer verzekerd is van een stabiele afzet en/of stabiele prijzen, dan vormt dat een goede basis voor investeringen in duurzaamheid.

Tot slot vraag ik de ketenpartijen aan te geven welke andere maatregelen zijn genomen om duurzaamheid voor de primaire producent lonend te maken. Ik denk dan bijvoorbeeld aan ondersteuning bij het dragen van financiële risico's, zoals bij onvoorziene prijsschommelingen van grondstoffen. Of aan afspraken tussen producent en afnemer over het afnemen van zogenoemde 'klasse-2-producten' (van mindere kwaliteit), en deze op andere wijze te gebruiken en vermarkten, bijvoorbeeld in verwerkte producten.

Maar ook kunnen ketenpartijen overwegen om vergoedingen aan boeren te verstrekken voor bijvoorbeeld koolstofvastlegging.³ Een ander voorbeeld is meer duidelijkheid en transparantie over herkomst en productiewijze van een product. Eenheid door een goed systeem is hierbij belangrijk. Minder anonimiteit in de productieketen geeft heel direct waardering aan de producent, tot op het niveau van de consument.

2.3 Banken

De financiële sector speelt een belangrijke rol in de financiering van duurzame transitie in de reële economie. In deze context heeft de minister van Financiën voor het zomerreces haar beleidsagenda voor duurzame financiering met de Tweede Kamer gedeeld.⁴ Centraal in deze beleidsagenda staat dat de financiële markten het vliegwiel voor verduurzaming vormen. Ook is het van belang dat aan duurzaamheid gerelateerde financiële risico's voldoende worden beheerst en dat rapportagestandaarden inzicht bieden in alle relevante duurzaamheidsfactoren. Dit geldt ook specifiek voor de verduurzaming van de landbouw.

Het is van groot belang dat het financieringsmodel van de Nederlandse land- en tuinbouwsector toekomstbestendig is. Daarom vraag ik banken langs de volgende drie sporen hun bijdrage inzichtelijk te maken.

Ik vraag banken om:

- 1) inzicht te bieden in de duurzaamheid, inclusief het aandeel biologisch, van de portefeuille in de agrarische sector,**
- 2) aan te geven op welke wijze zij vanuit hun expertise kunnen bijdragen aan kennisvorming en -verspreiding over nieuwe verdienmodellen die ontwikkeld zijn en worden.**
- 3) transparant te maken welke bijdrage zij leveren om de financiële last van boeren die willen verduurzamen te verlichten zowel op de korte termijn (6 maanden) als op langere termijn (2025 en 2030).**

2.3.1. Transparantie en inzicht in de duurzaamheid van de leningenportefeuille die banken hebben uitstaan in de agrarische sector

Aan de banken wordt gevraagd om voor de leningen die ze hebben uitstaan in de agrarische sector inzichtelijk te maken hoe duurzaam de portefeuille is. Banken werken nu bij financieringsaanvragen intern soms al met classificatiemethodieken waarmee ondernemingen en blootstellingen in de agrarische sector gecategoriseerd worden op duurzaamheid. Ik juich dergelijke initiatieven toe en vraag de banken om deze op een transparante, actiegerichte en onderling vergelijkbare manier door

³ Hiermee wordt invulling gegeven aan de aangenomen motie van het lid van der Plas (BBB) waarin zij de minister van LNV verzoekt om ook met retailers om tafel te gaan en ze te stimuleren en faciliteren om de kennisontwikkeling op dit gebied te bevorderen. (PM Kamerstuk).

⁴ [Kamerbrief Beleidsagenda voor duurzame financiering | Kamerstuk | Rijksoverheid.nl](#)

te ontwikkelen. En daarbij ook voordeel te halen uit en aansluiting te zoeken bij de bestaande en aankomende Europese wet- en regelgeving op het gebied van transparantie en duurzaamheidsinformatie.

Ik vraag banken, net als andere ketenpartijen, te sturen op de doelen klimaat, stikstof, bodem, water, biodiversiteit, circulariteit (mest / veevoer) en dierwaardigheid, waar mogelijk op basis van de genoemde de 'KPI-K systematiek en PEF (zie Bijlage 1). Zo wordt over de tijd inzichtelijk of bedrijven binnen hun portefeuille verder verduurzamen. Het biedt daarnaast ook kansen om gezamenlijke initiatieven op te zetten en uit te bouwen.

Mede in het licht van de Nederlandse inzet voor biologische landbouw die later dit jaar wordt gepresenteerd, vind ik het ook relevant om inzicht te hebben in de financiering van biologische landbouw. Daarom vraag ik banken inzichtelijk te maken welk deel van hun totale financiering in de agrarische sector uitstaat in specifiek de biologische landbouwsector en hoeveel ze op jaarbasis aan nieuwe investeringen in de biologische landbouwsector financiert.

Banken dienen tot slot de voor hen relevante risico's, waaronder duurzaamheidsrisico's zoals transitierisico's, goed te beheersen en daar beleid op te voeren. Het verwachte bijeffect van een goede beheersing van duurzaamheidsrisico's is meer financieringsruimte voor verduurzaming.

2.3.2 Nieuwe verdienmodellen

Voor een succesvolle transitie moeten boeren in de toekomst voldoende kunnen verdienen. Daar zijn ook nieuwe duurzame verdienmodellen voor nodig. Banken hebben door hun directe en vaak langlopende klantrelatie en verstrekte financieringen als geen andere partij zicht op zowel de cashflow van bedrijven en projecten als op de sectortrends. Zij zien zo als één van de eersten waar zich welke nieuwe verdienmodellen ontwikkelen en wat hun potentie is voor opschaling.

Uit gesprekken met ondernemers komt naar voren dat banken nu soms terughoudend zijn met het financieren van nieuwe duurzame bedrijfsconcepten, omdat deze nog niet voldoende beproefd zijn. Ik ken praktijkvoorbeelden waarbij banken – al dan niet via pilots – experimenteren met toekomstbestendige risicobeoordeling en daarbij ook ecologische waarden als biodiversiteit, koolstofvastlegging, bodemweerbaarheid, circulariteit en klimaatadaptatie in financieringsbeslissingen meenemen. Ik vraag banken om dergelijke initiatieven uit te breiden, op te schalen en de opgedane kennis te verspreiden.

2.3.3. Financiële ruimte voor verduurzaming

De komende jaren moet er veel geïnvesteerd worden in verduurzaming van de landbouwsector. Het kan zijn dat de huidige financiële lasten door uitstaande leningen in niet-duurzame activiteiten bedrijven ervan weerhouden te investeren in verduurzaming of extensivering.

Dan kan het in het belang zijn van zowel de klant, als de bank, om constructief te kijken wat er mogelijk is en te komen tot passende maatwerkoplossingen. Daarbij kan lering worden getrokken uit de aanpak in de coronacrisis, waar banken een positieve rol speelden om bedrijven in moeilijkheden te ondersteunen. In het licht van de transitie is het van groot belang dat er financiële ruimte ontstaat voor bedrijven om verder te investeren in verduurzaming van hun bedrijf. In dat kader vraag ik banken een bijdrage te leveren aan het verminderen van deze financiële last van boeren gedurende de transitie. Uiteraard binnen de bestaande prudentiële en mededingingsregels en -kaders. Het is aan banken om te laten zien welke concrete stappen ze hierin zetten en wat deze opleveren.

3. Bijdrage van ketenpartijen is niet vrijblijvend

De bijdrage van ketenpartijen is cruciaal voor een succesvolle transitie naar kringlooplandbouw. Daarom is het noodzakelijk dat deze bijdrage niet vrijblijvend is. Het Rijk onderzoekt hoe dit kan worden geborgd.

Voor meer transparantie werk ik toe naar een set van indicatoren die inzicht moet geven in hoe duurzaam ons voedsel is. Hiervoor zijn al verschillende trajecten in gang gezet (zie Bijlage 1). Om de voortgang van de verduurzaming inzichtelijk te maken, werk ik aan een verplichte jaarlijkse rapportage voor ketenpartijen.⁵

Deze rapportage biedt ook een handvat om te sturen op de verdere verduurzaming van de keten. Ik onderzoek of voor de verschillende ketenpartijen streefwaarden voor duurzaamheidsinspanningen kunnen worden vastgesteld, en of deze juridisch bindend kunnen zijn.

Op 1 november 2021 is de Wet Oneerlijke Handelspraktijken Landbouw- en Voedselvoorzieningsketen in werking getreden, die zestien oneerlijke handelspraktijken verbiedt in de handelstransacties voor afnemers in de landbouw- en voedselvoorzieningsketen. Dit versterkt de onderhandelingspositie van leveranciers (producenten) van voedingsproducten en maakt het makkelijker om oneerlijke handelspraktijken aan de kaak te stellen. De Europese richtlijn die met deze wet is geïmplementeerd staat toe de lijst met oneerlijke handelspraktijken in nationale wetgeving uit te breiden. Ik ben voornemens om van deze mogelijkheid gebruik te maken en wil onderzoeken welke mogelijkheden ik heb om op die manier een redelijke vergoeding voor duurzaamheidsinspanningen te helpen borgen.

Verder kijk ik naar initiatieven van andere lidstaten, zoals de Franse wetgeving Egalim 2. Het doel van deze wet is een beter inkomen voor boeren via onder meer eisen aan contracten tussen afnemer en leverancier. Zo moet de afnemer een meerjarig schriftelijk contract (minimaal 3 jaar) af sluiten met een leverancier waarbij de prijs minimaal de productiekosten dekt. De contracten moeten een clausule bevatten over automatische prijsherzieningen, zodat wijzigingen in productie- en grondstofkosten niet leiden tot een lagere opbrengst voor de boer. Ook wordt de prijs die de boer ontvangt zichtbaar gemaakt voor de consument.

In lijn met de motie Thijssen c.s. (Kamerstuk 33576 nr. 292) zullen daarnaast de mogelijkheden onderzocht worden hoe banken, leveranciers en afnemers met langlopende contracten te verplichten zijn om een substantieel aandeel in de transitiekosten te dragen. Dit doe ik in nauw overleg met het ministerie van Financiën.

⁵ Daarbij zal ik ook de resultaten betrekken van de verkenning naar duurzaamheidsinspanningen en duurzaamheidsindicatoren voor supermarkten die is uitgevoerd naar aanleiding van de motie van de leden Sneller en De Groot (Kamerstuk 31 532, nr. 246).

Bijlage 1: - Kritische prestatie indicatoren (KPI's)

De KPI-K systematiek - kpi's voor kringlooplandbouw- zijn een instrument om boeren integraal richting te geven bij het behalen van doelen op het vlak van klimaat, water, bodem, biodiversiteit, circulariteit, dierenwelzijn en diergezondheid doordat prestaties concreet en meetbaar worden gemaakt.⁶ Zo is de KPI-K systematiek een basis om prestaties op het boerenerf te waarderen en te belonen. De ontwikkeling van de systematiek is een lopend proces. De kernset van kpi's wordt nu met ketenpartijen in verschillende praktijkpilots toegepast. Deze kernset is in belangrijke mate geënt op de biodiversiteitsmonitors voor melkveehouderij en akkerbouw.

Ketenpartijen kunnen deze kpi's gebruiken door ze bijvoorbeeld op te nemen in eigen keurmerken of kwaliteitsschema's. Hier zijn al verschillende voorbeelden van, zoals het keurmerk 'On the way to PlanetProof'. In een aantal gebieden in Nederland wordt al gewerkt met kpi's en belonings- en waarderingssystemen, zoals in de provincies Drenthe en Noord-Brabant. Naast kpi's zijn er ook andere initiatieven die bruikbaar zijn voor ketenpartijen om te sturen op verduurzaming, zoals de door de Europese Commissie ontwikkelde PEF-methodologie (*Product Environmental Footprint*). Die wordt de komende periode uitgewerkt en kan door ketenpartijen ook als basis gebruikt worden om toe te werken naar impactscores op productniveau. Er zijn verschillende experimenten in de markt met systemen die impactscores toekennen aan producten, en hierover communiceren naar consumenten.

Naast het gebruik van de kpi's en andere – ook door de EU onderschreven – relevante indicatoren in eigen kwaliteitsschema's of bedrijfslogo's, kunnen op de korte termijn de topkeurmerken de retail een handvat bieden om te sturen op het aandeel biologisch, plantaardig, duurzaam en met hoge dierenwelzijnsstandaarden geproduceerd voedsel in de omzet.

⁶ <https://www.wur.nl/nl/Onderzoek-Resultaten/Onderzoeksprojecten-LNV/Expertisegebieden/kennisonline/KPIs-kringlooplandbouw.htm>

From: "Secretariaat Johan Remkes" <5.1.2.e@secretariaatjohanremkes.nl>
Sent: Mon, 12 Sep 2022 22:12:08 +0200
To: "5.1.2.e" <5.1.2.e@minlnv.nl>
Subject: RE: cijfers en rapporten - perspectief

Beste 5.1.2.e

Bedankt voor het delen.

Met vriendelijke groet,

5.1.2.e

Secretariaat Johan Remkes

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>
Verzonden: maandag 12 september 2022 17:18
Aan: Secretariaat Johan Remkes <5.1.2.e@secretariaatjohanremkes.nl>
Onderwerp: cijfers en rapporten - perspectief

Beste secretariaat,

Hierbij een aantal rapporten die ingaan op cijfers van het agrodomein.
Alleen voor eigen gebruik ook de LNV ketenopdracht (intern document) bijgevoegd.
Waarschijnlijk volgen nog documenten met data op gebiedsniveau.

Algemene cijfers:

<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2022/01/20/bijlage-bij-kamerbrief-aanbieding-rapportage-staat-van-lan-dbouw-en-voedsel>

Agronutrimonitor:

<https://www.acm.nl/nl/publicaties/agro-nutri-monitor-2021>

Inkomens:

<https://www.wur.nl/nl/show/inkomensraming-2021-grote-verschillen-inkomensontwikkeling-plantaardige-en-dierlijke-sectoren.htm>

Ketenopdracht: bijlage

Solvabiliteit / Rentabiliteit en andere (ook financieel economische):

<https://www.agrimatie.nl/ThemaResultaat.aspx?subpubID=2232&themaID=2265>

groet,

5.1.2.e

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is gezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen.

De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you

are requested to inform the sender and delete the message.

The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.

Disclaimer

This e-mail and any attachment it contains is confidential and may contain legally privileged information.

If you are not the intended recipient, please note that this e-mail or any attachment may not be copied or disclosed or distributed to others. If you have received this e-mail by error, please notify the sender immediately by return e-mail, and delete this message. All rights reserved.

This email has been scanned for viruses and malware, and may have been automatically archived.

From: "5.12.e" <5.12.e@berenschot.nl>
Sent: Tue, 13 Sep 2022 16:59:07 +0200
To: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Cc: "5.12.e" <5.12.e@berenschot.nl>; "5.12.e" <5.12.e@berenschot.nl>; "5.12.e" <5.12.e@berenschot.nl>
Subject: Terugkoppeling gesprek 5.12.e
Attachments: Gespreksnotitie - LNV-Secretariaat JR 12-09-2022.pdf

Dag 5.12.e

Zoals net besproken hierbij de terugkoppeling n.a.v. het gesprek met 5.12.e gisteren om te delen met de betrokkenen aan LNV-zijde. De acties richting het vervolggesprek op 15 september staan er ook in.

Met vriendelijke groet,

5.12.e

Secretariaat Johan Remkes

Disclaimer

This e-mail and any attachment it contains is confidential and may contain legally privileged information. If you are not the intended recipient, please note that this e-mail or any attachment may not be copied or disclosed or distributed to others. If you have received this e-mail by error, please notify the sender immediately by return e-mail, and delete this message. All rights reserved.

This email has been scanned for viruses and malware, and may have been automatically archived.

Nota: 1^e verdiepende gesprek (stikstofdossier)

LNV – secretariaat Johan Remkes

Datum en tijd: maandag 12 september 12:00-14:00

[Vervolggesprek: donderdag 15 september 14:30-17:00]

Aanwezig:

- S.12e
- S.12e
- S.12e
- S.12e
- S.12e
- S.12e
- S.12e
- S.12e
- S.12e
- S.12e
- S.12e

Gemaakte afspraken (opgedeeld in brokken)

Deadline voor acties: een uur vóór ons vervolggesprek, dus op donderdag 15 september om 13:30. Graag per genoemd werkbrok en subthema staccato reflecties (in bullits), inclusief overwegingen en/of onderbouwing (max 1 A4 per thema).

<u>Werkbrok</u>	<u>Subthema's</u>	<u>Actiehouder</u>
1. Grip op cijfers <i>Voor een goede insteek van het advies van dhr. Remkes is het belangrijk cijfermatig goed inzicht te hebben in samenstelling van boerenpopulatie. LNV deelt met het secretariaat relevant en actueel cijfermatig materiaal.</i>	A. Krimp veestapel. Hoeveel krimp veestapel is nodig en hoe te onderbouwen, in brede licht van klimaat/ecologie/natuur?	S.12e
	B. Welvaartsituatie boeren. Rendabiliteit, solvabiliteit, inkomensverdeling binnen populatie	S.12e
	C. Autonome ontwikkeling 'natuurlijke stoppers' – 3% per jaar, 1-2% mobiliteit op ruimte per jaar	S.12e
	D. Verdeling populatie langs transitiepaden / sectorensplitsing SER/perspectiefbrief	S.12e / S.12e
2. Verder werken aan perspectief	A. Een inhoudelijke koppeling tussen de perspectieven LTO, transitiepaden SER en sectorenbenadering LNV is nodig. Leidt tot: uitspraken	S.12e

	<p>over wat waar kan (koppeling verbreding opgave en perspectief) en over welke verhoudingen tussen sectoren en perspectieven/transitiepaden realistisch kunnen zijn. Ruimtelijk perspectief kan hier ook in helpen</p>	
<p>3. Ketenpartijen en hun plek in het vraagstuk van perspectief</p>	<p>A. De vrijwillige oproep/lijn, opdrachtbrief (concept, niet actueel) delen ter achtergrond.</p> <p>B. Instrumentarium LNV om ketenpartijen in de tang te krijgen.</p>	<p>5,12e</p> <p>5,12e</p>
<p>4. KPI's, inclusief afrekenbare stoffenbalans.</p> <p><i>Probleem in sturing op de keten als geheel nu is dat helderheid over KPI's rond verduurzaming en circulariteit ontbreken. Worden niet op korte termijn verwacht. Wel noodzakelijk om te hebben.</i></p>	<p>A. LNV deelt ideeën/richtingen/houvast in mogelijke KPI's zoals zij die zien, vanuit inhoudelijke relevantie.</p>	<p>5,12e</p>
<p>5. Financiën. Wat kost de transitie?</p> <p><i>Moeilijk te bepalen door ontbreken vast beeld op samenstelling transitiepaden (incl. stoppers). Toch bij LNV aannames gemaakt t.b.v. PBL-doorrekening coalitieakkoord, liggend achter 25 miljard transitiefonds</i></p>	<p>A. LNV deelt voor zover mogelijk achterliggende aannames en uitgangspunten t.b.v. doorrekening PBL. Gaat om inzicht secretariaat in PxQ verhoudingen.</p>	<p>5,12e + 5,12e</p> <p>5,12e</p>

Notulen op hoofdlijnen van overleg

1. Doorspreken van het huidige traject, en de tijdlijn

Het secretariaat van dhr. Remkes geeft een toelichting op het gelopen proces en het product waar dhr. Remkes met zijn secretariaat nu aan werkt.

LNV geeft een aantal reflecties mee op de toelichting:

- Goed rekening houden met hoe de perspectiefbrief van Staghouwer zich verhoudt tot deze notitie.
- De concretisering komt, in samenwerking met betrokken partijen, ná publicatie van deze notitie. Uitwerking in bedrijfstypes is sinds de perspectiefbrief al op uitgebreid.
 - o **Agrarische praktijktoets wordt opgestuurd door LNV**
- Belangrijk rekening te houden met de rol van de consument; vraag en aanbod in balans houden vergt een grote maakbaarheid van de markt.

2. Belangrijke punten LNV over 'perspectief boeren'

NL is als productieland internationaal te typeren als 'bulk plus'. Transitie vraagt meer van plus-kant, met vraagteken bij toekomst van bulk. Extensiveren en krimp zal niet voldoende zijn in transitie als perspectief. Ook macro-economisch en in relatie tot positie NL in wereldmarkt niet passend.

Interessante bouwstenen voor transitie vanuit macro-economisch perspectief:

- NL als kraamkamer/innovatielab van hoogwaardige veredelde producten. Zijn we goed in.
- NL als één van de vruchtbare rivierdelta's in de wereld.

Inkomenspositie

Inkomensverschillen in populatie boeren zijn groot. Bijv. inkomen van varkensboeren fluctueren ook binnen de groep sterk, met een herkenbare cyclus van goede en slechte jaren. Bij de glastuinbouw liggen inkomens relatief hoger, in varkensteelt bijv. veel lager. Er zijn vrij weinig faillissementen, en schaalvergroting en hogere efficiëntie heeft geleid tot minder, en grotere bedrijven. 3 tot 4% van de boeren stopt ieder jaar, maar hier gaat maar 1 tot 2% van de landbouwgrond mee gemoeid. Specifiekere berekeningen hebben we nu niet, met name omdat de politieke paden niet genoeg zijn gedefinieerd.

Ketenpartijen

Qua rol van ketenpartijen in financiering transitie; er is geen hard statistisch bewijs voor oneerlijke machtsverhoudingen tussen ketenpartijen en de agrarische sector. Politiek is dit echter wel uitgangspunt. Een boer kan extensivering niet betalen uit alleen zijn/haar eigen marges. Inzet tot en met de zomer was; een stevige politieke opdracht geven aan de ketenpartijen; in de spotlight. Laat maar zien hoe je verduurzaamt, en de verduurzaming van boeren meebetaalt. Wij werken ook aan regelgeving om dit te borgen (laten nog even in het midden wat dit precies is). Een risico dat wij zien is dat we dat eerste deel weglaten. Daarmee schuif je het proces naar achteren, want die keten doet dan gewoon niks tot die wet- en regelgeving er is.

Verbinding transitiepaden / cijfers

In statistieken is het heel lastig om ontwikkelingen bij individuele boeren bij te houden. We weten niet hoe groepen over tijd presteren. Publieke investeringen zijn nodig (grondafwaardering), aannames rond 30 tot 40% liggen achter doorrekening PBL coalitieakkoord.

Een economisch perspectief op wenselijk verhouding tussen de onderscheiden transitiepaden is niet bekend. Wellicht is dat ruimtelijk wel te maken. Nader verkennen waard.

- Aard maatregelen: incidenteel, meerjarig, structureel.
- Ruimte: Fysieke- , stikstof- en ecologische ruimte
- Waar grijp je op aan / waar ligt de verantwoordelijkheid? Boeren, keten, consument

From: "5.12.e" <5.12.e@berenschot.nl>
Sent: Wed, 14 Sep 2022 09:09:33 +0200
To: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>; "5.12.e" <5.12.e@berenschot.nl>
Cc: "5.12.e" <5.12.e@berenschot.nl>; "5.12.e" <5.12.e@berenschot.nl>
Subject: RE: Terugkoppeling gesprek 5.12.e

Dag 5.12.e

Dank, wij storten ons vandaag op jullie stukken, dus dat overzicht heb ik zelf ook nu nog niet. wmb focussen jullie je in aanvullende info even op de dingen die we wel vroegen maar er volgens jullie nog niet inzitten. Wij proberen morgenvroeg met eerste reactie te komen op wat we in de stukken wel/niet terugvinden en wat dat aan extra vragen oplevert. Dan kan die reactie jullie ook nog helpen in de last-minute prep op het gesprek van 13;00 morgenmiddag.

mocht jij een handzaam overzicht hebben van bijv. lijstje van de documenten die we kregen met 2 a 3 zinnen toelichting op wat we er in kunnen vinden, dan helpt dat natuurlijk wel.

Is dat ok?

5.12.e

Van: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

Verzonden: dinsdag 13 september 2022 17:55

Aan: 5.12.e <5.12.e@berenschot.nl>

CC: 5.12.e <5.12.e@berenschot.nl>; 5.12.e <5.12.e@berenschot.nl>; 5.12.e

<5.12.e@berenschot.nl>

Onderwerp: RE: Terugkoppeling gesprek 5.12.e

Hoï,

Dank, we hebben het ontvangen.

(Klein puntje: aanwezigheid was 5.12.e ipv 5.12.e).

Er staat uitvraag naar reflecties in dit document. We hebben vandaag en gisteren aardig wat documenten aangeleverd (ik vermoed te veel). Hier staan veel van de gevraagde documenten en cijfermatige onderbouwingen etc in. Kunnen jullie hier mee verder; is er behoefte aan overzicht of juist meer bronnen?

Hoor het graag!

Groet,

5.12.e

Van: 5.12.e <5.12.e@berenschot.nl>

Verzonden: dinsdag 13 september 2022 16:59

Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

CC: 5.12.e <5.12.e@berenschot.nl>; 5.12.e <5.12.e@berenschot.nl>; 5.12.e

<5.12.e@berenschot.nl>

Onderwerp: Terugkoppeling gesprek 5.12.e

Dag 5.12.e

Zoals net besproken hierbij de terugkoppeling n.a.v. het gesprek met 5.12.e gisteren om te delen met de betrokkenen aan LNV-zijde. De acties richting het vervolgesprek op 15 september staan er ook in.

Met vriendelijke groet,

5.12.e

Secretariaat Johan Remkes

Disclaimer

This e-mail and any attachment it contains is confidential and may contain legally privileged information. If you are not the intended recipient, please note that this e-mail or any attachment may not be copied or disclosed or distributed to others. If you have received this e-mail by error, please notify the sender immediately by return e-mail, and delete this message. All rights reserved.

This email has been scanned for viruses and malware, and may have been automatically archived.

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is gezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen.

De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message.

The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.

Disclaimer

This e-mail and any attachment it contains is confidential and may contain legally privileged information. If you are not the intended recipient, please note that this e-mail or any attachment may not be copied or disclosed or distributed to others. If you have received this e-mail by error, please notify the sender immediately by return e-mail, and delete this message. All rights reserved.

This email has been scanned for viruses and malware, and may have been automatically archived.

Hierbij een aantal namen ihkv je vraag over innovatie.
Je vraag was wie inhoudelijk veel van innovatie weet/juridische houdbaarheid omdat jullie wellicht een aantal inhoudelijke vragen hebben.

@allen: **6124** werkt voor het secretariaat van dhr Remkes, het zou kunnen dat zij contact met jullie opnemen met een inhoudelijke vraag (dat wil zeggen, het inhoudelijk secretariaat, niet Remkes zelf).

- 5.1.2.e (5.1.2.e innovatie)
- 5.1.2.e (5.1.2.e dier, innovatie, transitie)
- 5.1.2.e (5.1.2.e stallenteam)
- 5.1.2.e (subsidieregeling brongerichte verduurzaming (SBV) en rapport innovatie gezant)
- 5.1.2.e (ook de SBV en daarnaast kennis van de afrekenbare stoffenbalans)
- 5.1.2.e (stikstof implementatie en monitoring)
- 5.1.2.e (5.1.2.e landbouw)
- 5.1.2.e (K&I duurzame veehouderij& meten en berekenen)

Vriendelijke groet,
5/12e

From: "5.1.2.e" <5.1.2.e@berenschot.nl>
Sent: Wed, 14 Sep 2022 23:06:21 +0200
To: "5.1.2.e" <5.1.2.e@minlnv.nl>; "5.1.2.e" <5.1.2.e@berenschot.nl>
Cc: "5.1.2.e" <5.1.2.e@berenschot.nl>; "5.1.2.e" <5.1.2.e@berenschot.nl>
Subject: RE: Terugkoppeling gesprek 5.1.2.e

Dag 5.1.2.e

Dank voor jouw uitgebreide reactie. Wij zullen ons verslag op deze punten goed tegen het licht houden en aanpassen. Morgen zullen wij ook in 't vervolggesprek hier nog even kort bij stilstaan. Boven alles natuurlijk vervelend dat het verslag aanleiding geeft tot zoveel discussiepunten, dat is geenszins de bedoeling geweest.

Spreek je morgen!

5.1.2.e

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>
Verzonden: woensdag 14 september 2022 19:49
Aan: 5.1.2.e <5.1.2.e@berenschot.nl>
CC: 5.1.2.e <5.1.2.e@berenschot.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@berenschot.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@berenschot.nl>
Onderwerp: RE: Terugkoppeling gesprek 5.1.2.e

Dag 5.1.2.e allen,

Met dank voor het delen van jullie eigen gespreksaantekeningen en de verdere uitvraag voor punten toch nog even een reactie. We vinden het belangrijk dat jullie geschreven aantekeningen wel recht doen aan de toon, inhoud en de formuleringen die gebruikt zijn in het gesprek. In het document zoals dit nu is staan statements/uitspraken die niet rijmen met onze eigen aantekeningen. Met alle begrip voor de haast en werkdruk waar jullie je nu in bevinden toch een terugkoppeling van punten uit jullie aantekeningen die wellicht iets te haastig zijn samengevat/geformuleerd en niet passend zijn met onze eigen gespreksaantekeningen.

- Vorm: de lijst van aanwezigen klopt niet en sommige namen zijn niet goed gespeld (5.1.2.e in plaats 5.1.2.e in plaats van 5.1.2.e en 5.1.2.e in plaats van 5.1.2.e).
- We hebben wel besproken om relevant en actueel cijfermateriaal aan te leveren (in het overleg is concreet benoemd waar het om ging), maar we hebben niet afgesproken om "per werkbok en subthema reflecties inclusief overwegingen en/of onderbouwing" te maken. Het zou helpen als ze hun vragen preciezer formuleren of aangeven dat het om eigen vragen gaat.
- De formulering 'instrumentarium om ketenpartijen in de tang te krijgen' zou moeten worden heroverwogen. (Er is gesproken over de wortel en de stok).
- Er staat "goed rekening houden met hoe de perspectiefbrief van Staghouwer zich verhoudt tot deze notitie". We hebben besproken dat wij voor de puzzel staan hoe we een goede Kamerbrief over toekomst landbouw die rekening houdt van het advies van Remkes terwijl we dat advies pas laat kennen. Het verslag suggereert dat Remkes rekening zou moeten houden met de Kamerbrief. Dat was niet de portee van het gesprek.
- Er staat "agrarische praktijktoets wordt opgestuurd door LNV". We hebben toegelicht dat we bezig zijn de uitwerking van de sectorale toekomstbeelden in bedrijfstypen vorm te geven en aangeboden te delen wat onze stand van denken is.
- Er staat "specifiekere berekeningen hebben we nu niet". Ik denk dat dat slaat op het verzoek van het secretariaat om cijfermatig inzicht in de gewenste verhouding tussen de verschillende transitiepaden als basis voor het kunnen berekenen van de kosten van de transitie. Dat blijkt niet uit het verslag. En ik herken niet dat we gezegd hebben dat we die berekeningen niet hebben omdat "de politieke paden niet genoeg zijn gedefinieerd".
- Er staat "er is geen hard statistisch bewijs voor oneerlijke machtsverhoudingen". Gezegd is dat er geen hard statistisch bewijs is voor grote verschillen in de marges in verschillende schakel in de keten.
- De formulering "want die keten doet dan gewoon niks tot die wet- en regelgeving er is" zou moeten worden heroverwogen.
- Er staat "aannames rond 30 tot 40% liggen achter doorrekening PBL coalitieakkoord". Gezegd is dat het PBL in haar berekeningen, die gediend hebben als input voor het coalitieakkoord, uitging van een krimp van 30%.

Hopelijk helpt dit jullie.

Vriendelijke groet,

5.1.2.e

Van: 5.12.e <5.12.e@berenschot.nl>

Verzonden: dinsdag 13 september 2022 16:59

Aan: 5.12.e <5.12.e@minlnv.nl>

CC: 5.12.e <5.12.e@berenschot.nl>; 5.12.e <5.12.e@berenschot.nl>; 5.12.e <5.12.e@berenschot.nl>

Onderwerp: Terugkoppeling gesprek 5.12.e

Dag 5.12.e

Zoals net besproken hierbij de terugkoppeling n.a.v. het gesprek met 5.12.e gisteren om te delen met de betrokkenen aan LNV-zijde. De acties richting het vervolgesprek op 15 september staan er ook in.

Met vriendelijke groet,

5.12.e

Secretariaat Johan Remkes

Disclaimer

This e-mail and any attachment it contains is confidential and may contain legally privileged information. If you are not the intended recipient, please note that this e-mail or any attachment may not be copied or disclosed or distributed to others. If you have received this e-mail by error, please notify the sender immediately by return e-mail, and delete this message. All rights reserved.

This email has been scanned for viruses and malware, and may have been automatically archived.

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is gezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen.

De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message.

The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.

Disclaimer

This e-mail and any attachment it contains is confidential and may contain legally privileged information. If you are not the intended recipient, please note that this e-mail or any attachment may not be copied or disclosed or distributed to others. If you have received this e-mail by error, please notify the sender immediately by return e-mail, and delete this message. All rights reserved.

This email has been scanned for viruses and malware, and may have been automatically archived.

From: "5.1.2.e" "
Sent: Thu, 15 Sep 2022 11:03:13 +0200
To: ""5.1.2.e" "" <5.1.2.e @secretariaatjohanremkes.nl>
Subject: FW: innovatie voor verdiepend gesprek
Importance: High

Dag 5.1.2.e

Vanuit de IenW hoek ook nog een aantal namen, wellicht behulpzaam.

5.1.2.e (5.1.2.e emissiearme stallen), e-mail 5.1.2.e @minienw.nl
5.1.2.e (juriste HBJZ), e-mail 5.1.2.e @minienw.nl
5.1.2.e (beoordeling innovatieve stalsystemen door de TAP en 5.1.2.e), e-mail 5.1.2.e @rws.nl

Groet,

5.1.2.e

From: "5.1.2.e" <5.1.2.e@berenschot.nl>
Sent: Fri, 16 Sep 2022 10:00:44 +0200
To: "5.1.2.e" <5.1.2.e@minlnv.nl>
Cc: "5.1.2.e" <5.1.2.e@minlnv.nl>
Subject: Uitnodiging gesprekken stikstofdossier
Attachments: Uitnodiging gesprekken stikstofdossier.pdf

Geachte minister Schouten,

Graag verwijs ik u naar de bijlage voor een uitnodiging namens de heer Remkes voor een tweetal gesprekken over het stikstofdossier op aanstaande maandag 19 september. Voorafgaand aan het eerste gesprek is er de mogelijkheid om broodje te eten.

Deelnemers aan het eerste gesprek van 12.00-13.30 zijn:

- Johan Remkes
- Minister EZK
- Minister LNV
- Minister Nens
- 5.1.2.e CBL
- 5.1.2.e CBL
- 5.1.2.e FNLI en 5.1.2.e Royal Smilde Foods
- 5.1.2.e FNLI/ 5.1.2.e Royal Cosun
- 5.1.2.e FNLI/ 5.1.2.e Vion Food Group
- 5.1.2.e FNLI/ 5.1.2.e FrieslandCampina Dairy Netherlands
- 5.1.2.e FNLI

Deelnemers aan het tweede gesprek van 13.30-15.00 zijn:

- Johan Remkes
- Minister EZK
- Minister LNV
- Minister Nens
- 5.1.2.e FrieslandCampina
- 5.1.2.e FrieslandCampina Dairy Netherlands

Met vriendelijke groet,

5.1.2.e
Secretariaat Johan Remkes

Disclaimer

This e-mail and any attachment it contains is confidential and may contain legally privileged information. If you are not the intended recipient, please note that this e-mail or any attachment may not be copied or disclosed or distributed to others. If you have received this e-mail by error, please notify the sender immediately by return e-mail, and delete this message. All rights reserved.

This email has been scanned for viruses and malware, and may have been automatically archived.

De minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit

T.a.v. Drs. C.J. Schouten

Datum: 16 september 2022

Onderwerp: Uitnodiging gesprekken stikstofdossier

Geachte mevrouw Schouten,

Graag nodig ik u uit voor een twee gesprekken met ketenpartijen over het stikstofdossier.

Het eerste gesprek

Het eerste gesprek vindt plaats op maandag 19 september van 12.00-13.30. Hiervoor zijn het Centraal Bureau Levensmiddelenhandel en de Federatie Nederlandse Levensmiddelen Industrie uitgenodigd. Voorafgaand aan dit gesprek is er de mogelijkheid een lunch te genieten.

Voor dit gesprek staat op de agenda:

- Het verloop van het stikstofdossier en de communicatie door betrokkenen tot nu toe.
- Het perspectief voor de agrarische sector inclusief de verantwoordelijkheden voor de keten en voor de overheid.
- De behoeften en verwachtingen over het verdere verloop van dit dossier.

Het tweede gesprek

Aansluitend vindt van 13.30-15.00 het tweede gesprek plaats. Hiervoor is FrieslandCampina uitgenodigd. Op de agenda voor dit gesprek staat:

- Het verloop van het stikstofdossier en de communicatie door betrokkenen tot nu toe.
- De voornemens van het kabinet zoals verwoord in de recente kabinetsbrieven.
- De behoeften en verwachtingen over het verdere verloop van dit dossier.

Locatie, aanwezigen en pers

Beide gesprekken vinden plaats op het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. In ruimte C-zuid op de 4^e etage.

Namens het kabinet zijn, naast u, de minister voor Natuur en Stikstof en de minister van Economische Zaken en Klimaat uitgenodigd. Een overzicht met aanwezige organisaties vindt u onderaan dit bericht. Er is voor dit gesprek geen pers uitgenodigd.

Ik kijk ernaar uit u te ontmoeten op 19 september 2022. Ik ben te bereiken via

5.12 e @secretariaat@johanremkes.nl. Het telefoonnummer van mijn secretariaat is: 5.12 e

Met vriendelijke groet,

Johan Remkes

Bijlage 1 aanwezigen gespreksdeel 1

- Centraal Bureau Levensmiddelenhandel
- De minister van Economische Zaken en Klimaat
- De minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
- De minister voor Natuur en Stikstof
- Federatie Nederlandse Levensmiddelen Industrie

Bijlage 2 aanwezigen gespreksdeel 2

- De minister van Economische Zaken en Klimaat
- De minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
- De minister voor Natuur en Stikstof
- FrieslandCampina

From: "5.1.2.e" <5.1.2.e@berenschot.nl>
Sent: Fri, 16 Sep 2022 13:59:48 +0200
To: "5.1.2.e" <5.1.2.e@berenschot.nl>; "5.1.2.e" <5.1.2.e@berenschot.nl>
Cc: "5.1.2.e" <5.1.2.e@berenschot.nl>; "Secretariaat Johan Remkes" <5.1.2.e@secretariaatjohanremkes.nl>
Subject: aanvullende info n.a.v. gesprek 15/9
Attachments: effect van verbredingsactiviteiten op het inkomen in de land- en tuinbouw onderzoek concept.pdf

Beste secretariaat,

Naar aanleiding van het gesprek hierbij nog verdere gevraagde informatie.

- Essay 5.1.2.e perspectief [Perspectieven voor landbouw in een gebiedsgerichte benadering: Essay op verzoek van ministerie van LNV — Research@WUR](#)
- Onderzoek effect van verbredingsactiviteiten op het inkomen in de land- en tuinbouw (*let op: onder embargo - conceptversie*) > zie bijlage
- Handelspublicatie [De Nederlandse agrarische sector in internationaal verband – editie 2022 | Rapport | Rijksoverheid.nl](#)
- Redenering over ASB dat in april naar de Kamer is gestuurd <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2022/04/21/afrekenbare-stoffenbalans-opties-voor-lichte-regulering-op-ammoniak-en-klimaat>

Voor meer info over economisch verdienvermogen

- 5.1.2.e 5.1.2.e [@wur.nl](#)
- 5.1.2.e 5.1.2.e [@wur.nl](#)
- ACM – 5.1.2.e (laat maar weten als jullie contactgegevens nodig hebben)

Nog ontbrekend in deze lijst:

- Data over ha natuurbeheer bij boeren > volgt
- Document transitiepaden > via 5.1.2.e / 5.1.2.e

Verder is er gevraagd om een verdiepend gesprek met o.a. 5.1.2.e en economen. Vanuit ons het de vraag of jullie in een paar zinnen duiding/invulling/richting kunnen geven aan de inhoud (vertegenwoordiging is deels afhankelijk Van thema's zoals grondmarkt, consumentbeïnvloeding, ketenprikkels, biologisch).

Nemen jullie hierover contact op met mij?
 Hartelijk dank alvast!

Vriendelijke groet,

5.1.2.e

From: "Secretariaat Johan Remkes" <5.1.2.e@secretariaatjohanremkes.nl>
Sent: Fri, 16 Sep 2022 14:05:48 +0200
To: "5.1.2.e" <5.1.2.e@minlnv.nl>
Subject: RE: afweging (dier)gezondheid ihkv traject Remkes

Beste 5.1.2.e

Bedankt voor het doorsturen. We pakken het op.

Groet,

5.1.2.e

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>

Verzonden: vrijdag 16 september 2022 13:41

Aan: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>; Secretariaat Johan Remkes
<5.1.2.e@secretariaatjohanremkes.nl>

CC: 5.1.2.e <5.1.2.e@berenschot.nl>

Onderwerp: afweging (dier)gezondheid ihkv traject Remkes

Dag secretariaat van dhr. Remkes,

Via 5.1.2.e begreep ik dat jullie behoefte hebben aan inhoudelijke input over de relevantie van volksgezondheid/diergezondheid in relatie tot de andere opgaven.

Hierbij breng ik jullie even in contact met 5.1.2.e (5.1.2.e diergezondheid) die jullie hierin verder kan helpen.

5.1.2.e is telefonisch bereikbaar op 5.1.2.e

Ik hoor graag als ik iets kan betekenen.

Vriendelijke groet,

5.1.2.e

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is gezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen.

De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message.

The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.

Disclaimer

This e-mail and any attachment it contains is confidential and may contain legally privileged information. If you are not the intended recipient, please note that this e-mail or any attachment may not be copied or disclosed or distributed to others. If you have received this e-mail by error, please notify the sender immediately by return e-mail, and delete this message. All rights reserved.

This email has been scanned for viruses and malware, and may have been automatically archived.

From: "5.12.e" <5.12.e@berenschot.nl>
Sent: Sun, 18 Sep 2022 14:39:43 +0200
To: "5.12.e" <5.12.e@minlnv.nl>
Subject: Agenda en structuur gesprekspartners gesprekken morgen
Attachments: 20220728 FrieslandCampina - Antwoord op uitnodiging inzake stikstofdossier - 27 juli 2022.pdf, Inbreng FNLI gesprek dhr Remkes dd 18 augustus 2022.pdf

Beste 5.12.e

Onderstaand de aanwezigen bij de gesprekken morgen. We hebben het de laatste update gekregen

In de bijlage 1) een eerder gestuurde two-pager van de Federatie Nederlandse Levensmiddelen Industrie (FNLI) waar ze op zullen terugkomen. 2) een eerdere reactie (afwijzing) van FrieslandCampina op de uitnodiging voor het groepsgesprek.

Deelnemers (eerste ring) aan gesprek 1 (12.00-13.30):

- Min EZK
- Min Nens
- Min LNV
- 5.12.e Centraal Bureau Levensmiddelenhandel
- 5.12.e Centraal Bureau Levensmiddelenhandel
- 5.12.e Albert Heijn, 5.12.e CBL
- 5.12.e Lidl, 5.12.e CBL
- 5.12.e Plus, 5.12.e CBL
- 5.12.e FNLI
- 5.12.e FNLI 5.12.e Royal Smilde Foods
- 5.12.e Royal Cosun, 5.12.e FNLI
- 5.12.e Vion Food Group, 5.12.e FNLI

Agenda:

- Het verloop van het stikstofdossier en de communicatie door betrokkenen tot nu toe.
- Het perspectief voor de agrarische sector inclusief de verantwoordelijkheden voor de keten en voor de overheid.
- De behoeften en verwachtingen over het verdere verloop van dit dossier.

Deelnemers (eerste ring) aan gesprek 2 (13.30-15.00):

- Min EZK
- Min Nens
- Min LNV
- 5.12.e FrieslandCampina
- 5.12.e FrieslandCampina Dairy Netherlands

Agenda:

- Het verloop van het stikstofdossier en de communicatie door betrokkenen tot nu toe.
- De voornemens van het kabinet zoals verwoord in de recente kabinetsbrieven.
- De behoeften en verwachtingen over het verdere verloop van dit dossier.

Hartelijke groet en tot morgen,

5.12.e

This e-mail and any attachment it contains is confidential and may contain legally privileged information.
If you are not the intended recipient, please note that this e-mail or any attachment may not be copied or disclosed or distributed to others.
If you have received this e-mail by error, please notify the sender immediately by return e-mail, and delete this message. All rights reserved.

This email has been scanned for viruses and malware, and may have been automatically archived.

P.O. Box 1551, 3800 BN Amersfoort, The Netherlands

T.a.v. de heer J. Remkes
Email: s.i.2.e@secretariaatjohanremkes.nl

**FrieslandCampina
Corporate Centre**

Stationsplein 4
3818 LE Amersfoort
The Netherlands

P.O. Box 1551
3800 BN Amersfoort
The Netherlands

t + [5.12.e](tel:512051205)

f + [5.12.e](tel:512051205)

www.frieslandcampina.com

Datum 27 juli 2022
Onderwerp Uitnodiging gesprek stikstofdossier

Geachte heer Remkes,

Hartelijk dank voor uw uitnodiging tot een gesprek over de voorgenomen stikstofmaatregelen door het kabinet die ik op 26 juli 2022 van u heb mogen ontvangen.

Wij hebben moeite met de voorgenomen kabinetsplannen en vinden doelen, tijdspad en methodiek in de huidige vorm niet realistisch. De plannen gaan voorbij aan de innovatiekracht en het ondernemerschap van de Nederlandse melkveehouders, alsmede aan sectorplannen die eerder zijn gemaakt. Daarnaast vinden wij een meer integrale benadering van uitdagingen belangrijk om perspectief te bieden voor melkveehouders op de langere termijn. Ik kan derhalve niet ingaan op uw verzoek, maar wil graag meer context geven in deze brief.

FrieslandCampina heeft als coöperatieve onderneming de opdracht om de melk van onze leden-melkveehouders te verwerken en te verwaarden. Wij doen dit reeds 150 jaar en zijn vanuit een sterke, ondernemende, Nederlandse melkveehouderij uitgegroeid tot een toonaangevende zuivelonderneming in de wereld. Gedurende deze 150-jarige geschiedenis heeft de Nederlandse melkveehouderij verschillende transities doorgemaakt. Altijd hebben de ondernemers die uitdagingen vanuit kracht en ondernemerschap benaderd. Innovatie en vernieuwing hebben daarbij steeds centraal gestaan. FrieslandCampina heeft in al deze transities een ondersteunende rol gespeeld, in dienst van de leden en de vertegenwoordigers van de sector. Ook in het stikstofdossier vervullen wij op dit moment die ondersteunende rol.

Wij zien ons bedrijf eveneens als een aanjager van een duurzame, toekomstgerichte melkveehouderij en zijn in staat daadwerkelijk tot actie over te gaan en initiatieven effectief te implementeren voor ongeveer twee derde van de Nederlandse melkveehouderij. Zo heeft FrieslandCampina op dd. 14 juli 2022 samen met Lely en Rabobank aangekondigd om als pilot 98 Lely Sphere's te willen realiseren op bedrijven van onze leden-

melkveehouders. Dit moet op deze bedrijven leiden tot een emissiereductie van 70% uit de stal en dient als inspiratie voor anderen om ook over te gaan tot het nemen van dergelijke technische maatregelen.

Tevens biedt FrieslandCampina reeds sinds 2016 het JumpStart-concept aan bij haar leden. Deze techniek van monomestvergisting en ammoniak strippen leidt tot 41% emissiereductie van stikstof op het boeren erf.

Als het gaat om initiatief vanuit de sector waarin wij een belangrijke rol hebben gespeeld, wil ik u wijzen op het aanbod dat de Coalitie Toekomstbestendige Melkveehouderij reeds in juni 2021 aan het kabinet heeft gedaan. Hiermee kan 28% emissiereductie van stikstof organisch worden gerealiseerd en de totale melkveehouderij verder worden verduurzaamd. Ik heb me hier persoonlijk voor ingespannen en wekelijks vergaderd met onder andere vertegenwoordigers van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselveiligheid. Met dit plan is niets gedaan door het kabinet en ik heb ook nooit een reactie mogen ontvangen over de status van het plan, ondanks majeure inspanningen van velen in ons bedrijf en in de sector.

Bovengenoemde voorbeelden staan los van de continue gesprekken die FrieslandCampina samen met leden voert over integrale verduurzaming van de melkveehouderij. In die gesprekken kijken we niet alleen naar de reductie van stikstofemissies, maar naar hoe het totale melkveebedrijf kan verduurzamen. Het is cruciaal om stikstof niet als afzonderlijke uitdaging te benaderen, maar het door ons voorgestelde integrale perspectief van verduurzaming te hanteren. FrieslandCampina heeft derhalve een duidelijk klimaatplan dat door het Science Based Targets initiative (SBTi) is gevalideerd. In dit plan kondigen we 33% reductie van CO₂-emissies in 2030 bij onze leden-melkveehouders aan en spreken we de ambitie uit om in 2050 klimaatneutraal te zijn. Bovendien committeren we ons aan de bijbehorende investering van 1,5 miljard euro tot 2030. Daarnaast ontplooiën we vele initiatieven op het terrein van biodiversiteit en van diergezondheid en dierenwelzijn, samen met partners in Nederland en daarbuiten.

FrieslandCampina heeft vertrouwen in het vakmanschap en de innovatieve kracht van de Nederlandse melkveehouderij. Dat vraagt wel om een overheid die mede investeert in innovatie en ruimte geeft voor ondernemerschap. Het is onze ervaring dat wanneer de melkveehouderij het vertrouwen en de ruimte wordt gegeven om uitdagingen aan te pakken, de dialoog om tot oplossingen te komen gevoerd kan worden.

Met vriendelijke groet,

51.2 e

Hein Schumacher
CEO Royal FrieslandCampina

From: "5.1.2.e" <5.1.2.e@secretariaatjohanremkes.nl>
Sent: Tue, 20 Sep 2022 13:02:41 +0200
To: "5.1.2.e" <5.1.2.e@secretariaatjohanremkes.nl>
Cc: "5.1.2.e" <5.1.2.e@berenschot.nl>
Subject: RE: aanvullende info n.a.v. gesprek 15/9

Dag 5.1.2.e

Ik kreeg de vraag of onderstaand gesprek met economen nog op de planning staat, of dat hier vanaf gezien wordt. Weet jij hier meer over toevallig?

Groet,

5.1.2.e

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e@secretariaatjohanremkes.nl>

Verzonden: vrijdag 16 september 2022 14:04

Aan: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>

Onderwerp: RE: aanvullende info n.a.v. gesprek 15/9

Reeds beoordeeld

5.1.2.e

Van: 5.1.2.e <5.1.2.e@minlnv.nl>

Verzonden: vrijdag 16 september 2022 14:00

Aan: 5.1.2.e <5.1.2.e@berenschot.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@berenschot.nl>

CC: 5.1.2.e <5.1.2.e@berenschot.nl>; 5.1.2.e <5.1.2.e@secretariaatjohanremkes.nl>

Onderwerp: aanvullende info n.a.v. gesprek 15/9

Reeds beoordeeld

5.1.2.e

5.1.2.e

5.1.2.e

5.1.2.e

5.1.2.e

5.1.2.e

From: "5.12.e" <5.12.e@berenschot.nl>
Sent: Tue, 20 Sep 2022 18:17:46 +0200
To: "'Secretariaat Johan Remkes'" <5.12.e@secretariaatjohanremkes.nl>
Cc: "'5.12.e@berenschot.nl'" <5.12.e@berenschot.nl>; "'5.12.e@berenschot.nl'" <5.12.e@berenschot.nl>
Subject: FW: Rapporten n.a.v. gesprek met secretariaat Remkes over innovatie
Attachments: Nog niet openbaar - Rapportage Kwartiermaker.pdf, Advies+Taskforce+Versnelling+Innovatieproces+Stalsystemen+en+stavaza+Sbv.pdf, bijlage-rapport-ruimte-voor-ondernemerschap-en-innovatie.pdf, Nog niet openbaar - Kennisdeskvraag LNV Quick scan sensortechnologie emissies uit veehouderij_def.docx, nog niet openbaar - Rapport 1380 - effectiviteit emissiearme stallen - onder embargo.pdf, Toekomst zoekt boer Regie op ruimte.pdf, 3rd final draft EEEAC sustainable food systems - clean.docx, WUR rapport vleesbeprijzing 2021-050 Baltussen_DEF.pdf, DOMUS-21168615-v5-DOMUS-21143147-v1-Rapport_Wageningen_Economic_Research_over_een_reële_beprijzing_van_vlees_.PDF, bmh-10-naar-een-duurzamer-voedselsysteem.pdf, CE_Delft_190106_Duurzaamheidsbijdrage_Vlees_Hoofdrapport_Def.pdf

Beste secretariaat,

Hierbij ontvangen jullie de documenten met aanvullende informatie.
 Graag verwijs ik jullie ook naar onderstaande toelichting op de rapportages en documenten.
 Nogal een aantal niet-gepubliceerde onderzoeken, graag dus prudent mee om gaan.

- [Rapport van de taskforce verdienvermogen 'Goed boeren kunnen boeren niet alleen' | Tweede Kamer der Staten-Generaal](#)
- [Agrarische Ondernemerschapsagenda: geef boeren ruimte te ondernemen | Nieuwsbericht | Rijksoverheid.nl](#)
- [ESB 4791S: Duurzame landbouw](#)
- De rapportage van de Kwartiermaker. Dit rapport is nog niet openbaar en zal naar verwachting in oktober aan de Tweede Kamer worden aangeboden, inclusief appreciatie. Tot het rapport gepubliceerd is, kan er geen referentie opgenomen worden of geciteerd worden uit dit rapport.
- De Kamerbrief waarmee het advies van de Taskforce Versnelling Innovatieproces Stalsystemen aan de Tweede Kamer is aangeboden;
- Het advies 'Ruimte voor ondernemerschap en innovatie' van de Taskforce Versnelling Innovatieproces Stalsystemen;
- De kennisdeskvraag over sensortechnologie. Dit rapport is nog niet openbaar. Tot het rapport gepubliceerd is, kan er geen referentie opgenomen worden of geciteerd worden uit de rapport.
- Informatie over de Sbv: <https://www.rvo.nl/onderwerpen/sbv/innovatie-stalsystemen>
- Lopende projecten van de Sbv-innovatiemodule: <https://data.rvo.nl/subsidies-regelingen/projecten?query-content=onderzoeken-en-ontwikkelen-innovaties-voor-stallen>
- Het rapport van WLR over het verbeteren van de effectiviteit van emissiearme stalsystemen. Dit rapport is nog niet openbaar en zal naar verwachting eind september naar de Tweede Kamer gezonden worden, inclusief beleidsreactie. Tot het rapport gepubliceerd is, kan er geen referentie opgenomen worden of geciteerd worden uit het rapport. Als er nog aanvullende vragen zijn op dit terrein, dan zijn de collega's van IenW graag bereid die te beantwoorden. (5.12.e@minienw.nl) kan hiervoor benaderd worden.

Verdere toelichting op documenten meer gericht op beprijzing en gedragsbeïnvloeding:

1. Toekomst zoekt boer: suggesties voor verplichte bijmenging duurzaam geproduceerde voedingsmiddelen (mn blz. 16) om vraag naar duurzaam te stimuleren en prijsverschil met geheel duurzaam te verkleinen. Als het goed is, is dit rapport al aangeboden aan Remkes.
2. Onder **embargo**: suggestie voor European Framework directive sustainable food systems waarin ook advies verplichte bijmenging. Dit advies wordt binnenkort openbaar.
3. Vleesbeprijzing: rapport WecR uit 2021 over welke route meest kansrijk kan zijn om zowel consumentengedrag te beïnvloeden als fonds te vormen voor verduurzaming boeren.
4. Hierover is ook een Kamerbrief gestuurd met de bevindingen.
5. BMH: fiche vleesbeprijzing blz. 86. Hierin staan zowel de milieu-effecten als de welvaartseffecten. De fiche is in 2021 met VWS samen geactualiseerd en door RIVM is een hogere gezondheidsopbrengst van € 65 mln. berekend (tegen € 29 mln. in de fiche).
6. CE Delft duurzaamheidsheffing vlees: hier staan op blz. 65 de inkomenseffecten per quintiel van een vleesheffing obv externe effecten. Dit is nog zonder terugsluis naar consumenten en boeren. Het rapport gaat ook in op mogelijkheden terugsluis om verduurzaming te stimuleren bij boeren en consumenten te compenseren.

Vriendelijke groet,

S. L. A.

From: "5.12.e" "
Sent: Thu, 22 Sep 2022 14:32:20 +0200
To: "'Secretariaat Johan Remkes'" <5.12.e @secretariaatjohanremkes.nl>
Cc: "'5.12.e" "' <5.12.e @berenschot.nl>; "'5.12.e" "' <5.12.e @berenschot.nl>;
'" 5.12.e "' <5.12.e @berenschot.nl>; "'5.12.e" "' <5.12.e @berenschot.nl>
Subject: dilemmastuk voor secretariaat Remkes
Attachments: Keuzes toekomst landbouw 19 september directeurenoverleg.pptx
Categories: laatste mail

Dag secretariaat,

Zoals vanochtend toegezegd het dilemmastuk dat interdepartementaal besproken is.

Groet,

5.12.e

Ministerie van Landbouw,
Natuur en Voedselkwaliteit

Keuzes toekomst landbouw

September 2022

Leeswijzer

Om tot een gedragen Kamerbrief over de toekomst van de landbouw is nodig:

1. Heldere kaders en uitgangspunten, ook tav de toon van de brief
2. (Politieke) bespreekpunten over dilemma's, onder andere voortgekomen uit het BWO van 1 september
3. Voorstellen ter toetsing

Uitgangspunten (1)

- › Doel is een toekomstgerichte landbouw in balans met natuur en omgeving (en daarmee binnen internationale afspraken). De NLse landbouw blijft toonaangevend in duurzame productie, kennis en innovatie én drager van het landelijk gebied.
- › De transitie is onvermijdelijk en gaat niet van de ene op de andere dag én duurt ook door na 2030. De transitie geeft en zowel kansen als pijn.
- › De transitie van de landbouw krijgt deels vorm via nationale kaders/instrumenten en deels via gebiedsproces (én én). We accepteren dat *individuele* boeren pas duidelijkheid krijgen ná uitbrengen verdere kaders (NPLG, natuurdoelanalyses, WBS) en na/in de loop van de gebiedsprocessen.
- › Boeren kunnen alleen meegaan in het toekomstgericht inrichten van hun bedrijf als daarmee structureel een redelijk inkomen te bereiken valt. De plannen en instrumenten nu en in de gebiedsprogramma's moeten steeds aan dit uitgangspunt worden getoetst.
- › Om hieraan invulling te geven is inzet nodig van het agrarisch bedrijfsleven, de consument en de overheid die investeert in duurzaamheid.
- › Helder is welke instrumenten landelijk en welke gebiedsgericht ingezet worden. Zorg ervoor dat niet in alle gebieden het wiel moet worden uitgevonden maar biedt ook ruimte voor passende, gebiedsgerichte oplossingen.

Uitgangspunten (2)

- › Het toekomstbeeld voor de landbouw wordt in stappen verfijnd en geconcretiseerd.
 - We werken kringlooplandbouw uit in sectorale toekomstbeelden. We maken onderscheid naar gebieden met bijzondere beperkingen (zandgronden, bufferzones rond Natura 2000, beekdalen en veenweidegebieden) en 'productiegebieden'.
 - De brief geeft zoveel mogelijk weer hoe hieraan invulling wordt gegeven en welke aanpak en ondersteuning wordt ingezet op basis van drieslag vorige sheet.
 - We schetsen (en proberen door te rekenen) wat de politieke keuzes betekenen voor verschillende bedrijfstypen. Dit noemen we de agrarische praktijktoets. Dit is belangrijke informatie voor de gebiedsprocessen.
 - Op basis van de praktijktoets gaan we instrumenten (zowel overheid als keten) vervolgens nader gaan uitwerken, gericht op structureel rendabele bedrijfsvoering.

Dilemma: duidelijke (strakke) kaders betekent ook: verliezers

- › Er is behoefte bij boeren voor duidelijkheid, maar het bieden van duidelijkheid betekent ook het maken van de benodigde (pijnlijke) keuzes (denk aan GVE-norm voor de melkveehouderij, hogere eisen houderij/dierwaardigheid, kaders voor zoönosenbeleid).
- › Advies:
 - Biedt als overheid nu zo veel als mogelijk duidelijkheid. Dan kunnen ondernemers op basis van de beschikbare kaders de juiste keuzes maken in de gebiedsprocessen die (gaan) lopen.
 - Dat betekent in de Kamerbrief bij grondgebondenheid een concrete norm en in andere gevallen een indicatief doel op hoofdlijnen.
 - Zet hier dan tegenover hoe de overheid de boeren steunt bij voldoen aan de kaders en welke mogelijkheden boeren hebben op hoofdlijnen.
 - Accepteer dat met alles wat vanuit keten, consument en overheid gedaan wordt, er verliezers zullen zijn en dat niet alle problemen opgelost zullen worden.

Dilemma: sectorale toekomstbeelden

- › De sectorale toekomstbeelden (uitwerking van kringlooplandbouw) geven weer wat vanuit de doelen klimaat water en stikstof, inclusief meekoppeldoelen (zoönose, dierwaardigheid) de beweging is die gemaakt moet worden. Voor specifieke sectoren geldt:
 - › Kalverhouderij: (zeer) scherpe eisen aan houderij (emissies, management en volks-/diergezondheid en- waardigheid) en minder gesleep met dieren (beperken lang transport, EFSA!)
 - › Andere intensieve veehouderij: (zeer) scherpe eisen aan houderij (emissies, management en volks-/diergezondheid en -waardigheid)
 - › Melkveehouderij: (zeer) scherpe eisen aan houderij ihb grondgebondenheid en klimaatvereisten
- › Wilt u cultuurhistorische, emotionele, ruimtelijke en maatschappelijke waarden van de aan Nederland verbonden grondgebonden melkveehouderij laten meewegen? Wilt u dan sturen op beperking van omvang van intensieve sectoren verdergaand dan nodig voor doelbereik op klimaat, stikstof, waterkwaliteit en diergezondheid/dierwaardigheid?
- › Advies:
 - Stel voor alle sectoren (zeer scherpe) eisen obv te bereiken geobjectiveerde doelen.
 - Stem in met de voorgestelde sectorale toekomstbeelden.

NB.: Bijgevoegd vindt u de laatste stand van de schetsen voor toekomstbeelden per sector.

Dilemma: Verdienmodellen

- › Moeten de gebiedsprocessen samen met nationaal instrumentarium concreet economisch perspectief bieden voor alle boeren die door willen of accepteren we dat er voor sommige boeren geen economisch perspectief is?
- › Advies:
 - Zet in op drieslag:
 1. Ondernemerschap agrarisch bedrijfsleven -> ijb bijdrage van de keten, zie separate nota. Stel eisen aan duurzaam aanbod en begin met biologisch (omdat daarvoor definitie gegeven is).
 2. De consument -> **Vraag**: inzet op tax met terugsluis?
 3. In duurzaamheid investerende overheid -> per te bereiken doel ondersteuning vanuit overheid aangeven
 - Accepteer dat met alles wat vanuit keten, consument en overheid gedaan wordt, er verliezers zullen zijn en dat niet alle problemen opgelost zullen worden.

*NB.: maandag 19 september heeft er een overleg plaatsgevonden met verschillende A-directies van departementen over de ketenaanpak en is afgesproken om een aparte notitie te maken.*⁷

Dilemma: krimp veestapel

- › Is de krimp van de veestapel een resultante van de gebiedsprocessen of een doel op zichzelf?
 - Tot nu toe is de lijn gehanteerd dat de krimp van de veestapel geen doel op zich zelf is.
 - Tegelijk is duidelijk dat zonder een behoorlijke krimp van de veestapel doelen als klimaat en stikstof niet zullen worden gehaald.
 - Een substantiële krimp is pijnlijk, maar kan bijdragen aan een betere balans in de sector en maatschappelijke positie.
- › Advies:
 1. Wees expliciet dat – gegeven de gestelde doelen – de transitie gepaard zal gaan met een forse krimp van tientallen procenten (20-30%)
 2. Geef aan dat u voor sectoren met dierrechten op krimp zult sturen door middel van afkomen van dierrechten.

Dilemma: behouden van landbouwgrond

- › Voor de transitie van de landbouw is voldoende grond nodig. Deze ruimteclaim concurreert met de intensivering van de natuuropgave, de woningopgave en het uitgangspunt bodem-water leidend te laten zijn
 - Om te voldoen aan het uitgangspunt om voldoende en goed voedsel, biograndstoffen en uitgangsmateriaal te produceren in Nederland is het nodig de vruchtbare gronden te behouden voor de landbouw.
 - Daarnaast vragen we in de transitie van de landbouw om grondgebonden en extensiever te gaan boeren. Dat betekent dat er de komende jaren grond beschikbaar zijn om de gevraagde extensivering mogelijk te maken, zowel extensievere bedrijfsmodellen als het toepassen van agrarisch natuur- en landschapsbeheer en landschapsgrond.
 - Tot slot vragen de doelstellingen uit het NPLG een intensivering van de natuuropgave en de daarvoor benodigde hectares, eveneens als de programma's om het woningtekort aan te pakken en om bodem en water sturend te laten zijn in het ruimtelijk gebruik.
- › Advies:
 - Het coalitieakkoord neemt water en bodem sturend als leidend uitgangspunt voor het ruimtelijk ordenen in Nederland. Binnen deze kaders moet de gebruiksfunctie die het meest afhankelijk is van de omgeving voorrang krijgen boven andere gebruiksfuncties. Van alle gebruiksfuncties in Nederland is landbouw het meest afhankelijk van zijn omgevingsfactoren.
 - Dit betekent dat in het proces van de gebiedsplannen bij een voorgenomen verandering van de functie van landbouwgrond eerst wordt afgewogen of deze grond niet nodig is om te behouden als I) vruchtbare grond voor voedselproductie en II) mogelijkheid voor extensivering of landschapsgrond.
 - Advies is dit "nee tenzij principe" te verankeren in ruimtelijke instrumentarium.

NB.: Bijgevoegd vindt u een aparte notitie over het behouden van landbouwgrond.

Voorstel: Nederlandse rol in de landbouw en voedselvoorziening

- Wat is de doelstelling van ons nationaal landbouwbeleid in relatie tot voedselvoorziening in Nederland en daarbuiten?
 - Nederland was lange tijd exporteur agrarische producten nr. 2 en koploper op verschillende gebieden. Dit is ten koste gaan van de leefomgeving.
 - Tegelijk weten we dat productie elders mogelijk minder duurzaam zal zijn.
 - Voedselzekerheid in Nederland loopt geen risico, hoogstens het aanbod verandert bij ontwikkelingen.
- Advies:
 - Expliciteer dat (gegeven onze vruchtbare landbouwgrond) de NLse bijdrage aan voedselvoorziening, biograndstoffen en uitgangsmateriaal nationaal én internationaal ook in de toekomst een belangrijke te beschermen waarde is.
 - Zet daarom in op een toekomstgerichte landbouw die toonaangevend is op duurzaamheid en op export van kennis- en innovatie om productie elders ook te verduurzamen.
 - Export is noodzakelijk voor voldoende verdienvermogen. Expliciteer dat de overheid niet als doel ziet verdergaande verhoging van de export als doel op zichzelf.

Voorstel: Innovatie

- › Innovatie zien we als een breed begrip. Naast technische innovatie gaat het om organisatorische en sociale innovatie (management), digitalisering, precisiebemesting, strokenteelten.
- › Inzet kan gesplitst worden in de ontwikkeling van innovaties en de uitrol van innovatie.
- › Er moet rekening worden gehouden met de borging van de resultaten van systemen en de juridische ontwikkelingen.
- › Advies:
 - Ga uit van breed innovatiebegrip en zet in op ontwikkeling van technische (brongericht, integraal) en andere innovaties met subsidieregelingen, fieldlabs, etc. Volg het advies Innovatiegezant.
 - Werk voor de lange termijn (verder) aan systemen waarin de opbrengst van technische én andere innovaties (management) inzichtelijk en juridisch geborgd kunnen worden. Werk verder aan KPI-ontwikkeling en systemen van een (stimulerende) stoffenbalans.
 - Zet voor de korte termijn in op ontwikkeling van innovaties en stel bij de uitrol van dure systemen via subsidieregelingen randvoorwaarden om lock ins te voorkomen.

Voorstel: voorrang voor biologische boeren?

- > Er is de wens om koplopers in kringlooplandbouw, zoals biologische en natuurinclusieve kringloopboeren, te ondersteunen om hun bedrijf zo veel mogelijk voort te zetten binnen de gebiedsgerichte aanpak (motie de Groot c.s.), maar ook andere vormen van landbouw kunnen (veel) bijdragen aan de doelen zoals water, klimaat, natuur en stikstof.
 - Biologische landbouw is juridisch geborgd en kan dus makkelijker een uitzonderingspositie krijgen.
 - Tegelijk kan een bijzonder extensieve vorm van landbouw in een bepaald gebied minder belastend zijn dan een biologische boer en kunnen ook biologische boeren te veel uitstoot hebben om te blijven in bepaalde gebieden als de opgaven daar hoog zijn.
- > Advies:
 - De inzet is om boeren die goed bezig zijn, in welke vorm dan ook, te ondersteunen om hun bedrijf zo veel mogelijk voort te zetten binnen de gebiedsgerichte aanpak.
 - Hoe dat kan moet worden onderzocht, waarbij het niet alleen kan gaan om biologische boeren.

From: "5.12.e" "
Sent: Fri, 23 Sep 2022 15:18:59 +0200
To: "'Secretariaat Johan Remkes'" <5.12.e @secretariaatjohanremkes.nl>
Cc: "'5.12.e'" <5.12.e @berenschot.nl>; "'5.12.e'" <5.12.e @berenschot.nl>;
'5.12.e' <5.12.e @berenschot.nl>; "'5.12.e'" <5.12.e @berenschot.nl>
Subject: FW: grondloze akkerbouw
Attachments: vork_00-2020.pdf
Categories: laatste mail

Dag secretariaat,

Op verzoek van 5.12.e deel ik bijgevoegd document en onderstaande toelichting met jullie:

Het transitiepad grondloze akkerbouw verbaasde me.
Maar daagde ook uit. Deze publicatie geeft mooi inkijkje.
Mijn conclusie:

- Grondloze verticale teelten hebben toekomst voor de versmarkt van grote stedelijke agglomeraties. Zeker in gebieden waar de omstandigheden (klimaat) open teelten moeilijk maakt. En door ruimte gebrek is het voor grote steden aantrekkelijk. Het zal vooral om de versmarkt gaan. Dan hoort het bij de tuinbouw.
- Bij akkerbouw gaat het om granen, aardappelen, suikerbieten, vezelgewassen. Het basisproces is op grote schaal zonlicht omzetten in suikers. Ik zie nog geen bewegingen om deze producten via verticale landbouw aan te pakken. Hier spelen vraagstukken over versheid en snelle levering veel minder en deze producten zijn ook langer te bewaren.
- Daarom zie ik verticale grondloze teelten als serieus pad voor (glas)tuinbouw, maar niet voor akkerbouw.

Hartelijke groet,

5.12.e

Extra editie | jaargang 8 | februari 2021

vork.org

PRIKKEN IN DE VOEDSELKETEN

 VOEDINGSWAARDE EN SMAAK

Hoe gezond en smaakvol zijn grondloze groente?

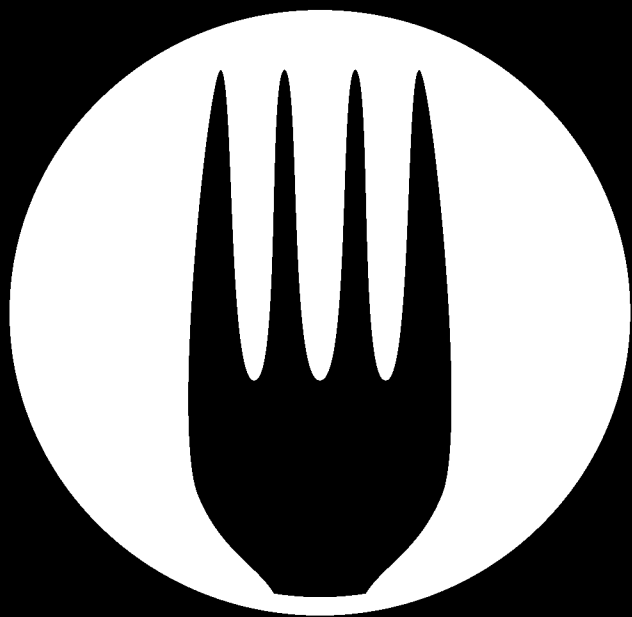

 STEDELIJK GEBIED

Agro-architectuur in eigentijdse steden

 MAATSCHAPPELIJKE ACCEPTATIE

Grondloze teelt belooft veel, maar niet alles

PRIKKEN IN
DE **VOEDSELKETEN**

vork
PRIKKEN IN DE VOEDSELKETEN

► **Klimaatverandering en genetische erosie**
 ► Dierentelen bestaan echt niet
 ► Afscheid van de ploeg

vork
PRIKKEN IN DE VOEDSELKETEN

► **De onstuitbare opmars van micro-organismen**
 ► Non-speciesisme als alternatieve filosofie
 ► Ooit een dikke vos gezien?

vork
PRIKKEN IN DE VOEDSELKETEN

► **Invasieve exoten: bestrijden of gedogen?**
 ► De vork als politiek strijdmiddel
 ► Vleesheffing lijkt weinig effectief

vork
PRIKKEN IN DE VOEDSELKETEN

► **Gevaren en risico's van exotische kraalooigjes**
 ► **Honger** in tijden van de coronacrisis
 ► **Landbouw** Agrotourisme: Polderoplossing landbouw

vork
PRIKKEN IN DE VOEDSELKETEN

► **Ultrabewerkte hap eet te gemakkelijk weg**
 ► **Bewaring** Op salami in Europa
 ► **Discussie** Discussie biomassa blijkt rookgeroepen

vork
PRIKKEN IN DE VOEDSELKETEN

► **Europa blokkeert opmars bacteriofagen**
 ► **Regering** Regeringwormen hebben het zwaar
 ► **Boer** Boer zit kleem tussen markt en milieu

vork
PRIKKEN IN DE VOEDSELKETEN

► **Hoe gezond en smaakvol zijn grondloze groente?**
 ► **Agro-architectuur** in eigentijdse steden
 ► **Grondloze** Groendloze teelt belooft veel, maar niet alles

Mis de volgende Vork niet

Kritisch
Oriënterend
Gehele
voedselketen
4 x per jaar
€ 49,50

WORD ABONNEE:

www.vork.org | info@vork.org | 0314- 68 22 93

Vork is een kritisch, opiniërend en beschouwend platform over ontwikkelingen in en om de voedselketen. In Vork is per 2019 opgenomen en voortgezet Plattelandspost.

Uitgever

5.12.e

Uitgeverij

Agrio
Handelsweg 2,
7041 GX 's-Heerenberg
Internet: www.vork.org
E-mail: info@vork.org

Hoofredactie

5.12.e

Tel.: 5.12.e
E-mail: redactie@vork.org

Redactieleden

5.12.e

Vormgeving

Agrio Media & Design

Abonnementen

5.12.e

Tel: (0314)682293
E-mail: info@vork.org
Los nummer (incl. verzending) € 14,95.
Jaarabonnement 2021 € 45,41 (excl. btw.)
Prijswijzigingen voor 2022 onder voorbehoud.

Copyrights

Het auteursrecht op dit blad en op de daarin verschenen artikelen wordt door de uitgever voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen, vermenigvuldigd, gekopieerd of worden opgeslagen in een databank zonder uitdrukkelijke toestemming van de uitgever.

10 **GESCHIEDENIS**

Joost van Kasteren

Ontwikkeling grondloze teelt

NEDERLAND

20 Indoor vertical farming
**Nederland geen voorloper in
'binnenshuis boeren'**

28 **STEDELIJK GEBIED**

Kassen veranderen het stadsbeeld

Nieuwe architectuur in metropolen

ONTWIKKELINGSLANDEN

38 Telen op water en lucht
**Grondloos telen voor boeren
met weinig middelen**

44 **EXTREME TEELT**

Testen op de zuidpool en het ISS

Moestuinen op Mars

CIRCULAIRE LANDBOUW

54 Plantenresten vormen circulaire lek
**Kringlopen sluiten in grondloze
teelt**

64 AUTOMATISERING

Nieuwe technologie van vandaag

Geautomatiseerd oogsten op aanvraag

VOEDINGSWAARDE EN SMAAK

- 72** Sturen op kwaliteit van groenten
Hoe voedzaam en smaakvol zijn grondloze groenten?

MAATSCHAPPELIJKE ACCEPTATIE

- 80** Agricultuur 4.0
Grondloze teelt: veelbelovend maar 'niet alles'

COLUMNS

- 08** Joost van Kasteren
Plantenteelt zonder grond
- 18** Simon Rozendaal
Onnatuurlijk goed
- 52** Hidde Boersma
Energie
- 70** Stephan van Duin
Klassieke sciencefiction

- 36** Knipoog
Click & Grow
- 62** Denkvoer
Pionier in hydroponics: Eendenkroos
- 78** Op de schouders van
Bram Steiner
- 88** Boekbespreking
Ecotopia

Joost van Kasteren

Hoofdredacteur Vork

Mijn eerste ervaringen met grondloze teelt waren de hyacinten op de vensterbank die hun wortels lieten hangen in een glazen vaas met kraanwater. Later in Wageningen waren er wel medestudenten met groenere vingers dan ik die op die manier de pit van een avocado tot wasdom wisten te brengen. Het 'echte' werk, tomatenplanten die op substraat werden geteeld, zag ik begin jaren tachtig toen ik voor een van mijn eerste reportages voor *NRC-Handelsblad* op bezoek ging bij tomatenteler Jo Bos uit Bergschenhoek. Het was eind december en de kas was net gereedgemaakt voor de komst van een nieuwe jaargang tomatenplanten. Het leek wel een operatiekamer. Wit plastic op de betonnen vloer waarop rijen, eveneens in wit plastic verpakte broodjes steenwol, met elkaar verbonden via zwarte slangetjes waarin gietwater

Plantenteelt zonder grond

met daarin opgelost afgepaste hoeveelheden voedingsstoffen, zouden worden aangevoerd.

Dertig jaar geleden figureerde de Nederlandse glastuinbouw als prominent innovatiecluster in het boek van de Amerikaanse hoogleraar bedrijfskunde Michael E. Porter, 'The Competitive Advantage of Nations' (1990). Daarin schetst hij hoe de wisselwerking tussen de partijen in de keten op een relatief klein oppervlak een sector tot grote hoogte op kan stuwen. Een belangrijk onderdeel daarvan is de interactie tussen onderzoek en praktijk en juist die heeft een grote bijdrage geleverd aan de opkomst van de plantenteelt zonder grond, hetzij in een inert substraat, in water (hydroponics) of in mist (aeroponics).

In het in middels vergeelde artikel uit de NRC lees ik terug hoe de medewerkers van het Proefstation in Naaldwijk uitzochten wat het optimale recept was voor elk gewas, welke teeltwijze het beste was, hoe je het gietwater moest behandelen en duizend en meer kwesties die zich in de praktijk voordeden. Achter deze frontlinie van het praktijkonderzoek bevond en bevindt zich een heel leger van onderzoekers die gedreven worden door de uitdaging om voldoende, veilig en voedzaam voedsel te produceren voor een groeiende wereldbevolking met zo min mogelijk impact op de omgeving. Een van die mensen was Bram Steiner (1921-2016). Na de Tweede Wereldoorlog

werd hij gegrepen door het idee van de grondloze teelt en is, ondanks spot en tegenslagen, blijven geloven in het belang ervan voor Nederland en voor de wereld (zie ook de rubriek 'Op de schouders' p. 78). Daarmee stond hij aan de wieg van de transitie van de Nederlandse glastuinbouw in de jaren tachtig en indirect ook aan de huidige transitie in de richting van vertical farming.

Als erkenning voor zijn belangrijke bijdrage aan de ontwikkeling van de grondloze teelt is in 2002 de Stichting Bram Steiner Fonds in het leven geroepen.

Doel van het fonds was het bevorderen, ontwikkelen en verspreiden van kennis op het gebied van plantenvoeding en alles wat daarmee verband houdt. Tot vorig jaar werd dat doel gerealiseerd door het periodiek uitreiken van de Bram Steiner Award voor het beste wetenschappelijke artikel over plantenteelt zonder grond.

In de loop van vorig jaar heeft het bestuur besloten om de Stichting op te heffen en de resterende middelen te besteden aan een handboek bedekte hydroponics-teelt. En aan de speciale uitgave van Vork die nu voor u ligt, waarin we op journalistieke wijze de ontwikkelingen op het gebied van grondloze teelt beschrijven. We zijn het bestuur van de Stichting zeer erkentelijk dat we op deze manier kunnen bijdragen aan het verspreiden van kennis en inzichten op het gebied dat Bram Steiner zo na aan het hart lag: de plantenteelt zonder grond. 🍓

Hydroponisch
geteelde maïs,
Ohio Agriculture
Experiment
Station 1938.

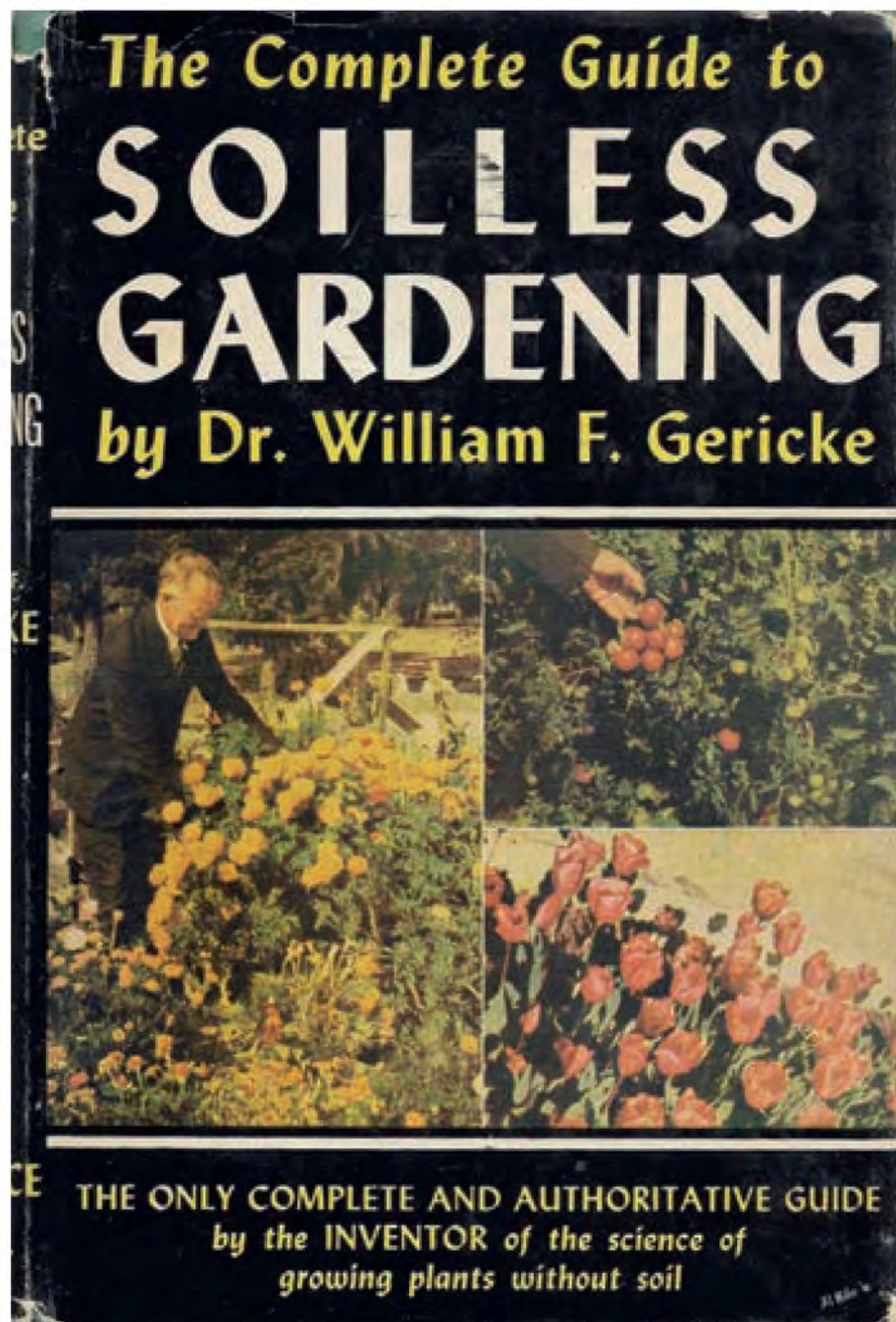

Ontwikkeling grondloze teelt ging met horten en stoten

Investeerders, waaronder veel miljardairs met wortels in Silicon Valley hebben hoge verwachtingen van vertical farming. Ze steken vele miljoenen in startups die honger en ondervoeding de wereld uit willen helpen met het telen van gewassen zonder gronden onder kunstlicht. Volgens **Joost van Kasteren** leert de geschiedenis van de grondloze teelt, dat er zomaar een halve eeuw overheen kan gaan voordat verwachtingen werkelijkheid worden.

'Geruchten, claims en voorspellingen die de ronde doen over de teelt van gewassen in water zijn op weinig meer gebaseerd dan de fantasie van de auteur. Sommige artikelen in de populaire media over het telen van voedselgewassen in water zijn niet alleen onjuist, maar zelfs misleidend', schreef Dennis Robert Hoagland tachtig jaar geleden in een brochure van de universiteit van Californië. Hij reageerde daarmee op enthousiaste verhalen in de media als zou deze waterculture de manier zijn om de wereld van groenten en fruit te voorzien zonder beslag te leggen op grond. Hoagland was hoogleraar plantenvoeding en zoals zoveel onderzoekers – ook in Nederland – teelde hij planten in water voor zijn onderzoek naar de optimale bemesting van gewassen.

De bron van die enthousiaste verhalen in de media was William Frederick Gericke, die aan dezelfde universiteit van Californië onderzoek deed naar de optimale bemesting van tarwe en rijst en als zodanig goed bekend was met het

William Frederick Gericke deed aan de universiteit van Californië onderzoek naar de optimale bemesting van tarwe en rijst en was als zodanig goed bekend met het telen in water.

“ ‘Antipropaganda’ van mislukte experimenten stond de ontwikkeling van grondloze teelt lang in de weg

telen in water. In 1929 publiceerde hij een kort artikel (200 woorden) waarin hij de suggestie deed dat je 'aquacultuur' ook zou kunnen gebruiken voor het op grote schaal telen van gewassen.

Omdat de term aquacultuur al was geclaimd door de viskwekers, veranderde Gericke de naam watercultuur in hydroponics, een samentrekking van de Griekse woorden voor water (hydro) en ponos (werk). Hij was zo begeistert door zijn idee, dat hij zich veelvuldig liet interviewen door kranten en tijdschriften, waarbij hij enige overdrijving niet uit de weg ging. In *Popular Science Monthly* zei hij bijvoorbeeld: '(...) Millions may be fed from water, on soils that hitherto have produced nothing but an occasional clump of cacti, or a few fig trees.'

TUSSENSTOP

Dankzij de golf van publiciteit die Gericke had weten te creëren liet de commerciële toepassing van hydroponics niet lang op zich wachten. Een van de eerste commerciële installaties werd gebouwd op Wake Island, een atol in de Stille Zuidzee. Watervliegtuigen van PanAm maakten daar een tussenstop op weg naar het Verre Oosten en het Hydroponicum zoals de moestuin op water werd genoemd, was bedoeld om passagiers en bemanning te voorzien van verse groenten en vruchten op hun lange reis.

In de Verenigde Staten zelf waren er ook de nodige ondernemers die brood zagen in hydroponics. Zo werd in Lubbock in de staat Texas een hydroponicum gebouwd op het dak van het Hilton om de gasten van verse groenten te voorzien. De meeste indruk maakte een opstelling van het bedrijf Heinz, grootverbruiker van tomaten voor ketchup, tijdens de wereldtentoonstelling in New York in 1939. Bezoekers vergaapten zich aan tomatenplanten die werden geteeld in 'chemiculture'. Blijkbaar was chemie indertijd nog geen beladen woord.

KORAALRIFFEN

De ontwikkelingen in de Verenigde Staten gingen ook aan Nederland niet voorbij. In 1941 dook voor het eerst de term hydroponics op in een artikel in het tijdschrift *De Wandelaar*. Onder de titel 'Van wetenschap tot aprilgrap', schreef P.J. Schenk over de Amerikaanse initiatieven om groenten en fruit in water te gaan telen. Met een verwijzing naar de kritische brochure van Dennis

“ **Despommier en zijn studenten bedachten een voedselflat van dertig verdiepingen**

Hoagland zette Schenk de nodige vraagtekens bij het hele idee. 'Zou hiermee het schoone sprookje van cultuur zonder aarde een nuchter slot hebben gekregen? Zal men geen bloemkolen telen op koraalriffen, of tomaten plukken in een keukenkastje? Blijft er slechts over de ... aprilgrap?'

Niet iedereen deelde zijn scepsis. In datzelfde jaar 1941 verscheen een boekje van dr. ir. P.C. Henriquez met als titel 'De plantenteelt zonder aarde. Nieuwe cultuurmethoden voor amateurs en kwekers'. De auteur, die als chemicus werkzaam was bij de Octrooiraad, hoedde zich weliswaar voor overdreven enthousiasme, maar meende wel dat 'op den duur economische voordelen zijn te verwachten van deze nieuwe cultuurmethoden'.

SPOT

Die economische voordelen lieten nog wel even op zich wachten. Tijdens de oorlog had de plantenteelt zonder aarde zijn diensten bewezen als bron van verse groenten en fruit voor militairen op afgelegen plekken zoals Ascension in de Atlantische Oceaan, maar met de commerciële teelt wilde het niet zo lukken. Volgens Bram Steiner kwam dat omdat de grondloze teelt 'enerzijds werd toegepast door chemici die weinig of geen verstand hadden van tuinbouw en anderzijds door tuinders die geen idee hadden van de eisen die een plant stelt aan haar wortelmilieu'.

Bram Steiner geldt als een van de vaders van de substraatteelt in Nederland en ver daarbuiten (zie ook rubriek 'Op de schouders' pag. 78). In 1955 nam hij het initiatief tot oprichting van de International Working Group on Soiless Culture. Op dat moment was het areaal aan grondloze teelt wereldwijd minder dan 10 hectare. In de daarop volgende twintig jaar was de werkgroep vaak onderwerp van spot, schreef Rick Donnan, voormalig president van de organisatie bij het overlijden van Steiner in 2016, maar ze bleven erin geloven.

ANTIPROPAGANDA

Medio jaren vijftig was dat geen vanzelfsprekendheid. Vanwege problemen met grondontsmetting en zout kwelwater hadden enkele tuinders op praktisch-schaal geëxperimenteerd met telen in substraat, maar dat bleek geen succes. De grootste moeilijkheid was volgens Steiner dat tuinders vast bleven houden aan inzichten en werkwijzen die waren gebaseerd op hun ervaringen met teelt in de grond. Deze 'antipropaganda' van mislukte experimenten, maar ook de hoge investeringskosten en het ontbreken van een economische noodzaak, stonden de verdere ontwikkeling van de grondloze teelt in Nederland lange tijd in de weg.

Bemestingsonderzoek

Een van de eerste experimenten met grondloze teelt is beschreven door Francis Bacon in zijn postuum uitgegeven boek 'Sylva Sylvarum' (1627). Aan het eind van die eeuw experimenteerde de Brit John Woodward met de teelt van kruizemunt in water. Door een beetje grond toe te voegen aan water groeiden de plantjes veel beter dan op alleen regenwater of gedestilleerd water. Daarmee weerlegde Woodward de theorie van de Belgische alchemist Jan Baptista van Helmont, die op basis van een experiment met wilgentenen dacht te hebben aangetoond dat planten alleen water nodig hebben om te groeien. Wat het was in de bodem dat ervoor zorgde dat de kruizemuntplantjes van Woodward veel beter groeiden met bodemdeeltjes dan zonder, bleef lang onbekend. Pas halverwege de 19e eeuw ontdekte de Duitse chemicus Justus Freiherr von Liebig dat planten minerale voedingsstoffen nodig hebben, meer in het bijzonder stikstof, fosfor en kalium. Die ontdekking was aanleiding voor de Franse agrochemicus Jean-Baptiste Boussingault om te gaan experimenteren met de teelt in water om na te gaan welke minerale voedingsstoffen in welke verhouding moeten worden toegediend voor een goede oogst. In de daarop volgende eeuw werd de methode dan ook voornamelijk gebruikt om onderzoek te doen naar de optimale samenstelling van voedingsstoffen voor gewassen. Tot-

dat Gericke in 1929 zijn eureka-moment beleefde en de grootschalige plantenteelt zonder grond hortend en stotend op gang kwam.

Pas medio jaren zeventig kwam er weer wat meer belangstelling, mede dankzij de opkomst van steenwol als vervanger van grind en zand. Ook milieuregels speelden een rol in de hernieuwde belangstelling van de tuinders. Vanaf 1980 werd het gebruik van het giftige methylbromide voor het ontsmetten van de grond sterk aan banden gelegd en uiteindelijk verboden. De broden steenwol in plastic boden uitkomst. Ze konden goed worden ontsmet met stoom of werden na gebruik afgevoerd om te worden gerecycled.

“ Op basis van een **experiment met wilgentenen** zouden **planten alleen water nodig hebben om te groeien**

Een belangrijk argument was dat de gewichtsopbrengst per vierkante meter zo'n 10 tot 15 procent hoger was in de substraatteelt. Van begin jaren tachtig ging het dan ook snel. Intensieve voorlichting in combinatie met beproefde recepten van het Proefstation en adequate controle zorgde voor een snelle stijging van het areaal en in het kielzog daarvan voor een infrastructuur van gespecialiseerde toeleveranciers.

VERTICAL FARMING

Rond de laatste eeuwwisseling deed het concept vertical farming zijn intrede. Dickson Despommier, hoogleraar gezondheidswetenschappen aan de Columbia University daagde in 1999 zijn studenten uit om uit te rekenen hoeveel voedsel je kunt produceren op de daken van New York. Dat viel tegen; bij elkaar zou je nog geen 1.000 mensen kunnen voeden. Niet tevreden met het resultaat rekenden Despommier en zijn studenten uit hoeveel meer voedsel je zou kunnen verbouwen, als je de hoogte in zou gaan. De inspiratie daarvoor

Grondloze teeltmethoden

De methoden voor het telen van gewassen zonder grond laten zich grofweg verdelen naar medium: in water of in substraat. Belangrijk is dat de plantenwortel niet alleen wordt voorzien van voedingsstoffen, maar ook van lucht (aeratie).

Bij de deep water hangen de planten met de wortels in het water. Bij de nutrient film technique stroomt een dun laagje water met voedingsstoffen langs de plantenwortels. Die staan in een goot en vormen samen een wortelmat die in verbinding staat met de lucht. Bij aeroponics staan de wortels niet in water maar hangen ze in een ruimte waarin water met opgeloste voedingsstoffen wordt verneveld.

Bij substraatteelt wordt onderscheid gemaakt naar type substraat, bijvoorbeeld steenwol, rijstkaf, grind of gepotte klei. Water met voedingsstoffen wordt vaak toegediend met behulp van druppelbevloeiing. Een alternatief is het eb- en vloedstelsel waarbij planten in substraat in bodembakken staan waar op gezette tijden een laagje water in- en weer uitstroomt.

De Amerikaanse hoogleraar Despommier en zijn studenten bedachten de voedselflat. De inspiratie kwam uit het kinderboek 'Old MacDonald had an apartment house'.

kwam, zo vertelde hij in 2009, uit een kinderboek dat eind jaren zestig was verschenen met de titel 'Old MacDonald had an apartment house'. Despommier en zijn studenten bedachten een voedselflat van dertig verdiepingen. Een gemengd bedrijf waarin op de bovenste verdiepingen gewassen zouden worden geteeld in water, terwijl de onderste verdiepingen plaats boden aan varkens en kippen. De opbrengst van zo'n flat zou genoeg moeten zijn om 50.000 New Yorkers van voedsel te voorzien.

In de daarop volgende jaren werd het concept opgepikt en verder uitgewerkt onder meer in de vederlichte, transparante ontwerpen van de Belgische architect Vincent Callebaut (zie ook pag 28). Met de opkomst van ledverlichting bleef de gestapelde hydrocultuur niet meer beperkt tot glazen constructies, maar kwam ook de grondloze teelt in containers, oude metrotunnels en leegstaande kantoorpanden in beeld.

Net als een kleine eeuw geleden is het enthousiasme voor vertical farming groot, niet alleen in de populaire media maar ook bij investeerders die vaak hun sporen hebben verdiend in Silicon Valley. Of en zo ja wanneer de 'millions may be fed from water' (Gericke), is echter nog een open vraag. 🍌

Beeld: Hydroponicgardening.com

Joost van Kasteren

Hoofdredacteur Vork

Simon Rozendaal

Simon Rozendaal is wetenschapsjournalist en chemicus. Hij schreef meer dan 25 boeken waaronder 'Alles wordt beter!' en 'Warme aarde, koel hoofd'.

Veertig jaar geleden, op 5 januari 1981, was de eerste uitzending van het Jeugdjournaal. Presentatrice Leontien Ceulemans zei 'Hallo' en vertelde de jeugdige kijkertjes vervolgens dat 'landbouwgif' van de tuinders in het Westland het drinkwater aldaar verontreinigt. 'De mensen daar zijn wel erg geschrokken', sloot de presentatrice het onderwerp af. Het Jeugdjournaal bestaat nog steeds maar de sloten schuimen niet meer rond de tuinbouwkassen.

Rond de tijd dat het Jeugdjournaal zijn entree deed op de Nederlandse televisie, maakte ik als wetenschapsredacteur van NRC Handelsblad met een collega van de economieredactie (Peter van Dijk) een serie artikelen over innovatie in de tuinbouwsector (gebundeld in het boek 'De Hollandse ziekte' uit 1981). Wat een slimheid, wat een ondernemingszin! Terwijl allerlei overheidsinstanties peinsden hoe ze ondernemers konden helpen met de introductie van de toen kersverse computer hadden tuinbouwers helemaal geen hulp nodig. Die hadden al heel snel in de gaten dat het rekentuig handig was bij het openen en dichtten van kassen en bewaken van de kwaliteit van hun gewassen.

We waren diep onder de indruk maar er was één punt van twijfel. We vonden het raar dat steeds meer tuinders hun planten niet meer in echte klei wortelden maar in steenwol. 'Jakkes', zeiden we op de terugweg tegen elkaar, wanneer we weer bij zo'n innovatieve boer op de koffie waren geweest, 'dat is toch niet natuurlijk?'.

WAT EEN VERGISSING

Het telen op steenwol – vervaardigd uit gesmolten steen en inmiddels door de meeste Nederlandse glastuinders toegepast – draagt bijvoorbeeld bij aan het streven naar circulariteit. Volgens de Wageningse tuinbouwhoogleraar Leo Marcelis is er 17 liter water nodig voor een kilo Nederlandse kastomaten versus 30 tot 40 liter in Zuid-Europa, 'als je het goed doet', en zelfs een paar honderd liter wanneer het niet goed wordt aangepakt.

Volgens een inventarisatie van Glastuinbouw Nederland is inmiddels een op de vijf Nederlandse tuinbouwbedrijven al volledig 'circulair' op het gebied van water: ze hergebruiken dankzij het groeien op steenwol al hun gietwater en dus is er geen uitspoeling van gewasbeschermingsmiddelen op oppervlaktewater zoals in de tijd van het eerste Jeugdjournaal. Daardoor dragen gewassen uit de kas tevens weinig tot niets bij aan het stikstofprobleem dat de laatste jaren zo'n hoge prioriteit gekregen heeft in het Nederlandse beleid (de 'stikstofcrisis'). Door hergebruik van voedingsstoffen vindt nauwelijks uitspoeling van nitraat plaats. In vergelijking met vollegrondsgroenten en -fruit uit zuidelijke landen en ook in vergelijking met biologische tomaten (waar gebruik van steenwol nadrukkelijk is verboden) draagt voedsel uit de tuinbouwkas veel minder bij aan

de stikstofbelasting.

Verder is er in Nederland al meer dan twintig jaar een terugnamesysteem voor de gebruikte steenwol. Het is het grootste terugnamesysteem ter wereld en alle tuinders doen mee. Van de steenwolmatten, met daarin de plantenwortels, worden korrels gemaakt die tot bakstenen worden verwerkt. Naar schatting 95 procent van de steenwol wordt aldus hergebruikt.

De 94-jarige peetvader van de natuurbescherming, Sir David Attenborough, kijkt in zijn nieuwste documentaire *A Life on our Planet* (te zien op Netflix) terug op een lang leven in dienst van de groene zaak. De Britse bioloog en BBC-coryfee wordt er niet vrolijk van. Hij ziet maar een paar lichtpuntjes. Een daarvan is de Nederlandse tuinbouw die door zijn hightech-karakter de weg wijst naar een duurzame toekomst.

De moraal: het concept 'natuurlijkheid' zet een mens op het verkeerde been. Tal van zaken die we in de moderne maatschappij zeer waarderen zijn niet 'natuurlijk': vaccins, medicijnen, verdoving bij het trekken van een kies, zebrapaden en stoplichten, bliksemafleiders op een dak. Idem voor het telen op steenwol. Wat op mij veertig jaar geleden als een 'onnatuurlijke' teeltwijze overkwam, helpt mee aan het beschermen van de natuur. ■

'Onnatuurlijk' goed

Indoor vertical farming Nederland niet voorop in binnenshuis boeren

Indoor vertical farming, ofwel binnenshuis boeren, zou een oplossing kunnen zijn voor de groeiende behoefte aan verse groenten van een uitdijende stedelijke bevolking. Met zijn sterke glastuinbouw zou Nederland voorop kunnen lopen bij de ontwikkeling van verticale concepten. Dat valt een beetje tegen ontdekte **Janneke Donkerlo**, toen ze naging hoe de Nederlandse tuinbouwsector inspeelt op deze ontwikkeling.

“

**Verticaal
telen zie
ik meer als
mogelijke
business
voor de
happy few**

Verticale teelt is sterk afhankelijk van energie. Pas als energie veel goedkoper wordt, krijgt volledig daglichtloos telen in Nederland de wind in de zeilen.

Hoewel de Nederlandse glastuinbouw te prijzen is om haar kennis en geavanceerde technieken, is het huidige landbouw- en tuinbouwsysteem niet toekomstbestendig, meent Annemieke Roobeek, oprichter en CEO van GrwNxt (een netwerkorganisatie op het gebied van geavanceerde foodtech) en hoofdauteur van het vorig jaar verschenen rapport *The New New Thing in Indoor Fresh Food Production in Megacities*. Volgens dit rapport is het huidige systeem gericht op massale export van versproducten. Dat is prima voor West-Europa, maar niet voor de wereldwijd groeiende bevolking in megasteden. Nederlandse bedrijven in de tuinbouw en de greentech zouden zich daarom meer moeten richten op indoor vertical farming. In Azië en de VS hebben ze daar wel oren naar.

ANDER VERHAAL

Indoor farming op zich is niet nieuw voor gangbare Nederlandse glastuinders. Zij kweken immers al decennialang hun sla, paprika's, tomaten en komkommers binnen in kassen. Daarvoor maken ze direct gebruik van zonlicht en warmte waarbij hun planten groeien in de grond, op een substraat of in watergoten. Horizontale teelten dus, al dan niet met geavanceerde technieken. Er is veel te zeggen voor vertical farming speciaal voor hoogwaardige gewassen of bepaalde teeltfasen, aldus Sjaak Bakker van Wageningen Plant Research. „Daar is wel veel kunstlicht voor nodig, wat hoge kosten met zich meebrengt voor de installatie én het energieverbruik. Je moet daarbij denken aan een systeem dat tot duizend euro per vierkante meter teeltoppervlak kost. Heb je meer lagen boven elkaar dan kost dat dus zoveel lagen maal zoveel duizend euro. Het gebruik van elektriciteit loopt ook op tot circa 800 tot 1.000 kWh

Het bedrijf Picnic werkt nauw samen met PlantLab, dat onlangs een plant production unit heeft geopend in een voormalig distributiecentrum van de PTT net buiten Amsterdam.

voor belichting en klimaatbeheersing per vierkante meter. Het kan theoretisch overal; ook in de oude, bestaande gebouwen. Maar bedenk dat je daar dan enorme kostbare aanpassingen moet doen in de vorm van speciaal gebouwde 'teeltcellen'."

STAPELEN

Bij indoor vertical farming staan de planten in afgeschermden production units in lagen tot wel 12 meter hoog. Zo op het eerste gezicht heeft deze teeltvorm vele voordelen: er is tot 90 procent minder water nodig want alles wat je aan water en nutriënten teveel geeft, wordt hergebruikt; weersinvloeden zijn niet meer aan de orde waardoor geen sprake meer is van misoogsten of smaakverschillen; pesticiden en chemische onkruidbestrijding zijn verleden tijd en de opbrengst per vierkante meter is door de gestapelde lagen vele malen hoger. Hoewel er verschillende concepten zijn ontwikkeld in Nederland (onder meer door PlantLab in Brabant, BrightBox in Limburg en GROWx in Amsterdam) loopt Nederland volgens Roobeek nog niet voorop met de toepassing van vertical farming-technologie: „De WUR is als landbouwuniversiteit zeer goed in plant science, maar nog niet leidend in vertical farming."

Erg hard gaat de bevoorrading van verse groenten door middel van vertical farming inderdaad nog niet, aldus Jasper den Besten, lector Nieuwe Teeltsystemen aan de HAS en betrokken bij de ontwikkeling van het BrightBox-concept. „Die aarzeling komt doordat de Nederlandse glastuinbouw al groot is in het telen van goede kwaliteit groenten voor een zeer lage prijs. In Nederland kan vertical farming eenvoudigweg nog niet concurreren met de gangbare (glas)tuinbouw; zowel de sla uit de kas als van de vollegrond is veel goedkoper.

Energie is een belangrijke bottleneck van vertical farming

Verticaal telen zie ik meer als mogelijke business voor de happy few."

De claims van bedrijven dat de CO₂ uitstoot lager is, klopt volgens Den Besten overigens niet zolang elektriciteit nog wordt opgewekt met fossiele energie.

"Energie is een belangrijke bottleneck van vertical farming. Zelfs met zeer efficiënte ledlampen, is het rendement van licht uit opgewekte energie laag en duur. De zon daarentegen is overvloedig en gratis. Alleen in de donkere maanden wordt in de kassen ook wel ledlicht gebruikt. Pas als energie veel goedkoper wordt, krijgt volledig daglichtloos telen in Nederland de wind in de zeilen." Vanwege de hoge kosten staan tuinders blijkbaar ook niet massaal te dringen om over te schakelen op vertical farming. Den Besten: "Dat ligt anders in landen als Singapore, China, Saudi-Arabië, IJsland of Israël waar het te droog, te heet of te koud is, en waar tegelijkertijd een groeiende middenklasse verse groenten kan betalen." Wat je van ver haalt is in die landen blijkbaar niet meer het beste. De vraag naar groente van eigen bodem is wereldwijd een trend. Den Besten: "In Finland kun je bijvoorbeeld drie soorten komkommers kopen, waarvan de duurdere – in Finland geteelde – het meest in trek is."

KRINGLOOPLANDBOUW

Ook Peter Oei, die vanuit het ministerie van LNV werkzaam is bij de Stichting Innovatie Glastuinbouw (SIGN), heeft niet de indruk dat vertical farming in Nederland, bij gebrek aan noodzaak, een grote vlucht zal nemen. "SIGN richt zich daarom meer op het circulaire aspect. Zo kan de afvoerlucht van paddenstoelenteelt of van een brouwerij prima dienen als energiebron en CO₂-bemesting voor een kas. Bij kringlooplantbouw hoort ook het gebruiken van de reststromen, zoals isolatiemateriaal maken van paprikastengels."

Toch staan in Nederland verschillende vertical farms op het punt om grootschalig uitgerold te worden. Het bedrijf Picnic, dat zich presenteert als 'online supermarkt', werkt nauw samen met PlantLab. PlantLab heeft onlangs een plant production unit geopend in een voormalig distributiecentrum van de PTT net buiten Amsterdam. De verse bladgroenten worden via het hoofdkantoor van Picnic in Diemen direct aan de klant geleverd op zeventig locaties in het land, zo vermeldt de website.

Cindy van Rijswijk, senior specialist Fresh Produce bij Rabobank, ziet vooral toekomst in de combinatie van verticale opkweek met gangbare, horizontale kassenteelt. Zoals de kluitsla die wordt geteeld door de tweelingbroers Delissen van Deliscious, een zelfstandig bedrijf in Beesel (LB) dat nauw samenwerkt met Philips en kassenbouwer Certhon. Deliscious maakt gebruik van een mix

GROWx wil Nederland binnenkort grootschalig voorzien van kruiden en voorverpakte sla.

van oude en nieuwe technieken. De zaden ontkiemen onder ledlampen in speciale klimaatkamers van 8 meter hoog met in totaal een oppervlakte van 5.600 m². Daarna verhuizen de plantjes met kluitje naar een kas, waar de planten in horizontale, verschuifbare watergoten verder opgekweekt worden.

GEBAKKEN LUCHT

Van Rijswijk vindt overigens dat de meeste vertical farms niet erg transparant zijn. „Een deel van de bedrijven heeft potentie om winstgevend te worden, maar een ander deel lijkt vooral gebakken lucht te verkopen. „Bij het schrijven van dit artikel valt het inderdaad op hoe lastig het is om van veel van de betrokken bedrijven met gelijke websites aanvullende informatie te krijgen. Het bedrijf Future Crops in Poeldijk dat onder meer verse kruiden teelt, houdt de deur dicht. Het bedrijf Future Crops is een project van Prins Group met projecten in China, Frankrijk en Rusland. 'Geen tijd' is het officiële argument, ook niet voor schriftelijke vragen.

Ook de PlantLab-locatie in Amsterdam wil geen bezoek ontvangen of vragen beantwoorden. Wel roemt het bedrijf op de website het patent dat ze dit jaar te gelde gaat maken in de Verenigde Staten. Dat vertical farming het daar goed doet, is niet zo vreemd gezien de Amerikaanse claimcultuur en de vele voedselschandalen; de verse groenten van bedrijven als PlantLab zijn vrij van alles wat maar schadelijk is: pathogenen, grond, pesticiden of onwenselijke beestjes.

Op de onlangs opgeleverde productiehal tussen Amstelveen en Uithoorn van Infarm mag men eveneens niet met journalisten praten. Manager City Operations David Bányai heeft herhaalde malen toestemming gevraagd aan het hoofdkantoor van Infarm in Berlijn. Tevergeefs. Wel laat Bányai zich ontvallen

Kluitsla wordt onder meer geteeld door Deliscious, dat samenwerkt met Philips en Certhon.

dat Berlijn bezig is met een eigen pr-strategie in verband met het wereldwijd uitrollen van 'the world's fastest growing urban farming network'. Op de website maakt het bedrijf melding van een twintigtal Albert Heijns met een indoor production unit; niet voor de productie overigens, maar als pr-instrument.

Iemand die al veertien jaar meedraait in het onderzoeksveld van vertical farming is Peter Korsten van de Botany Group. Korsten is zelf kind van een tuinder: „In mijn jeugd betekende de tuinbouw: 'Hard werken en vieze handen maken'. Juist bij jonge mensen is vertical farming nu helemaal hip. „Bij de Botany Group is Korsten – in samenwerking met Signify en de HAS – betrokken bij de ontwikkeling van het BrightBox-concept op de Brightland Campus in Venlo. Deze campus wordt onder meer gefinancierd door provincie Limburg, de UM en BASF.

Ook de farmaceutische industrie heeft interesse in vertical farming, aldus Korsten. „Denk aan gecontroleerde teelt van medicinale wiet of planten waaruit malariamedicijnen gewonnen kunnen worden.” Aan patenten doet het instituut niet. „Iedereen mag ons concept gebruiken. Tot drie jaar terug waren met name multinationals geïnteresseerd. Inmiddels zijn systemen ook betaalbaar voor gewone stervelingen.”

PAKHUIS

Een Nederlandse startup die beweert op het punt te staan om grootschalig Nederland te voorzien van kruiden en verse voorverpakte sla, is GROWx in Amsterdam (niet te verwarren met GrwNxt). GROWx begon in 2017 in een leegstaand pakhuis in de Bijlmer en leverde aanvankelijk producten aan het Amsterdamse Pulitzer Hotel. Met hulp van de WUR begon het bedrijf in 2019 met het telen van kruiden en garneringsgroente aan de fine-dining horeca.

En straks dus ook aan supermarktwinkels. „We telen wel zestig soorten”, vertelt Ard van de Kreeke, CEO bij GROWx, aan de telefoon. „We werken met een geheel gerobotiseerd circulair systeem en cellulosematjes. Energie wekken we deels zelf op door de vergisting van de matjes en het wortelafval. Daardoor hebben we lagere energiekosten. Vorig jaar bereikten we een tipping point waardoor onze voorverpakte sla kan concurreren met andere sla. Nee, niet met een krop sla als geheel, die is nog steeds goedkoper.”

ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Hoe dan ook, volgens Roobeek is vertical farming internationaal niet meer weg te denken als productiewijze. Ze adviseert daarom om vooral te investeren in Artificial Intelligence en op afstand bestuurbare groeiconcepten; de internationale concurrentie ziet wel degelijk de mogelijkheden voor de nabije toekomst. Roobeek: „Het vereist toepassing van geavanceerde technologie en het denken in andere markten en afnemers. Dat is niet meer de tuinder op het platteland, maar de hospitality sector in steden.”

Beeld: Signify, Plantlab, GROWx

Janneke Donkerlo

Freelance journalist

Lees meer op **Vork.org**

Een compleet bos op 200.000 vierkante millimeter

Een tinyforest is wat het zegt: echt heel, heel klein. Toch krioelt het er van leven. Dat komt door de dichte aanplant van drie bomen per vierkante meter. Een eldorado voor insecten, vogels en kleine zoogdieren, en voor schoolkinderen een bron van leering ende vermaeck.

De renaissance van het platteland begint in de stad

Het lijkt wel of stad en platteland de laatste halve eeuw met de ruggen naar elkaar toe staan. Twee gescheiden werelden die elkaar niet kennen en niet begrijpen. Niet willen begrijpen soms – als in een slecht huwelijk...

‘Platteland is niet alleen productieruimte voor de landbouw’

Boeren moeten hun productieruimte delen want er wonen, werken en recreëren ook andere mensen op het platteland met andere belangen en vaak ook met een heel andere kijk op het landschap.

www.vork.org

Nieuwe 'architectuur' voor landbouw in metropolen

Het Hengshui Vertical Farm-gebouw in het Internationale Tuinbouw Park van China.

Voor de 'glazen steden' her en der in ons land lijkt het Bauhaus-principe 'die Form folgt der Funktion' tot in het extreme te zijn doorgevoerd. Dat doet het ergste vrezen voor de landbouw in stedelijk gebied, de 'vertical farms' die straks in onze steden gaan verrijzen. **Krijn Soeteman** zoekt uit of dat anders kan en zo ja, hoe dat er dan uit kan gaan zien.

Bij het ontwerpen van data- en distributiecentra lijkt de rechthoekige doos het hoogst haalbare; hooguit opgeleukt met een neogotische entree. Ook de meeste agrarische complexen mogen nauwelijks 'architectuur' genoemd worden. Vrijwel alle kascomplexen, stallen en andere agrarische onderkomens zijn louter functioneel. Ondanks dat je de kilometerslange kascomplexen uit technisch of zelfs perspectivisch oogpunt indrukwekkend kunt vinden, blijft het weinig leefbaar. Is zoiets te verfraaien zodat je het zelfs in de stad kunt verwerken? En zo ja, hoe dan?

VAN UTOPIE NAAR WERKELIJKHEID

Het begint bij een voorstelling, een utopie. Prachtige kasachtige gebouwen die zich uitstrekken boven de bestaande bebouwing van de stad Parijs bijvoorbeeld. Of ter vervanging van het in 2019 verwoeste dak en de torenspits van de Notre-Dame in diezelfde stad. Twee willekeurige voorbeelden uit de koker van de Belgische architect Vincent Callebaut. Doelen als een groen, 'slim' en duurzaam Parijs in 2050. Torens met fotovoltaische en thermische façades en vormen geïnspireerd op de vleugels van libellen. Elektriciteit en warmte opslaan gedurende de dag, regenwateropvang- en hergebruik en veel bijzondere materialen. Dit werk uit 2015 zal nooit verder komen dan de tekentafel, net zoals de voorstelling van de Notre-Dame met een 'gotische glazen spits en biomimetisch bos' bovenop de kathedraal.

HAUTE COUTURE VERSUS CONFECTIE

Het enthousiasmeert in ieder geval wel, maar het is ook tijd om met beide benen op de grond te gaan staan. Dat beaamt architect Jago van Bergen van Van Bergen Kolpa Architecten: „Het is alsof de haute couture de confectie tegenkomt: het ene is prachtig, maar op korte termijn niet haalbaar en wij proberen juist ook voor nu iets moois en realiseerbaars te maken, met haalbare bestanddelen.”

Van Bergen houdt zich al twintig jaar bezig met architectuur voor agrarische bedrijven. Daar is inmiddels ook stadslandbouw bijgekomen. Op dit moment is het bureau bezig een voormalige graansilo in Antwerpen om te bouwen tot een vertical farm. Bij zo'n project komen veel nieuwe vragen naar voren, zoals wat er kwalitatief en kwantitatief mogelijk is, wat er technisch allemaal kan en

Brooklyn Grange is een 5,6 hectare grote biologische stadsboerderij op daken in New York City, die groenten en honing verbouwt voor lokale restaurants en markten.

hoe het gezicht naar de stad eruit gaat zien. „Uiteindelijk is het een boerengebouw. Onze uitdaging is die twee werelden, agrarisch en stedelijk, samen te laten smelten”, zegt Van Bergen.

Ook is het bureau bezig met het realiseren van een volledig kassencomplex, ‘Agrotopia’, bovenop een veilinggebouw van Reo bij Roeselare in België. Het gaat om een gebouw voor onderzoek naar telen van groentes op het dak met vijf klimaatkamers voor vrucht- en bladgroenten in 6 meter hoge kassen en speciale 12 meter hoge kassen op hemelwatertanks. Het is een circulair gebouw dat al het gietwater hergebruikt, verwarmd wordt met restwarmte en ook teruggeeft aan de stad, zoals groentes voor de restaurants.

VENLOKAS

De constructie moet zowel voor het oog als voor het gebruik goed werken. Het geheel bestaat uit traditionele Venlokassen die zijn gebouwd op de veiling en met eenvoudige aanpassingen een stedelijk gebouw opleveren. Van Bergen: „We hebben het daksysteem doorgetrokken over de gevel, waardoor je in het publieksgedeelte aan de voorzijde een soort verticale erkers creëert. De glaslaten hebben de kleur van het betonnen veilinggebouw eronder gekregen, zodat het geheel mooie samenhang krijgt. De voorkant met de entree is gericht op het zuiden. Door de doorgetrokken dakelementen behoud je de transparantie

De Belgische architect Vincent Callebaut wil dat zijn gebouwen meer zijn dan een doorsnee torenflat. Zijn visie is ambitieus: een energiebesparende, koolstofabsorberende beschaving.

“ Uitdaging is die **twee werelden, agrarisch en stedelijk**, samen te laten smelten

omdat bij het sluiten van de zonwering altijd een zijde openblijft.”

Aan de voorzijde bevindt zich ook de trap naar boven, naar het overdekte voorplein voor de publieksvoorzieningen. De vloerdelen zijn aangepast aan de situatie met een verhoogde betonnen tegelvloer zodat alle leidingen daaronder weggewerkt kunnen worden. Van Bergen: „Zo krijg je een leefbaarder gebouw dan een normale kas.”

Aan de westzijde is de kas als het ware op z'n kant gelegd met de dakdelen horizontaal overdwars en een totale hoogte van 12 meter. Op die manier zijn horizontale erkers gecreëerd die gebruikmaken van de klimatologische daglichtvoordelen zonder het reflecterende effect van een vlakke glasgevel zodat

In het Vertical Farm Innovation Park Beijing kunnen onderzoekers, telers en het publiek kennismaken met de laatste technieken op het gebied van groenteteelt en sierteelt.

je ook hier goed naar binnen kunt kijken. Onder het hoge kasgedeelte bevinden zich de watertanks.

MINDER AFHANKELIJK

Azië kan niet ontbreken als het gaat om de zucht naar vernieuwing van de voedselproductie. Stephan Petermann, architectuurhistoricus en eigenaar van het bureau Mann, kijkt naar het grote plaatje, naar planningsmodellen en naar het verlies van de verbinding tussen stadsplanning en voeding. Die ontwikkeling begint al in de negentiende eeuw met de planning van Manhattan in New York en Cerdà in Barcelona: eindeloze grids met straten en gebouwen voor wonen en werken. Nu moet voedsel de stad weer in, bijvoorbeeld in Singapore dat voor 97 procent van zijn voedselvoorziening van het buitenland afhankelijk is. De stadstaat wil van die 3 procent eigen productie nu 30 maken. Het pretparkachtige Gardens by the Bay is een voorbeeld van het combineren van plezier en het verdienen van geld met natuur in de stad.

Petermann: „Wat er nu in de planning staat in Singapore is bedoeld voor leafy vegetables en dat zou voldoende moeten zijn om de stad van high end crops te voorzien. We kijken ook naar nieuwere concepten om dingen te combineren, zoals themaparken in het productieproces met iets leuks, zoals een restaurant of andere publieksparticipatie. Zo kun je hogere marges op producten halen om de hoge grondprijzen te kunnen bekostigen.”

Voor de echte volumes moet je in China zijn. Daar liggen kassencomplexen waar je '20 minuten lang met 300 kilometer per uur met de trein doorheen rijdt' vertelt Petermann. „Hoewel vruchtbare grond schaars is, is er nog zoveel ruimte in China dat ze daar nog niet echt bezig zijn met vertical farming of

andere verdichtingssystemen. Bovendien zijn de investeringskosten in veel gevallen nog te hoog.”

Ook Van Bergen is druk met China, onder andere met een gebouw in Beijing dat vooral als showcase is bedoeld. In dit geval niet met Venlokassen, maar met breedkappers, bekend van tuincentra. „In Beijing gaat het om een entreegebouw van drie verdiepingen rond een centrale hal met diverse teeltoplossingen, verticaal, horizontaal. Ook met sierteelt, dat is heel populair in China. Op de bovenste verdieping komt een Sky Garden met een ceremoniële functie. Daarnaast maken we in Hengshui, een miljoenenstad ten zuiden van Beijing, een groter gebouw waarin we daglichtloze teelt tonen aan het publiek. Het gebouw heeft een sterk educatief karakter en het is bedoeld als een soort groot etalagegebouw met testopstelling.”

STAPELEN

Architectuur voor agrarische gebouwen in meerdere gestapelde lagen is lastig omdat het een extra kostenpost is. Een gestapeld gebouw mag rond de 1.200 euro per vierkante meter kosten, terwijl dat voor gewone agrarische gebouwen in één laag tussen de 100 en 200 euro ligt. Toch zijn er wel mogelijkheden.

Na de verwoestende brand in de Notre-Dame van Parijs onthulde Vincent Callebaut zijn idee voor een kristallen ‘greenery’ op het dak van de iconische kathedraal.

Een tunnelkas op het dak in de Britse stad Manchester.

Je kunt oude gebouwen omzetten in vertical farms, liefst industrieel erfgoed omdat dit vaak al robuuste gebouwen zijn. Dan heb je het grootste deel van de façade al geregeld. Een andere mogelijkheid is om lichte kas(achtige) structuren bovenop bestaande bebouwing te plaatsen. Bij het bouwen van nieuwe gestapelde kasstructuren is architectonisch ook veel te behalen, maar over het algemeen zal er een evenwicht moeten zijn tussen kosten en baten. In prestigieobjecten zal echt uitgepakt kunnen worden, terwijl ook met weinig geld heel wat interessants te doen is.

Volgens Luuk Graamans van de Wageningen Universiteit is het verdelen van zonlicht het grootste probleem bij vertical farming. „Als je denkt aan het stapelen van torens of hoge gebouwen, dan hou je altijd het probleem dat je zonlicht moet verdelen over meerdere lagen. De hoeveelheid zonlicht neemt immers niet toe. Al maak je de hele toren van glas, dan is er net genoeg zonlicht voor een paar teeltlagen, dus je hebt nog steeds extra licht nodig en dat kost weer energie.“ Vaak hoort hij 'Dan plaats je toch zonnecellen?' „Maar dan is je efficiëntie van het zonlicht nog lager, want dan zet je maar 10 tot 15 procent van het zonlicht om in elektriciteit voor ledverlichting.“

De gevel draagt volgens Graamans 'helaas slechts beperkt bij' aan de hoeveelheid licht die binnenkomt, maar elke hoeveelheid is welkom. De grootste winst zal te behalen zijn in het ontwerp van de klimaatinstallaties, inclusief lampen, zonwering en koeling. Betekent dit dat we dan uiteindelijk gewoon elke gevel wel kunnen gebruiken of in kassen moeten blijven telen?

Andy Jenkins van de TU Delft is het daar niet helemaal mee eens. Wel als het gaat om maximale opbrengsten of energetische efficiëntie, maar Jenkins denkt dat stedelijke agricultuur breder getrokken moet worden en ook zaken als 'een goed gevoel' mee moet nemen. Dan kun je best interessante dingen doen met de gevel, zoals een dubbele glazen wand bouwen met daartussen een systeem van roterende plantenbakken zodat alle plantjes evenveel licht krijgen.

Het verdelen van zonlicht is het grootste probleem bij vertical farming

„Aquaria en paddenstoelen in de kelder, op het dak een simpele polytunnelkas, een hightech façadefarm, een community die ermee bezig wil zijn en geduld. Dan heb je een stadsboerderij, waarvan de impact groot kan zijn, zolang we de voordelen maar binnen een sociale, culturele en economische context blijven plaatsen.”

Duidelijk is wel dat landbouwarchitectuur zich in verschillende richtingen zal ontwikkelen. Ooit zullen de utopische voorstellingen van Callebaut misschien werkelijkheid worden. Voor nu bestaat de architectuur van vertical farming toch vooral uit het hergebruik van bestaande bebouwing met de nodige aanpassingen voor de technische installaties. In geval van volledige nieuwbouw zal er steeds een afweging gemaakt moeten worden tussen wat nog betaalbaar is en wat er prettig uit ziet voor het oog. Nederlandse architecten hebben altijd al op dit smalle koord moeten balanceren, dus het ontwerpen van stedelijke boerderijen die aansluiten bij de stedelijke omgeving, lijkt een kolfje naar hun hand.

Beeld: Brooklyn Grange Farm, Vincent Callebaut, Van Bergen Kolpa

Krijn Soeteman

Architectuurhistoricus en freelance wetenschapsjournalist

Click & Grow:

Zonder tuin en groene vingers toch een eigen moestuin thuis? Het bestaat, zegt de bedenker van Click & Grow. In een mum van tijd heb je je eigen binnentuin die op je vensterbank past en volledig automatisch werkt. Zo lukt het om zelfs tijdens de donkere wintermaanden te genieten van eigen verse kruiden, aardbeien en tomaten. We namen de proef op de som. De Click & Grow is er in verschillende groottes. Ik bestelde de 'Smart Garden 3' waarin je drie plantjes tegelijk kunt opkweken (88,99 euro). Daarbij kreeg ik

drie pods met basilicumplantjes meegeleverd. Plantjes bijbestellen is overigens een prijzige aangelegenheid: voor drie nieuwe plantjes betaal je minstens 10 euro. Voordeel is wel dat de keuze reuze is: Click & Grow heeft vele tientallen soorten kruiden, groenten en bloemen in het assortiment.

ADEMRUIMTE

Wat behalve de zaadjes precies in de potjes zit, blijft een raadsel. Volgens de makers gaat het om een zeer vruchtbare bodem, geïnspireerd op technologie van NASA. De grond geeft op het juiste

KNIPOOG

Je kunt lacherig doen over de voedseltrends. Of ze bloedserieus nemen. In Knipoog doen we het allebei. Dit keer kijkt **Mascha Scharenborg** naar een eigen grondloos moestuintje thuis

moment voedingsstoffen af waardoor de pH-waarde op peil blijft. Ook zijn kleine zuurstofpockets aangebracht, waardoor voldoende 'ademruimte' gegarandeerd is, zelfs wanneer de grond nat is.

Eerlijk is eerlijk: de grote doos waarin de Click & Grow verpakt zit, doet anders vermoeden, maar het in elkaar zetten van het systeem is kinderlijk eenvoudig. Veel meer dan het apparaat in elkaar klikken en de kabel uitrollen is het niet. Het is even schrikken als de stekker in het stopcontact gaat. Een felle ledlamp licht de keuken op. Wel vooraf even nadenken dus, waar je het apparaat plaatst, want de felheid van de lamp is niet bepaald sfeer verhogend.

PANIEKMOMENTJE

De lamp brandt, het water is op peil. Nu maar wachten op de baby-basilicumplantjes. De volgende ochtend is de lamp uit. Klein paniekmomentje. Is het systeem nu al stuk? Na een korte overpeinzing blijkt het de pauzestand van de lamp te zijn: 16 uur aan, 8 uur uit. Een paar uur later springt de lamp inderdaad vanzelf weer aan. Wachten maar weer... En ja hoor, al na een paar dagen is er een eerste teken van leven en komen de eerste groene blaadjes tevoorschijn. Al na twee weken zijn de basilicumplantjes ruim een centimeter hoog. Het enige waar je op moet letten, is de indicator van het waterreservoir. Als deze naar beneden is gezakt, is bijvullen wenselijk. Maar eens in de drie tot vier weken bijvullen volstaat. Als dat alles is?

TUINIEREN

De 'Smart Garden' komt uit Estland en is al sinds 2012 op de markt. Uniek is het idee uiteraard niet; er zijn inmiddels talrijke hydrocultuur-kweeksets te koop. Bedenker Mattias Lepp raakte na het

lezen van een NASA-rapport over het kweken van planten in de ruimte, geïnspireerd om de eerste binnentuin ooit te ontwikkelen die automatisch voor planten zorgt. De missie van Click & Grow is volgens Lepp het dichten van de kloof tussen de mensheid en natuur. Hij refereert daarbij aan een Chinees spreekwoord dat zegt: Als je voor een maand gelukkig wilt zijn, ga dan trouwen. Als je voor de rest van je leven gelukkig wilt zijn, ga dan tuinieren.

Hoe ervaar ik dat? Zeker is het leuk en geeft het me een goed gevoel om plantjes te zien groeien, zonder daar moeite voor te hoeven doen. Voor mensen zonder eigen tuin en met weinig gevoel voor tuinieren is de Click & Grow een handige gadget. De bijbehorende app leert je meer over planten, kruiden en bloemen. Om mensen te verbinden met natuur, dé missie van de bedenker, gaat niets boven een echte tuin waarin je kunt voelen, ruiken en horen wat natuur is. En dat lukt niet met een strak vormgegeven plantenbak met ledverlichting op je aanrecht. 🌱

Beeld:

Mascha Scharenborg

Freelance journalist en redacteur van Vork

Telen op water of in de lucht voor boeren met weinig middelen

Wie bij grondloze teelt denkt aan futuristische torens met fluorescerende ledverlichting en een compleet gecontroleerd klimaat ziet een belangrijke toepassing over het hoofd; een toepassing die misschien wel van veel groter belang is voor de voedselzekerheid dan de geavanceerde fabrieken waarin voornamelijk hoogwaardige producten voor de goed verdienende stedelijke bevolking worden geteeld. **Ellen Mangnus** en **Maja Slingerland** schetsen de gestage opmars van kleinschalige systemen voor grondloze teelt in lage- en middeninkomenslanden.

Grondloze teelt is bij uitstek geschikt voor bedrijven die weinig ruimte hebben en opereren in een omgeving waar de grond kwalitatief slecht is en water schaars. Karakteristiekken die opgaan voor veel ontwikkelingslanden. Een mild klimaat is ook een belangrijke voorwaarde. Het zijn geen systemen voor basisvoedsel zoals rijst, aardappels of mais, maar juist voor groentes en insecten die voor hoge voedingswaarde zorgen in de vorm van vitamines, mineralen en eiwitten. In veel lage- en middeninkomenslanden is juist dat een bottleneck.

Vers geoogste groenten van floating gardens in Bangladesh.

Een bijkomend voordeel is dat die producten vaak ook interessante marktprijzen opleveren en daarmee een interessante bron van inkomsten vormen. Het is dus niet zo verwonderlijk dat vaak traditionele systemen voor grondloze teelt zich in een hernieuwde belangstelling mogen verheugen. Met dit artikel nemen we je mee op een virtuele reis door de wereld om te leren van de verschillende teelttechnieken.

AQUAPONICS IN ETHIOPIË

In veel landen in Afrika is niet schaarste aan land het grootste probleem, maar schaarste aan goede grond. In Ethiopië bijvoorbeeld zijn de bodems zo uitge-spoeld en verweerd, dat het voor veel mensen niet meer mogelijk is om met landbouw in het levensonderhoud te voorzien. Ook het gebrek aan regenval is een belangrijk probleem voor de Ethiopische boeren en boerinnen.

Samen met lokale universiteiten in Ethiopië is de Wageningen Universiteit een project begonnen in een beperkt aantal regio's, waarbij kleine groepen boerinnen worden gesteund bij de ontwikkeling van aquaponics, de gecombineerde teelt van groenten en vis. Met zulke systemen kunnen mensen intensief telen op een klein oppervlak en met weinig water. Vis zit gemiddeld zes maanden in het systeem maar sla kan bijvoorbeeld wel zes keer per jaar geteeld worden op hetzelfde oppervlak. De vis levert eiwitten en de groenten zorgen voor de noodzakelijke vitamines.

De teelt kan gewoon in de achtertuin, ook bij mensen in de stad. Het systeem bestaat uit drie componenten: een bak met water voor de vissen, een bak met gravel waarin bacteriën de uitwerpselen van de vissen omzetten in voedings-

stoffen die opneembaar zijn voor de plant. In die 'gravelbox' kun je ook tomaten of aubergines telen, stengelplanten die een substraat nodig hebben om niet om te vallen. De derde component is een bak met water met daarop een drijvende plaat of een serie pvc-pijpen met gaten waarin bladgroenten worden geteeld, zoals sla en basilicum, maar ook bijvoorbeeld Chinese kool. Zij hangen met hun wortels direct in het water.

Er is wel een pomp voor nodig om het water in beweging te houden. Dat is ook meteen de grootste uitdaging: de beschikbaarheid van elektriciteit om de pomp te kunnen gebruiken. Andere belangrijke externe inputs zijn kleine visjes en visvoer. Omdat visvoer vaak geïmporteerd moet worden, is in het kader van het project een voer ontwikkeld dat is gebaseerd op lokale ingrediënten. De overheid en enkele universiteiten hebben het aquaponics-idee omarmd en inmiddels wordt deze vorm van kleinschalige, grondloze teelt aangemoedigd. Niet alleen in Ethiopië overigens.

FLOATING GARDENS IN BANGLADESH

Bangladesh is een van de meest kwetsbare landen ter wereld als het gaat om klimaatverandering. Volgens schatting zal in 2050 één op de zeven inwoners ontheemd raken door verlies van laaggelegen gebieden in het zuiden van het land. Tegen de achtergrond van langdurig of permanent overstroomde gebieden zet de overheid sterk in op herleving van een meer dan driehonderd jaar oude traditie: het telen van gewassen op drijvende tuinen die meedeinen met het stijgen of dalen van het wateroppervlak.

Deze floating gardens worden gemaakt van gevlochten waterhyacint, bamboe, eendenkroos en stompjes van rijstplanten en vaak gemengd met slib en koeienmest. Zaadjes van gewassen worden in kleine balletjes van turf gerold en verpakt in kokosnootvezel. Die worden vervolgens in het vlot geplaatst. De drijvende tuinen worden vastgemaakt met bamboe palen zodat ze niet wegdrijven en blijven zo'n zes maanden functioneel.

In de tuinen worden voornamelijk okra, bittere kalebas, spinazie, aubergine, gember en kruiden geteeld. Ziektes en onkruiden zijn zeldzaam omdat er geen bodem is. Invasieve soorten zoals hyacint kunnen juist gebruikt worden voor het maken van de structuur.

In tijden van overstromingen worden de tuinen ook gebruikt om kippen en vee in veiligheid te brengen. Aan het einde van het seizoen wordt het vlot kapotgemaakt en vermengd met aarde. Op het vasteland worden daar vervolgens kool, bloemkool, tomaten en granen op geteeld.

“Chinampa's werden ontwikkeld door de Azteken tussen 1325 en 1500 voor Christus

De Mexicaanse chinampa's zijn wellicht het eerste hydroponics-systeem uit de geschiedenis.

De drijvende tuinen zijn niet alleen populair in Zuid-Bangladesh, maar ook in Nepal en in Myanmar. De vraag is wel of de tuinen bestand zullen zijn tegen golven, heftige regens en sterke stromingen, die met klimaatveranderingen in toenemende mate voorkomen in Zuidoost-Azië.

CHINAMPA'S IN MEXICO

De Mexicaanse chinampa's zijn mogelijk het eerste hydroponics-systeem uit de geschiedenis. Ze werden ontwikkeld door de Azteken tussen 1325 en 1500 voor Christus. Hoewel, echt met zekerheid kunnen we dat niet zeggen, want er zijn ook bronnen die verhalen van vergelijkbare teeltsystemen in dezelfde tijd bij volkeren in Zuid-Amerika en Azië.

Chinampa's zijn kunstmatige rechthoekige eilanden gemaakt van modder uit het kanaal, moeras of meer waarin ze liggen. Rond ieder eiland wordt een heg gemaakt van wilgen die wortelen in de bodem van het meer of kanaal. Deze wilgen zorgen ook voor schaduw en breken de wind. De heg wordt versterkt met leem en plantmateriaal. Vervolgens wordt het eiland aangevuld met compost, organisch materiaal en modder.

De eilanden variëren in grootte van 16 m² tot 2.500 m²; afhankelijk van de beschikbaarheid van water. In kanalen of meren die met droge periodes kampen zijn de eilanden kleiner. Vandaag de dag worden er op de chinampa's bladgroenten en kruiden geteeld zoals sla, spinazie, snijbiet, peterselie en koriander, maar ook bloemkool, pompoen, radijs en zelfs maïs. Doordat ze bijna voortdurend omringd zijn door water, is het vochtgehalte optimaal voor de gewassen. Bovendien kan het water uit het meer of kanaal worden gebruikt om de eilanden te irrigeren.

Aquaponics: gecombineerde teelt van groenten en vis in Ethiopië

Hoewel het aantal chinampa's in Mexico de laatste decennia enorm is afgenomen door verstedelijking, pleiten wetenschappers voor een herleving ervan. Op de eilanden kan zeven keer per jaar geoogst worden en er zijn weinig inputs nodig voor deze vorm van niet geheel grondloze teelt.

KREKELS IN THAILAND

In veel grondloze teelten gaat het om groenten. Die bevatten weliswaar veel vitamines en mineralen, maar de gehaltes aan eiwitten zijn laag. Naast vis zijn ook insecten interessant als eiwitbron. Een eiwitbron die bovendien 'grondloos' kan worden geteeld.

Wereldwijd eten circa twee miljard mensen insecten. Meestal worden die in het wild verzameld, maar de natuurlijke insectenpopulatie neemt af. Voor een deel omdat natuurgebieden steeds kleiner worden en voor een deel ook omdat er vaker insecticiden worden gebruikt op landbouwgewassen. Telen van insecten biedt dan uitkomst.

In Thailand worden jaarlijks door zo'n 20.000 kleine boeren krekels voor de markt geteeld. De expertise voor de teelt komt van de universiteit van Khon Kaen, een stad in het noordoosten van Thailand. In die streek – een van de armste gebieden van het land – kregen de boeren zware klappen toen de prijs van hun enige gewas, rijst, sterk daalde. De teelt van krekels bood uitkomst om hun eigen voedselsituatie te verbeteren en ook nog een inkomen te verwerven. Niet alleen voor hen trouwens, maar ook voor streekgenoten die terugkwamen uit de hoofdstad Bangkok omdat ze hun baan verloren hadden. Boeren hebben op hun erf een of meer kleine kooien van gemiddeld 8 m² waarin ze diverse soorten krekels kunnen telen met zo'n tien cycli per jaar. Ze gebruiken onder andere groenteafval als voer maar daar wordt nog volop mee geëxperimenteerd. Ze eten de krekels zelf, maar verkopen ook levende of gefri-

tuurde insecten op lokale markten en krijgen daar een goede prijs voor. De teelt van krekels vormt een alternatieve inkomstenbron, naast de rijstteelt. Daarnaast waren de krekels ook belangrijk voor het zelfrespect, met name dat van de terugkerende Thai. Ook de sociale cohesie werd erdoor versterkt. Mensen moesten samenwerken om de krekels voor een goede prijs te kunnen verkopen. Daarbij profiteerde iedereen van het leren van nieuwe vaardigheden zoals onderhandelen. In sommige dorpen zijn nieuwe organisaties ontstaan terwijl in andere dorpen mensen elkaar helpen via bestaande netwerken van relaties.

CHAMPIGNONS OVERAL

Wereldwijd is de vraag naar paddenstoelen groeiende, niet alleen in Azië, ook in Afrikaanse landen. Wederom een grondloze teelt die prima uitgevoerd kan worden door kleine boeren. Champignons vragen weinig ruimte en er is weinig materiaal voor nodig. Paddenstoelen kunnen bijvoorbeeld gekweekt worden op het kaf van katoenzaad, maïskolven, zaagsel of stro. In Thailand bijvoorbeeld worden paddenstoelen geteeld op lege vruchtentrossen van de oliepalm. In Zimbabwe telen arme huishoudens oesterzwammen op landbouwafval zowel voor eigen gebruik als voor de verkoop aan kostscholen, ziekenhuizen en hotels.

Paddenstoelen kunnen in meerdere lagen worden geteeld in kippenhokken, grotten, ondergrondse bunkers of in een tunnel die niet meer gebruikt wordt; als ze maar afgeschermd zijn van zonlicht. Belangrijk voor het kweken van paddenstoelen is kwalitatief goed substraat, schoon water en hygiënische omstandigheden; niet altijd vanzelfsprekend in tropische landen. Ook een uitdaging is het regelen van de geschikte luchtvochtigheid.

TOEKOMST

In een land met een klimaat als Nederland zijn de kosten van een aquaponics-systeem veel te hoog, omdat het water voortdurend verwarmd moet worden voor de vissen. In Nederland staan natuurlijk wel veel hydroponics-systemen: de kassen. Ook hiervoor zijn investeringen hoog, met name in de infrastructuur en in de winter als de kassen verwarmd en verlicht moeten worden. Misschien dat de toekomst van de grondloze teelt daarom juist in ontwikkelingslanden ligt. Het is in ieder geval zeer de moeite waard om te onderzoeken of en hoe die kleinschalige, weinig investeringen vergende systemen verder verbeterd en verspreid kunnen worden.

Beeld: Emmanuel Enslave, Maja Slingerland

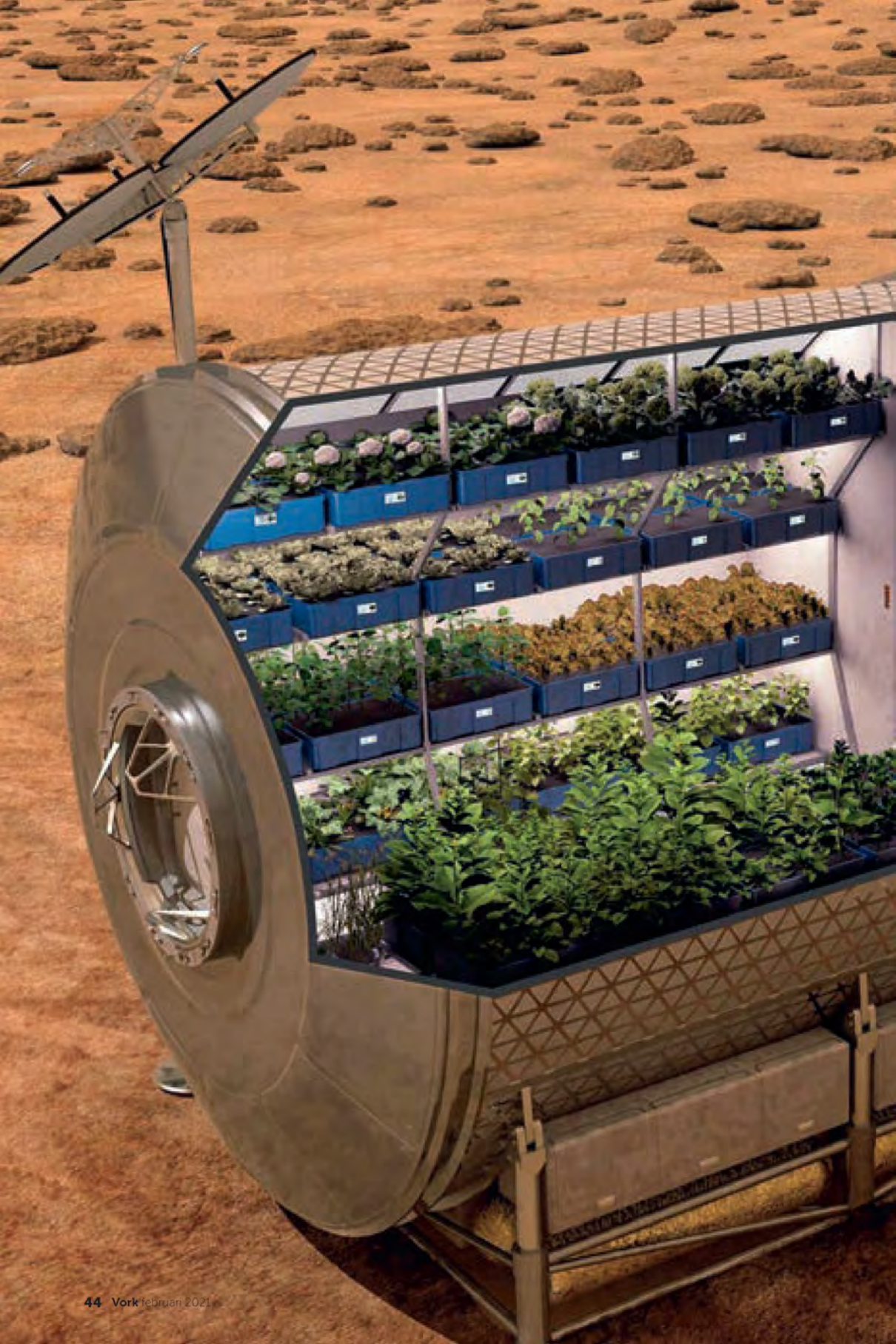
Ellen Mangnus

Freelance journalist en redacteur van Vork

Maja Slingerland

Wageningen UR-onderzoekster tropische veehouderijssystemen. Slingerland heeft een PhD in gemengde bedrijfssystemen in West-Afrika.

Moestuinen op Mars

Als we ooit de maan of Mars koloniseren, zullen de kolonisten ook moeten eten. Niet alleen op Mars zelf, maar ook gedurende de ongeveer acht maanden die de reis duurt. Kun je onderweg voldoende voedsel produceren in een gesloten systeem zonder grond? En leent de steriele bodem van maan en Mars zich voor substraatteelt?

Wetenschapsjournalist **Peter de Jaeger** zocht het uit.

Het project EDEN ISS is bedoeld om na te gaan of en zo ja hoeveel voedsel je kunt telen in extreme omstandigheden, zoals woestijnen en poolgebieden op aarde, maar ook onder de onherbergzame condities van de maan en Mars.

Eind vorig jaar werden de resultaten bekend gemaakt van het project EDENISS. Dit Europese onderzoeksproject wordt gecoördineerd door het Duitse centrum voor lucht- en ruimtevaart (DLR) in Bremen. Het is bedoeld om na te gaan of en zo ja hoeveel voedsel je kunt telen in extreme omstandigheden, zoals woestijnen en poolgebieden op aarde, maar ook onder de onherbergzame condities van de maan en Mars. En, de naam zegt het al, in het internationale ruimtestation dat sinds 1998 zijn rondjes om de aarde draait.

„Zelf voedsel verbouwen en daar lekker eten van maken is erg belangrijk voor het welbevinden van mensen die in geïsoleerde omstandigheden leven”, zegt Cecilia Stanghellini van Wageningen UR. „Dat wordt vaak vergeten. “Vanuit Nederland is ze bij het project EDENISS betrokken. „In Wageningen hebben we tevoren de juiste gewassen geselecteerd om te groeien in een kleine, volledig gecontroleerde ruimte op hydrocultuur. Daarvoor hebben we optimale teeltrecepten vastgesteld in onze klimaatkamers met verschillende soort ledverlichting, temperatuur en vochtigheid.”

VEEL WERK

Die teeltrecepten zijn verder uitgewerkt in een container op Antarctica in het Duitse station Neumayer III waar tien wetenschappers in de winter negen maanden bivakkeren, volledig geïsoleerd. „Het extreem koude klimaat en de ingewikkelde logistiek om spullen daar te krijgen zijn te vergelijken met een ruimtemissie”, aldus Stanghellini.

De teelt van tomaten, radijs, komkommer, kruiden en bladgroenten op water verrijkt met voedingsstoffen was in handen van de Duitser Paul Zabel, die hiervoor is opgeleid door experts van de businessunit Glastuinbouw van Wageningen UR. Zabel slaagde erin om in tien maanden tijd 268 kilo groente te produceren voor zijn collega's op slechts 12,5 vierkante meter, waaronder 67 kilo komkommers, 117 kilo sla en 50 kilo tomaten. „De smaak en geur van verse

groente had een positief effect op de stemming van de crew”, zegt Zabel daar zelf over in een persbericht van DLR.

GEEN ZIKTES ONDERSTEUNEN

Om de teler te ondersteunen en te ontlasten (Zabel was er 3 tot 4 uur per dag aan kwijt) wordt de teelt dagelijks op afstand gemonitord. Tientallen camera's volgen nauwgezet de groei van de gewassen en de beelden worden verstuurd naar DLR in Bremen. Wageningse onderzoekers kunnen die downloaden. Speciale software, in Wageningen ontwikkeld, kijkt naar afwijkingen in het groeipatroon. Bij onregelmatigheden ten opzichte van de verwachting krijgt de teeltmedewerker een instructie. „We hebben nooit ziektes of een groeiafwijking geconstateerd. Daar waren we verbaasd over. Voor de zekerheid vroegen we Paul een paar blaadjes kapot te maken om te zien of er toch echt geen ziekte was. Dat was niet het geval”, zegt Stanghellini.

MARSBODEM ALS SUBSTRAAT

Op basis van EDENISS is een concept ontwikkeld voor een space garden op de maan. De container, drie keer zo groot als die op Antarctica kan per maand 90 kilo verse groenten leveren. Omgerekend is dat, bij een bemanning van zes, een halve kilo per persoon per dag; ruimschoots meer dan de aanbevelingen van het Voedingscentrum. De teelt van groenten op water, zoals bij het EDENISS-project op Antarctica, lijkt voor de maan en voor Mars niet erg geschikt. Vanwege de geringe zwaartekracht gaat het water rondvliegen en is er kans op roest en kortsluiting. In het ruimtestation wordt daarom een gel gebruikt als substraat (zie kader Veggie).

Exobioloog Wieger Wamelink van Wageningen UR denkt dat je ook de bodem van de maan en van Mars kunt gebruiken als substraat voor de teelt van groenten en andere gewassen. In 2012 begon hij met het project Food for Mars & Moon dat wel veel media-aandacht trok, maar nooit subsidie van de NWO,

Voor al maangrond is lastig; water blijft lang op die compacte bodem staan

de belangrijkste geldschietster voor wetenschappelijk onderzoek in Nederland. Wamelink: „Extra wrang is dat de NWO mijn project wel gebruikt als uithangbord voor hun Nationale Wetenschapsagenda.”

De onderzoeker sprokkelt het nodige geld bij elkaar via crowdfunding. Donateurs, vanuit de hele wereld, worden beloond met stickers, buttons, posters en T-shirts. Het geld is vooral nodig voor het aanschaffen van grijze maan- en rode Marsbodem. „Dat haal je niet in het tuincentrum”, grapt Wamelink. Hij koopt het bij NASA voor 25 euro per kilo. Het spul komt niet echt van de maan of van Mars, maar bestaat uit vulkanisch zand van Hawaï en woestijnzand uit Arizona. De minerale samenstelling is vergelijkbaar met die van de maan- en Marsbodem.

ZWARE METALEN

Inmiddels is het Wamelink gelukt om 25 plantensoorten te laten groeien op deze substraten, waaronder tomaat, aardappel, boontjes, wortelen, maar ook kruiden, rucola en radijs. Dat ging niet zomaar. Het eerste probleem was dat water en wortels niet makkelijk in de bodems dringen. Voor al maangrond is lastig. Water blijft lang op die compacte bodem staan, waar geen poriën in zitten. Vergelijkbaar met ingeklonken landbouwgrond door gebruik van zware machines. Bovendien zijn de scherpe bodemdeeltjes waterafstotend. Wamelink: „Door plantenresten van de eerste experimenten aan de grond toe te voegen wordt de bodem luchtiger en wordt het water beter vastgehouden.” Dat probleem speelt minder bij Marsgrond. Op de rode planeet kwam vroeger water voor en de ronde gladde bodemdeeltjes zijn afgesleten door stofstormen. De Marsbodem is daardoor gevarieerder van samenstelling dan die van de maan en niet waterafstotend. Het probleem op Mars is ijzer in de grond, in de vorm van ijzeroxide of roest die de rode kleur van de planeet verklaart. Ook zitten er andere metalen in zoals cadmium, kwik, lood en zink. Wamelink: „Die metalen wil je niet in je planten hebben, want dan ben je de astronaut aan het vergiftigen.”

Uit potproeven blijkt dat metalen gelukkig niet vrijkomen in de plant. Reden is de gunstige zuurgraad van de Marsbodem. Kalken is niet nodig om er goede landbouwgrond van te maken. De maanbodem daarentegen heeft een pH van 10; te hoog voor gewasgroei. „Dat lost zich op door organisch materiaal toe te voegen waardoor je een beetje verzuring krijgt”, zegt Wamelink. Door regel-

Niet alleen Europa is bezig met onderzoek naar plantenteelt op Mars. De Amerikanen, waaronder NASA en Elon Musk, stoppen veel geld in research.

matig hergebruik van de maangrond is de pH inmiddels gezakt en neutraal geworden (pH 7). „Ideaal om op te boeren.”

ECOSYSTEEM

De 'buitenaardse' substraten worden beter door er wormen aan toe te voegen. Wormen verteren het organisch materiaal en mengen hun poep met zand, waardoor de voedingsstoffen beter beschikbaar komen voor de gewassen. De wormen doen nog meer. Ze maken gangen in de bodem waardoor water gemakkelijker de grond in stroomt. Ander voordeel van de luchtigere grond is

Veggie

In 2014 werden twee Veggie-units naar het internationale ruimtestation ISS getransporteerd en medio 2015 werd de eerste sla geoogst. Een Veggie, ofwel vegetable production system, is een open bak waarin bladgroenten, maar ook bijvoorbeeld radijsjes worden geteeld om de bewoners van het ISS van verse groenten te voorzien. Voor de teelt wordt gebruik gemaakt van 'plant pillows', kussentjes die een nauwkeurig afgewogen hoeveelheid substraat (gcalcineerde klei) en kunstmest bevatten,

waarin zich enkele zaadjes bevinden. De kussentjes worden op aarde geprepareerd. Eenmaal aangekomen in het ISS worden ze in een frame boven een bak met water gehangen. Elk kussentje is voorzien van een draadje, een wick, waarmee water wordt opgezogen. Licht wordt geleverd door een boog ledlampen, terwijl de adem van de astronauten de benodigde kooldioxide levert. Van de geprepareerde kussentjes blijft de helft op aarde om verschillen in groeisnelheid en opbrengst vast te kunnen stellen.

“Onderdeel van de beoogde **kringloop aan voedingsstoffen** is ook de poep van de kolonisten

dat er makkelijker zuurstof in de bodem komt; nodig voor plantengroei. Ook bacteriën moeten mee de ruimte in voor het fijnere afbraakwerk. Bacteriën maken nitraat, fosfaat en andere voedingsstoffen vrij uit de kleinere stukjes plantmateriaal en zijn nodig om een kringloop op te zetten.

Bovenaan het wensenlijstje van Wamelink prijken schimmels. „Daar hebben we nog niets mee gedaan. Maar die zijn ook belangrijk om planten te helpen voedingsstoffen op te nemen. Schimmels kunnen makkelijk de bodem in, zelfs door de potdichte maanbodem zonder gaatjes. In de grond breken ze kleine steentjes af en maken fosfaat vrij voor de plant.”

In een circulair systeem moet je niet alles opeten, maar een deel van de oogst gebruiken voor zaadzetting. Hiervoor zijn bestuivers nodig. Wamelink: „Wij hebben bestuiving met de hand gedaan, met een kwastje. Maar dat kun je natuurlijk niet doen op Mars. Veel te bewerkelijk. Daarom denken we aan hommels; die worden volop in kassen gebruikt. Hommels kun je in winterslaap houden tijdens de heenreis en wakker maken als ze nodig zijn.”

KRINGLOOP

Onderdeel van de beoogde kringloop aan voedingsstoffen is niet alleen het plantenafval, maar ook de urine en de poep van de kolonisten. Mest importe-

Flight engineer en Amerikaanse astronaut Shannon Walker verzorgt de gewassen in het International Space Station (ISS). Ze maakte de ruimtevlucht in 2010.

Exobioloog Wieger Wamelink van Wageningen UR denkt dat je ook de bodem van de maan en van Mars kunt gebruiken als substraat voor de teelt van groenten en andere gewassen.

ren per raket of winnen op de planeet is immers te duur en tijdrovend. Begin dit jaar is daarom geëxperimenteerd met struviet als meststof, een teruggewonnen fosfaatrijke grondstof uit urine. De mensenplas was verzameld op popfestivals. De bonenopbrengst was tot vijf maal zo hoog dan zonder het gele goedje. „De bonen groeiden voor het eerst op de maanbodem beter dan op die van Mars, zelfs beter dan op de aardse controlegrond.”

Wamelink wil dit jaar proeven gaan doen met menselijke poep. Hij heeft de helft binnen van de benodigde 10.000 euro. Ook is al een deel van de feces verzameld, gefermenteerd en ontsmet. Sterilisatie is nodig omdat poep bacteriën bevat die buiten het lichaam ziektes kunnen veroorzaken.

De poep ligt nu te wachten op toepassing bij een teeltproef van aardappelen op nagemaakte Mars- en maangrond. De aardappel is een supergewas voor mensen die wonen en werken op hemellichamen, meent Wamelink. „De pieper heeft een korte doorlooptijd in groei, is voedzaam en als je de schil mee opeet krijg je ook veel essentiële vitaminen en mineralen binnen. Wel goed boenen, want je wil geen zware metalen opeten.”

Beeld: Wageningen UR, NASA, project EDENISS

Peter de Jaeger

Freelance wetenschapsjournalist en redacteur van Vork

Hidde Boersma

Freelance wetenschapsjournalist en
documentairemaker

Doorgaans ziet Guardian-columnist George Monbiot de staat van de wereld pessimistisch in. Klimaatverandering, de instortende biodiversiteit, de incompetentie van de wereldleiders en het kapitalistische systeem – Monbiot ziet het allemaal niet goed komen. Vooral de landbouw moet het ontgelden. Maar begin vorig jaar was daar opeens een column vol hoop. Monbiot was op het spoor gekomen van een ontwikkeling die de planeet ging redden: voedsel uit het lab.

Volgens Monbiot gaat dat de komende decennia de huidige landbouw vernietigen. Over een afzienbare periode komen volgens hem alleen groenten en fruit nog van het veld, voor de rest – vlees, vis en zuivel – is een petrischaal afdoende. Of beter: een reactorvat. Want het zijn bacteriën en gisten die de productie op zich nemen – precisie fermentatie heet het.

Het is de ultieme landloze teelt. Nu zijn het nog vooral groenten en klein fruit die zonder de aarde geraakt te hebben, op ons bord verschijnen, maar groenten en fruit nemen maar 10 procent van het wereldwijde areaal aan landbouwgrond in – de rest zijn granen, aardappelen, vlees en zuivel. Indoorteel is mooi, maar de wereld wordt er op dit moment nog niet veel duurzamer van. Vlees en zuivel daarentegen zijn grootverbruikers van ruimte – 70 procent van de landbouwgrond staat in dienst van dieren en voedsel dat ze eten. Dat vervangen door

precisie fermentatie zet echt zoden aan de dijk.

In het geval van precisie fermentatie worden gisten, schimmels en bacteriën zo gemodificeerd dat ze door middel van het eeuwenoude proces van fermentatie eiwitten aanmaken die in combinatie melk of kaas kunnen vormen. De progressieve Amerikaanse denktank RethinkX verwacht dat microbiële eiwitten rond 2035 goedkoper zullen zijn dan hun natuurlijke tegenhangers. Vanaf dat moment kan het lonen om zuivel niet meer van het land te halen, maar uit de fabriek.

In Nederland probeert Those Vegan Cowboys, opvolger van De Vegetarische Slager, melk te maken door gist genetisch aan te passen. In Amerika doet Perfect Day hetzelfde en droomt van ijs, yoghurt en kaas zonder dat er een koe aan te pas komt.

Een belangrijke bottleneck krijgt echter maar weinig aandacht: energie. Buiten leven dieren voor een belangrijk deel van de zon. Die energie daarvan wordt opgenomen door gras, en via de koe levert dat onze kaas en melk. In het lab zullen wij al die energie moeten toevoegen aan het systeem.

De doorgaans zo techno-optimistische

onderzoekers van het Breakthrough Institute rekenden voor dat er ongeveer 300 Gigawatt aan energie nodig is om 100 miljoen hectare land uit productie te nemen en te vervangen door microbiële producten. Die hoeveelheid komt overeen met de jaarproductie van 300 grote kernreactoren; ongeveer twee derde van het bestaande aantal. Die energiebehoefte komt bovenop de al bestaande energiebehoefte, die nog steeds groeit en voor het grootste deel nog moet worden verduurzaamd.

Dit voorbeeld laat zien dat een overvloed aan energie cruciaal is om een duurzame planeet te realiseren. Regelmatig gaan er stemmen op, vooral vanuit de klimaatbeweging, om in de toekomst ons energieverbruik zo beperkt mogelijk te houden. En hoewel ze gelijk hebben dat dat de energietransitie makkelijker maakt omdat er dan minder windmolens en zonneparken gebouwd hoeven worden, is het een pyrrusoverwinning. Op de lange termijn loont het om voor maximale, goedkopere, groene energie te gaan, want die maakt het mogelijk om, in de woorden van Monbiot, de belangrijkste transitie sinds het ontstaan van de landbouw te maken: die van voedsel van het land, naar landloos voedsel. 🍌

Energie

Plantenresten circulair lek

Kringlopen sluiten

Grondloze teelt onder glas biedt uitstekende mogelijkheden om kringlopen te sluiten. Er wordt vrij weinig water gebruikt en de vloeibare, niet meteen benutte voedingsstoffen worden steeds gerecirculeerd. Een lek in de kringloop is nog de reststroom aan stengels en bladeren – het loof. **Dewi Hartkamp** verkent de mogelijkheden om ook dat gat te dichten. Spoiler: dat valt niet mee.

Binnen de EU geldt dat **biologische producten** alleen in de grond geteeld mogen worden

In de grondloze teelt in de glastuinbouw is al vroeg ingezet op hergebruik van water en de daarin opgeloste voedingsstoffen (nutriënten). Vanuit aparte voorraad tanks worden verschillende voedingsstoffen gemengd tot een verhouding die specifiek is voor het gewas en de groeifase. Afhankelijk van seizoen, locatie en beschikbaarheid worden verschillende bronnen van gietwater gebruikt: regenwater, leidingwater, bronwater of oppervlaktewater. Omdat er al zouten, voedings- en sporenelementen in het water zitten, is het belangrijk om ook de chemische samenstelling van het water te kennen.

Door het recirculeren van gietwater is de 'lekkage' van meststoffen in de grondloze teelt heel beperkt, zeker in vergelijking met andere vormen van landbouw: 1 procent of minder. Wel vindt er ophoping van (natrium)zouten plaats, waardoor er sporadisch brijn (geconcentreerd zoutwater) moet worden geloosd. De oorzaak is meestal het gebruik van (goedkope) meststoffen die verontreinigd zijn met natriumzouten, maar ook de wisselende samenstelling van het water kan een rol spelen. De ambitie van de Nederlandse glastuinbouw is om door verdere inzet van technologie en natriumarme meststoffen in 2027 een emissieloze teelt te realiseren. Meststoffen met zeer lage zoutgehaltes zijn nu al beschikbaar.

TUINBOUWLOOF

Als dat lek is gedicht, blijft er nog één 'lek' over in de kringloop van nutriënten en dat is het loof; de plantenresten die na de oogst vrijkomen. Momenteel worden die plantenresten afgevoerd om te worden gecomposteerd of anderszins te worden gebruikt voor bodemverbetering. Voor de verdere verduurzaming van de glastuinbouw zou het mooi zijn om de nutriënten in de plantaardige resten te 'oogsten' en weer in te zetten als meststof, bij voorkeur in de eigen teelt. Stichting Innovatie Glastuinbouw Nederland (SIGN) verkent de mogelijke toepassingen van reststromen. Het startpunt eind 2018 was het persen van het loof, bij voorkeur op de bedrijven zelf, omdat het nog zo'n 80 procent water bevat. Daarbij is dankbaar gebruikgemaakt van de ontwikkeling van persinstallaties voor het scheiden van de vaste en waterige fracties van dierlijke mest. De vaste fractie die overblijft na persen bestaat vooral uit vezels en die blijken naast energiedrager ook geschikt als grondstof voor substraat, en voor verpakkingen en als (akoestisch) bouw materiaal. Het perssap heeft potentie als grondstof voor kleurstoffen en reinigingsmiddelen, maar ook voor hergebruik als vloeibare meststof in de grondloze teelt. Waarbij zij aangetekend dat er nog veel andere bronnen van nutriënten zijn die zich voor hergebruik lenen.

ANDERE BRONNEN

Grondloze substraatteelten zijn nu nog aangewezen op vloeibare meststoffen gemaakt van kunstmest. De productie van met name stikstofhoudende kunstmest vraagt echter veel fossiele energie, terwijl de bron van een andere belangrijke nutriënt – fosfaat – eindig is. Anders dan de teelten in de volle grond, zijn de substraatteelten uitgezonderd van de wettelijke normen die gelden voor het gebruik van stikstof. Daardoor is het vervangen van kunstmest door andere bronnen, zoals tuinbouwloof, rioolwater en dierlijke mest gemakkelijker. Daar staat tegenover dat de eisen voor gebruik van deze meststoffen in substraatteelten veel hoger zijn.

Zoals genoemd is de verhouding tussen de verschillende voedingsstoffen zeer specifiek voor gewas en groeifase. Voor zo'n uitgebalanceerde toediening is het nodig dat de nutriënten afzonderlijk beschikbaar zijn. Daar komt bij dat er weinig of geen natriumzout in mag zitten en zijn ook organische stoffen uit den boze, omdat die de leidingen doen dichtslippen. Ook gelden er uitermate strenge eisen wat betreft de aanwezigheid van ziektekiemen voor plant en mens.

RIOOLWATER

Die eisen maken het niet gemakkelijk om andere potentiële bronnen van voedingsstoffen te benutten dan kunstmest. Een van die bronnen is bijvoorbeeld rioolwater. Al twee decennia wordt er onderzoek gedaan naar het terugwinnen van meststoffen in de waterzuivering. Een knelpunt hierbij is de samenstelling van de reststromen. Daarbij gaat het zowel om de verhouding tussen de verschillende voedingsstoffen als om de vorm waarin ze beschikbaar zijn. Stikstof (N) in de vorm van ammonium (NH_4) bijvoorbeeld wordt veelal niet rechtstreeks opgenomen door de plant, maar moet eerst worden omgezet in nitraat (NO_3).

De meststoffen in rioolwater worden meestal teruggewonnen door ze neer te slaan. Ze zijn dus niet vloeibaar, maar vast. Voorbeelden zijn struviet (fosforhoudend) en het samengestelde kalk-mangaan. Het weer in oplossing brengen van deze neergeslagen nutriënten is een hele toer en vergt de nodige euro's en inspanningen van de fabrikant.

DIERLIJKE MEST

Bij dierlijke mest als grondstof voor vloeibare meststoffen speelt eveneens het vraagstuk van de verhouding tussen de nutriënten en hun chemische

Het bedrijf Blue-tec uit Renkum verfijnt een mestbewerkingsschema om fosfor, stikstof en kalium, de belangrijkste nutriënten, te isoleren én te concentreren.

vorm. In het kader van het project de Groene Mineralen Centrale heeft Nijhuis Industries uit Doetinchem een installatie ontwikkeld om ammoniak terug te winnen uit mest met behulp van stripping. Daarbij wordt een inert gas door de vloeistof geblazen, waarbij ammoniak vanuit de vloeistof wordt overgedragen aan de gasfase. Het bedrijf Blue-tec uit Renkum verfijnt een mestbewerkingsschema met membranen – hoge druk nano-filtratie en omgekeerde osmose – om achtereenvolgens fosfor, stikstof en kalium, de belangrijkste nutriënten, te isoleren én te concentreren.

Van Iperen International werkt aan een proces om de vrijkomende ammoniakstikstof via het Green Switch-procedé om te zetten in een voor de glastuinbouwgeschikte vorm (nitraatstikstof) waardoor de carbon footprint en uitstoot van ammoniakstikstof worden gereduceerd zonder dat er aanpassing van meststoffeninstallaties en teeltwijze nodig zou zijn bij de glastuinder. Bijkomend voordeel van dit procedé is dat daarmee ook het risico op pathogenen is afgedekt.

KUNSTMESTVERVANGER

Technisch zijn er dus mogelijkheden om deze reststromen op te waarderen tot vloeibare meststoffen voor de substraatteelt, maar economisch rendabel is het nog niet. Zoals gezegd moeten de verschillende nutriënten dan afzonderlijk beschikbaar zijn om ze in de juiste verhouding toe te kunnen dienen. Bij gebruiker van in de volle grond speelt dat minder. Weliswaar wordt het gebruik van mineralen uit dierlijke mest en reststromen uit de afvalwaterzuivering ingeperkt door Europese regelgeving, maar de kans bestaat dat mineralenconcentraat in de nabije toekomst wordt erkend als kunstmestvervanger. Daardoor ontstaat er in Nederland een afzetmarkt voor deze reststromen voor-

Er blijft nog één 'lek' over in de kringloop van nutriënten en dat is het loof; de plantenresten.

al voor gebruik op grasland en in granen, want alle dierlijke mest kan slechts voor een kwart in de behoefte aan kunstmest voorzien.

MICROBIOLOGISCHE ROUTES PLANTAARDIG

Perssap uit tuinbouwloof kan eenzelfde lot beschoren zijn; een mineralenconcentraat voor het bemesten van gewassen in de volle grond met als plus de afwezigheid van zouten. Vanuit de kringloopgedachte is het echter de moeite waard om er vloeibare meststoffen van te maken die bruikbaar zijn in de substraatteelt, bijvoorbeeld voor de high end biologische groenteteelt. Althans voor de afzet buiten de Europese Unie, want daarbinnen geldt de regel dat biologische producten alleen in de grond geteeld mogen worden.

Om van perssap naar meststof te komen zijn verschillende routes mogelijk. Je kunt het perssap zuurstofloos fermenteren (anaerobe vergisting), waarbij micro-organismen de organische stoffen omzetten in biogas. De overblijvende vloeistof kan met behulp van membraantechnologie worden opgewerkt tot enkelvoudige meststoffen die geschikt zijn als meststof.

Naast vergisten kan het perssap ook aeroob worden gefermenteerd gedurende een aantal dagen met van nature aanwezige micro-organismen. Daarbij wordt een groot deel van de eventueel nog aanwezige gewasbeschermingsmiddelen afgebroken. Het resterende sap wordt gefiltreerd om de nog aanwezige bacteriën en virussen te verwijderen en kan vervolgens eveneens met membraantechnologie worden opgewerkt tot een reeks enkelvoudige meststoffen.

Dat laatste lukt niet bij de derde methode, waarbij het perssap wordt gefermenteerd met behulp van specifieke micro-organismen. Daartoe wordt het sap eerst gepasteuriseerd of gesteriliseerd en na afkoelen geënt met bacterieculturen zoals *Bacillus amyloliquefaciens*, die de weerbaarheid van het teeltsysteem

De Groene Mineralen Centrale scheidt reststromen in kunstmestvervangers en water.

vergroten. Deze bacterie produceert een natuurlijk antibioticum – barnase – dat effectief is tegen wortelbesmettingen door onder meer Fusarium en Rhizoctonia.

Afhankelijk van temperatuur en activiteit duurt de fermentatie 4-6 dagen. Wat resteert is een samengestelde meststof met microleven, dat zijn activiteit behoudt door een specifiek stabilisatieproces en dat een gunstige uitwerking heeft op de weerbaarheid van de plant. Omdat deze methode geen enkelvoudige meststoffen oplevert, kan deze worden opgewerkt met enkelvoudige (kunst)meststoffen tot een vloeistof met de voor de plant gewenste verhoudingen.

PERSPECTIEF

Er zal nog heel wat vloeibare kunstmest door de voedingsinstallaties van het tuinbouwbedrijf stromen voor het 'lek' in de nutriëntenkringloop op het eigen bedrijf is gedicht. Proeven hebben laten zien dat het in beginsel technisch mogelijk is om het perssap uit tuinbouwloof op te werken tot samengestelde of enkelvoudige meststoffen, die zich lenen voor hergebruik, maar de benodigde schaalgrootte is nog nergens gerealiseerd.

Wat niet helpt is de lage prijs van kunstmest en het feit dat de marges in de tuinbouw klein zijn. In combinatie met de kosten van installaties voor persen, scheiden en concentreren maakt dit dat het perspectief voor toepassing op het eigen bedrijf nu nog klein is. Voor de commerciële afzet van deze meststoffen spelende lage concentratie, het lage volume en de kleine afzetmarkt de fabrikanten parten. Toch kan het tot waarde brengen van perssap ertoe leiden dat ook de toepassingen van de vezels rendabel worden.

Met het nodige realisme moeten we vaststellen dat vloeibare meststoffen uit tuinbouwloof de komende twintig jaar eerder een aanvulling zijn voor plan-

Innovatieve technologie voorkomt verspilling van meststoffen en water.

tenvoeding dan dat ze kunstmest vervangen. Daarna zal er nog steeds aanvulling uit andere 'groene' bronnen (dierlijke mest, rioolwater) nodig zijn om het gewas van voldoende voeding te voorzien. Dat neemt niet weg dat er perspectief zit in het dichtten van het 'lek'. Om dat te realiseren is samenwerking nodig tussen partijen in de ketenen en moeten er serieuze investeringen worden gedaan in onderzoek en ontwikkeling.

Beeld: Blue-tec, Tienieke Dijkstra, GMC, Vitensa

Dewi Hartkamp

Programmamanager bij SIGN (Stichting Innovatie Glastuinbouw Nederland)

BRONNEN

1. Van Dijk et al. 2020. 'Behoeft mestbewerkingsproducten in Nederland en Europa'.
2. Groenemineralecentrale.nl (Groot Zevert Vergisting).
3. IJzerman et al. 2014. 'Perspectieven en knelpunten van zuiveringsslib voor bodemkundig gebruik'. StoWa, rapport 35.

Lees meer op **Vork.org**

Kneuterigheid troef in de kringloop

'Op weg met nieuw perspectief', luidt de ondertitel van het Realisatieplan voor kringlooplandbouw. Het is een grabbelton van ideeën, waarbij het lijkt alsof Schouten haar oren teveel heeft laten hangen naar de procesmanagers op het ministerie en te weinig naar de agronomen.

Kringlooplandbouw kan Nederland weer voorop laten lopen

Nederland verkeert in de ideale positie om de omslag naar kringlooplandbouw te maken, vertelde WUR-onderzoeker Martin Scholten in de Tweede Kamer. Maar daarvoor moet het bestaande systeem wel grondig verbouwd worden.

Fosfaatcrisis? Welke crisis?

Volgens conservatieve schattingen is er nog voor een kleine 300 jaar aan fosfaaterts beschikbaar. We kunnen er zelfs nog veel langer van profiteren als we minder verspillen en wereldwijd de fosfaatstromen wat beter beheren, blijkt uit recent Amerikaans onderzoek.

www.vork.org

Pionier in hydroponics: eendenkroos

Eendenkroos, een plaag voor velen, wordt door eenden juist gezien als een overheerlijke maaltijd. En daar kunnen we een voorbeeld aan nemen. Het onopgemerkte, niet populaire plantje is van nature voedzaam. Het zit boordevol eiwitten, vermenigvuldigt zich snel en is makkelijk lokaal te telen. Eendenkroos is daarmee de pionier op het gebied van hydroponics: het telen van voedsel op water. Als we de natuur van dichtbij bestuderen, kunnen we inspiratie opdoen voor innovatie op grotere schaal. Hoe zou eendenkroos, de volksbenaming voor waterlinzen, bij kunnen dragen aan een duurzamere voedselketen? Het nabootsen van de productie van waterlinzen is geen enkel probleem – dat heeft het kroos prima voor elkaar.

De certificatie voor menselijke consumptie als novel food is wel een lastige kwestie. Het staat me vrij om, op eigen risico, eendenkroos uit de vrije natuur te eten. Maar mag een wildplukkende sterrenchef waterlinzen verwerken in een smaakvol diner? Hoe lang gaat de Europese Unie er nog over doen om dit ingrediënt goed te keuren voor menselijke consumptie?

WATERLINZEN GOEDGEKEURD

Volgens Hans Derksen worden er naar verwachting in de zomer van 2021 twee soorten waterlinzen goedgekeurd: de Lemnaminor en de Lemnagibba. Derksen is directeur van Rubisco Foods en expert op het gebied van waterlinzen. Rubisco Foods is onder meer gespecialiseerd in het extraheren van eiwitten uit

DENKVOER

waterlinzen (40 procent van de drogestof bestaat uit eiwitten). Het bedrijf staat in de startblokken, klaar om aan de slag te gaan met hun oplossingen en productideeën. Het wachten is op de EU. Er zijn trouwens meer bedrijven die zich toeleggen op dit kleine bijzondere plantje. Jan Taks, adviseur innovatie en markt bij Nextgarden, maakt zich al jaren hard voor de waterlinzenteelt, bij voorkeur in kassen.

PROEVERIJ

Omdat waterlinzen voor een groot deel uit water bestaan, moet je maar liefst 2 kilo verse waterlinzen eten om 10 gram eiwitten binnen te krijgen. Dat is een hele grote berg groen op je bord en allesbehalve lekker. Daar zijn genoeg creatieve oplossingen voor te bedenken. Waterlinzen zijn absoluut een mooie toevoeging binnen het 'vers'-segment van het retail- en foodservice kanaal. Zo liggen er inmiddels al verschillende productideeën voor verse en gedroogde producten op de plank.

Drie jaar geleden heb ik de locatie van ABC-Kroos (Rubisco Foods) mogen bezoeken en met de samples mogen werken in de vorm van een waterlinzen-proeverij. Als fooddesigner is er niets leukers dan het onontgonnen gebied van een nieuw ingrediënt in te duiken. Het is als een verse sneeuwvlakte waar jij de eerste voetstappen in laat kraken. Een pot pindakaas waar je als eerste je mes doorheen haalt.

De duik in de wereld van de Lennaceae-familie leerde me dat er van dit ondergewaardeerde plantje wel 35 soorten zijn. Dat de Lennaminor familie is van de gevlekte aronskelk, mansoor, pijpbloem en laurier. En dat waterlinzen bekend staan om hun geneeskrachtige

Ons voedselsysteem is over de datum. In deze rubriek verwondert fooddesigner Katja Gruijters zich over vastgeroeste patronen en vanzelfsprekendheden binnen het voedselsysteem. Kan het ook anders? In deze aflevering pioniert de fooddesigner met eendenkroos.

werking bij chronische verkoudheid en een droge keel.

POTENTIE

De veelzijdigheid van dit plantje werd ook duidelijk tijdens experimenten die we deden met droge en verse waterlinzen. Zo goten we de waterlinzen in aantrekkelijke, plantaardige kaviaarbolletjes. Het eetritueel was daarbij van belang: als een oester gleeed de kaviaar bij de gasten naar binnen. We ontwikkelden een waterlinzenkeelspray, een waterlinzen matchathoe en een snack voor onderweg. We sloten de proeverij af met een waterlinzensoep, waarbij je zelf je eigen waterlinzen kon oogsten als topping in de soep.

Wat mij betreft heeft het eendenkroos potentie voor de toekomst. Ik kijk uit naar zijn komst, in verse of droge vorm, in diverse productinnovaties binnen restaurants, het retailkanaal en plantaardige producten. Op naar een de 'goedgekeurde' oogst voor menselijke consumptie. 🍴

Beeld: Jonas de Witte

Katja Gruijters

Fooddesigner, oprichter van Feed Your Mind en docent Product Design aan Artez hogeschool Arnhem.

Nieuwe technologie van vandaag **Geautomatiseerd oogsten op aanvraag**

Ook in de grondloze teelt dringen automatisering, sensoriek en robotica door en ontstaan nieuwe toepassingen nu de technologie kan worden aangestuurd met slimme algoritmes en kunstmatige intelligentie. Telen kan al 'daglichtloos' en 'met gesloten kringlopen' en met beeldherkenning kan er ook just-in-time worden geoogst. Zonder weemoed ziet **Ton Verheijen** hoe zijn vroegere bijbaantje in een tomatenkas in Bleiswijk gaat verdwijnen.

Gezeten op een metalen karretje dat soepel over het spoor door de rijen gleed, verwijderde ik de onderste drie bladeren van de tomatenplanten. 'Voorzichtig afbreken', zei de tuinder streng; 'met duim en wijsvinger'. De plant mocht niet schrikken. En de wond moest snel genezen. Een belangrijk klusje voor de groei van de plant. Door de onderste drie bladeren te verwijderen, gaat er meer energie naar nieuw aangemaakt blad bovenin. Juist daar wordt zonlicht omgezet in suikers.

REPETITIEVE ROTKLUS

Eerlijk gezegd was het een rotklus: 8 uur per dag dezelfde geestdodende handeling in een vochtige, warme kas. Tik, tik, tik... In de loop van de ochtend liep de temperatuur flink op. Tik, tik, tik... Puffend en zwetend tikte ik me de dag door. De bedwelmende geur van echte trostomaten sneed me de adem af. Tik, tik, tik... Ik was steevast de langzaamste van het hele stel. Zoiets vergeet je niet. Ik weet nog dat het in de lente van 1989 was; niet alleen omdat Ajax de finale van de Europa Cup II won, ook omdat ik elke avond geradbraakt thuiskwam. Spierpijn in mijn hele lijf. Na twee weken hield ik het voor gezien.

Er wordt veel onderzoek gedaan naar hoe we dit soort repetitieve klussen in de tuinbouw kunnen automatiseren, ook in de grondloze teelt. Daarbij gaat er veel aandacht uit naar alle nieuwe technologie van vandaag: robots, cobots (die met mensen samenwerken), trimbots (die zelfstandig snoeien), zelfsturende voertuigen, sensoren, drones, cameratechnologie en beeldherkenning. Door de beschikbare technologie te sturen met slimme algoritmes en kunstmatige intelligentie, kunnen teelt, oogst en verwerking van tuinbouwproducten een stukje opschuiven richting 'zelflerend'. Dat kan leiden tot meer efficiency en lagere kosten.

PLANTALYZER MEET KLEUREN

„We zien robotica groeien“, zegt Erik Pekkeriet, programma-manager Agro Food Robotics bij de WUR. „Onze groep wordt groter. Omzetten stijgen, nieuwe businesscases ontstaan. Qua toepassing moet je denken aan sorteermachines, transportsystemen en beeldverwerking met camera's onder drones. De ontwikkeling geldt voor alle domeinen: glastuinbouw, veehouderij, foodprocessing en sea farms. Overal wint autonoom telen terrein op het vlak van slim omgaan met energie, toedienen van licht en voedingsstoffen, onkruid wieden en ziektes bestrijden. Minder handmatig, meer zelflerend; dat is de trend.“

Het team van Pekkeriet werkt momenteel aan de Plantalyzer, een meetrobot voor oogstprognoses in de tomatenteelt. Op basis van 3D-herkenning van tomaten wordt de rijpheid bepaald. Concreet betekent dat: kleuren meten. Pek-

Minder handmatig, **meer zelflerend**; dat is de trend

De Plantalyzer bekijkt aan welke tros de tomaten zitten en hoe de afrijping is verdeeld.

keriet: „Rood is vandaag oogsten, oranje morgen en groen over een dag of vijf.” De Plantalyzer bekijkt ook aan welke tros de tomaten zitten en hoe de afrijping binnen de tros is verdeeld. (Dat kan een indicatie zijn voor ziektes, of te weinig licht.) Met de inzichten uit de meetgegevens weet de kweker veel nauwkeuriger wat er morgen, overmorgen en de rest van de week geoogst moet worden. En dat kan weer afgestemd worden op de marktvraag. Ofwel: ondernemen is vooruitkijken.

NOOIT ZIEK

En gerobotiseerd oogsten? Pekkeriet: „De oogst zelf is nog steeds lastig te robotiseren. Jawel, er zijn haalbare businesscases. Plukrobots kunnen 24/7 werken en zijn nooit ziek. Die voorsprong hebben ze. Maar er is nog veel R&D nodig en dat moet wel gefinancierd worden. Terwijl de marges in de tuinbouw laag zijn, en de eisen hoog. Een plukrobot moet snel zijn, alles met de juiste kwaliteit en rijpheid plukken en planten niet beschadigen. Zó goed zijn die machines nu nog niet. Zodra we op dat punt zijn, is de markt gigantisch.” Hoe dan ook: de trend is onmiskenbaar. Maar volgens Pekkeriet realiseren lang niet alle tuinders zich dat er een digitale revolutie ‘up and running’ is. Met digitalisering kan zelfs de grootste kostenpost (arbeid) een vriendelijker aanzien krijgen. Personeel kan positief betrokken worden (wie is waarmee bezig?) en geëquipeerd. Pekkeriet: „Technologie kan het werk leuker maken zodat

“Grote voordeel van vertical farming is dat het gemakkelijk te kopiëren is

mensen langer blijven. Denk aan multilanguage chatprogramma's waarmee verschillende nationaliteiten kunnen praten met elkaar. En tools om het personeel te waarderen en met bonussen te belonen. Mens en robot kunnen elkaar aanvullen, daar geloof ik in.”

GEEN PESTICIDEN

Het grote voordeel van vertical farming is dat het gemakkelijk te kopiëren is. Als iets op locatie X werkt, werkt het in principe overal. In metrostations, containers, verlaten kantoren en kelderboxen kan de kopie worden neergezet en vertical farming worden bedreven. Nieuwe mogelijkheden om 'daglichtloos' en 'met gesloten kringlopen' te telen, kunnen complete voedselsystemen voor steden vernieuwen.

De Duitse computergigant SAP investeert erin. SAP leverde de technologie voor een 'sla-fabriek' van 3.000 m² in Koeweit, waar dagelijks 550 kilo kruiden en sla-soorten van de lopende band rollen. Initiatiefnemer Mark Korzelijs, bekend van restaurantketen VaPiano, legt het uit in een promotiefilmpje. Werkelijk alles, vertelt Korzelijs, gebeurt digitaal en op basis van sensortechnologie: zaaien en opkweken van planten, controleren van het CO₂-gehalte, meten van temperatuur, luchtvochtigheid en luchtverplaatsing en uiteindelijk oogsten. Er worden geen pesticiden gebruikt. Er wordt 90 procent minder water gebruikt

'Kunstmatige intelligentie helpt teler zichzelf verbeteren'

Silke Hemming, hoofd Wetenschappelijk Onderzoek van het team Kastechnologie van de WUR, is tevreden over de opbrengst van de Autonomous Greenhouse Challenge (in het algemeen) en het winnende team AuTomatoes (in het bijzonder). Het goede van de aanpak van AuTomatoes was volgens Hemming dat bij alle acties de plant centraal stond. „Dat is waar het om gaat bij het telen van een gewas. Als je een balans vindt tussen alle groeifactoren, presteert de

plant goed. Sommige teams focusten teveel op kostenreductie en besparen op verwarming en CO₂. Dat kan negatief uitpakken voor de gewasopbrengsten. Maar wat we gezien hebben in de challenge is fantastisch. De mogelijkheden van op afstand besturen met algoritmes en AI zijn duidelijk. Autonoom telen is écht mogelijk.” Wallerstein van Tencent sluit daarop aan: „Kunstmatige intelligentie zal telers helpen zichzelf te verbeteren

De verticale teelt kan niet zonder robotica zoals drones met camera's en sensoren.

(ook omdat er minder water verdampt) en 60 procent minder kunstmest. En het systeem is volledig schaalbaar.

OOGST OP AANVRAAG

De ontwikkelingen staan nog in de kinderschoenen. Maar de toon is gezet. Mark Raben, chief technologie officer van SAP, noemt ook Farmers Cut, een project met verticale teelt van sla in het centrum van Hamburg. De sla groeit op membranen. Temperatuur, CO₂-niveau, luchtverplaatsing, luchtvochtigheid, watertoevoer en lichtintensiteit worden gereguleerd met een getraind algoritme. De temperatuur ligt constant rond de 21°C en ledverlichting zorgt 18 uur per dag voor kunstmatig licht. De sla hoeft ook niet gewassen te worden (want is niet in contact gekomen met schadelijke stoffen).

Het concept wordt 'oogst op aanvraag' genoemd. Farmers Cut levert de sla in grote rekken aan kantines en restaurants in de buurt. Daar groeit de sla zelfs nog even door. Plukken gebeurt pas in de keuken als het eten wordt klaargemaakt. Farmers Cut kan gerund worden met een paar mensen die niet hoog opgeleid hoeven te zijn. Het is de toekomst, maar Erik Pekkeriet van de WUR

**“ Autonoom telen is
écht mogelijk**

plaatst ook kanttekeningen: „Onze ervaring is dat er nog veel problemen zijn met het beheersen van het klimaat in vertical farms. De warmte trekt uiteraard naar boven door de enorme hoeveelheid lampen c.q. warmtebronnen. Het is zoeken naar voldoende ventilatie, koeling en luchtbeweging. Haalbare businesscases zijn nog lastig.”

HACKATHON

De WUR werkt al langer met modellen, sensoren en intelligentie en heeft vijftien jaar geleden al paprika's autonoom geteeld. Er werd destijds geen financiering voor gevonden. Maar sinds twee jaar hangen er nieuwe beloftes in de lucht. Dat zit zo. Silke Hemming, hoofd Wetenschappelijk Onderzoek van het team Kasttechnologie, kwam in contact met David Wallerstein van het Chinese technologiebedrijf Tencent. Samen stonden Hemming en Wallerstein aan de basis van een heuse teeltwedstrijd, de Autonomous Greenhouse Challenge. Editie twee werd afgelopen zomer beslecht.

De challenge begon in de late zomer van 2019 met een hackathon voor 21 teams van over de hele wereld. Zij moesten een kunstmatig intelligent systeem ontwikkelen dat in een gesimuleerde kas van een kleine 100 m² de omstandigheden optimaliseert voor de opbrengst. De vijf winnende teams gingen door naar ronde twee: op afstand een echte kas aansturen in het complex van de WUR in Bleiswijk. De vijf teams bouwden kunstmatig intelligente en zelflerende besturingssystemen voor het reguleren van licht, temperatuur, CO₂-concentratie, voedingsstoffen, ventilatie en besproeiing. Met zo min mogelijk energie moesten ze een maximale opbrengst zien te bereiken.

AUTONOOM

Na vijf maanden kweken (zonder een stap in de kas te zetten) was het het Team AuTomatoes dat op 8 juni 2020 de goedkoopste en lekkerste cherrytomaatjes van alle teams kon overleggen en met de eer ging strijken. Tamás Keviczky (TUDelft) van AuTomatoes is zo trots als een pauw: „We waren op alle drie de onderdelen de beste: netto winst, duurzaamheid en toepassing van kunstmatige intelligentie. Deze kennis kan veel vaker worden ingezet.”

Volgens Keviczky is de tuinbouw gediend bij 'meer objectieve kengetallen' want dat leidt tot betere beslissingen en besparing op water en energie. Maar de autonomie mag wat Keviczky betreft nog wel wat verder worden doorgezet. Autonoom is wat hem betreft ook echt autonoom: „In de challenge draaiden de besturingsprogramma's op eigen computers zodat de teams elk moment konden ingrijpen. Ik zou het liefst zien dat teams hun code aan het begin van de competitie inleveren en dat er maandenlang niemand meer aanzit. Dat zou de kas pas echt autonoom maken.”

Beeld: Istock, Wageningen UR.

Ton Verheijen

Freelance journalist en redacteur van Vork

Stephan van Duin

Stephan van Duin is bioloog en wetenschapscommunicator. Hij schreef vier boeken en is oprichter van wetenschapscommunicatiebureau The Online Scientist (theonlinescientist.com).

Boerin Betty staat op voor een nieuwe werkdag. De haan is al lang geleden tot kerstdiner gepromoveerd, want vroeg uit bed hoeft ze al lang niet meer. Ze gaat eerst naar de wc. „Even de plantjes water geven“, grinnikt ze bij zichzelf. Het is zo'n grapje dat leuk blijft, net als een tourgids die jaar in jaar uit kan lachen om het 'dam square' waar ze nu staan.

Nadat ze is opgefrist trekt ze haar pak aan. Het is opvallend hoeveel haar kleding lijkt op die uit Star Trek en andere klassieke sciencefiction. Of komt het juist doordat die films er waren? Hoe dan ook, de noodzaak voor nette kleding is allang weg, en bij gebrek aan vies werk zijn overalls ook niet meer nodig. In haar spierwitte gympen loopt ze naar de schuur. Toen de schuur net af was zou de mestlucht en het geloei je al tegemoet gekomen zijn, maar dat heeft Betty niet bewust meegemaakt. Toch houdt ze de schuur, want het is een degelijke constructie die nog prima functioneert. En mooier dan zo'n 3D geprinte kolos. Na het openen van de deur is het enige geluid wat gezoem van het ietwat verouderde elektriciteitsnetwerk, en wat geplons. Vissen zijn blijkbaar net zo blij haar te zien als dat de koeien dat waren geweest. Het roze-paarse licht waar de rekken met vele verdiepingen van kleine plantjes in baden, ziet er vreemd uit maar went snel. Pas als je weer naar buiten gaat is alles de eerste seconden helemaal groen-blauw.

Ze kweekt hier broccoli, pepers, spruitjes en zelfs asperges. In ondiepe bakken die zo'n 30 centimeter boven elkaar hangen, elk met hun eigen licht en druppelsysteem. Door slim met het licht te spelen lukt het haar om asperges wit te houden. Het was even knutselen maar door die innovatie kan ze nu een goede prijs vragen voor de planten, want ze is de enige die het kan.

Het water circuleert door de verschillende plantenrekken heen, maar ook door een bak met meervallen. De vissen eten de uitgespoelde plantenresten, en de poep van de vissen zit weer als mest in het water voor de planten. Omdat meervallen met extreme dichtheden gekweekt kunnen worden, moet ze soms bijvoeren maar het voordeel is dat ze daardoor meer kilo's kan kweken. Bovendien krijgen ze een licht spicy tintje van de gekweekte pepers en er zijn genoeg chefs die dat kunnen waarderen. Vandaag worden de broccoli's opgehaald. Een zelfrijdende vrachtwagen stopt precies voor de schuurdeur en Betty haalt de lege trays uit de wagen. Vervolgens haalt ze haar eigen trays met

broccoli één voor één uit de rekken en plaatst ze in de vrachtwagen. Dit had automatisch gekund maar dan had ze wel een nieuw gebouw neer moeten zetten. Bovendien vindt ze het wel lekker dat er nog iets van fysiek werk bij komt kijken.

Als de vrachtwagen vol zit, toetst ze wat informatie in. De deuren sluiten en de auto zegt 'Bedankt, en tot ziens'. Hij vertrekt direct richting openbare weg met die vreemde combinatie van voorzichtigheid en kordaatheid die zelfrijdende auto's nog steeds kenmerkt. Ze pakt de lege bakken van het erf en begint ze te vullen met nieuwe kiemplantjes uit haar kraamkamer. Zo kan ze de lege rekken meteen vullen voor de volgende lading planten. In het regelsysteem voert ze de wijzigingen door, zodat de computer de hoeveelheid water en voedingsstoffen voor de kiemplantjes kan aanpassen en het bijvoeren van de meervallen iets opgeschroefd wordt.

Ze wast haar handen, maar meer voor de vorm dan dat ze echt vies zijn. Het is 10:09. Wat zou ze eens gaan doen vandaag? "

Klassieke sciencefiction

Sturen op smaak en voedingswaarde

Grondloze teelt roept al snel het beeld op van een waterige tomaat of paprika met minder smaak en voedingswaarde dan eenzelfde tomaat of paprika die in de volle grond is geteeld, bij voorkeur in Italië of Spanje. Maar klopt dat beeld wel? Vork-redacteur **Michiel Löwik** benaderde twee deskundigen om de waarheid te achterhalen over smaak en voedingswaarde van producten die hun wortels niet in de aarde hebben gehad.

New York City in de Verenigde Staten is in de laatste pakweg tien jaar uitgegroeid tot het epicentrum van de stadslandbouw. Om daar goed zicht op te krijgen moet je de lucht in (1). Een van de bedrijven, Sky Vegetables (www.skyvegetables.com), ligt op 20 minuten rijden van Manhattan in de Bronx. Daar worden rucola, snijbiet, botersla, paksoi en kruiden geteeld onder glas op het dak van een flatgebouw, dat voldoet aan de hoogste eisen op het gebied van duurzaam verbouwen (LEED Platinum certified). De missie van Sky Vegetables is het verbouwen van verse duurzame producten, zonder pesticiden. Gerecycled regenwater en de teelt van verse groenten

op substraat dragen volgens de initiatiefnemers evenzeer bij aan de duurzame ontwikkeling van stad en bedrijf en aan de gezondheid van de lokale bevolking. De geoogste groenten zijn maar kort onderweg naar de consument. Daardoor zijn de verliezen, die bij aanvoer van elders op kunnen lopen tot 60 procent, in dit geval heel beperkt.

Met een areaal van net geen 0,075 hectare is de grondloze teelt van Sky Vegetables qua omvang niet te vergelijken met het areaal van ruim 5.000 hectare waarop in Nederland groenten onder glas worden verbouwd. „Van dat areaal is inmiddels 80 tot 90 procent in gebruik voor grondloze teelt”, vertelt Willem Valstar, eigenaar van Star Grow Consultancy.

Ons land loopt daarmee aardig voorop met de substraatteelt onder glas. Wereldwijd wordt op slechts 3,5 procent van het totale areaal bedekte teelt (inclusief tunnelkassen) gebruikgemaakt van grondloze teelt, maar het aandeel groeit. Niet alleen in de hoogte, zoals in New York, maar ook horizontaal.

SMAAK

De top vier van de groenten in Nederland die grondloos worden geteeld bestaat uit tomaten, paprika, komkommer en aubergine. „Vooraf vruchtgroenten”, stelt Caroline Labrie vast. Ze onderzoekt de kwaliteit van kasgroente bij de Wageningen Universiteit. De vraag is hoe het staat met de smaak en voedingswaarde van de op substraat of water geteelde groente? Bij Nederlandse tomaten bijvoorbeeld heeft een ware smaakrevolutie plaatsgevonden: „Van de smakeloze ‘Wasserbombe’ naar een brede diversiteit aan soorten met een groot palet aan uiteenlopende smaken. Van de zeer zoete honingtomatjes tot

De voedingswaarde van een plant is met blauw of rood licht te sturen.

de volle, frisse tiggertomaat", aldus Valstar.

Hoewel voor de smaak het ras belangrijker is dan de teeltwijze, komen de verschillende smaken dankzij grondloze teelt beter tot hun recht omdat je de hoeveelheid en de verhouding tussen de voedingsstoffen goed kunt afstemmen op het ras en op de groeifase van de plant. Valstar: „Het ras bepaalt zo'n 80 procent van de smaak en voedingswaarde van de plant, tegenover 10 procent voor de klimaatomstandigheden en de voeding. Toch is het belangrijk dat er in elke fase voldoende voedingsstoffen beschikbaar zijn, in de goede verhouding en in een vorm die goed opneembaar is voor de plant."

Labrie voegt eraan toe dat je ook gunstige schimmels en bacteriën aan het substraat kunt toevoegen. „Dat microleven kun je goed sturen omdat het substraat in het begin vrijwel steriel is." Ook Valstar ziet dat er volop wordt geëxperimenteerd met het toevoegen van micro-organismen, maar is voorzichtig

“ Bij Nederlandse tomaten heeft een ware smaak-revolutie plaatsgevonden

als het gaat om toepassing in de praktijk: „Slechts 5 procent van de puzzel is gelegd en dat betekent dat er nog veel meer kennis nodig is om goed te kunnen sturen met micro-organismen.”

MILDE STRESS

In de natuur zijn er twee doelen: zelf blijven leven en de soort laten overleven. Vanuit het perspectief van evolutie is bekend dat de planten die zich het best weten aan te passen aan de (ongunstige) omstandigheden overleven en uiteindelijk de dienst gaan uitmaken bij de soort. Planten reageren dus op stressfactoren en die kun je beter sturen in de grondloze, bedekte teelt dan in de volle grond.

Valstar: „Je kunt stress bijvoorbeeld veroorzaken door de temperatuur te verhogen. Onder ongunstige omstandigheden neemt de plant een overlevingsmodus aan en gaat dan zo veel mogelijk vruchten vormen om de soort in stand te houden.” Een andere stressfactor is zout. Zout toevoegen in de vollegronds teelt is meestal een slecht idee, want dat kan leiden tot te grote stress waardoor planten juist slechter gaan groeien en minder opleveren (3).

Zowel Labrie als Valstar wezen er al op dat de voedingssamenstelling bij substraatteelt beter is in te regelen. Door subtiel zout toe te voegen in de grondloze teelt, gaat de plant juist meer suikers, organische zuren en aminozuren produceren. In bijvoorbeeld tomaten, peper, meloen, bloemkool en sla komt dat de organoleptische kwaliteit ten goede (3).

VOEDINGSWAARDE

Niet alleen smaak maar ook voedingswaarde is voor de consument van belang. Labrie: „Uit ons onderzoek blijkt dat groenten bij consumenten goed scoren op aspecten als gezond, voedzaam en lekker. Mensen denken ook positiever over groente met extra voedingsstoffen wanneer ze daar het nut van inzien.”

Groenteconsumptie

De meeste Nederlanders eten te weinig groente op basis van de richtlijn van de Gezondheidsraad. Die gaat uit van dagelijks ten minste 200 gram groente. Het RIVM constateerde in de laatste voedselconsumptiepeiling dat slechts 16 procent van de volwassenen voldoet aan deze richtlijn. Bij hoogopgeleiden is dat 24 procent en bij laagopgeleiden 8 procent. Het Voedingscentrum doet nog een schep boven op de richtlijn van de gezondheidsraad: volwassenen moeten dagelijks minimaal 250 gram groente eten. Verrijkte groenten kunnen een deel

van de oplossing zijn wanneer het om de inhoudsstoffen gaat en niet om het totaalproduct. Valstar: „Ik vind dat lastig om te beoordelen omdat mensen met een lage inneming van voedingsstoffen waarschijnlijk te weinig groente eten en aansturen op een hogere groenteconsumptie is mogelijk effectiever.” Aan de andere kant kun je ook redeneren dat alle kleine beetjes helpen om de voedingsstoffenvoorziening te verbeteren, met name bij lagere sociaaleconomische groepen. Al moet juist voor die groepen de prijs niet te hoog worden

Temperatuur is een manier om stress in planten te verhogen. Onder ongunstige omstandigheden neemt de plant een overlevingsmodus aan en ontwikkelt zich daardoor sneller.

Volgens het RIVM is de inname van calcium, ijzer en de vitamines A, B2 (riboflavine), B6 (pyridoxine), C (ascorbinezuur) en folaat laag bij een deel van de volwassenen (www.wateetnederland.nl). Bij deze voedingsstoffen zouden hogere gehalten kunnen bijdragen aan een betere voorziening. Volgens Labrie zijn ook de gehalten van deze voedingsstoffen in groente te sturen. „Al verschilt de mate waarin per voedingsstof.”

Koppert Cress: Architecture Aromatique

Het snelgroeïende bedrijf Koppert Cress (www.koppertcress.com) noemt zijn collectie aan producten 'Architecture Aromatique' en is gespecialiseerd in 'cressen': zaailingen van unieke planten, met elk hun eigen, verrassende invloed op de smaakzintuigen. De eindgebruikers zijn voor het grootste deel chefs, restaurants, cateraars en hotels en bij deze doelgroep heeft smaak een topprioriteit. De gastronomische wereld waardeert de producten van Koppert Cress in hoge mate. Labrie: „Het bedrijf heeft diverse prijzen

op het gebied van gastronomie en duurzaamheid gewonnen.” Dit bedrijf levert dus keihard bewijs dat de smaak niet in het geding is bij hydrocultuur waarbij in dit geval de teelt plaatsvindt op cellulose afkomstig van bomen. Zowel Valstar als Labrie zijn lovend over dit tuinbouwbedrijf in het Westland. Voor Labrie is het een voorbeeld voor de tuinbouwsector dat goed vanuit de vraagkant is opgezet en Valstar vindt dat Koppert Cress het goed voor elkaar heeft mede door de levering aan chef-koks.

“ Ras bepaalt 80 procent van de smaak en voedingswaarde van de plant

Valstar gaat daarin mee: „Het gehalte van bijvoorbeeld calcium is goed te sturen. Bij vitamines is dat ook mogelijk, maar dat wordt nog niet veel toegepast.“ Het is dus mogelijk om met verrijkte op substraat geteelde groenten extra bij te dragen aan de voorziening van micronutriënten.

KAS ALS APOTHEEK

Een voorbeeld van het sturen op voedingswaarde is (wederom) een lichte mate van zoutstress. In dat geval maken de planten antioxidanten aan, zoals lycopeen, caroteen en vitamine C, terwijl ook het gehalte aan nitraat lager wordt. Dat is allemaal gunstig voor de voedingswaarde. Een ander voorbeeld is de stijging van de hoeveelheid antioxidanten, nadat de vruchten van de tomatenplant aan blauw en rood ledlicht zijn blootgesteld.

Labrie is als onderzoek erbij deze studie betrokken. „Het vitamine C-gehalte steeg in de proef met 65 procent. In praktijk viel die stijging wat lager uit, maar was nog steeds substantieel. Deze ‘verrijkte’ tomaten zijn echter niet op de markt gekomen omdat het kostentechnisch niet uit kon: ze waren simpelweg te duur.“

Een stap verder is het zodanig sturen met licht, voedingsstoffen en stressfactoren, dat planten natuurlijke ‘fabriekjes’ worden voor de productie van waardevolle stoffen. Labrie: „Het onderzoek naar grondstoffen uit planten voor bijvoorbeeld medicijnen, cosmetica, kleurstoffen en smaakstoffen komt op gang. De metafoor ‘kas als apotheek’ dient hierbij voor ons als stip op de horizon.”

Beeld: Pixabay, Agrio

Michiel Löwik

Freelance wetenschapsjournalist en redacteur van Vork

BRONNEN

1. Sambo P. et al. 'Hydroponic Solutions for Soilless Production Systems: Issues and Opportunities in a Smart Agriculture Perspective', *Front Plant Sci.* 2019; 10: 923. doi: 10.3389/fpls.2019.00923.
2. Goodman W. and Minner J. 'Will the Urban Agricultural Revolution Be Vertical and Soilless?' A case study of controlled environment agriculture in New York City. *Land Use Policy* 2019. (83): 160-173.
3. Rouphael Y. Kyriacou M.C. 'Enhancing Quality of Fresh Vegetables Through Salinity Eustress and Biofortification Applications Facilitated by Soilless Cultivation'. *Front. Plant Sci.* 9:1254. doi: 10.3389/fpls.2018.01254.

Erik van Os bespreekt pionier grondloze teelt **Bram Steiner**

WAT WAREN ZIJN BELANGRIJKSTE PRESTATIES?

Na de Tweede Wereldoorlog is Bram Steiner (1921-2016) eerst bij TNO en daarna bij DLO onderzoek gaan doen naar plantenteelt zonder aarde en speciaal naar de voeding van de planten. Er waren zoveel geluiden uit de wereld dat enorme productieverhogingen haalbaar waren, dat onderzoek in Nederland gerechtvaardigd was. Zelf had hij een voorkeur voor de teelt op water, maar zijn belangrijkste onderzoeksinstrument was een systeem met veertig grindbakken. Daarin teelde hij eerst anjer en gerbera (1953-1958) en later tomaat en komkommer (1962-1967).

Het onderzoek spitste zich toe op de samenstelling van de voedingsoplossing. Bij de teelt in grond vormen de gronddeeltjes een complicerende factor. Bij

de teelt in water kunnen de macro-elementen (anionen NO_3^- , H_2PO_4^- , SO_4^{2-} en kationen K^+ , Ca^{2+} en Mg^{2+}) binnen bepaalde grenzen goed worden gemengd. Het bleek dat er een klein speelveld was waarbinnen voor elk gewas een bijna optimale voedingsoplossing te berekenen is in milli-equivalenten (maat voor aantal deeltjes in een oplossing). Tevens werd met de grindculturen duidelijk dat verversing van de voedingsoplossing belangrijk was om voldoende zuurstof bij de wortels te krijgen en uitputting van nutriënten te voorkomen.

WAAROM INSPIREERT STEINER U?

Zijn universele methode om voedingsoplossingen te berekenen is tot op heden goed toepasbaar om elk nieuw gewas onder totaal verschillende (kas)

klimaten uit te proberen. De verfijningen zoals we die in Nederland toepassen, hebben met de toename van andere productiefactoren (o.a. kasconstructie, licht, verwarming, CO₂, schermen) geleid tot wereldwijd de hoogste producties per m² met het minste waterverbruik en de minste vervuiling van het milieu door uitstoot van (overtollige) nutriënten. De rekenmethodiek wordt nog altijd gebruikt in de routinematige analyses van de voedingsoplossing.

HOE BEÏNVLOEDT ZIJN WERK HET MODERNE ONDERZOEK?

De introductie van plantenteelt zonder grond in de tuinbouwpraktijk bleek lange tijd een stap te ver. De resultaten waren niet zoveel beter en de investeringen waren hoog. Pas in de jaren tachtig met de introductie van steenwol in plaats van grind als substraat kwam het tot een grootschalige introductie. Momenteel wordt in de Nederlandse glastuinbouw op circa 85 procent van het areaal grondloos geteeld. Hierbij worden de oorspronkelijke principes voor het samenstellen van de voedingsoplossing nog steeds toegepast door telers, voorlichters, onderzoekers en laboratoria. Van groot belang is de door Bram Steiner opgerichte Studiekring voor Plantenteelt zonder Aarde waarin onderzoekers en bedrijfsleven open discussieerden over onder andere de voedingssamenstelling. De Studiekring heeft vanaf eind jaren zeventig tot en met 2016 gefunctioneerd met twee bijeenkomsten per jaar met 25-50 deelnemers per keer. De Studiekring is daarna overgegaan in de Studiekring Plant- en Systeeminnovaties in de Mondiale Tuinbouw. Tussen 1973 en 1996 organiseerde Bram Steiner in totaal negen internationale congressen om wereldwijd de uitwisseling van kennis op het gebied van de plantenteelt zonder aarde op gang te brengen.

OP DE SCHOUDERS

Erik van Os (WUR Glastuinbouw en Bollen) bespreekt een van de grondleggers van de plantenteelt zonder aarde voor tuinbouwgewassen in Nederland en in de wereld **ing. Bram Steiner**.

WAT ZOU HEM VERBAZEN ALS HIJ VANDAAG DE DAG NOG ZOU LEVEN?

Tot op hoge leeftijd was Steiner betrokken bij de plantenteelt zonder aarde en bij 'zijn' studiekekring. Het meest verbaasde hem dat het in de jaren vijftig nog niet wilde lukken in de praktijk, maar dat daarna eigenlijk de gehele glastuinbouw is overgegaan naar een teeltsysteem zonder aarde. En daarbij nog steeds zijn rekenmethodiek voor het berekenen van voedingsoplossingen toepast. Ook in het buitenland bestaat steeds meer vraag naar plantenteelt zonder aarde omdat het een zeer waterefficiënte teeltmethode is, die bovendien makkelijker te leren is. Het berekenen van de voedingsoplossing kost veel mensen echter de nodige hoofdbreken. Terwijl het zoveel eenvoudiger is om in navolging van Steiner, te rekenen met milli-equivalenten en millimolen in plaats van met milligrammen: een wortel neemt deeltjes op, hij selecteert niet op gewicht. 🍅

Beeld: Marjet van Veelen

Erik van Os

DLO-onderzoeker Wageningen UR

Agriculture 4.0

Grondloze teelt: veelbelovend maar 'niet alles'

Er is ruimte voor grondloze teelt, al dan niet in voedsel flats, maar het is niet de oplossing voor het voedselvraagstuk. Vork-medewerker

Jaco Baveling gaat in gesprek met twee hoogleraren van de Universiteit Wageningen. Laurens Klerkx, innovatiewetenschapper en Leo Marcelis, die als hoogleraar Tuinbouw en Productfysiologie al jaren onderzoek doet naar grondloze teelt. Over de rol van consumenten, tuinders, investeerders en de overheid.

De grondloze teelt staat volop in de belangstelling en er wordt veel van verwacht. Nieuw is het concept echter niet. Marcelis: „Als we naar de tomaten kijken, die zijn eigenlijk voor 98 procent grondloos en dat is al zo vanaf de jaren tachtig. Hydroponics, de term die we in Europa voor grondloze teelt gebruiken, is een soort buzzwoord geworden. Het is net alsof we met iets compleet nieuws bezig zijn. In de Nederlandse glastuinbouw is het er echter al lang. Tomaten, komkommers, paprika's en snijbloemen, zoals rozen, worden grotendeels grondloos geteeld. Er is nu meer interesse voor, en het zal waarschijnlijk uitbreiden, maar strikt genomen is grondloos telen in de Nederlandse glastuinbouw vrij normaal. Het is nu vooral wereldwijd dat het zich gaat verspreiden.”

ONNATUURLIJK

Als grondloze teelt een hoge vlucht wil nemen, dan moet er een markt voor zijn. Willen consumenten wel verticaal geteelde groenten waar geen grond meer aan te pas komt? In Nederland is deze vraag nog nauwelijks onderzocht. Duitse wetenschappers, waaronder Kathrin Specht van het Leibniz-Zentrum für Agrarlandschaftsforschung, komen tot de conclusie dat het geen gelopen

Leo Marcelis en Laurens Klerkx van Wageningen UR.

race is. Specht interviewde talloze betrokkenen en het bleek dat grondloze teelt in voedsel flats voor veel mensen onnatuurlijk aanvoelt. Mensen vinden groenten die op deze manier worden geteeld kunstmatig. Ze vinden het niets met landbouw te maken hebben. Ze hebben twijfels over de smaak, de veiligheid en de voedingswaarde. Als het gaat om het verbouwen van groente zien ze het platteland voor zich. Uitgestrekte akkers waar boeren hun producten 'vers van het land' halen.

TELER ALS CHIRURG

Laurens Klerkx beaamt het: „Verticale landbouw is voor de meeste consumenten toch nog een grote stap. Ze hebben een beeld van beestjes en natuur. Qua perceptie staat de gewone, vertrouwde landbouw dicht bij de mensen, maar het verschilt wel per land. Hoe mensen landbouw zien is cultuurafhankelijk. In landen als Japan hebben mensen een andere, positieve houding over hightechnologische hulpmiddelen. Daar zeggen ze 'als die groente er maar mooi uitziet.'"

Marcelis valt Klerkx bij: „Het is alweer tien jaar geleden dat ik in Japan was, maar toen zag ik reclame voor verticale landbouw. Je zag een teeltsysteem waarin mensen rondliepen die gekleed waren als chirurgen. Daarmee wilden ze aan consumenten laten zien hoe veilig het systeem was. Ik vond het contrast geweldig. Als je dat in Nederland zo aan de man zou brengen zou niemand die groenten willen hebben. In Japan was het juist een verkoopargument."

Marcelis benadrukt ook de verschillen tussen consumenten: „Er zijn nu allerlei bedrijven die met verticale landbouw beginnen. Het is daarbij wel de vraag of

“Hydroponics is een soort buzzwoord geworden

ze goed hebben nagedacht over de consument en hoe groot de groep is die ze willen bedienen. Voor welke markt teel je? Er zullen groepen zijn die biologische teelt willen. Die willen dat het in de modder staat. Anderen willen juist een volledig gecontroleerde teelt en producten die schoon en veilig zijn.” Marcelis ziet in Nederland de opinie van de consument wel geleidelijk veranderen: „Ik geef regelmatig presentaties voor een breed publiek. Als ik een jaar of tien geleden over dit soort systemen vertelde, zag ik heel veel negatieve emoties. Mensen vonden het onnatuurlijke teelt. Ik heb de indruk dat dit de laatste jaren minder is. Het zijn meestal mensen van 50-plus die nog nostalgische ideeën hebben. Jongeren hebben dat minder.”

BOEREN EN TUINDERS

Naast de consument zijn de boeren belangrijke spelers. Zijn zij bereid en in staat om op grondloze teelt over te stappen? Marcelis denkt dat het niet voor iedereen is weggelegd. „Bij boeren denken we meestal aan akkerbouwers en veetelers, zoals varkensboeren. Die zie ik niet zo gauw in de verticale landbouw stappen. Je zou het eerder verwachten van de telers die nu in de kassen zitten, de tuinders.”

De schaal waarop de telers kunnen opereren is daarbij van belang. Marcelis: „Als je kleinschalig werkt is het lastig om te automatiseren. Een robot is duur in de aanschaf. Dat vraagt om een gigantische investering. Als je die robot een

In landen als Japan hebben mensen een andere, positieve houding over hoogtechnologische hulpmiddelen. Daar zeggen ze ‘als die groente er maar mooi uitziet’.

De grondloze teelt staat volop in de belangstelling en er wordt veel van verwacht, maar accepteren consumenten voedsel van de hi-tech voedselflats?

uur per dag gebruikt, dan is het per handeling een hele dure investering. Als je hem 24 uur per dag, 7 dagen per week inzet, ligt het anders. Hierbij speelt ook: op welke markt richt je je? Als je aan supermarkten wilt verkopen heb je als kleintje een slechte onderhandelingspositie. Lever je aan de chefs van toprestaurants, dan kan het wellicht ook op relatief kleine schaal."

'MILJOENEN VLIEGEN OVER TAFEL'

Beide hoogleraren vinden de rol van financiers cruciaal voor het succes van grondloze teelt en verticale landbouw. Ze zien dat investeringsmaatschappijen er hoge verwachtingen van hebben. Klerkx: „Je ziet de toename van durfkapitaal omdat het een interessant investeringsobject is geworden. Financiering is een factor van jewelste. Dat wordt ook steeds meer erkend in het hele debat over de transformatie, zowel in Nederland als internationaal." Marcelis vult aan: „Bij de verticale landbouw vliegen de miljoenen over tafel. Het zijn meestal niet de traditionele investeerders, maar Google en Amazon en andere investeringsmaatschappijen waar ik nog nooit van heb gehoord. Ik vind dat opvallend. Het zijn bedrijven die eerder niet in de landbouwsector zaten." Die nieuwe partijen brengen volgens Klerkx ook risico's met zich mee. „Die Silicon Valley-investeringscultuur wordt op de landbouw geplakt. Daar zitten ook risico's aan, want het moet allemaal snel, van start-up naar scale-up." Ondanks alle investeringen is succes niet verzekerd. „Het zijn slimme start-ups, maar soms slaan concepten niet aan. Investeerders spreiden vaak risico door op meerdere start-ups in te zetten, met het credo 'als het niet lukt, jammer dan, dan gaan we weer naar de volgende investering'. Een ander risico is dat een partij als Amazon sterk inzet op deze vorm van tuinbouw en dan straks een

Een robot is een gigantische investering. Als je die robot 1 uur per dag gebruikt, dan is het een hele dure investering. Als je hem 24 uur per dag, 7 dagen per week inzet, ligt het anders.

soort voedsel-monopolist wordt. Het kan een verdere marktconcentratie in de hand werken.”

LANDBOUW 4.0

Grondloze teelt in combinatie met verticale landbouw is een onderdeel is van wat Klerkx ‘Landbouw 4.0’ heeft gedoopt. De vierde revolutie binnen de landbouw. Klerkx: „Agriculture 4.0 heeft verschillende ontwikkelingsrichtingen. Het kan nog heel veel kanten uit. Bij verticale landbouw is er al behoorlijk veel technologische ontwikkeling geweest. Nu komt het moment waarop we ons afvragen ‘hoe moet dat ingepast worden?’. Als alles in een grote constructie kan worden verbouwd kan het een grote invloed hebben, maar nu is het nog deels een hype. Voorlopig is het een illusie om te denken dat het de totale landbouw gaat veranderen.”

Grondloze teelt zal beperkt blijven tot een deel van de landbouw. Marcelis: „Gaaf grondloze teelt er ook komen voor granen en maïs? Ik zou zeggen: nee. Omdat het veel te kostbaar is om het zo te doen. Bij grondloze teelt zal het met name gaan om producten die we vers willen eten. Dat is een extra reden om

“ Grondloze teelt in voedsel-flats voelt voor veel mensen onnatuurlijk aan

het product dicht bij de consument te willen hebben. De benodigde techniek is er, maar die kan nog op veel punten worden verbeterd. Zo is de benodigde energie nog relatief duur. De techniek zal over vijf jaar beter zijn dan nu, maar in principe kunnen we nu al van start. De vraag is wel of ondernemers er in durven te stappen. Is het economisch rendabel? Dat is lastig in te schatten."

ACTIEVERE OVERHEID

Klerkx ziet bij Landbouw 4.0 en alle technologieën die daar bijhoren ook een rol weggelegd voor de overheid: „Er zijn heel lang investeringen geweest in een bepaald model. Er zijn wel speldenprikken gedaan omdat om te buigen. Maar het systeem, door de hele structuur eromheen, de kostenopbouw in de keten, verander je niet van de een op de andere dag. Als je echt wilt innoveren zul je bepaalde dingen moeten uitfasen. Je ziet het denken daarover, ook door het stikstofdossier, opkomen. Je moet als overheid bepaalde dingen actief gaan helpen beëindigen en de pijn daarbij verzachten. Het vraagt om een actiever overheidsbeleid."

„Als we circulair willen, en dit soort systemen, dan moeten we andere dingen gaan afbouwen. Anders neem je de structurele beperkingen niet weg. Daar moeten we een eerlijk gesprek over voeren. Anders gebeurt het door de kracht van de markt. Dan krijg je dat sommige startups zo sterk worden dat ze anderen, die de stap niet kunnen of willen maken, uit de markt drukken. Op dit moment worden de echte keuzes nog niet gemaakt. Nu is het nog 'laat duizend bloemen bloeien'."

NAAST ELKAAR

Een overheid die duizend bloemen laat bloeien, consumenten die zo hun reserves hebben bij verticaal en grondloos geteelde groenten, investeerders

Bij grondloze teelt zal het met name gaan om producten die we vers willen eten. Dat is een extra reden om het product dicht bij de consument te willen hebben.

die een gokje wagen en telers die zich vooralsnog terughoudend opstellen. Of grondloze teelt in voedsel flats een doorslaand succes wordt moeten we nog maar afwachten.

Klerkx: „Je hebt mensen die hun ziel verbinden aan één soort landbouw. Je zou van Leo kunnen verwachten dat hij denkt ‘dit is alles’, maar ik vermoed dat hij er genuanceerd naar kijkt.” Dat blijkt het geval. Marcelis reageert direct: „Nee, het is niet ‘alles’. Ik zie veel voordelen, maar ik zie ook waar beperkingen zitten. Ik bedoel, ik hoef het systeem niet te verkopen. Ik zie mogelijkheden, maar ik ga niet zeggen dat we nu even het wereldvoedselvraagstuk gaan oplossen. Er zullen verschillende systemen naast elkaar blijven bestaan. Ik zie een hele duidelijke plek voor verticale landbouw, maar dat betekent niet dat de rest verdwijnt. Er zal ook een plek voor biologische landbouw blijven en mensen die kiezen voor ‘natuurlijk’.”

Beeld: Ellen Meinen, Aerofarms, Pixabay

Jaco Berveling

Wetenschapsjournalist en redacteur van Vork

Lees meer op **Vork.org**

‘Kweekvlees achter de tralies van novel food-wetgeving’

Nu het (bijna) zover is dat de eerste producten van kweekvlees in de supermarkt liggen, doemt er een laatste, forse hobbel op: de EU-wetgeving. Het is de genadeslag voor Nederland als koploper op het gebied van deze spraakmakende innovatie.

Niet gemakkelijk om mensen te verleiden tot de gezonde keuze

Mensen laten zich wel verleiden tot een iets minder ongezonde voedselkeuze, maar het effect is betrekkelijk gering. Uit een recent gepubliceerde meta-analyse van 96 studies naar ‘nudging’ bleek dat het gemiddelde effect beperkt is tot een reductie van 126 kilocalorie per dag; ongeveer een glas cola.

Voedselveiligheid: Wat is dat eigenlijk?

We willen allemaal gezond blijven en eten lijkt daarin een hoofdrol te spelen. Maar dan wel ‘gezond eten’! Alleen: niemand weet precies wat dat is. Als je de wereld zou afreizen en zou noteren wat mensen allemaal eten en drinken, dan sta je versteld van de variëteit van het menselijk menu.

www.vork.org

Ecotopia

Bij een nogal gelovige familie stonden boeken in de boekenkast, waarvan de dochter – indertijd mijn vriendinnetje – zei dat ze tot de helft spannend waren en daarna saai. Het waren boeken waarin de ervaringen van bekeerlingen waren opgetekend. Die eerste helft beschreef hun liederlijk gedrag in buitengewoon beeldende termen, maar halverwege raakten ze bekeerd en verloor het boek veel van zijn aantrekkingskracht voor pubers.

Eenzelfde gevoel bekreep me bij het (her)lezen van de 'The Vertical Farm', het boek waarin Dickson Despommier tien jaar geleden pleitte voor gestapelde landbouw. Op de eerste pakweg 150 pagina's beschrijft hij met de nodige overdrijving hoe het zo grondig mis heeft kunnen gaan met de landbouw, vanaf het moment – ergens tussen de tien- en twaalfduizend jaar geleden – dat onze verre voorouders hun nomadisch bestaan als jager en verzamelaar inruilden voor een sedentair boerenbestaan.

TECHNOSYSTEEM

Met de neolithische revolutie hebben we ons losgemaakt van het natuurlijk ecosysteem en een technosysteem gecreëerd ten koste van de biosfeer. Waar we ook kijken, er is overvloedig bewijs van de enorme ecologische schade die is aangericht als gevolg van onze inhagelijheid om zoveel mogelijk voedsel te

produceren', schrijft Despommier en als we doorgaan op deze doodlopende weg, krijgt Malthus alsnog gelijk, dik 200 jaar na dato.

De oplossing is gelukkig nabij: de voedselselflat maakt het mogelijk om niet alleen het areaal dat benodigd is voor de productie van voedsel drastisch te beperken, maar ook de hoeveelheden water en meststoffen die daarvoor nodig zijn. Volgens Despommier is het mogelijk om tot 80 procent van het voedsel dat we nodig hebben te verbouwen in binnenstedelijke vertical farms.

Daarmee zouden we wereldwijd miljoenen hectares vrij kunnen spelen voor spontane natuurontwikkeling en de bijbehorende ecosysteemdiensten, waaronder waterzuivering en afvang en opslag van CO₂. Sterker nog, door het creëren van een stedelijk ecosysteem met een eeuwige kringloop van nutriënten, aangedreven door zonlicht, zouden

we de band met de natuur kunnen herstellen.

CATHARSIS

Daar is ie dus, de bekering. De voedsel-lat als vehikel voor onze catharsis, de emotionele zuivering van de erfzonde van onze voorouders die 12.000 jaar geleden de band met de natuur verbraken. Het gekke is dat ik in 2009, een jaar voordat het boek verscheen, met Dickson Despommier een interview had waarin hij zich weliswaar bevlogen maar toch ook redelijk nuchter betoonde over de voor- en nadelen van vertical farming. Je vraagt je af waar die hoogdravendheid ineens vandaan komt. Moet het van de uitgever, omdat je dan meer boeken verkoopt? Of heeft hij zelf ineens het licht gezien?

Het is in ieder geval nogal overdreven om te suggereren dat je 80 procent van het voedsel kunt telen in flats. Het zou betekenen dat je ook aardappelen, granen, rijst, uien en andere grondstoffen op die manier moet gaan verbouwen. Dat lijkt me hoogst onwaarschijnlijk, ook al omdat grondprijzen in de stad een veelvoud zijn van die op het platteland. Bovendien kwantificeert Despommier nergens in het boek waar hij de benodigde meststoffen vandaan wil halen en hoe hij denkt de energie te kunnen leveren voor belichting, pompen en transportsystemen.

Het ontbreken van een antwoord op deze toch belangrijke vragen, kan te

Dr. Dickson Despommier 'The Vertical Farm: Feeding the World in the 21st Century', Tenth anniversary edition, Thomas Dunne Books. Prijs: e-book bol.com € 9,99, amazon.nl € 10,04; paperback amazon.nl € 17,02.

maken hebben met het feit dat de eerste druk van het boek alweer tien jaar geleden is verschenen. Des te merkwaardiger is het dat er in deze jubileumuitgave weinig of niets veranderd is aan de tekst, behalve een nawoord van de auteur en van Gene A. Giacomelli, voormalig oprichter en directeur van het centrum voor controlled environment agriculture van de universiteit van Arizona. Gezien alle ontwikkelingen op het gebied van binnenshuis boeren is dat wel erg margertjes. 🍌

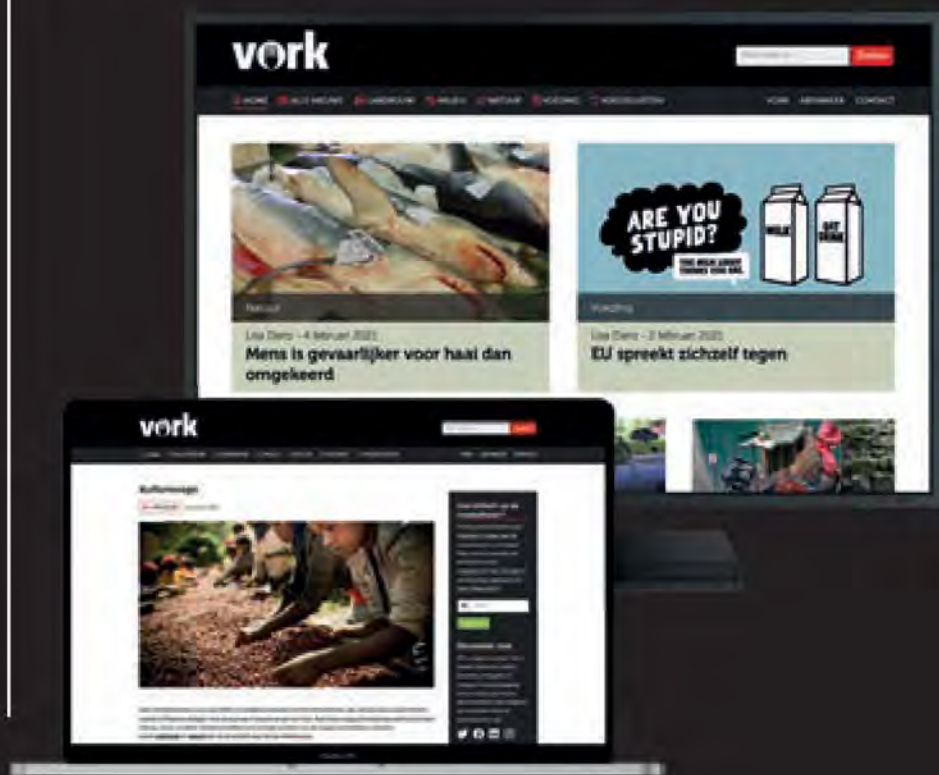

Joost van Kasteren

Hoofdredacteur Vork

Ga voor meer nieuws over de voedselketen nu naar **Vork.org**

 Wekelijks 3 nieuwe artikelen!

**Neem snel
een kijkje**

www.vork.org

“

Er zijn nu **allerlei bedrijven die met verticale landbouw beginnen**. Het is daarbij wel de vraag of ze goed hebben nagedacht over **de consument en wie ze willen bedienen**

Lees meer op

Vork.org

 VOEDING

EU spreekt zichzelf tegen over plantaardige zuivel

Piekbelasters	5.12e + 5.12e +
	5.12e + 5.12e
Tijdpad	5.12e + 5.12e + 5.12e
Gebiedsprocessen + haalbaarheid uitvoering	5.12e 5.12e
	5.12e
Innovatie	5.12e
Betrokkenheid stakeholders (akkoord)	5.12e en 5.12e
Afrekenbare Stoffen Balans	5.12e en 5.12e
Krimp veestapel	5.12e
Perspectief-transitiepaden?	5.12e en 5.12e
Keten	5.12e en 5.12e
Sociaal-economisch	5.12e / 5.12e / 5.12e
Andere sectoren	5.12e en 5.12e 5.12e 5.12e
Ruimtelijke claims?	5.12e / 5.12e
Integraal	5.12e

Groet,
Team proces Remkes